

LEXICONORDICA

11–2004

Redaksjon

Henning Bergenholtz (ansv.), Sven-Göran Malmgren

Redaksjonskomité

Martin Gellerstam, Jón Hilmar Jónsson,
Nina Martola, Johan Myking, Knud Troels Thomsen

Utgitt av

Nordisk forening for leksikografi

Tidsskriftet kommer ut hvert år i november og koster NOK 250
for ikke-medlemmer av Nordisk forening for leksikografi.

Tidsskriftet kan bestilles hos

NTL v/Rikke Hauge

Norsk språkråd

Postboks 8107 Dep

N - 0032 Oslo

Tlf.: +47 22 42 05 70

Faks: +47 22 42 76 76

ISSN 0805-2735

LEXICONORDICA

11–2004

Redaksjon

Henning Bergenholtz (ansv.), Sven-Göran Malmgren

Redaksjonskomité

Martin Gellerstam, Jón Hilmar Jónsson,
Nina Martola, Johan Myking, Knud Troels Thomsen

Utgitt av

Nordisk forening for leksikografi

Innehåll

<i>Henning Bergenholtz & Sven-Göran Malmgren</i> Forord	1
--	---

Tematiska bidrag

<i>Sven Tarp</i> Hvad er en bilingval ordbog?	5
--	---

<i>Hannu Tuomola</i> Kort historia över finsk-rysk lexikografi	23
---	----

<i>Erla Hallsteinsdóttir</i> En kort oversigt over islandsk↔tyisk leksikografi	51
---	----

<i>Arne Olofsson</i> En ordboksfamilj med anor. Om en lång och obruten tradition i engelsk-svensk och svensk-engelsk lexikografi	67
--	----

<i>Ken Farø</i> Hvornår går man över åen efter vand? Idiomatiske ækvivalensproblemer i leksikografi og leksikologi. Med dansk og tysk som eksempel	85
---	----

<i>Martin Gellerstam</i> Översättning i och med tvåspråkiga ordböcker.....	109
---	-----

<i>Evalda Jakaitiene & Sturla Berg-Olsen</i> Semantisk information i tospråklige ordbøger (med utgangspunkt i <i>Litauisk-norsk ordbok</i>)	117
--	-----

Icke-tematiska bidrag

<i>Kalevi Koukkunen</i> Lexikografisk granskning av <i>Finskt-Svenskt Lexikon</i> av Elias Lönnrot	133
--	-----

Recensioner

Øivin Andersen

Arild Raaheim & Kjell Raaheim: *PSYKOLOGISKE FAGORD.*

Fra engelsk til norsk 157

Henning Bergenholtz & Vibeke Vrang

Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere 165

Henrik Lorentzen og Lars Trap-Jensen

Kommentarer til Henning Bergenholtz og Vibeke Vrang:

Ny dansk ordbok i seks bind for sekretærer og forskere 191

Kjersti Rongen Breivega

Audun Øyri: *Norsk medisinsk ordbok* 203

Ilse Cantell

En ny specialordbok för en tvåspråklig verklighet 211

Riitta Eronen

Litterär ordbok som inbjuder till nöjesläsning 229

Ken Farø

En ny tyskordbok i Danmark 235

Rikke Haugaard, Anne Lise Laursen & Birger Andersen

Sandro Nielsen, Lise Mourier & Henning Bergenholtz:

Regnskabsordbogen dansk-engelsk..... 245

Hans Landqvist

Heikki E.S. Mattila, Anne Jussila & Outi Kaltio: *Oikeuselämän*

lyhennesanakirkja – Juridisk förkortningsordbok 261

Sven-Göran Malmgren

En ny svensk konstruktionsordbok 271

Oddvar Nes

Tor Erik Jenstad: *Norge rundt med ord* 293

<i>Martin Nielsen & Karen Korning Zethsen</i>	
Vondt snakke man å synnejysk, vondt skriwe man å synnejysk?	299
<i>Sölve Ohlander</i>	
”Well worth the wait”: <i>Oxford Collocations Dictionary</i>	309
<i>Ingmar Söhrman</i>	
Dan Nosell, <i>Norstedts svensk-katalanska ordbok (Diccionari Suec-Català)</i> och <i>Norstedts katalansk-svenska ordbok (Diccionari Català-Suec)</i>	327
<i>Krista Varantola</i>	
<i>Englanti-suomi sanakirja</i> (Engelsk-finsk ordbok)	333
Meddelelse fra Nordisk forening for leksikografi	338

Henning Bergenholtz & Sven-Göran Malmgren

Forord

Denne udgave af LexicoNordica omfatter mere end 300 sider, og det er noget mere end alle andre numre de sidste otte år. Indtil en vis grad kan dette nummers omfang også forklares som en positiv og glædelig reaktion på vores beskrivelse af et faldende antal anmeldelser; i LexicoNordica 10 var antallet nede på seks. Denne negative udvikling er brudt i årets nummer med ikke mindre end fjorten anmeldelser af svenske, danske, norske og finske ordbøger.

En anden grund til nummerets omfang er, at flere bidrag ligger nær – og i ét tilfælde noget over – den tilladte øverste grænse på 25 sider. Til disse lange bidrag hører også anmeldelserne af *Den danske ordbog*, den nye store danske ordbog i seks bind, og *Svenskt språkbruk*, den nye svenske konstruktionsordbog. Færdiggørelsen af disse ordbøger er to meget vigtige leksikografiske begivenheder i Danmark hhv. Sverige og også i hele Norden. En udførlig diskussion af konception og indhold af disse ordbøger er derfor yderst relevant. Når det gælder den danske ordbog, er det ikke muligt at behandle alle aspekter i én anmeldelse. Vi afprøver derfor en model, som indtil nu ikke er blevet brugt i LexicoNordica: Anmeldelsen deles op på to numre. Denne fremgangsmåde kan også begrundes med henvisning til, at kun de to første af bindene er udkommet; når den anden og sidste del af anmeldelsen skrives i løbet af foråret 2005, vil hele ordbogen kunne inddrages i bedømmelsen.

Årets tema er bilingval leksikografi i Norden. Til det traditionelle symposium på Schæffergården i København var der indbudt otte foredragsholdere. De fleste af disse foredrag er blevet omarbejdet til artikler, som gengives i tidsskriftets temadel. Derudover indgår der i temadelen et bidrag, som ikke bygger på et foredrag på Schæffergården. En rapport om konferencen, skrevet af Arne Olofsson (Göteborg), vil blive publiceret i Lexicographica 2005.

I indbydelsen til symposiet blev temaet begrænset på to måder: Dels skulle bidragene udelukkende behandle ordbøger mellem sprog i Norden og sprog uden for Norden (ordbøger mellem sprog i Norden tematiseredes i LexicoNordica 8, 2001). Dels blev det anbefalet at undgå at tematisere grammatik i bilingvale ordbøger (se hertil LexicoNordica 2, 1995). Derimod blev deltagerne opfordret til beskrivelser af bilingvale ordbogstraditioner af typen engelsk-svenske eller finsk-russiske ordbøger. Tre af bidragene har fulgt denne opfordring om udarbejdelse af

historiske oversigter og bidrager således til at skaffe væsentlig ny viden om leksikografiske traditioner i Norden. De øvrige bidrag lægger i større eller mindre udstrækning vægten på metaleksikografiske problemstillinger, delvis i tilknytning til nye ordbøger eller løbende ordbogsprojekter. Vi henviser læserne til tidsskriftets temadel.

Her vil vi i stedet gengive nogle af hovedpunkterne i symposiets afsluttende diskussion. Med udgangspunkt i Sven Tarps foredrag var alle deltagerne enige i vigtigheden af at opnå en fælles forståelse af termerne bilingval leksikografi og bilingval ordbog. Ligeledes var man enige i, at dikotomien monolingval/bilingval ordbog er kommet for at blive; de er blevet brugt i så godt som alle hidtidige metaleksikografiske bidrag, det vil de sikkert også i kommende bidrag. Samtidig var det både under diskussionerne efter de enkelte foredrag og også i den afsluttende debat blevet klart, at etiketten "bilingval ordbog" ikke siger noget præcist om ordbogens indhold og slet ikke om dens funktion. Om man derfor skulle henvise udtrykket til det leksikografiske værkstedsprog og til ordbøgers reklametekster, som Sven Tarp de facto foreslog, kunne man ikke helt tilslutte sig. Men der blev heller ikke fremsat et klart alternativ til Tarps forslag om at se en glidende overgang mellem mono- og bilingvale ordbøger, som i stedet for snarere burde beskrives ud fra deres funktion som kommunikationsrelateret og/eller vidensrelateret værktøj. Diskussionsbidrag til denne problemstilling ses gerne til næste udgave af LexicoNordica.

For to år siden behandlede temadelen i tidsskriftet normering i nordiske ordbøger. Dette tema forbliver aktuelt, hvad der fx også ses i nogle af anmeldelserne i dette nummer. Også ved årets symposium om bilingvale ordbøger spillede normeringsproblematikken en væsentlig rolle. Specielt tematiseredes, om de nordiske bilingvale ordbøger burde følge de enkelte nordiske sprognævns ortografiske og fleksionsmorfologiske beslutninger. Man var enige om, at ordbogsbrugerne altid havde nytte af at få at vide, hvilke varianter der var godkendte og hvilke ikke. Men diskussionen viste også klart en generel anbefaling af en medtagelse af ikke godkendte former, herunder også fagsprogligt almindeligt brugte varianter, som afviger fra sprognævnenes beslutninger.

Endvidere diskuteredes muligheder for arbejdsbesparende samarbejde mellem de nordiske lande, som har nært beslægtede sprog. Hvis der fx allerede forelå en udmærket L2-norsk ordbog, men ingen anden L2-nordisk ordbog (hvor L2 betegner det samme ikke-nordiske sprog), så kunne man måske med fordel bruge dele af den foreliggende bilingvale ordbog ved udarbejdelsen af en ny bilingval ordbog med et andet nordisk sprog. Denne tanke er selvfølgelig ikke ny; den blev fx også diskuteret på Schæffergård-symposiet om lærerordbøger i Norden

1999, hvor der henvistes til gode eksempler med den svenske Lexin-database i bl.a. Norge og Island. På lignende vis kunne man med fordel tænke på at oprette en fælles nordisk orddatabase til brug for bilingvale projekter.

Nogle mere specielle problemstillinger blev også nævnt. Hertil hører spørgsmålet om kvaliteten af nordiske bilingvale ordbøger. Det er fx blevet fremført af den tyske leksikograf Franz Josef Hausmann ved et af de leksikografiske symposier i København, at verdens bedste bilingvale ordbøger kommer fra Danmark og Holland. I alle tilfælde vil vi her påstå, at den store dansk-franske/fransk-danske ordbog i fire bind er i absolut verdensklasse (sml. Bornäs 2000).

Der blev derudover gjort opmærksom på, at en række vigtige ældre nordiske bilingvale ordbøger kun fandtes på enkelte biblioteker og derfor var yderst svært tilgængelige for den leksikografiske forskning. Der ligger i denne oplysning en indirekte opfordring til at prøve at skaffe offentlige og private midler til en udgivelse af de vigtigste ældre bilingvale ordbøger.

Årets Schæffergård-symposium var unikt på den måde, at der ikke blot deltog foredragsholderne, men derudover også hele redaktionskomitéen for LexicoNordica og bestyrelsen i Nordisk Forening for Leksikografi. Diskussionerne i tilslutning til de enkelte foredrag og også den afsluttende diskussion af hele symposiet blev også derfor på bedste vis både dybtgående og fagligt spændende.

Før selve symposiet fandt der et møde sted for redaktionskomitéen. Vi var enige om, at erfaringerne ud fra de første 10 års samarbejde med udgivelse af tidsskriftet var yderst positive. Her tænker vi ikke bare på arbejdet inden for selve redaktionskomitéen, men også med personer udenfor, i særdeleshed med Rikke Hauge og Kristinn Jóhannesson (som begge har medvirket i alle årene, sidstnævnte som layoutansvarlig) samt Ståle Løland, Birgitta Lindgren, Henrik Holmberg og Torbjørg Breivik i deres egenskab af sekretariatsleder hhv. sekretærer for det Nordiske sprogsekretariat hhv. Nordisk sprogråd.

Et vigtigt spørgsmål under redaktionsmødet var også kvalitetskontrollen af bidragene til tidsskriftet. Vi enedes om at skærpe omfanget af peer review og håber på denne måde at kunne gøre LexicoNordica til et endnu bedre tidsskrift.

Vi var også enige om, at LexicoNordica burde blive mere synlig på internettet. Vi sigter på at kunne publicere kommende numre på nettet, dvs. fra og med LexicoNordica 12. De tidligere numre, dvs. LexicoNordica 1–11 vil herefter også medtages i internetudgaven, men kun de artikler, som uden problemer kan overføres til en hjemmeside. Kun abonnenter vil få et kodeord, som giver tilgang til hele tidsskriftet, men

ikke-abonnenter vil få mulighed for at læse enkelte numre – i håb om at udbrede kendskabet til tidsskriftet og dets indhold og også om flere abonnenter. Som en del af dette tiltag vil vi derudover lægge samtlige indholdsfortegnelser, forord og abstracts ud på LexicoNordicas hjemmeside tilgængelig for alle.

LexicoNordica er en vigtig del af de aktiviteter, som Nordisk forening for leksikografi udøver. Men vi kunne og burde i højere grad i tidsskriftet henvise til foreningens andre aktiviteter, herunder især foreningens konferencer (se i dette nummer side 338). Derudover vil vi sikre os, at der hver gang efter afholdelse af en nordisk leksikografikonference offentliggøres en rapport herom i næste nummer af LexicoNordica. Vi har i et tidligere forord opfordret til at indsende flere konferencerapporter, fx fra Euralexkonferencerne eller fra de internationale leksikografikonferencer i København. Denne opfordring vil vi her gentage.

LexicoNordica spiller uden tvivl en central rolle i den nordiske leksikografi. Men vi burde sigte efter at gøre tidsskriftet mere synlig i andre forskningsmiljøer. Mange af artiklerne i LexicoNordica er yderst relevante i sprogvidenskabelige sammenhæng og kunne her med fordel for både leksikografer og lingvister inddrages og citeres noget oftere. Ikke alle nordiske universitetsbiblioteker er abonnenter på tidsskriftet – eller endnu ikke. En synlighed på internettet vil her uden tvivl være vigtig for en sådan yderligere udbredelse.

Vi besluttede også, hvilke temaer der skulle tages op i temadelen i LexicoNordica for årene 2008–2009. De følgende fem år har vi således følgende temaer:

- 2005: Elektroniske ordbøger i Norden
- 2006: Historiske ordbøger i Norden
- 2007: Nordiske encyklopædier og leksika
- 2008: Ordbogsbrug i Norden
- 2009: Ordforbindelser i monolingvale nordiske ordbøger

Til slut vil vi takke Nordens sprogråd for finansiel støtte til både symposiet, til redaktionsmødet og til trykningen af tidsskriftet. Vor tak går også – som mange gang før – til Rikke Hauge og til bestyrelsen af Fondet for Dansk-Norsk Samarbejde, som i lighed med tidligere år gjorde det muligt at gennemføre symposiet på Schæffergården til en meget fordelagtig pris.

Litteratur

- Bornäs, Göran 2000: Ett franskt lexikonpaket från Norstedts. I: *Lexico-Nordica* 7, 223–237.
- Olofsson, Arne 2005: Bilingual lexicography in the Nordic countries. Report on a symposium in Copenhagen, January 30th – February 1st 2004. I: *Lexicographica* 24 (i trykken).

Sven Tarp

Hvad er en bilingval ordbog?

There is no general agreement on the terms “monolingual dictionary” and “bilingual dictionary”. In the theoretical literature several different and sometimes contradicting definitions can be found. Through an analysis of different types of dictionaries, this paper shows that it is impossible to draw an exact demarcation line between monolingual and bilingual dictionaries and that the concept of bilinguality in any case is a gradual concept when it is related to dictionaries. Finally the paper suggests that the concepts of monolingual and bilingual dictionaries are secondary aspects in terms of dictionaries and that much more emphasis should be put on the lexicographic functions.

0. Indledning

Temaet i den årlige nordiske leksikografiske konference på Schæffergaarden i januar–februar 2004 var bilingvale ordbøger. Undertegnede deltog med et oplæg, som problematiserede selve begrebet bilingval ordbog. Hovedtesen var, at de fleste nok har en intuitiv fornemmelse af, hvad en bilingval ordbog er, men at der langt fra er enighed, når det gælder om at definere en sådan ordbog. Overraskende nok var der blandt de tilstedeværende udbredt enighed om, at der er behov for en mere præcis definition af dette begreb. Men der hørte enigheden også op. Ikke uventet var der forskellige bud på, i hvilken retning arbejdet med at udarbejde en egentlig definition skal gå, ligesom der faldt forskellige kritiske kommentarer til mine alternative forslag, hvad der efterfølgende fik mig til at arbejde videre med de begrebsmæssige problemer, uden dog af den grund at ændre min anden hovedtese, nemlig at begrebet bilingval ordbog er et sekundært begreb i en teoribaseret typologi. Nærværende artikel er et resultat af dette arbejde.

1. Eksisterende definitioner

En af de ting, som blev klart gennem diskussionerne på Schæffergaarden, var, at definitionen af en bilingval ordbog i højere grad må sættes op imod definitionen af relaterede begreber, frem for alt begrebet monolingval ordbog. Dette og næste kapitel vil derfor rette blikket mod

eksisterende definitioner af bilingvale og monolingvale ordbøger i den leksikografiske litteratur for at sammenligne de forskellige definitioner af en bilingval ordbog og se nærmere på skillelinjen mellem en mono- og bilingval ordbog. Med dette sigte vil de definitioner, som anføres i fire leksikografiske ordbøger, som er trykt inden for de seneste ti år, blive kigget nærmere efter i sømmene. Disse ordbøger er:

- Diccionario de lexicografía práctica (de Sousa 1995)
- Nordisk leksikografisk ordbok (Bergenholtz et al 1997)
- Dictionary of Lexicography (Hartmann/James 1998)
- Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology (Burkhanov 1998)

Den første af disse ordbøger er spansk, den anden er norsk og velkendt i Norden, mens de to sidste er engelske. Under lemmaet *bilingual dictionary* [bilingval ordbog] anfører de Sousa (1995) følgende korte definition:

Flersproget ordbog som registrerer ækvivalenserne af betydningerne på to sprog.

[Diccionario plurilingüe que registra las equivalencias de los significados en dos lenguas.] (de Sousa 1995:129)

Og under lemmaet *monolingual dictionary* [monolingval ordbog] kan man finde en endnu kortere definition:

Ordbog skrevet på kun et sprog.

[Diccionario escrito en una sola lengua.] (de Sousa 1995:161)

Sådanne korte definitioner af en kompleks virkelighed udgør altid et problem, da de nemt kan forbigå en række vigtige kendetegn. På den ene side udelukker definitionen af monolingval ordbog – «skrevet på kun et sprog» – alle ordbøger med ækvivalenter, forklaringer eller metasprog på et andet sprog end lemmaet. På den anden side indbefatter ovenstående definition af en bilingval ordbog næppe ordbøger, hvor lemmaet f.eks. er på *et* sprog og beskrivelser og forklaringer på et *andet* sprog. Følgelig fører de Sousas definition til, at der opstår en relativt stor gråzone af ordbøger, som hverken kan betragtes som mono- eller bilingvale, selv om de indeholder materiale på to forskellige sprog. Derudover kan udtrykket »ækvivalenserne af betydningerne på to sprog«

nemt fortolkes på den måde, at en bilingval ordbog altid er en tovejs-ordbog, hvad der ville indskrænke definitionen endnu mere. Alt i alt rejser de Sousas definitioner flere spørgsmål, end de giver svar.

Den kronologisk næste ordbog er nordisk leksikografis flagskib, Bergenholtz et al (1997), som definerer en bilingval ordbog [tospråklig ordbok] på følgende måde:

ordbok som har to objektspråk og som for hvert ord og uttrykk på ett av disse angir ekvivalenter på det andre språket (...) Tospråklige ordbøker kan klassifiseres på flere måter: etter den type operasjon på språket som de er beregnet for (produksjon, resepsjon eller oversettelse), etter antallet utgangsspråk (...), etter direksjonalitet (...) osv. (Bergenholtz et al 1997: 257)

Denne definition hænger helt på, hvad der forstås ved »objektspråk«. I en anden artikel defineres *objektspråk* som »det språket som ordboken beskriver«, mens *beskrivelsesspråk* i en tredje artikel sættes synonymt med »forklaringssprog« og defineres som det »språk som er valgt til å brukes i forklaringer i ordboken«. Den logiske konklusion af dette ville være, at en ordbog, hvor kun et sprog »beskrives«, skal betragtes som en monolingval ordbog, selv når denne forklaring sker på et andet sprog. Men denne konklusion modsiger andre data i ovenstående definition, hvor ordbøger beregnet på blandt andet produktion og reception af et fremmedsprog klassificeres som bilingvale ordbøger. Dette forekommer temmelig ulogisk, eftersom der i begge tilfælde kun er et sprog, som behandles eller »beskrives«, og dermed kun et objektsprog, dvs. fremmedsproget, hvorimod modersmålet enten bruges som beskrivelsessprog (ved fremmedsproglig reception) eller som hjælpesprog, der giver adgang til fremmedsproget (ved fremmedsproglig produktion). Og denne forvirring fortsætter under lemmaet *enspråklig ordbok*, der defineres som en:

ordbok som har bare ett objektspråk og der dette er identisk med eller utgjør en varietet af beskrivelsesspråket. At objektspråket kan være en varietet av beskrivelsesspråket, innebærer at f.eks. slangordbøker og dialektordbøker med forklaringer på standardspråket i prinsippet regnes som enspråklige ordbøker, likeså ordbøker over historiske varieteter med forklaringer på nåtidsspråk. (...) Der finnes også ordbøker med en særskilt tospråklig dimensjon. Et eksempel er visse typer af terminologiske ordbøker. (Bergenholtz et al 1997:111)

Opfattelsen af en monolingval ordbog som en »ordbok med bare ett objektspråk« går tilsyneladende hånd i handske med ovenstående definition af en bilingval ordbog som en »ordbok som har to objektspråk«.

Men denne definition af en monolingval ordbog udelukker imidlertid helt klart de ovenfor nævnte ordbøger, der har kun et objektsprog og et andet beskrivelsessprog. Hermed åbner de to definitioner på den ene side op for en gråzone mellem de to ordbogstyper, ligesom det var tilfældet hos de Sousa (1995). På den anden side rejser de spørgsmålet om, hvordan man så skal definere en ordbog, som slet ikke har noget objektsprog, f.eks. en musikordbog, hvor musik – og ikke det sprog, der bruges til at beskrive den – er ordbogens genstand (objekt). Lemmaet **koto** i *Politikens Musikordbog* viser dilemmaet:

koto et japansk strengeinstrument, som hører til citerfamilien. Strengene er af silke og er udspændt over en hvælvet lydkasse. De stemmes i
 →pentaton skala og knipses med højre hånd, mens venstre udfører vibrato, glissando etc. I Kina kaldes kotoen tjin, og instrumenterne har en tretusindårig historie.
 → citer

Skal sådanne vidensorienterede ordbøger typologiseres som nonlingvale ordbøger? Det ville i det mindste være den logiske konklusion ud fra definitionerne i Bergenholtz et al, men det ville være absolut kontraintuitivt.

Ovenstående definition rejser endnu et interessant problem. Det hedder, at hvis en ordbogs objektsprog er en varietet af beskrivelsessproget – f.eks. en sociolekt, dialekt, kronolekt eller teknolekt – så skal denne ordbog »i princippet« regnes som en monolingval ordbog. Dette svarer selvsagt til den normale lingvistiske skelnen mellem sprog og dialekter osv. Men spørgsmålet er, hvilken relevans det har for leksikografien. Det er for eksempel en kendsgerning, at et almindelig anerkendt koncept for en L₂-receptionsordbog er, at de fremmedsproglige lemmata efterfølges af modersmålige ækvivalenter eller, hvis der ikke findes tilgængelige ækvivalenter, af korte forklaringer. Nøjagtig samme koncept bruges ofte til at forklare dialektale ord osv. I sådanne tilfælde skal man blot skifte de fremmedsproglige lemmata ud med dialektale lemmata og de modersmålige ækvivalenter med standardsproglige ækvivalenter osv. Ud fra et leksikografisk synspunkt er der på denne måde ingen virkelig forskel mellem fremmedsproglige og dialektale receptionsordbøger. Nøjagtig de samme koncepter, strukturer og metoder bruges til de to typer ordbøger, og i denne forstand virker termen *bilingval* som noget, der er påtunget leksikografien udefra, fra en anden videnskabelig disciplin, dvs. lingvistikken. Begrebet *bilingvalitet* kan være nødvendigt for at skelne

mellem visse sekundære eller overfladiske kendetræk ved ordbøger, men det bør ikke betragtes som et grundlæggende og iboende princip i leksikografien.

Under alle omstændigheder er det overhovedet et spørgsmål, om det er holdbart at relatere koncepterne objekt- og beskrivelsesprog til definitionerne af mono- og bilingvale ordbøger. Objektsproget kan ikke direkte udledes af ordbogens leksikografiske data, men afhænger af dens funktion(er). Hvis funktionen er at beskrive eller forklare et fremmedsprog (L_2 -reception), så er L_2 – ifølge Bergenholtz et al.'s definition – objektsprog, uanset om »beskrivelsen« sker ved hjælp af L_1 -forklaringer eller L_1 -ækvivalenter. Hvis funktionen derimod er at oversætte fra L_2 til L_1 , må både L_2 og L_1 betragtes som objektsprog. Men det interessante er, hvad ordbogens objektsprog er, hvis dens funktioner er såvel L_2 -reception som L_2 - L_1 -oversættelse. Vi det være L_1 , når brugere konsulterer ordbogen med et receptionsproblem, og både L_2 og L_1 , når de konsulterer den for at få hjælp til L_2 - L_1 -oversættelse? Dette vil give et noget skrøbeligt grundlag for en objektiv definition.

Endelig nævner Bergenholtz et al. kort begrebet »ordbøger med en særskilt tospråklig dimension« og henviser til »visse typer terminologiske ordbøger«. Men da der ikke siges mere om dette spørgsmål, er det svært at gætte sig til, hvad der reelt menes hermed, og hvordan denne type ordbøger adskiller sig fra de »almindelige« monolingvale og bilingvale ordbøger.

Den kronologisk næste ordbog er Hartmann/James (1998), som indeholder følgende definitioner af bilingvale og monolingvale ordbøger:

bilingual dictionary: A type of dictionary which relates the vocabulary of two languages together by means of translation equivalents, in contrast to the monolingual dictionary, in which explanations are provided in one language. This is at once its greatest advantage and disadvantage. By providing lexical equivalents, the bilingual dictionary helps language learners and translators to read or create texts in a foreign language. However, finding suitable lexical equivalents is a notoriously difficult task, especially in pairs of languages with different cultures. (Hartmann/James 1998:14)

monolingual dictionary: A type of reference work in which words of a language are explained by means of that same language, in contrast to interlingual dictionaries. (...) (Hartmann/James 1998:95)

Efter den hidtidige diskussion er det nemt at se, at også disse to definitioner åbner op for en betydelig gråzone. I den første artikel defineres en

bilingval ordbog som en ordbog, der »forbinder ordforrådet i to sprog ved hjælp af oversættelsesækvivalenter«, mens en monolingval ordbog har forklaringer »på et sprog«, hvad der gentages i den anden artikel. Hele gråzonen af ordbøger, som hverken medtager oversættelsesækvivalenter eller forklaringer på samme sprog som lemmaet, er ikke indbefattet i disse definitioner. Det kunne f.eks. være L₂-lørnerordbøger med forklaringer (ikke ækvivalenter) på modersmålet (se »ordbogstype 6« i næste kapitel).

Den sidste af de fire ordbøger, som undersøges i denne artikel, er Burkhanov (1998), hvor man kan finde følgende definitioner:

A bilingual dictionary is a work of reference whose word list is organised in the following way: L₁→L₂, which means that lemmata of one language, usually referred to as an object language, are explicated using another language – a target language (3). The term ‘bilingual dictionary’ is often used as a terminological synonym of ‘translation dictionary’, and in most cases bilingual dictionaries are meant to be employed for the purposes of translation. Nevertheless, with the development of pedagogical lexicography, it is reasonable to expect that more and more bilingual lexicographic publications will be intended not so much to furnish translation equivalents – which is a primary concern of translation lexicography – but to explicate the meanings and usage of lexical items of the object language using the learner’s native language. The latter will be used as a metalanguage of lexicographic description in this case. (Burkhanov 1998:29)

A “monolingual dictionary” is usually defined as a linguistic dictionary in which lexical items of the object language are defined using the same language. Whereas a bilingual dictionary is based on the principle L₁→L₂, where L₁ stands for the language of definiendum, i.e. the object language, and L₂ is the language of the definiens, a monolingual dictionary is describable as follows: L₁→L₁, where L₁ stands for both definiendum and definiens. Many experts, then, maintain that, since lemmata are defined using the same language, this language is simultaneously the object language and the metalanguage (...) This claim may be accepted with two specifications. First, the polysemy of the term “language” in linguistics should be taken into consideration; it may mean language-system and language as speech. (...) Secondly, it should be noted that not all monolingual linguistic dictionaries are explanatory (...) From this it follows that the opposition “monolingual” vs “plurilingual” represents a lexicographic parameter that deals only with the number of languages involved and in which language lexicographic data is presented (...) (Burkhanov 1998:29)

Det fremgår klart, at Burkhanov har en stærkt lingvistisk tilgang til leksikografien. Ligesom Bergenholtz et al bruger han begreberne »objektsprog« og »beskrivelsesprog« (eller metasprog), uden at han

dog som disse forbinder antallet af objektsprog med selve definitionerne af mono- og bilingvale ordbøger. På den anden side er Burkhanov ude, hvor isen knager, når han forbinder koncepterne *definiendum* og *definiens* med disse definitioner. Der er måske tilfælde, hvor disse to begreber er relevante for leksikografien, men det er helt fejlagtigt at påstå, at i en bilingval L_1 - L_2 -ordbog »står L_1 for definiendum-sproget, dvs. objektsproget, og L_2 er definiens-sproget«. L_1 bliver sædvanligvis defineret som brugerens modersmål, mens L_2 er et fremmedsprog, og det vil næppe forekomme ret ofte, at en bruger, som ikke forstår et bestemt ord på sit modersmål, begynder at lede efter en ækvivalent eller forklaring på et fremmedsprog, som vedkommende ikke formodes at beherske i samme grad som sit modersmål. Det vil langt mere typisk at opleve en bruger, som slår op i en L_1 - L_2 -ordbog for at få adgang til fremmedsproget (L_2), dvs. det virkelige objektsprog, gennem sit modersmål (L_1), som i denne sammenhæng må betragtes som et hjælpesprog.

Desuden er det klart problematisk at begrænse definitionen af en bilingval ordbog til ordbøger, »hvis ordliste er organiseret på følgende måde: $L_1 \rightarrow L_2$ «. Ved at gøre dette udelukker Burkhanov halvdelen af kandidaterne til at blive klassificeret som bilingvale ordbøger, nemlig alle ordbøger med en L_2 - L_1 -ordliste. Og det gøres, selv om han helt klart har sådanne ordbøger i tankerne, når han nævner »pædagogiske ordbøger« beregnet på at »forklare betydningen og brugen af leksikalske enheder på objektsproget ved hjælp af lærerens modersmål«. På denne måde udviser Burkhanovs definition af en bilingval ordbog en usædvanlig mangel på indre sammenhæng. Og denne manglende sammenhæng går igen i definitionen af en monolingval ordbog, hvor vi på den ene side får at vide, at de »normalt« defineres som ordbøger, »hvor de leksikalske enheder på objektsproget defineres ved hjælp af samme sprog«, og på den anden side, at »ikke alle monolingvale sprogordbøger er forklarende«. Men hvad er en monolingval ordbog så? De virker, som om Burkhanov overlader besvarelsen af dette vigtige spørgsmål til læserens intuition.

2. Leksikografisk praksis

Diskussionen i foregående kapitel viste, at forfatterne til de fire leksikografiske ordbøger ikke var konsekvente i deres forsøg på at definere mono- og bilingvale ordbøger, og at deres definitioner i forskellig grad åbnede op for en gråzone af ordbøger, som ikke faldt inden

for de to kategorier af ordbøger. I den forbindelse blev det også klart, at et helt centralt problem var at trække en skillelinje mellem de to kategorier, som indlysende nok omfatter en variation af ordbogstyper og -undertyper. I det følgende vil der blive set nærmere dette fænomen, og der vil blive gjort forsøg på at isolere det gennem en analyse af leksikografisk praksis. Dette vil imidlertid ikke ske på grundlag af et studie af konkrete ordbøger, men gennem abstraktionens metode. Ud fra forholdet mellem det L_1 -materiale og det L_2 -materiale, som er indeholdt i ordbøgerne, vil syv hovedkategorier af ordbøger, som er konciperet til L_1 -brugere, blive fremdraget. De konkrete ordbogsartikler, som efterfølgende vises, har udelukkende til formål at illustrere de behandlede kategorier.

1. Ordbogstype 1 (D_1): Denne type ordbøger er *fuldstændig* monolingviale i den forstand, at de som minimum indeholder L_1 -lemmata, og at alt andet materiale, det være sig forklaringer, grammatiske data eller brugsrelaterede data, er skrevet på L_1 . Denne første hovedtype af ordbøger er velkendt af alle leksikografer. *Politikens Nudansk Ordbog* er et godt eksempel på denne ordbogstype:

fantasifuld adj. *-t, -e*

1. som har el. er udtryk for fantasi = OPFINDSOM
 - *en fantasifuld historie • han er lige lovlig fantasifuld • en fantasifuld hat • en fantasifuld gave* Δ *fantasifuldhed*

2. Ordbogstype 2 (D_2): Denne ordbogstype består *grundlæggende set* af L_1 -lemmata og L_1 -forklaringer, men indeholder også ekstra materiale skrevet på L_2 , f.eks. L_2 -ækvivalenter. En sådan ordbogstype er f.eks. *Molekylærbiologisk Leksikon*, hvor nogle – men kun nogle – artikler også har en engelsk ækvivalent anført i parentes:

missense-mutation

Ændring af en base til en anden i DNA-molekylet, hvilket bevirker at en given aminosyre i translationsproduktet er udskiftet med en forskert.

mitokondrie-DNA (*eng.: mitochondrial DNA*)

Ringformige, dobbeltstrengede DNA-molekyler i mitokondrier. Antallet af gener er omkring halvtreds og halvdelen koder for tRNA.

3. Ordbogstype 3 (D_3): Denne tredje ordbogstype består *grundlæggende set* af L_1 -lemmata og de tilsvarende L_2 -ækvivalenter, men den kan

derudover også indbefatte L_1 -forklaringer, L_2 -oversættelsesækvivalenter af L_1 -kollokationer osv. Også denne ordbogstype er velkendt blandt alle leksikografer. Et eksempel på denne type er *Dansk-engelsk erhvervsordbog*:

kvartal SUB **quarter**

* Bemærk at man på engelsk ikke anvender indgangsmånedens betegnelse for det pågældende kvartal. På engelsk nummereres kvartalerne. Således gengives fx april kvartal med enten *the second quarter* eller *the quarter ending 30 June*.

Δ *hver den 1. i et* ~ on the first of each quarter;
hvert ~ each quarter; *hvert* ~ quarterly; *hvert* ~ every three months; *ved udgangen af et* ~ at the end of a quarter/a three months' period
 => quarter of a year

4. Ordbogstype 4 (D_4): Denne ordbogstype består af en *central* ordliste med L_2 -lemmata, L_2 -forklaringer og alt andet skrevet på L_2 og et *supplerende* L_1 - L_2 indeks, som giver adgang til den centrale ordliste via L_1 . Dette ordbogskoncept anvendes af en række lærerordbøger, bl.a. den svenske *Lexin*, der består af en monolingval svensk ordliste, hvortil kommer en række særskilte indekser fra forskellige sprog talt af emigranter i Sverige. Artiklerne i den centrale ordliste ser ud som følger:

napp [nap:] *nappen nappar* subst.

1 en slags gummiblåsa som småbarn får suga på; tröstare ->9:19

2 sugblåsa av gummi på en diflaska

Δ *napp|flaska -n*

5. Ordbogstype 5 (D_5): Denne femte ordbogstype er en *fuldstændig* monolingval L_2 -ordbog, hvor lemmata og andet materiale udelukkende er skrevet på L_2 . Denne ordbogstype er velkendt i forbindelse med lærerordbøger, som for eksempel den spanske *Diccionario de español para extranjeros*:

alborear v Amanecer o aparecer en el horizonte la primera luz del día: *Salieron de viaje al alborear el día*. □ se usa solo en tercera persona del singular y en las formas no personales (infinitivo, gerundio y participio). □ Conjug. -> HABLAR (4) □ FAM. alboreo.

6. Ordbogstype (D₆): Denne ordbogstype indeholder *som minimum* L₂-lemmata og L₁-forklaringer (men ikke L₁-ækvivalenter), og den omfatter bl.a. de »fremmedsproglige ordbøger med forklaringer på de studerendes modersmål«, som den russiske leksikograf ·ãerba foreslog (·ãerba 1940:341). Men princippet kendes også fra en række fagordbøger, f.eks. Nørager (1987), hvor den engelske term forklares på dansk, uden at der anføres en dansk ækvivalent:

endowment mortgage

Et lån mod pant i fast ejendom, hvor man samtidig kapitalforsikrer sig. Det er en almindelig måde at finansiere huskøb på i Storbritannien. Samtidig med at man låner penge til huskøb, forsikrer man sig, og i tilfælde af låntagerens død betaler forsikringen lånet. Dør køberen ikke, vil der efterhånden stå flere penge på forsikringen end der er gæld, og forsikringstageren vil have penge til overs til f.eks. sine gamle dage.

7. Ordbogstype 7 (D₇): Den sidste ordbogstype består *grundlæggende set* af L₂-lemmata og de tilsvarende L₁-ækvivalenter, men kan *derudover* også indeholde L₁-forklaringer, L₁-oversættelsesækvivalenter af L₂-kollokationer osv. Dette er en velkendt ordbogstype, som bl.a. indbefatter *Engelsk-Dansk Juridisk Basisordbog*:

arbitrator *s* person, der skal afgøre en tvist ved *arbitration* – er udpeget af parterne selv eller efter parternes bestemmelse

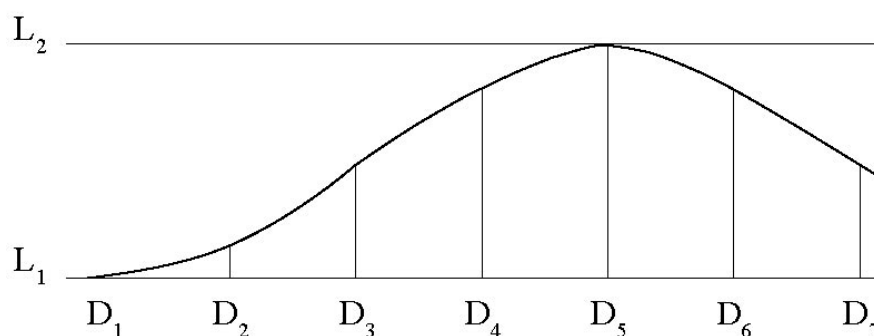
voldgiftsmand

□ *appoint an ~* udpege en voldgiftsmand; *the ~s shall have power to rule on their own competence* voldgiftsmændene skal være kompetente til at afgøre spørgsmål om deres egen kompetence
-> arbitration¹

3. Et gradvist fænomen

Af foregående kapitel fremgår det tydeligt, at der findes et meget kompleks og varierende forhold mellem L₁- og L₂-materiale i eksisterende ordbøger konciperet til L₁-brugere. Dette komplekse forhold i de syv

hovedkategorier af ordbøger, som blev gennemgået, kan også illustreres på følgende måde:

Figur 1: Forholdet mellem L₁- og L₂-materiale i forskellige typer ordbøger konciperet til L₁-brugere

Eftersom D₁₋₇ kun udgør ærketyper eller abstraktioner ud af en enorm variation af konkrete ordbøger, vil denne totalitet af forskellige ordbøger tendere til at danne en kurve, sådan som det er vist på figur 1. Denne figur viser blandt andet, hvorfor det er så svært at give en præcis definition af en bilingval ordbog. Enhver skillelinje, som ikke falder sammen med de to eksisterende linjer (L₁ og L₂), vil skulle imødegå en række mellemliggende former og overgangsformer, som indeholder materiale fra begge sider af linjen. Figuren viser også, at bilingvalitet i forbindelse med ordbøger skal forstås som et gradvist fænomen. Det er helt muligt at tale om en »ren monolingval ordbog«, men det vil være nonsens at tale om en »ren bilingval ordbog«, eftersom den ene ordbog altid er mere eller mindre bilingval end den anden. Ordbogstype D₂ og D₄ kunne for eksempel kaldes enten »hovedsagelig monolingvale ordbøger med en bilingval dimension« eller »bilingvale ordbøger med et kraftigt monolingvalt islæt«, men dette afhænger selvsagt helt af, hvordan man definerer en bilingval – og monolingval – ordbog.

4. Ordbogstypologi

Ordbøger er fremfor alt brugsgenstande. De er ikke – eller bør ikke være – konciperet og udarbejdet alene med det formål at være bilingvale eller monolingvale, men med henblik på at tilfredsstille bestemte menneskelige behov. Dette er hovedtesen i den moderne leksikografiske funktionslære, som bl.a. er fremlagt af Bergenholtz/Tarp (2002, 2003, 2004) og Tarp (1995, 1998, 2003, 2004a, 2004b). Det betyder, at enhver seriøs leksikograf *først* må bestemme de specifikke typer behov, som en

specifik brugergruppe har i specifikke typer brugersituationer, og *der næst* afgøre, hvordan en ordbog med den funktion at tilfredsstille disse behov kan konciperes. Dette koncept må i hovedsagen omfatte de typer *leksikografiske data*, som skal medtages i ordbogen, de *sprog*, hvorpå disse data skal præsenteres, og de *strukturer*, ved hjælp af hvilke de skal organiseres. Om en konkret ordbog er monolingval eller bilingval er således et afledt – eller sekundært – aspekt, hvorimod ordbogens funktioner er det helt primære aspekt, der skal have forrang.

I de definitioner af monolingvale og bilingvale ordbøger, som blev diskuteret i kapitel 1, var der en række henvisninger til brugersituationer og funktioner i forbindelse med de forskellige typer ordbøger. Bergenholtz et al (1997) henviste således til brugersituationerne »produktion, resepsjon eller oversættelse« i deres definition af en bilingval ordbog. Hartmann/James (1998) gav et endnu mere præcist bud på bilingvale ordbøgers funktioner, da de skrev, at »bilingvale ordbøger hjælper lærnere og oversættere med at læse og producere tekster på et fremmedsprog«. Og Burkhanov (1998) talte endvidere om bilingvale ordbøger, som er konciperet til »oversættelse«, og bilingvale pædagogiske ordbøger, som har til formål »at forklare betydningen og brugen af leksikalske enheder på objektsproget ved hjælp af lærerens modersmål«.

Hos alle de nævnte forfattere drejer det sig mest af alt om at give eksempler på bilingvale ordbøger. Ingen af dem dykker dybere ned i dette vigtige spørgsmål og kommer ind på det komplekse forhold, som i leksikografisk henseende findes mellem ordbogsfunktioner og monolingvalitet/bilingvalitet. For at undersøge dette forhold må man i første omgang se på de vigtigste leksikografiske funktioner og undersøge, om de lægger op til mono- eller bilingvale løsninger. Ifølge den moderne funktionslære er der ni grundlæggende funktioner, som kan deles op i to kategorier, nemlig kommunikations- og vidensorienterede funktioner:

Kommunikationsorienterede funktioner

1. at hjælpe brugerne med at løse problemer i forbindelse med tekstreception på modersmålet
2. at hjælpe brugerne med at løse problemer i forbindelse med tekstproduktion på modersmålet
3. at hjælpe brugerne med at løse problemer i forbindelse med tekstreception et fremmedsprog
4. at hjælpe brugerne med at løse problemer i forbindelse med tekstproduktion et fremmedsprog
5. at hjælpe brugerne med at løse problemer i forbindelse med oversættelse fra modersmålet til et fremmedsprog

6. at hjælpe brugerne med at løse problemer i forbindelse med oversættelse fra et fremmedsprog til modersmålet

Vidensorienterede funktioner

7. at give brugerne generel kulturel og encyklopædisk viden
8. at give brugerne specialviden om et bestemt genstands- eller fagområde
9. at give brugerne sproglig viden (f.eks. at hjælpe lærnere med at tilegne sig et fremmedsprogs grammatiske og leksikalske strukturer i lærnerordbøger)

Der findes også andre funktioner, som kan være relevante for at tilfredsstille bestemte brugerbehov, f.eks. hjælp til korrekturlæsning, sprogrevision og retning (se Tarp 2004c). Men ovenstående er de vigtigste funktioner, som vil blive gennemgået i det følgende med henblik på at afgøre, om de kan varetages af mono- eller bilingvale ordbøger.

Funktion 1 og 2: Som udgangspunkt kan man slå fast, at assistance til reception og produktion på modersmålet naturligvis bedst kan varetages af monolingvale ordbøger på modersmålet. De ekstreme tilfælde, der bryder med dette princip, f.eks. produktion af dagligdags færøske tekster ved hjælp af en dansk-færøsk ordbog, skyldes alene, at den monolingvale leksikografi i de pågældende sprogområder endnu ikke har levet op til sine forpligtelser og produceret ordbøger, der tilfredsstiller de reelle brugerbehov.

Funktion 3: Tarp (2004b) har vist, hvordan de nødvendige leksikografiske data til at bistå en bruger ved reception af fremmedsproglige tekster kan være af mindst fire forskellige slags, nemlig L_2 -forklaringer, L_1 -forklaringer, L_1 -ækvivalenter eller illustrationer – eller en kombination af disse. Det er her indlysende, at såvel L_1 -ækvivalenter som L_1 -forklaringer ville løse problemerne for alle L_1 -brugere. Men i forbindelse med lærnerordbøger kan det af didaktiske grunde og for at forhindre det, som Ærba (1940) kalder en »uønsket blandet bilingvisme«, f.eks. ofte anbefales, at lærnere forsøger at tilegne sig et fremmedsprog ved hjælp af fremmedsproget selv og inden for dets strukturer. For at sætte lærnere i stand til så tidligt som muligt at følge disse anbefalinger er der et stigende antal L_2 -lærnerordbøger, som giver forklaringer på et meget enkelt sprog med et begrænset ordforråd. Det gælder f.eks. den berømte *Longman Dictionary of Contemporary English*. På den anden side har de lærnere, som endnu ikke har nået et fremmedsprogligt niveau, hvor de kan forstå sådanne forklaringer, i en periode behov for ordbøger, der på den ene eller anden måde giver forklaringer ved hjælp af modersmålet. Dette betyder, at funktion 3 nogle gange kan varetages af bilingvale

ordbøger og andre gange af monolingvale på fremmedsproget. Følgelig er en L_2 -receptionsordbog ikke synonym med en bilingval ordbog.

Funktion 4: Allerede Hausmann (1997) viste, hvordan tekstproduktion på et fremmedsprog kan ske med to forskellige tilgange:

1. L_2 -tekstproduktion med skriftligt eller mentalt forlæg på L_1
2. fri L_2 -tekstproduktion uden forlæg på L_1

Fremmedsproglige lærnere på begynderniveau vil almindeligvis følge førstnævnte fremgangsmåde, mens lærnere på et højt niveau i de fleste tilfælde vil skrive eller tale direkte på L_2 uden noget skriftligt eller mentalt forlæg på deres modersmål. Det store flertal af lærnere, som befinder sig mellem disse yderpunkter, vil dog kombinere de to fremgangsmåder, idet de i starten hyppigst vil tendere til at bruge et forlæg på L_1 for senere, når deres fremmedsproglige kunnen vokser, lidt efter lidt at producere stadig flere tekster direkte på L_2 . Den indlysende leksikografiske konklusion, som bl.a. Tarp (2004b) har draget, er, at med undtagelse af L_2 -lærere på det allerførste begynderniveau, som har behov for bilingvale L_2 -produktionsordbøger, og meget fremskredne lærnere, hvis behov bedst opfyldes i monolingvale L_2 -ordbøger, vil hovedparten af lærnerne have behov for at konsultere en kombination af bilingvale L_1 - L_2 -ordbøger og monolingvale L_2 -ordbøger for at få hjælp til tekstproduktion på fremmedsproget. Deraf følger, at en ordbog, der er konciperet til L_2 -produktion, ikke kan anses for synonym med en bilingval ordbog. Dette kan være tilfældet med produktionsordbøger for de allermest spæde begyndere, hvorimod alle andre brugere også – eller udelukkende – vil have behov for en monolingval L_2 -ordbog til dette formål.

Funktion 5 og 6: Med hensyn til oversættelse til og fra modersmålet har Tarp (2004a) vist, at hvis oversættelsesprocessen ($L_1 \rightarrow L_2$ eller $L_2 \rightarrow L_1$) analyseres ud fra en leksikografisk synsvinkel, er det muligt at skelne mellem fem forskellige problemkomplekser, hvor ordbøger kan være til hjælp:

1. problemer i receptionsfasen
 - 2a. problemer i overførselsfasen med problemer i den foregående fase
 - 2b. problemer i overførselsfasen uden problemer i den foregående fase
 - 3a. problemer i produktionsfasen med problemer i de(n) foregående fase(r)
 - 3b. problemer i produktionsfasen uden problemer i de(n) foregående fase(r)

Problemer af type 1 kan afhjælpes dels af en monolingval receptionsordbog på kildesproget og dels af en bilingval ordbog fra kilde- til

målsprog, som tager højde for denne type problemer. Problemer af type 2a og 2b kan indlysende nok kun afhjælpes af bilingvale ordbøger, mens problemer af type 3a kan afhjælpes af begge typer ordbøger. Problemer af type 3b, som er typiske blandt erfarne leksikografer, kan derimod kun afhjælpes af en monolingval ordbog på målsproget eller til nød af en bilingval ordbog i den anden sprogretning, dvs. fra målsprog til kildesprog. Dette betyder, at heller ikke en oversættelsesordbog er synonym med en bilingval ordbog. Med mindre ordbogen indgår i et samlet koncept i begge sprogretninger, må en oversættelsesordbog, der er beregnet til at løse alle typer problemer i oversættelsesfasen, konciperes som en kombination af en bilingval og en monolingval ordbog.

Funktion 7: Hvis man skal give brugere generel kulturel og encyklopædiske viden, vil de af indlysende årsager være bedst tjent med monolingvale ordbøger på deres modersmål.

Funktion 8: Hvis man skal give brugere specialviden om et eller andet kulturuafhængigt genstands- eller fagområde, vil det selvsagt også være bedst tjent med monolingvale ordbøger på deres modersmål, om end man af resurse-mæssige årsager ofte ser, at ordbøgerne affattes på et internationalt anvendt sprog, typisk engelsk. Men selv i sådanne tilfælde ville bilingvale ordbøger blot forvirre. Drejer det sig derimod om et såkaldt kulturfæhængigt område, f.eks. jura, hvor der kan være behov for at sammenligne det juridiske system i to forskellige sprogområder, vil bilingvale ordbøger være den oplagte løsning.

Funktion 9: Hvis ordbøger skal give brugere sproglig viden om deres modersmål, vil det være indlysende, at de konciperes som monolingvale ordbøger. Hvis de derimod skal give sproglige viden om et fremmedsprog, vil det for begyndere være naturligt, at fremmedsproget forklares på modersmålet, dvs. i en bilingval ordbog, mens det for mere fremskredne lærnere af didaktiske grunde vil være mest fordelagtigt, at det sker i en monolingval ordbog på fremmedsproget.

Sammenfattende kan man sige, at ovenstående diskussion bekræfter, at begrebet bilingval ordbog er et sekundært begreb i leksikografisk henseende. Hvis en leksikograf, der planlægger en ny ordbog, lægger ud med at sige, at han eller hun vil lave en bilingval ordbog, vil dette i langt de fleste tilfælde være ensbetydende med at sige, at han eller hun ønsker at lave en ordbog, der ikke helt opfylder sin funktion. Det er for eksempel den fejl, som Hollos (2004) begår. Funktioner er det centrale i leksikografien og ordbogsplanlægningen, og en ordbog designet med en

specifik funktion for øje er som ovenfor vist kun i få tilfælde synonym med en bilingval ordbog. En grundlæggende leksikografisk typologi må afspejle dette og må derfor bygge på ordbøgernes forskellige funktioner og ikke på et sekundært og afledt aspekt som deres mulige bilingvalitet.

5. Konklusion

Man må være realist. Der er næppe ingen tvivl om, at termen »bilingval ordbog« er kommet for at blive. Og der er heller ingen tvivl om, at almindelige mennesker stadig vil have en intuitiv forståelse af denne term, uanset hvilken definition den leksikografiske teori kommet med. Men det ville være højst beklagelig, hvis professionelle leksikografer fortsatte med at bruge termen »bilingval ordbog« uden at tænke nærmere over den. En sådan holdning kunne føre til en sænkning af den leksikografiske standard.

Denne artikel har vist, at bilingvalitet i leksikografisk forstand er et gradvist fænomen, og at det vil være vanskeligt at trække en præcis skillelinje mellem monolingvale og bilingvale ordbøger, med mindre dette sker på grundlag af en definition af en monolingval ordbog som en ordbog, hvor alt materiale er skrevet på et og samme sprog, og af en bilingval ordbog som en ordbog, der i den ene eller anden grad indeholder materiale skrevet på to forskellige sprog. Og selv med en sådan definition må det aldrig glemmes, at begrebet bilingval ordbog omfatter en variation af ordbøger med forskelligt forhold mellem materialet på de to sprog.

Endelig viser denne artikel, at begrebet funktioner må have forrang i en leksikografisk typologi, og at specifikke ordbøgernes mulige bilingvalitet må betragtes som et sekundært træk ved disse ordbøger.

6. Litteratur

Ordbøger

- Andersen, Birger/Balsgart, Karin/Pilegaard, Morten/Tarp, Sven 1999: *Dansk-engelsk erhvervsordbog*. Århus: Forlaget Systime.
- Bergenholtz, Henning/Cantell, Ilse/Fjeld, Ruth Vatvedt/Gundersen, Dag/Jónsson, Jón Hilmar/Svensén, Bo 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. (Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 4). Oslo: Universitetsforlaget.
- Bergenholtz, Inger 1996: *Politikens Musikordbog. 3.000 musikalske opslagsord fra a capella til ærkelut*. København: Politikens Forlag.
- Burkhanov, Igor 1998: *Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej szko«y Pedagogicznej.
- de Sousa, José Martínez 1995: *Diccionario de lexicografía práctica*. Barcelona: Biblograf.
- Gellerstam, Martin (red.) 1993: *Lexin. Språklexikon för invandrare. Svenska ord – med uttal och förklaringar*. Uppsala: Norstedts Förlag.
- Hartmann, R.R.K.Hartmann/James, Gregory 1998: *Dictionary of Lexicography*. London, New York: Routledge.
- Hausmann, Franz Josef 1977: *Einführung in die Benutzung der neu-französischen Wörterbücher*. Tübingen: Niemeyer.
- Kaufmann, Uwe 1990: *Molekylærbiologisk Leksikon*. København: DSR Forlag.
- Maldonado, Concepción (intet år) (red.): *Diccionario de español para extranjeros*. Madrid: Ediciones SM.
- Nielsen, Sandro 1993: *Engelsk-Dansk Juridisk Basisordbog*. København: Munksgaard.
- Nørager, Per 1987: *Engelsk-Dansk Dansk-Engelsk Mini ordbog i finansieringsengelsk*. København: Samfundslitteratur.
- Politikens Nudansk Ordbog = *Politikens Nudansk Ordbog* 2001: København: Politikens Forlag.
- Summers, Della 1995: *Longman Dictionary of Contemporary English*. Harlow: Longman.

Anden litteratur

- Bergenholtz, Henning/Tarp, Sven 2002: Die moderne lexikographische Funktionslehre. Diskussionsbeitrag zu neuen und alten Paradigmen, die Wörterbücher als Gebrauchsgegenstände verstehen. I: *Lexicographica* 18, 2002, 253–263.

- Bergenholtz, Henning/Tarp, Sven 2003: Two opposing theories: On H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions. I: *Hermes, Journal of Linguistics* 31, 171–196.
- Bergenholtz, Henning/Tarp, Sven 2004: The concept of “dictionary usage”. I: Cai Dollerup (red.): *Worlds of Words. A tribute to Arne Zettersten*. Nordic Journal of English Studies. Special Issue. Volume 3, No. 1, 23–36.
- Hollós, Zita 2004: *Lernerlexikographie: syntagmatisch. Konzeption für ein deutsch-ungarisches Lernerwörterbuch*. Lexicographica. Series Maior. Band 116. Tübingen: Niemeyer.
- ærba, L.V. 1940: Towards a General Theory of Lexicography. I: *International Journal of Lexicography* 8.4, 1995, 315–350.
- Tarp, Sven 1995: Wörterbuchfunktionen: Utopische und realistische Vorschläge für die bilinguale Lexikographie. I: H.E. Wiegand (red.): *Studien zur zweisprachigen Lexikographie mit Deutsch II. Germanistische Linguistik* 127–128. Hildesheim/New York: Olms, 17–51.
- Tarp, Sven 1998: Leksikografien på egne ben. Fordelingsstrukturer og byggedele i et brugerorienteret perspektiv. I: *Hermes, Journal of Linguistics* 21, 121–137.
- Tarp, Sven 2002: Functions in de Gruyter Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache. I: H.E. Wiegand (red.): *Perspektiven der pädagogischen Lexikographie des Deutschen II. Untersuchungen anhand des »de Gruyter Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache«*. Lexicographica. Series Maior, Band 110. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 609–619.
- Tarp, Sven 2003: Les éléments de base de la théorie lexicographique. I: James Duplessis Emejulu (red.): *Éléments de Lexicographie Gabonaise. Tome II*. New York: Jimacs-Hillman Publishers, 7–21
- Tarp, Sven 2004a: How Can Dictionaries Assist Translators? I: Jennifer Eagleton (red.): *Translation and Bilingual Dictionaries*. Lexicographica. Series Maior, Band 122. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 23–39.
- Tarp, Sven 2004b: Reflections on dictionaries designed to assist the users with text production in a foreign language. I: *Lexikos* 14 (in print)
- Tarp, Sven 2004c: Korrektur og retning som leksikografiske funktioner. In *Hermes, Journal of Linguistics* 33, 117–147.

Arne Olofsson

En ordboksfamilj med anor

Om en lång och obruten tradition i engelsk-svensk och svensk-engelsk lexikografi

The present scene in bilingual lexicography for English and Swedish is dominated by the Norstedt "family" of dictionaries. All sizes are represented, from the top pair, where each member features 135,000 "words and phrases", down to the phrase-book format. The aim of this article is to describe the historical network behind the Norstedt works on the market today. It is demonstrated that for the production of this publishing-house and its immediate predecessors (Svenska Bokförlaget and Esselte Studium), there is no real break in the English-Swedish tradition between 1889 and 2000 and none in the Swedish-English one between 1904 and 2000. Particular attention is paid to the older dictionaries, their microstructure and the vacillation as to their intended function in terms of reception and production.

Bakgrund

Den engelsk-svenska lexikografien börjar med Serenius (1734) och den svensk-engelska med Serenius (1741).¹ En komprimerad totalöversikt över perioden 1734–1988 är publicerad av Olofsson (1991a) och en utförligare beskrivning av perioden 1734–1832 av Olofsson (1991b). För perioden 1850–1905 är Bratt (1982) en värdefull källa, om än med vidare fokus än just ordböcker.

Från första hälften av 1700-talet har det utan avbrott funnits tillgång till engelsk-svenska och svensk-engelska ordböcker. Denna artikel är fokuserad på lexikografisk kontinuitet men inte som en totalöversikt utan med speciell inriktning på den sammanhängande ordbokstradition som började 1889 och i dag är representerad i det mest kompletta sortiment av ordböcker för engelska-svenska och svenska-engelska som finns, nämligen Norstedts. Sortimentet toppas storleksmässigt av paret *Norstedts stora engelsk-svenska ordbok* och *Norstedts stora svensk-engelska ordbok*, som i sin tredje upplaga (2000) har 135.000 "ord och fraser" i vardera delen. Paret i storleken närmast under är baserat på andra upplagan (1993) och omfattar drygt hälften så många uppslagsord. Ännu mindre storlekar finns, ända ner till reseparlörklassen.

¹ Serenius och hans insatser har behandlats i Rogström (1998).

I artikeln behandlas de äldre verken mer detaljerat än de dagsaktuella i fråga om makro- och mikrostruktur, grammatisk information och uttalsangivelser. Anledningar till detta är att de nyare är så mycket lättare att komma åt för studium i dagens bokhandlar och bibliotek samt att dessa aspekter numera standardiserats på ett tämligen välkänt sätt.

Wenström & Lindgren (1889)

Tiden kring 1800 uppvisade en blandning av stora och små ordböcker, medan mitten av 1800-talet kännetecknades av mellanstora handordböcker, ”pocket dictionaries”, i flera fall anonyma. Bland de större verk som började komma mot slutet av seklet är det Wenström & Lindgren (1889) som är intressant för den fortsatta utvecklingen.² Detta verk var med sina 1758 ordbokssidor den största engelsk-svenska ordboken dittills.

Fastän Wenström & Lindgren (1889) inte presenterades som en skolordbok, använde den det system för uttalsbeteckningar som föreskrivits 1866 av en skolkommission, och som tidigare använts av Nilsson et al. (1875), nämligen det s.k. Walkerska systemet. Detta, som inte i grunden var uppfunnet av Walker, fick bära hans namn genom att det blivit mest känt via hans uttalsordbok från 1791. Det kännetecknas av små siffror tryckta ovanför varje vokal för att ange vilket av de möjliga uttalen av vokalen som var aktuellt i uppslagsordet. Det förtjänar att noteras att det uttal som fanns att tillgå i Walkers uttalsordbok för det sena 1800-talets lexikografer låg ett sekel tillbaka i tiden (och att John Walker själv närmade sig 60 års ålder när hans bok kom ut). I den mån man följde inte bara Walkers system utan också hans uttalsangivelser, var det alltså 1700-talsuttal som kom att läras ut i de svenska skolorna mot slutet av 1800-talet och ett gott stycke förbi sekelskiftet. Ett av de retarderade dragen var att skriftens /r/ i engelska ord som *bar* och *bard* aldrig angavs som stumt, vilket det hade blivit i södra delen av England (inklusive London-området) under 1700-talets lopp (Jespersen 1909:360).³

² Erik Lindgren (1844–1899) verkade i Stockholm. Han var huvudlärare i engelska vid Kungliga högre lärarinneseminariet och vid Beskowska skolan. Från 1893 fram till sin död var han lektor vid Kungl. Sjökrigsskolan. Oscar Edmund Wenström (1845–1902) var språklärare vid läroverket i Visby (Bratt 1982:36).

³ I de fall där ett r i uttalsangivelsen var kombinerat med ett följande d, t, l eller n var det för de flesta svenskar ingen större skada skedd; man kan anta att de ofta spontant läste ut sådana kombinationer med svenskans supradentala sammansmältningar, vilka är goda approximationer av de engelska konsonanterna i fråga.

Varje uppslagsord i Wenström & Lindgren (1889) var försett med uppgift om ordklassstillhörighet. För huvudverben användes indelningen i transitiva och intransitiva men med förkortningar som går tillbaka på ett äldre system, nämligen *va.* (verbum activum) respektive *vn.* (verbum neutrum).⁴ Bland substantiven skildes egennamnen ut med förkortningen *s.pr.* (proprium) i de få fall då de förekom i själva ordboken; principen var annars (från och med andra upplagan) att egennamn listades i ett 50-sidigt appendix efter de 1758 ordbokssidorna; denna listning av egennamn och deras uttal utgavs först separat 1891. Distinktionen mellan räknebara och oräknebara appellativer markerades inte på något sätt.

Homonymer presenterades som separata uppslagsord, och numreringen av dem var placerad inte bara efter själva ordet utan även efter uttalsangivelsen. Svenska översättningsförslag gavs med stor frikostighet men utan större ansatser till strukturering eller koppling mellan betydelseerna. Frikostigheten gällde också engelska exempel på fraser, och det sägs faktiskt explicit i förordet att en avsikt med detta är att ordboken skall kunna användas även för översättning *till* engelska. Detta är en dubbelhet eller kanske vaghet i fråga om avsedd funktion som det finns fler exempel på i denna tradition snarare än ett genomarbetat försök till bidirektionalitet.

Typografiskt är det värt att notera att detta var den första stora ordbok som helt övergav frakturstilen. Öman (1872), en mindre ordbok, hade övergett den med motiveringen att den var ”en styggelse” för t.ex. engelsmän och amerikaner,⁵ men Nilsson et al. (1875) använde den för de svenska översättningarna.

Två tidiga engelsk-svenska förkortningar

Både Wenström och Lindgren fortsatte så gott som omedelbart med var sin förkortad version av den stora ordboken. Lindgren satsade på ett

⁴ Den komprimerade framställningen i Olofsson 1991a kan ge intrycket att verben verkligen delades upp i verba activa och verba neutra fram till 1890-talet, men i själva verket var det bara förkortningarna som dröjde sig kvar.

⁵ Öman (1872) var i första hand en aktiv ordbok från svenska till engelska, men av förordet framgår att den även var avsedd som en ”prisbillig vägledning vid studiet av Svenskt språk och Svensk litteratur”. Detta var den främsta anledningen till att frakturans ”styggelse” övergavs. Förläggaren av Öman (1872) hade ett så brinnande typografiskt intresse att han för ändamålet lät gjuta särskilda typer i ”egyptiskt” och ”joniskt” typsnitt.

mellanstort format för skolan, medan Wenström gick ännu längre i förkortningsarbetet och producerade en liten fickordbok.

Lindgren (1891) var med sina 673 sidor något under hälften av volymen hos Wenström & Lindgren (1889). Den var först i Sverige med att explicit kalla sig skolordbok: *Engelsk-svensk ordbok. Skolupplaga på grundvalen af Wenström-Lindgrens större engelsk-svenska ordbok*. Det förtjänar att påpekas att den skola ordboken var avsedd för bara var delar av läroverkens linjesystem. Det skulle dröja till 1905 innan engelska blev obligatoriskt ämne för alla inriktningar i den högre skolutbildningen. Det är också intressant att lägga märke till den tydliga markeringen av beroendet av det tidigare verket. I övrigt finns det inget förord utan bara några upplysningar om presentationsstrukturen och förkortningar som används.

Eftersom det rörde sig om en skolordbok, var Lindgren hänvisad till att följa skolkommissionens direktiv från 1866 och fortsätta använda Walkers system för uttalsangivelser, men detta blev sista gången det var i bruk. Å andra sidan kom det ingen ersättare för Lindgrens skolordbok förrän 1935, så systemets inflytande fortsatte.

I fråga om grammatik ändrades inget: Lindgren behöll de gamla förkortningarna *va.* och *vn.* för transitiva respektive intransitiva huvudverb, och substantiven behandlades på samma sätt som i den större förlagan. Översättningsförslagen var även här uppradade snarare än grupperade.

Wenströms fickordbok (1894) innebar stora förändringar, inte bara i själva formatet. Ordklass markerades fortfarande för alla uppslagsord, men verben delades inte längre upp i transitiva och intransitiva. Den mest markanta ändringen rörde uttalssystemet. Walkers system övergavs och Wenström använde i stället bokstäver ur det svenska alfabetet plus specialtecknen æ och ʌ. För okomplicerade fall nöjde han sig med att sätta ut ett accenttecken, men utnyttjade dess placering för att ange vokalens kvalitet: *la´ter* respektive *lat´ter*.

Wenström & Harlock (1904) – en svensk-engelsk skolordbok

På den svensk-engelska sidan kom det 1904 en parallell till Lindgrens engelsk-svenska skolordbok. Slutprodukten går under författarnamnen Wenström och Harlock, men tillkomsthistorien är komplicerad. Wenström inledde arbetet tillsammans med några anonyma medarbetare (benämnda ”andra” i Harlocks förord) men det blev mer systematiskt tillsammans med David Lloyd Morgan från 1893. Morgan avled emellertid 1896, varpå Walter Ernest Harlock utsågs till ny

medarbetare.⁶ 1902 avled Wenström och Harlock behövde en ny svensk medarbetare. Valet föll på Eilert Ekwall, som tillsammans med Harlock fullbordade ordboken. 1924 fick den ett tillägg med tio sidor nyord och ord som vissa användare saknat i det ursprungliga verket. Originellt nog i en svensk-engelsk ordbok var vissa av de engelska orden försedda med uttalsanvisningar. Lika oväntat är att dessa anvisningar, utan att det kommenteras, använde sig av full uppsättning IPA-tecken, vilket inte skett i någon svenskproducerad ordbok tidigare. Tillägget var utarbetat av Einar Ekblom med bistånd av Sydney J. Charleston.

Förordet ägnas mest åt tillkomsthistorien, och där uttrycks inga tankar om direktionalitet. Däremot har ”Anvisningar för begagnandet” en engelsk parallellspalt, vilket tyder på att ordboken var tänkt att användas inte bara som en produktionsordbok för engelska av svensktalande utan även i någon mån som en receptionsordbok för svenska av engelsktalande. Detta intryck förstärks av att de grammatiska upplysningarna om de svenska orden är detaljerade, speciellt vad gäller substantiven, som praktiskt taget alltid har bestämd form och eventuell plural angivna.⁷ Huvudverben delas upp i transitiva och intransitiva, nu med de mer genomskinliga förkortningarna *tr.* och *intr.* (jfr *va.* och *vn.* i de tidigare engelsk-svenska ordböckerna).

Vid homografi separeras uppslagsorden och numreras. Vid polysemi och dubbel ordklassstillhörighet används ett system av romerska siffror och, vid behov av hierarkisk presentation under dessa, bokstäver inom parentes. För att ta ett exempel presenteras bokstavssträngen *man* som **I man** ’mane’, **2 man I** ’man’ (a) ’husband’, (b) ’the right man’, **II pron** ’one’. (Återgivandet här är starkt förkortat och förenklat.) Att pronomenet är lagt under substantivet visar att etymologi tilläts spela en

⁶ Harlock föddes 1866. Efter examen vid London University och en period som lärare i Marburg i Tyskland blev han vid 27 års ålder lektor i engelska vid Uppsala universitet. Tjänsten var tidsbegränsad, och efter sju år flyttade han till Kungliga Sjökrigsskolan i Stockholm, där han efterträdde Erik Lindgren (se ovan), som avlidit 1899. Mellan 1909 och 1923 var han lektor vid Handelshögskolan i Stockholm (Bratt 1984:45–46). Parallellt med sina lärartjänster sysslade han med svensk-engelsk lexikografi och fortsatte efter pensioneringen fram till dess att han avled 1951, 85 år gammal. Han hade ingen egentlig konkurrent på området och hade därmed personligen ett enormt inflytande på den engelska som svenskar fick lära sig under åtminstone första hälften av 1900-talet.

⁷ ”Om man t.ex. förser en svensk-engelsk aktiv ordbok för svenskar med uttal och böjning till de svenska uppslagsorden, innebär det att man förutsätter att den också skall kunna fungera som en passiv svensk-engelsk ordbok för engelsktalande.” (Svensén 1987:12). “Böjningsuppgifter vid uppslagsorden i en aktiv tvåspråkig ordbok behövs egentligen bara i sådana fall där osäkerhet kan uppstå.” (Svensén 1987: 67).

roll i strukturen. Ett mer extremt exempel på detta är att adverbet *var* har pronomenet *var* som ingång, vilket gör det svårfunnet, inte bara genom att övergången till adverbet inte markeras med ny rad utan också genom att det ligger 45 textrader om pronomenet emellan.

Wenström & Harlock 1904 var den enda någorlunda stora kompletta svensk-engelska skolordboken i 40 år. Fram till 1935 marknadsfördes den i par med Lindgrens engelsk-svenska skolordbok. Sista tryckningen skedde 1943, och året efter kom Harlocks egen nya skolordbok (se nedan).

Harlocks ofullbordade

De svenska läroverken var alltså från och med 1904 försedda med ett nyproducerat ordbokspar. Ändå började Harlock tämligen omgående att revidera den svensk-engelska. Han startade i liten skala men fick 1919 uppdraget att framställa en ännu större svensk-engelsk ordbok. Kärnan kom av naturliga skäl att bli den tidigare ordboken, men Harlock utvidgade den med material från svenska ordböcker (i första hand Östergrens *Nusvensk ordbok*, som då var under utgivning; första häftet kom 1915) och från ordböcker till engelska från danska, franska, norska och tyska samt från uppslagsböcker av olika slag, både svenska och engelska. 1936 kunde en första del publiceras, omfattande bokstäverna A–K, på 1230 ordbokssidor.

Harlock var själv i stort sett den ende med engelska som modersmål som hade inflytande över och ansvar för projektet, låt vara att han nämner G. Grove och W. Savage i förordet. Bland hans svenska medarbetare var professor Arvid Gabrielson den främste, men listan i förordet upptar femton andra svenskar som varit behjälpliga på olika sätt. De flesta av dessa var lärare i engelska.

Precis som i den tidigare ordboken från 1904 fanns det dubbla versioner av anvisningar för användandet, en på svenska och en på engelska, tryckta i parallella spalter. Systemet med mycket fullständiga uppgifter om de svenska ordens böjning fortsatte också, vilket håller frågan aktuell om dubbel (eller oklar) funktion i termer av aktiv/passiv eller produktion/reception.

Artikelstrukturen kan illustreras (i förenklad och komprimerad form) med behandlingen av bokstavssträngen *grav*. **1 grav I** 'grave accent' **II a[dj]** 'grave', 'falling-rising' **2 grav** 'serious' **3 grav 1** 'trench' **2 a)** 'grave' **b)** 'sepulchre'. Sedan följer en avdelning med exempel på översättningar av **3 grav**, uppdelade under **A** och **B**, utan samband med de **a)** och **b)** som finns under **3 grav 2**. Under **A** (och under **B**) kommer nya **a)** och **b)**, som dock inte skapar någon hierarki under **A** eller **B** utan används för att skilja de olika engelska mot-

svarigheterna till en viss dubbeltydig svensk fras. Presentationsstrukturen är alltså ganska komplex.

Författarens strävan att meddela så många möjliga översättningar som möjligt gör att en del artiklar blir ohanterligt långa. Så t.ex. omfattar behandlingen av uppslagsordet **gå** 13 sidor. Det bör dock noteras att Harlock i sådana fall använder sig av en sorts menysystem. Artikeln **gå** inleds med en uppställning som visar att avdelning **A** kommer att ta upp konkreta betydelser och avdelning **B** metaforiska. Avdelning **C** innehåller exempel på översättningar till **A** och **B**. Avdelning **D**, slutligen, tar hand om frasverb och prepositionsverb, i fallet **gå** med 86 underavdelningar. Dessa kan sedan delas upp ytterligare: kombinationen **gå om** (som är **D 50**) grenar sig i **A** och **B**, som var och en i sin tur har underavdelningarna **a–d**.

En andra del av ordboken, sid. 1231–2096 + 16 sid. rättelser och tillägg till del 1, utkom i december 1951. Den täckte in bokstäverna L–R och skulle visa sig bli det sista som producerades. Harlock hade avlidit hösten 1951, och trots den optimism om en fortsättning och avslutning som hans medarbetare Arvid Gabrielson uttryckte i den dödsruna som trycktes i början av boken, förblev bokstäverna S–Ö obehandlade.

Liksom i den första delen råder det viss oklarhet om direktionaliteten. Visserligen är förordet nu på svenska enbart, men uppläggningsen i stort visar på vacklan i fråga om avsedd kategori användare. Så t.ex. utgör (liksom i del 1) en del böjningsformer av svenska verb egna uppslagsord trots att ingen svensktalande torde ha haft några svårigheter att söka dem under rätt oböjd form. Ett exempel på detta är att **ledde, leddes, lett, letts** – dock inte **ledd** – är fyra separata uppslagsord. På samma linje ligger förhållandet att ordboken tar med ord som den själv markerar som föråldrade, vilket torde innebära att den passar även för avkodning av ålderdomlig svensk text och inte bara översättning av samtida svensk text till engelska eller produktion på engelska i största allmänhet. Ett exempel på detta är att strängen *man* (som användes ovan som illustration till skolordboken från 1904) nu fått ett tillägg av det ålderdomliga adverbet **man**, med betydelsen 'bara' (översatt med 'only').

En extrapolering utifrån det publicerade materialet (ca 2100 sid.) ger vid handen att Harlocks stora svensk-engelska ordbok skulle ha blivit fyra gånger så omfattande som skolordboken från 1904, dvs. runt 3500 sidor. Det förefaller dock som om Harlock fick kämpa för att få upp volymen. Till stor del åstadkoms utvidgningen genom att han lade till avledning och sammansättningar, av vilka många måste ha förefallit konstruerade även för den tidens läsare. Ett (eller två) exempel är

bodstöld/bodtjuvnad, varmed Harlock lyckades få in det engelska ordet 'shoplifting'. De svenska orden finns varken i SAOB eller hos Östergren.

Harlock (1944) – förnyad svensk-engelsk skolordbok

En orsak till att arbetet med den stora svensk-engelska ordboken drog ut på tiden var att läroverkslärarna i engelska under arbetets gång efterfrågade en revidering, i samma skolordboksformat, av Wenström & Harlock (1904). Både Harlock och Gabrielson blev engagerade i detta, men ingen av dem medverkade i alla bokstäver. Den nya ordboken, som explicit ersatte den tidigare skolordboken, utgavs under Harlocks namn 1944 och omfattade 1048 ordbokssidor, en ökning med ca 20% i förhållande till verket från 1904. Beroendet av både den tidigare skolordboken och Harlocks pågående stora arbete var märkbart; i förordet sägs att den nya ordboken är ”utarbetad på grundval av den utförliga Harlock Svensk-engelsk ordbok”. Beträffande frågan om direktionalitet kan nämnas att det fortfarande gavs detaljer om böjningen av de svenska uppslagsorden. För substantiven infördes dock redundansregler, så att ord som tillhörde vissa ”avledningsgrupper”, som listades i de inledande anvisningarna, inte fick några böjningsangivelser i själva ordboksdelen.

Kärre et al. (1935) – förnyad engelsk-svensk skolordbok

På den engelsk-svenska sidan inleddes 1916 ett revideringsarbete på skolordboken Lindgren (1891). Uppdraget gick till Afzelius, men efter dennes död övergick det till Kärre. Detta medförde åtminstone två viktiga förändringar. För det första skulle Afzelius ha använt sin egen variant av fonetisk transkription, medan Kärre bestämde sig för att följa IPA. För det andra såg Afzelius det som sin uppgift att bara revidera Lindgrens ordbok, medan Kärre strävade efter större oberoende av det äldre verket. För ordboksarbetet bildades efterhand en grupp som utöver Kärre kom att bestå av Lindkvist (från 1923), Redin (från 1929) och Nöjd (från 1932).

Det färdiga verket kom ut 1935 och kan betraktas som mer användarvänligt än Lindgren (1891), framför allt genom att de olika betydelseerna hos ett ord fördes ihop till grupper, som numrerades. Ett mindre användarvänligt drag var att man ofta följde den princip för ordningsföljden mellan homografer som tillämpades av *A New English*

Dictionary (föregångaren till *The Oxford English Dictionary*) och av *Concise Oxford Dictionary*, som enligt förordet till Kärre et al. (1935) hade stor betydelse för urvalet av ord. Principen innebär att ordningsföljden styrdes av i vilken tidsordning homograferna var belagda i engelskan, inte hur frekventa eller centrala de var.⁸ Det är detta system som gör att **1 fog** är 'efterslätter' och **2 fog** är 'dimma' samt att **flag** med betydelsen 'flagga' överraskande listas först på fjärde plats bland homograferna (efter liljeväxter, stenplattor och vingpennor) i Kärre et al. (1935).

Varje uppslagsord har upplysningar om uttal och ordklass. För uttalet används, som tidigare nämnts, IPA-systemet, men Kärre och hans grupp vågade inte ta steget fullt ut och använda IPA:s lodräta betoningstecken och dess placering före den betonade stavelsen, utan man behöll de traditionella lutande accenttecknen efter vokal- eller (de flesta) diftongsymbolerna (´ för huvudtryck och ` för bitryck). Triftonger fick accenttecknet placerat före det tredje elementet.

Kärre et al. (1935) hade en mycket stark ställning vid läroverkens undervisning i engelska och senare i skolväsendet i stort (engelska blev obligatoriskt ämne i folkskolan 1950). I sin tredje upplaga trycktes den om nio gånger, sista gången så sent som 1978. Under perioden mellan 1944 och 1968 marknadsfördes den i par med Harlocks skolordbok.

Svensk-engelsk ordbok 1968

Trots att det började uppstå konkurrens från andra förlag⁹, gjordes det inte på länge något radikalt för att uppdatera den svensk-engelska Harlock (1944) och den engelsk-svenska Kärre et al. (1935). Först 1968 ersattes Harlocks ordbok uttryckligen av *Svensk-engelsk ordbok*. Dess relation till Harlocks arbeten beskrevs i förordet som att de hade tjänat som källa men att *Svensk-engelsk ordbok* var att betrakta som ett nytt verk. Det betonades att det material som övertagits från den äldre ordboken kritiskt granskats med avseende på översättning. Som engelsk medarbetare hade man nu engagerat Vincent Petti, lektor vid Stock-

⁸ ”En synkroniskt inriktad ordbok kan inte gärna ställas upp efter historiska principer.” (Svensén 1987:196).

⁹ I mindre men ändå konkurrerande format fanns på den engelsk-svenska sidan från 1943 Cronwall et al., som sedan bearbetades till Freudenthal et al. (1953). En parallell på den svensk-engelska sidan var Reuter (1952), som marknadsfördes i par med Freudenthal (1953) i flera decennier av Natur och Kultur. 1964 kom första upplagan av Prismas *Modern engelsk-svensk ordbok*, även den mindre men en konkurrent på skolmarknaden.

holms universitet, som kom att fylla luckan efter Harlock för en mycket lång period framåt. Mer marginella insatser gjordes av Alan Dixon, Dennis Gotobed och Walstan Wheeler. Chef för lexikonredaktionen vid Svenska Bokförlaget var vid denna tid Rudolph Santesson.

Ordboken från 1968 fortsätter traditionen att ge fullständiga upplysningar om de svenska uppslagsordens böjning (substantiv och de verb som inte tillhör första konjugationen), trots att huvudsyftet måste ha varit att ge svenskar hjälp med att producera engelska. Dock har man dragit ner på denna information i själva ordboksdelen genom att i ”Anvisningar för ordbokens begagnande” foga in en lista över vanliga substantivslut och dithörande böjningsändelser. De användare som träffar på ett substantiv utan grammatiska upplysningar förväntas alltså gå till denna lista för den händelse att de behöver information om böjningen.¹⁰ Verb som tillhör annan konjugation än den första samt oregelbundna verb får sina temaformer angivna (*le log lett*), men de oregelbundna formerna finns inte som egna uppslagsord.

1980-talets tungviktare

Kärre et al. (1935) blev föremål för viss revidering och hölls tillgänglig på marknaden fram till 1980 (sista tryckningen 1978). Då ersattes den av den största engelsk-svenska ordbok som producerats i modern tid, *Stora engelsk-svenska ordboken* (SESO 1980), med 120.000 ”ord och fraser”, vilket i förordet beskrevs som en ökning med 60% i förhållande till föregångaren.¹¹ SESO var också den första svenskproducerade tvåspråkiga ordbok som utnyttjade datatekniken. För urvalet av ord, fraser och betydelser svarade Vincent Petti. Chef för ordboksredaktionen vid Esselte Studium var Rudolph Santesson under större delen av arbetet, men vid tiden för publiceringen hade han efterträtt av Bo Svensén.

En nyhet i förhållande till Kärre et al. (1935) var att förordet (som var avfattat på både svenska och engelska) följdes av listor över de mest använda källorna och hjälpmedlen. Uttalsangivelserna fick nu IPA:s

¹⁰ Ekonomin i detta system, som först uppträdde i Harlock (1944) men då med fler ändelsegrupper, är mycket varierande mellan olika ordslut. Avledningsändelser, t.ex. *-het* och *-ing*, ger naturligtvis en god besparing, medan ordslutet *-urg* bara tycks beröra *kirurg* och *metallurg* (orden *demiurg*, *dramaturg* och *liturg* ingår inte (längre) bland uppslagsorden 1968).

¹¹ Wright (1981) är en recensionsartikel som granskar SESO 1980 utifrån författarens dubbla status som infödd talare av engelska och som svensk universitetslärare i engelska.

lodräta betoningstecken, högt placerat för huvudtryck och lågt placerat för bitryck.¹²

Nyheter i SESO 1980 låg främst i ordförrådets innehåll och storlek, men även i fråga om makrostruktur och mikrostruktur innebar den vissa förändringar i förhållande till Kärre et al. (1935). Ett användarvänligt (men utrymmeskrävande) drag var att man övergav det äldre verkets nischalfabetiska makrostruktur med ”stympning” och gick över till en glattalfabetisk, dvs. en struktur där varje lemma börjar på ny rad.¹³ Exempelvis förvandlades strukturen **parent**, **~age**, **~al** nu till tre separata stickord, på varsin rad.

SESO 1980 saknade svensk-engelsk motsvarighet i samma storleksklass fram till 1988, då *Stora svensk-engelska ordboken* (SSEO), utarbetad av Vincent Petti, publicerades. Petti hade vid det laget enligt förordet varit fast medarbetare i över 25 år. SSEO uppvisade samma antal ”ord och fraser” som SESO, dvs. 120.000. Att den svensk-engelska sidan låg ungefär ett årtionde efter den engelsk-svenska i samma storleksklass var, bortsett från att Harlock (1944) fick en ersättare 1968 utan motsvarande ändring på den engelsk-svenska sidan, ett genomgående mönster från sekelskiftet och framåt (1891/1904, 1935/1944, 1980/1988).

Enligt förordet byggde SSEO på *Svensk-engelsk ordbok* men var att betrakta som ny och genomarbetad.

Förord och anvisningar var avfattade på både svenska och engelska. De svenska uppslagsorden var försedda med uppgift om ordklass samt om oregelbundenheter i deras böjning. De oregelbundna formerna var dock inte egna uppslagsord (som i Harlocks arbeten).

Växande tungviktare

¹² Det beslut om accenttecknet som togs av Kärre et al. på 1930-talet med hänvisning till den svenska traditionen (och till psykologiska fördelar) kom alltså att blockera införandet i Sverige av IPA:s lodräta accenttecken i nästan ett halvsekel. Bortsett från att det använts av Goodwin (1928) i en parlör kom det inte i bruk förrän i åttonde upplagan av Prismas *Modern engelsk-svensk ordbok* (1974) och därefter alltså i SESO 1980.

¹³ Termerna finns förklarade i NLO, både på sid. 30 och i den alfabetiska term-delen. Termen ”stympning” används i Svensén (1987:217). Med NLO-termer skulle den motsvaras av ”bruk av representationssymbol eller platshållarsymbol” (NLO sid. 32 och 215).

De båda stora ordböckerna kom i en gemensam andra upplaga 1993, med antalet ”ord och fraser” ökat till 129.000.¹⁴ En viktig nyhet i den engelsk-svenska var att även särskrivna engelska sammansättningar fått bli egna uppslagsord (t.ex. **bone marrow**). I den svensk-engelska ordbokens förord infördes för första gången¹⁵ en tydlig markering av direktionaliteten: ”... syftet med en svensk-engelsk ordbok är att ge användaren ett redskap att kommunicera med engelsktalande personer”.¹⁶

Det stora ordboksparets tredje upplaga kom ut år 2000. Ordförrådet utökades ytterligare, nu till 135.000 ”ord och fraser”, men inga nämnvärda strukturella förändringar gjordes.

Förkortningar genom tiderna

Beskrivningen av nätverket av ordböcker har hittills varit begränsad till de stora verken (med undantag för Wenströms fickordbok från 1894), dvs. ”skolordböcker” och större. Dock har det alltsedan slutet av 1930-talet vid samma förlag (då Svenska Bokförlaget) funnits ett antal mindre ordböcker som varit direkt och öppet beroende av de stora verken. En av lexikograferna bakom Kärre et al. (1935), Ruben Nöjd, publicerade 1939 en förkortad version av denna skolordbok. Nöjds verk fanns tillgängligt i handeln med oförändrat innehåll i över 50 år.¹⁷ Det marknadsfördes i par med den första ordbok som producerats av kvinnliga svenska ordboksförfattare, *Svensk-engelsk ordbok* av Astrid Tornberg och Margareta Ångström, färdigställd 1940 men utgiven först 1942. De båda ordböckerna förekom också som sambunden volym och trycktes om i denna form ännu på 1980-talet såväl i Sverige som i England och USA.

Tornberg och Ångström utnyttjade Harlocks delpublikation från 1936 och hans manuskript för det som sedan kom ut 1951. I förordet nämns speciellt att de dragit ner på antalet sammansättningar bland

¹⁴ Olofsson (1994a) är en omfattande (och kritisk) recension av denna upplaga av ordboksparet.

¹⁵ SSEO 1988 antydde samma sak men i vagare ordalag: ”... ett outhärligt referensverk för alla som vill kunna uttrycka sig rätt på engelska, i tal eller skrift”.

¹⁶ Som kommer att framgå nedan, har denna renodling av syftet inte fått fullt genomslag i urvalet av uppslagsord.

¹⁷ Nöjd (1939) ingår bland de föräldrade verk som granskades och kommenterades i Olofsson (1990) med anledning av att de ännu 1990 såldes i bokhandlarna utan angivelse av verklig ålder utan bara av året för den senaste tryckningen. Sista tryckningen av Nöjd (1939) skedde 1983, och Esselte Studiums lager tog slut 1989.

uppslagsorden. Som nämnts ovan var detta ett område där Harlock utmärkt sig för extrem frikostighet. Den mindre ordboken hade också en klarare linje när det gäller funktionen, i och med att den avstod från all information om de svenska uppslagsordens böjning (men ordklass-tillhörighet angavs systematiskt, bortsett från att substantiv lämnades omarkerade).

Ruben Nöjd tog sig också an Wenströms fickordbok från 1894 och omarbetade den tillsammans med den tredje kvinnan i denna lexikografiska tradition, Anna C. Petterson. Detta verk, som kom ut 1941, utnyttjade nyheterna i Nöjd et al. (1935) så att uttalsbeteckningarna gjordes i IPA och översättningarna sorterades i numrerade grupper. Ordboken marknadsfördes i par med en svensk-engelsk fickordbok, utarbetad av samma Anna C. Petterson, den tidigare nämnda Margareta Ångström och Carl Ernlöv. Liksom den något större ordboken av Tornberg och Ångström byggde den på Harlocks arbeten och manuskript. Den hade också samma restriktiva policy för upplysningar om de svenska uppslagsorden.

Vid tiden för andra världskriget fanns alltså inom Svenska Bokförlaget ett komplett sortiment i tre storleksklasser: Kärre et al. (1935) i kombination med verk av Harlock (först ordboken från 1904, sedan den från 1944), Nöjd (1939) i kombination med Tornberg & Ångström (1940) och Wenströms fickordbok omarbetad av Nöjd & Pettersson (1941) i kombination med Ernlöv, Pettersson & Ångström (1942).

Det dröjde ända till 1973 innan det kom någon ny förkortning inom sortimentet. Den svensk-engelska skolordbok som 1968 ersatte Harlock (1944) förkortades till *Svensk-engelsk pocketordbok*, som utkom 1973 och sedan bytte namn till *Svensk-engelska ordboken* 1983 utan några innehållsliga ändringar. Namnändringen föranleddes av att förlaget (nu Esselte Studium) bestämt sig för att motsvarande förkortning (1983) på den engelsk-svenska sidan skulle ha sitt namn i bestämd form: *Engelsk-svenska ordboken*. De förkortade ordböcker som därmed fanns från 1983 hade olika utgångsmaterial (skolordboken från 1968 respektive SESO 1980), och även nästa steg (1992) medförde viss obalans, när en förkortning av SSEO (1988) parades ihop med den existerande *Engelsk-svenska ordboken* från 1983. Först 1994 blev det symmetri i systemet i och med att båda kortversionerna byggde på de stora ordböckernas gemensamma andra upplaga från 1993.¹⁸

¹⁸ De ordböcker som jag här har kallat kortversioner beskrivs i Norstedts marknadsföring som skolordböcker, medan de stora beskrivs som ”arbetsredskap för den avancerade användaren”.

Ytterligare en storleksklass vid Norstedts förtjänar att nämnas i detta sammanhang.¹⁹ 1987 utkom *Lilla engelska ordboken* (senare *Norstedts lilla engelska ordbok*), författad av paret Vincent och Kerstin Petti.²⁰ Förordet gör en tydlig skillnad mellan aktiv och passiv funktion hos ordbokens båda delar. Det står dock inget om relationen till de båda större storleksklasserna, men eftersom samtliga verk där anges som utarbetade av Vincent Petti, finns det ett klart samband.

Traditionens makt över ordurval och struktur

Ett välkänt problem vid en lång ordbokstradition är att uppslagsord tenderar att ”hänga kvar” även sedan de förlorat sin aktualitet.²¹ Olofsson (1994a) nämner **bonddryg**, **högmäld** och **utstyrselstycke** som exempel på ord i 1993 års upplaga av den stora svensk-engelska ordboken som torde ha dröjt sig kvar från Wenström & Harlock (1904) och, i de båda första fallen, även Harlock 1936, snarare än att ha blivit utvalda som sådana ord som en svensk på 1990-talet har behov av att översätta.²² Andra exempel är **allgod**, **blåmjölk**, **evad**, **faktori**, **falka**, **fröklängning**, **förblommerad**, **förvägen**, **gräsa**, **hjärtelag**, **hugna**, **lavoar**, **lisös** och **mejerska**.²³ Viss rensning skedde dock inför andra och tredje upplagan 1993 respektive 2000. Ordet **fardag** fanns med 1988 men försvann sedan, medan **allgod** inte avlägsnades förrän 2000, då även **gallhojta** och **husmorssemester** försvann. Ett intressant mönster visar sig i att en hel del ord som utmönstrats 1968 återkom

¹⁹ Det finns en fjärde, med sammanlagt antal uppslagsord för båda riktningarna på något över 30.000. Där återfinns en ordbok för barn, en amerikansk och en brittisk fickordbok samt en reseparlör. Det skulle föra för långt att försöka relatera dem till de större verken.

²⁰ Dess andra upplaga (1993) ingick i en grupp ordböcker i samma storleksklass som recenserades av Olofsson (1994b).

²¹ Problemet gäller främst aktiva ordböcker; passiva tvåspråkiga ordböcker brukar explicit ha ambitionen att kunna ge åtminstone viss hjälp även vid läsning av äldre litteratur. Det förtjänar att påpekas att fenomenet mycket väl kan ha sin grund i den tidigare produktionens något oklara status när det gäller funktion. Hela tiden fanns det en uttalad eller outtalad ambition att den svensk-engelska ordboken även skulle kunna hjälpa engelsktalande att förstå svenska, inklusive äldre svensk litteratur.

²² Som nämnts ovan, är den avsedda funktionen rent aktiv: ”... syftet med en svensk-engelsk ordbok är att ge användaren ett redskap att kommunicera med engelsktalande personer”.

²³ Mina fjärdeterminsstudenter i engelska vid Göteborgs universitet våren 2004 har hjälpt mig få fram dessa ord (och flera).

1988, vilket måste tolkas som att de äldre verken har spelat en viss roll som förlagor.²⁴

Även på den engelsk-svenska sidan sätter traditionen sina spår. Makrostrukturen i SESO 1980 vid behandlingen av homonymer är i de flesta fall mycket lik den i Kärre et al. (1935). Den påverkan från *A New English Dictionary* som i Kärre et al. (1935) tog sig uttrycket att ordningsföljden mellan homografer ofta styrdes av historiska hänsyn är fortfarande märkbar i SESO 1980 och de båda senare upplagorna från 1993 och 2000 (exemplen **fog** och **flag** som gavs ovan i samband med beskrivningen av Kärre et al. är oförändrade). Principen, som i och för sig är svår att skilja från tanken att det ovanliga behöver komma först för att läsaren inte skall missa det, tycks leva vidare. Det finns exempel på att homografer som inte fanns med 1935 har lagts in med historiskt baserad ordningsföljd i SESO 1980 och de senare upplagorna (så t.ex. har substantivet **fit** 'sång del av diktverk' (som är så ovanligt att det inte tagits upp i någon enda learner's dictionary) lagts till och fått förstaplatsen, före **fit** 'anfall').

Slutord

En lång och obruten ordbokstradition har både fördelar och nackdelar. Till fördelarna kan räknas uppbyggnaden av en kompetens som kan hållas samman inom ett förlag. Dit kan också räknas den stabilitet som vidmakthålls i fråga om översättningsekvivalenter. Det sistnämnda kan emellertid också hamna på minuskontot, om någon tidig lexikograf missuppfattar ett ord och ingen rättar honom.²⁵ Till de definitiva nackdelarna med en lång lexikografisk tradition hör tendensen att låta ord leva kvar i ordboken trots att de försvunnit ur det levande språket (en tendens som är svår att försvara i en produktionsordbok). Gallringsarbete pågår uppenbarligen, men exemplen i föregående stycke tyder på att man ännu inte nått ända fram. Traditionen är stark.

²⁴ Av mina exempelord illustrerar *allgod*, *blåmjölk*, *faktori*, *fröklängning*, *gräsa*, *högmäld* och *mejerska* detta fenomen.

²⁵ För att ta ett enda exempel, tycks inte Harlock ha uppmärksammat att den svenska sammansättningen *bensår* var (och är) lexikaliserad i betydelsen 'ulcus cruris' och att hans översättningsförslag *leg-wound* därför inte dög som ekvivalent (det skulle bara betyda 'sårskada som man tillfogats i benet'). Det dröjde till 1988 innan detta rättades till, så att *varicose ulcer* presenterades som enda översättning.

Det kan tyckas att de sista avsnitten i denna artikel lämnar den tidigare deskriptiva linjen, men historiska översikter har ju ett begränsat egenvärde. Syftet med dem kan och bör vara att visa att historien kan förklara mycket som måste te sig som mysterier för nutida ordboks-användare.

Litteratur

Ordböcker

- Cronwall, Uno & Fritiof Freudenthal 1943: *Engelsk-svenskt lexikon*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Ernolv, Carl, Anna C. Petterson & Margareta Ångström 1942: *Svensk-engelsk ordbok*. Stockholm: Svenska Bokförlaget.
- Freudenthal, Fritiof, Uno Cronwall & Rudolf Löfgren et al. 1953: *Engelsk-svenskt lexikon*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Goodwin, Henry Buergel: *Svenskt-engelskt parlörlexikon*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.
- Harlock, Walter E. 1936: *Svensk-engelsk ordbok (A–K)*. Stockholm: Svenska Bokförlaget/P. A. Norstedt & Söner.
- Harlock, Walter E. 1944: *Svensk-engelsk ordbok. Skolupplaga*. Stockholm: Svenska Bokförlaget/P. A. Norstedt & Söner.
- Harlock, Walter E. & Arvid Gabrielson 1951: *Svensk-engelsk ordbok (L–R)*. Stockholm: Svenska Bokförlaget.
- Kärre, Karl, Harald Lindkvist, Ruben Nöjd & Mats Redin 1935: *Engelsk-svensk ordbok. Skolupplaga*. Stockholm: Svenska Bokförlaget.
- Lindgren, Erik 1891: *Engelsk-svensk ordbok – skolupplaga – på grundvalen af Wenström–Lindgrens större engelsk-svenska ordbok*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.
- Nilsson, Lars, Per Widmark, August Collin et al. 1875: *Engelsk-svensk ordbok, med Walkers uttalsbeteckning*. Stockholm: L. J. Hiertas förlagsexpedition.
- NLO 1997 = *Nordisk leksikografisk ordbok* utg. av Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén. Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Nöjd, Ruben 1939: *Engelsk-svensk ordbok*. Stockholm: Åhlen & Åkerlund (senare tryckningar Svenska Bokförlaget och Esselte Studium).
- Petti, Vincent & Kerstin Petti 1987: *Lilla engelska ordboken*. Solna: Esselte Studium.

- Reuter, Ole 1952: *Svensk-engelskt lexikon*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Serenius, Jacob 1734: *Dictionarium Anglo-Svethico-Latinum*. Hamburg: Rudolf Beneke.
- Serenius, Jacob 1741: *Dictionarium Suethico-Anglo-Latinum*. Stockholm: (tryckt hos) Peder Momma.
- Tornberg, Astrid & Margareta Ångström 1940/1942: *Svensk-engelsk ordbok*. Stockholm: Svenska Bokförlaget/Albert Bonnier.
- Walker, John 1791: *A Critical Pronouncing Dictionary and Exposition of the English Language*. London & Leipzig: Ernst Fleischer.
- Wenström, Edmund 1894: *Engelsk-svensk ordbok*. P. A. Norstedt & Söner.
- Wenström, Edmund & Walter E. Harlock 1904: *Svensk-engelsk ordbok –skolupplaga*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Wenström, Edmund & Erik Lindgren 1889: *Engelsk-svensk ordbok*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Wenström, Edmund, Ruben Nöjd & Anna C. Petterson 1941: *Engelsk-svensk ordbok*. Svenska Bokförlaget/P. A. Norstedt & Söner.
- Öman, Victor Emanuel 1872: *Svensk-engelsk hand-ordbok*. Örebro: Abr. Bohlins Boktryckeri.

Annan litteratur

- Bratt, Ingar 1982: *Läromedel i engelska utgivna i Sverige 1850–1905*. Studia Psychologica et Paedagogica. Lund: Lunds universitet.
- Bratt, Ingar 1984: *Engelskundervisningens villkor i Sverige 1850–1905*. Årsböcker i svensk undervisningshistoria, volym 156. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Jespersen, Otto 1909: *A Modern English Grammar on Historical Principles*. Part 1. Sounds and Spellings.
- Olofsson, Arne 1990: Det spökar på lexikonhyllan. Varning för engelska ordböcker som överlevt sig själva. I: *LMS-Lingua* 1990:2, 64–68.
- Olofsson, Arne 1991a: Bilingual Lexicography: Swedish-English, English-Swedish (artikel 321 b). I: Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand & Ladislav Zgusta (utg.): *Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 3047–3051.

- Olofsson, Arne 1991b: Early Continuity. The First Century of English-Swedish and Swedish-English Lexicography. I: *Moderna Språk* 85:1, 19–25.
- Olofsson, Arne 1994a: Recension av *Norstedts stora engelsk-svenska ordbok*, andra upplagan. Stockholm: Norstedts 1993; *Norstedts stora svensk-engelska ordbok*, andra upplagan. Stockholm: Norstedts 1993. I: *LexicoNordica* 1, 281–292.
- Olofsson, Arne 1994b: Recension av *Engelsk ordbok. engelsk-svensk/svensk-engelsk*. Stockholm: Natur och Kultur, 1992; Bengt Oreström, *engelsk ordbok*, andra upplagan. Lund: Gustava, 1993; Kerstin Petti & Vincent Petti, *Norstedts lilla engelska ordbok*, andra upplagan. Stockholm: Norstedts, 1993. I: *LexicoNordica* 1, 293–300.
- Rogström, Lena 1998: *Jacob Serenius lexikografiska insats*. Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Svensén, Bo 1987: *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet*. Stockholm: EsselteStudium.
- Wright, David 1981: A Comprehensive English-Swedish Dictionary (CESD) – Some Points of Comparison with Other Dictionaries. I: *Moderna Språk* 75:4, 337–346.

Ken Farø

Hvornår går man over åen efter vand?

Idiomatiske ækvivalensproblemer i leksikografi og leksikologi. Med dansk og tysk som eksempel

Taking a metalexigraphic discussion about the “right” German equivalent of a specific Danish idiom as a starting point, a discussion which goes back to the year 1992 and which has still not come to an end, the theoretical problem of “idiom equivalence” in a lexicographic and lexicological context, respectively, is considered. The premises of equivalence are looked at, so is the methodology of establishing idiom equivalence; and eventually the lexicographical features of equivalence problems within interlingual idiom pairs are discussed, showing what impact **lexicological** facts may have or not have on the concrete **lexicographical** presentation of idiom problems.

Two main theses are launched here: (1) the problems of interlingual idiom equivalence are vast, and absolute equivalence seems to be a more seldom phenomena than usually taken for granted, even in such closely related language pairs as Danish and German; (2) there is no direct link between **lexicological** relations in interlingual idiomatics and the problem of integrating idioms in bilingual **lexicography** as the latter is mainly a matter of the lexicographical functions aimed at. Nevertheless, lexicographic “solutions” without lexicological contrastive studies are doomed to failure.

1. Indledning

I begyndelsen af 1990'erne begyndte i forskningslitteraturen en kontrovers om den ”rigtige” tyske ækvivalent til det danske idiom *gå over åen efter vand*, en diskussion, som har haft deltagelse af forskellige leksikografer og ikke-leksikografer og på det seneste også været oppe at vende på to nordiske leksikografi-symposier på Schæffergaarden (2003 og 2004). Diskussionen blev udløst af Colliander/Hansen (1992), der i en anmeldelse af Munksgaards store dansk-tyske ordbog (Bergstrøm-Nielsen et al. 1991 = BE) kritiserede dens ækvivalentforslag til det danske idiom *gå over åen efter vand*. Når jeg tager den diskussion op endnu engang, så er det fordi, den efter min mening aldrig er blevet rundet ordentligt af og kun delvist teoretisk perspektiveret. Og det er synd, for den indeholder to meget væsentlige teoretiske og ordbogsrelaterede elementer, nemlig dels problemet *idiomækvivalens*, dels spørgsmålet om forholdet mellem leksikografi og leksikologi. Jeg vil bruge diskussionen som afsæt for en foreløbig udredning af de teoretiske og

metodiske implikationer, overvejelser om idiomækvivalens har i tosprogsordbøger.

Bidraget er struktureret sådan, at den konkrete debat bliver præsenteret og analyseret, uden at der i første omgang kommer noget forslag til en løsning. Herefter følger der en mere overordnet teoretisk diskussion af spørgsmålet idiomækvivalens. Denne diskussion vil blive efterfulgt af nogle metodiske overvejelser om, hvordan man operationelt kan afgøre idiomækvivalens, hvad der fører tilbage til spørgsmålet om *gå over åen efter vands* mulige leksikologiske ækvivalent – eller ækvivalenter – på tysk. Endelig sættes der fokus på, hvordan sådanne rent leksikologiske relationer konkret kan udmøntes i bilingvale ordbøger, når der eksplicit tages udgangspunkt i leksikografiske *funktioner*. Mine to hovedteser er, (1) at idiomatik *leksikologisk* set er en særdeles problematisk kategori, når man forsøger at etablere absolut ækvivalens mellem antagede idiompar, og (2) at der ikke er noget 1:1-forhold mellem på den ene side de konstaterbare leksikologiske forhold i interlingvale idiominventarer og på den anden side de problemer, man står over for, når man skal behandle idiomerne i den bilingvale ordbog: Med andre ord: *Leksikografi* ≠ *leksikologi*, heller ikke i dette spørgsmål. Det ser ikke desto mindre ud til at være den gængse opfattelse på området.

2. Diskussionen

Indledningsvist skal den konkrete ækvivalentdiskussion ridses op:

Colliander/Hansen (1992:57f.) spurgte i deres anmeldelse af BE:

Svarer den danske talemåde at *gå over åen efter vand* [...] virkelig til *mit der Kirche ums Dorf fahren/laufen? Ville Eulen nach Athen tragen* ikke være mere rammende?

Til det svarede Jens Axelsen (1992:1f.):

'gå over åen efter vand' betyder 'at gøre sig overflødig ulejlighed for at opnå et resultat': vandet kan jo lige så godt hentes på den side af åen hvor man befinder sig (men vand får man da ud af det), mens 'at bringe ugler til Athen' er at foretage sig noget komplet nytte- og meningsløst, da de jo slet ikke behøver ugler i Athen, og det tyske udtryk kan derfor ikke bruges

Det foreløbigt sidste indlæg i diskussionen blev leveret af Bergenholtz/Mogensen (1993:27), som argumenterede:

Ingen af forslagene er efter vores opfattelse helt dækkende. *Eulen nach Athen tragen* rammer i hvert fald ikke kernen af det danske idiom, som ikke omskriver en overflødig, men derimod en omstændelig/lidt dum, men alligevel praktisk handling. Vi ville vælge en direkte oversættelse, nemlig: *den Fluß überqueren, um Wasser zu holen*

Herefter var Farø (2000) inde på diskussionen i sit speciale og i en artikel om idiommer og oversættelse (Farø 2001), hvor Bergenholtz/Mogensens forslag blev kritiseret som uegnet til ordbogssammenhæng. Simpelthen fordi det ikke er et leksikaliseret idiom i tysk og derfor, så vidt argumentationen, formentlig ikke vil have den effekt i tysk, som det danske idiom har på en dansk modtager. Desuden har Jens Erik Mogensen ved sidste symposium på Schæffergaarden (2003) taget til genmæle over for min kritik og ment, at ved den type udtryk, som han behandlede under overskriften ”kulturbundethed”, afhænger den rette ækvivalent af, hvilke oversættelsesstrategier, man vælger i forhold til den enkelte tekst. Og endelig lød der efter undertegnede foredrag 2004 på Schæffergaarden (kernen i denne artikel) kritik af min manglende hensyntagen til ”kulturelle” komponenter i idiommer; desuden blev der insisteret på, om dog ikke en litteral ækvivalent alligevel burde overvejes i leksikografisk sammenhæng, selv om jeg afviste det i mit foredrag. Ordbogens andet ækvivalentforslag, nemlig *Wasser ins Meer tragen*, er der mærkeligt nok ingen af debattørerne, der har kommenteret undervejs i diskussionen. At debattørerne når frem til hver sin konklusion, er måske ikke så mærkeligt, eftersom der også diskuteres ud fra temmelig forskellige præmisser. Netop de teoretiske præmisser for sådan en diskussion er det, jeg bl.a. vil behandle her. Men lad os først se nærmere på argumenterne hver især:

Colliander/Hansens tilgang er ganske enkelt, at ækvivalenten må være forkert, tilsyneladende ud fra en rent *intuitiv* overvejelse. Deres alternative forslag, *Eulen nach Athen tragen*, bliver da heller ikke på nogen måde motiveret. I stedet for overlader de det retorisk til læseren at afgøre, om ikke deres forslag ville være en bedre ækvivalent. Men spørgsmålet er, om læseren kan afgøre det? Med dette forslag bringes diskussionen nok kvantitativt (der er en mulighed mere at tage stilling til), men ikke *kvalitativt* videre. For det gøres ikke klart, ud fra hvilke kriterier det kan afgøres, at *Eulen nach Athen tragen* skulle være en bedre ækvivalent end *mit der Kirche ums Dorf laufen/fahren*.

Axelsens argumentationsform, derimod, er væsentligt mere differentieret. Han går ud fra de to idiomers *litterale* ”betydning”, altså deres

leksikalske komponenter, og deducerer sig så at sige frem til, hvilken funktion idiomerne logisk-komponentielt må have. Det danske idiom udtrykker ifølge Axelsen en lidt mindre overflødig situation end det tyske, fordi man, som han argumenterer, trods alt får vand ud af at hente det på den anden side af åen. Derimod er det, stadig ifølge Axelsen, komplet overflødigt at hente ugler til Athen, hvor de ”jo” allerede findes: Ergo kan de to idiommer ikke være ækvivalente. Axelsen ser altså ud til at sætte lighedstegn mellem idiomets form og dets funktion.

Bergenholtz/Mogensens forslag tager heroverfor udgangspunkt i et andet, men alligevel ikke fuldstændigt anderledes, forhold. De afviser både ordbogens forslag og Colliander/Hansens, idet det, som de siger, ikke rammer det danske idioms *kerne*. I stedet foreslår de en ord-for-ord-oversættelse. De forklarer ikke, hvorfor det skulle være en bedre løsning, men tilsyneladende spiller for dem idiomets *ikonografi* (potentielt billedskabende effekt) en væsentlig rolle, og denne må derfor bevares.

Farøs kritik af denne tilgang er *semiotisk* (i meget snæver forstand): Hvis tegn, idiommer eller ej, ikke er en del af en sproglig kodes eksplicite tegninventar, så kan de ikke anvendes som ækvivalenter i en ordbog, ifølge Farø.

Dette synspunkt efterlyser Mogensen (2) differentieret, fordi det ikke på forhånd kan afgøres, hvilken ”oversættelsesstrategi”, der anlægges i en given situation. I eksotiserende sammenhænge, dvs. hvor oversætteren fx ønsker at lade udgangssprogets strukturer og ord-dannelse skinne igennem, kan en litteral ækvivalent være en adækvat løsning.

De her skitserede argumenter og holdninger bygger tilsyneladende ikke på hverken omfattende *teoretiske* overvejelser om eller empiriske undersøgelser af problemet idiomækvivalens i ordbøger. Men de giver os et fingerpeg om, hvilke hensyn der kunne være at tage. To væsentlige elementer, som er stort set fraværende i bidragene, er i øvrigt dels problemet, hvordan man overhovedet rent *metodisk* afgør, om et idiompar er ækvivalent eller ej, dels det specifikt *leksikografiske* aspekt ved spørgsmålet. Derfor vil jeg i det følgende kaste et blik på tre aspekter, nemlig 1) de teoretiske præmisser for idiomækvivalens; 2) det rent metodiske spørgsmål, hvordan man operationelt kan afgøre, om idiommer er ækvivalente eller ej; og endelig 3) den specifikke ordbogskontekst. For diskussionen er i virkeligheden kun meningsfuld, hvis alle disse aspekter inddrages.

3. De teoretiske præmisser

3.1. Idiomfunktioner

Det teoretiske spørgsmål, hvad der konstituerer idiomækvivalens, kan i grunden ikke besvares, uden at man har en ide om, hvilken funktion idiomener har i sproget. I mange sammenhænge tager man en række idiomfunktioner for givet. Fx ser man forestillinger om idiomener som værende en slags sprogets inderste sjæl, ellers som ”kulturbundne”, som fx også Jens Erik Mogensen syntes at mene i sit foredrag sidste år (jf. også Farø, under udg.). Man finder desuden ofte ideen, at idiomener skulle være en slags særlig ”kreativ” sprogbrug, eller at idiomener er mere ”levende” end andre leksemer. Ingen af de opfattelser er særlig overbevisende, fordi de er aksiomatiske, og ikke teoretisk eller empirisk underbyggede. Ganske vist kan man især i visse tekstsor­ter se eksempler på, at idiomener bruges meget bevidst, det man kan kalde *idiomtematisering*, som i flg. eksempler fra min ph.d.-afhandlings idiomkorpus (Farø 2006):

(1) Jeg sagde, at Astrid var taget op til sin veninde i Stockholm. Hun spurgte, om *der var en kurre på tråden*. Den slags udtryk bruger hun hele tiden, og jeg har ofte spurgt mig selv, om de lød lige så kruk­kede og skabagtige, da hun var ung (Grøndahl: 20)

(2) Måske var det alligevel ikke værd at rejse ud og tælle skoler, folk lærte alligevel kun Koranen [...] Med Afghanistan havde Hunden *fået kam til sit korte hår* (Brøgger: 299)

Det er klart, at sprogbrugerne, som her er professionelle forfattere, i dette tilfælde har anvendt idiomet i en ganske bestemt hensigt. Her spiller det faktisk i begge eksempler en væsentlig rolle for udsigelsen, at der overhovedet anvendes et idiom, og i eksempel (2) har endda forholdet mellem indhold og udtryk en særlig betydning. Men i den almindelige diskurs er det ikke den typiske måde at anvende idiomener på. Det er her, kortslutningen mellem idiomener og såkaldt sproglig kreativitet sker. Mine foreløbige undersøgelser viser meget klart (Farø 2006), at i skønlitteratur, om hvilken man ellers tit møder påstanden om idiomener som kreativitet, er netop det et decideret undtagelsesfænomen. I stedet for må man efter min opfattelse som udgangspunkt opfatte idiomener som et rent ordforrådsfænomen, der som al anden leksik bruges med en semantisk-pragmatisk hensigt, men altså ikke nødvendigvis en specifik *idiom*-hensigt. Nogle idiomener anvendes, fordi de med få ord

kan udtrykke et semantisk forhold, som er særdeles komplekst, og dermed udfylder de sprogøkonomisk et hul i ordforrådet. Det gælder fx:

(3) *sætte ræven til at vogte høns*: 'betro ngn en opgave, som vedkommende i grunden ikke er egnet til, fordi vedkommende formentlig (det viser erfaringen) vil udnytte situationen til egen fordel og dermed til skade for sagen'

Det er klart, at det ikke er nemt at parafrasere semantisk så komplekse enheder. På den anden side er det næppe heller principielt umuligt.

Andre idiommer bruges med en ren pragmatisk hensigt:

(4) *gå hjem og vug!*

Ikonografien er i ingen af disse tilfælde det væsentligste, højst et sekundært aspekt ved idiommerne, som i visse sammenhænge kan aktualiseres, men langtfra behøver at blive det. Det er et *potentiale*, (ægte) idiommer har. I eksemplerne:

(5) er der andet han kan gøre for mig? – Ja, siger jeg. – Tag og *fald død om* (Høeg: 56)

(6) *Med lys og lygte ledte* hun, linie efter linie læste hun, side efter side pløjede hun sig igennem (Larsen: 65)

er der fx ingen som helst grund til at tro, at idiommerne er valgt bevidst på grund af deres særlige ikonografi. Ja faktisk er der ingen grund til at tro, at de er valgt, fordi de er idiommer. De er valgt, fordi de semantisk-pragmatisk passede til konteksten og var til rådighed i forfatterens mentale leksikon, men næppe pga. deres ikonografi. Idiommer er som udgangspunkt en del af ordforrådet. Der er altså intet, der tyder på, at der skulle være argumenter for at omgås den leksikalske kategori idiommer så dogmatisk, som situationen er det både i teori og praksis. I mange sammenhænge får idiomets ikonografi en vægt i diskussionen, som i virkeligheden slet ikke tilkommer det. Det forhold er væsentligt at være opmærksom på, når spørgsmålet idiomækvivalens skal diskuteres teoretisk, også i ordbogssammenhæng.

3.2. *Idiommer og kultur*

Et hyppigt argument i debatten om idiommer og interlingvale forhold er, at idiommer er ”kulturelle Zeichen” (López 2003:237), eller ”highly culture specific” (Roos 1981:231), og en række forskere plæderer for en ”kultursemiotisk” tilgang til netop idiommer (fx Dobrovol’skij/ Piirainen 1997). For Zhao (1991:117), ”[i]n order to know the illocutionary force of an idiom, one has to know the history and the culture of the nation to which the idiom belongs”. Dette synspunkt er jeg er helt uenig i. Også på dette års leksikografi-symposium på Schæffergaarden lød flere gange advarslen mod en for pragmatisk ”omgang” med idiommer, fordi de udtrykker ”kulturelle indhold”, og at det må være væsentligt for den interlingvale behandling af dem, dvs. i denne sammenhæng i den bilingvale leksikografi. Det bliver dog sjældent rigtig klart, hvilken rolle denne ”kulturalitet” spiller for sprogbrugen. Min opfattelse er, at det normalt ikke er afgørende for idiomers betydning og pragmatik, at man via deres transparente komposition kan ”se” deres nominationsmotiv. Det er en overfokusering på *form*, som formentlig skyldes, at man betragter leksetet i isolation i stedet for i usus – understøttet af opdagelsen af ”pudsige” idiommer på fremmede sprog. I et 1200 idiommer stort korpus over dansk-tyske idiommer i empirisk-usuel kontekst (Farø 2006) er det da heller ikke lykkedes denne forfatter at finde ét eneste eksempel på et idiom, hvor idiomets ”kulturelle indhold” ser ud til at have indflydelse på sætningens betydningskonstitution. Eksempler fra korpuset som:

(7) *10-øren falder; ikke for to øre; ikke have en øre/... på lommen; ein gekränkter Leberwurst; eine müde Mark*

består ganske vist af komponenter, der er, hhv. var specifikke for den ene eller anden „kultur“. Men for idiomets funktion i sprogbrugen er dette uden betydning: De kunne i de pågældende tekster sagtens have været erstattet af andre formuleringer uden betydningstab. Jeg har derfor vanskeligt ved at se, hvordan idiomers komponentstruktur og deres oprindelige nominationsmotiv kan tilskrives *tvingende* relevans i en rent kommunikativ sammenhæng, som det må dreje sig om, når vi taler om bilingvale ordbøger. I det omfang, det overhovedet giver mening at tale om idiommer og ”kultur”, er det efter min opfattelse som et rent epifænomen, der i reglen ikke spiller nogen rolle for kommunikationen. At idiommer skulle være ”kulturholdige” eller sågar ”kulturbundne” ser jeg derfor som en myte, der besværliggør en rationel tilgang til problemet i sammenhænge som bilingval leksikografi. Naturligvis kan det ikke udelukkes, at det forholder sig anderledes i visse sprog, jeg ikke kender til. Men i de europæiske sprog, jeg har et

vist kendskab til, er det ”kulturelle” ikke per se en kommunikativ faktor, snarere et sproghistorisk efterslæb. Læg mærke til, at det ikke hermed er sagt, at formen (ikonografien) ikke kan være leksikografisk relevant. Dette punkt vil blive belyst i kapitel 6. Men generelt at kalde idiomer for ”kulturelle tegn” fører for mange problemer og automatiske beslutninger med sig, også leksikografisk.

4. Ækvivalensaspekter

For at kunne tage stilling til de specifikt leksikografiske problemer i forbindelse med idiomækvivalens, er det nødvendigt først at se på det leksikologiske grundlag for de leksikografiske overvejelser. Den specifikt leksikografiske diskussion giver nemlig ikke meget mening, hvis ikke leksikografien har et vist kendskab til de problemer, selve ordforrådssammenligningen rummer. Ækvivalensproblemer i netop idiomatikken er et grundlæggende og overset problem i den bilingvale leksikografi, og bevidstheden om disse problemer må komme forud for enhver leksikografisk diskussion af behandlingen af idiomer i to-sprogsordbøger.

I den nyere ækvivalensdiskussion (fx Scholze-Stubenrecht 1995) er begrebet ”ækvivalens” blevet segmenteret i en række ækvivalensaspekter, hvad der er særdeles frugtbart for analysen. Det er nemlig meget vanskeligt at afgøre hypoteser om ækvivalens teoretisk, hvis man ikke specificerer i forhold til hvilke aspekter, der formodes at være tale om ækvivalens på. Alt efter udgangspunkt kan inventaret af ækvivalensaspekter være større eller mindre. Typiske aspekter er fx *semantik*, *pragmatik*, *syntaks*, *valens*, og *diakroni* etc., og listen kan omfatte 20 forskellige ækvivalensaspekter eller mere, jf.:

Idiom-ækvivalensaspekter

semantik
pragmatik
diakroni
syntaks
register
frekvens
leksikalsk kategori
selektion/kontekst
betydningsstruktur
ikonografi

stilistik
valens
etc.

Når man, leksikologisk set, taler om, at to idiom er ”ækvivalente”, så betyder det, at man implicit udtaler sig om et antal af disse ækvivalensaspekter. For en streng leksikologisk opfattelse af ækvivalens menes der, at alle disse aspekter ækvivalerer mellem de to idiom. Det gælder i øvrigt formentlig også for den naive opfattelse, at noget ”hedder” noget på et andet sprog. I en leksikologisk analyse af idiomækvivalens er ækvivalensaspekterne principielt ligeværdige; der er ingen ydre kriterier til at afgøre, at fx *semantik* skulle være et væsentligere ækvivalensaspekt end *leksikalsk kategori*, for kontrastiv leksikologi er en rent teoretisk disciplin, der beskriver forskelle og ligheder i leksikalske inventarer mellem sprog. Der findes altså ingen målestok, ud fra hvilken de enkelte aspekter kan hierarkiseres. Man kan naturligvis intuitivt opfatte noget som vigtigere end andet, men det har ingen teoretisk værdi at gøre det.

En *leksikografisk* tilgang til idiomækvivalens er principielt anderledes. Her behøver man ikke nødvendigvis at gå så enstregt til værks; i ordbogskontekster kan netop andre, ydre hensyn tilsige en hierarkisering af ækvivalensaspekterne, som vi skal se på i kapitel 6. Men også i leksikografisk sammenhæng er de rent kontrastiv-leksikologiske data ikke desto mindre afgørende for at kunne foretage en sådan afvejning. Inden selve den specifikt leksikografiske problemstilling tages op, vil jeg derfor demonstrere vigtigheden af at operere med ækvivalensaspekter, når man skal behandle idiom i bilingvale ordbøger. Der kan her, i en eksplicit leksikografisk sammenhæng, ikke blive tale om at gå i dybden med de enkelte ækvivalensaspekter, derfor demonstreres kun to af dem eksemplarisk:

Semantik: Et væsentligt aspekt at få afklaret i forbindelse med en idiomatisk ækvivalenshypotese, er naturligvis de to idiomers indbyrdes semantiske forhold. Hvordan ser det fx ud med idiomparret *få kam til sit hår* og *seinen Meister/Übermann finden*, som man ud fra flertallet af dansk-tyske ordbøger kunne forledes til at opfatte som (næsten) absolut ækvivalente (fx Andresen 2001; Bork et al. 1999; Thomsen 2000; Dahl-Blumenberg 2001; BE 1996)? To repræsentative empiriske eksempler på de to idiomers brug er:

(8) Begge hvalpe har krudt bagi – og Gavins nye familie skal være forberedt på at få ”kam til sit hår” (Google)

(9) Doch auch dieser Alexander der Große hat seinen Meister gefunden, vor dem er ganz klein wird: den Sohn Idu (Google)

Omfattende korpusundersøgelser viser tydeligt, at det danske idiom på ingen måde behøver at kombineres med en person, som det fx ses af (8). Det skyldes, at det denoterer en 'vanskelig opgave', som ganske vist på overfladen kan realiseres i form af en person, derimod *er* det tyskes semantiske indhold en person. Semantisk er der altså tale om en slags inklusionsforhold mellem de to idiommer. Endelig viser sprogbrugsundersøgelser, at det danske idiom ikke indeholder semet 'definitivt', som det tyske gør: At noget er vanskeligt, betyder ikke, at man må se sig endelig slået som ved *seinen Meister/Übermann finden*. De to idiommer divergerer altså på flere punkter semantisk. Det berettiger dog på ingen måde i sig selv til kritik af de nævnte ordbøgers ækvivalentangivelse, men er i første omgang blot en leksikologisk konstatering.

Ekstern valens: Et andet ækvivalensaspekt har med selektionen af idiomets aktanter at gøre. Hvis vi tager et idiompar som *lægge ngt på hyl- den* vs. *etw an den Nagel hängen*, så kunne man ud fra samtlige konsulterede ordbøger få en forestilling om, at her er tale om kvasi-absolutte ækvivalenter (jf. Andersen 2001; Andresen et al. 2001; Bork et al.; Brink 2002; Dahl-Blumenberg 2001; Thomsen 2000; BE (1996); Jensen et al. 2003). Der ser ud til at være tale om det, Farø (under udg.) kalder for leksikografiske "normækvivalenter". Det interessante er nu, at denne tilsyneladende "indlysende" ækvivalensrelation ikke er absolut. For undersøger man de to idiomers respektive selektion af objekter (her: idiomets eksterne valens, jf. Burger 2003), så viser der sig et påfaldende mønster. Ud fra en stikprøve på 20 korpusbelæg for hvert idiom fremkom der en fordeling af semantiske objekttyper, som det fremgår af denne oversigt:

(10) *etw an den Nagel hängen*:

den Job (5x), den Beruf (3x), die Karriere (2x), die Gesangskarriere, die Arbeit, das Christ sein, den weißen Kittel, Tennis und Hockey, die Fußballschuhe, die Dienstwaffen, die [Priester-] Kutte, den Rennfahrerhelm, das Fliegen (alle: en permanent aktivitet, som udøves [ofte udtrykt metonymisk])

(11) *lægge ngt på hyl- den*:

1. fodboldstøvlerne, handskerne, ketsjeren, bandet, hvepsetoxinerne – = *etw an den Nagel hängen*
2. fløjlshandsken, cigaretten, cigaretterne, salaten, skvatmageriet og cykelhjelmene [ét objekt], deres lesbiske markedsføringsforhold, stofmisbruget, sin hang til Elton John og blød 70'er-rock, benzodiazepinerne, antihistaminerne (ngt som opfattes som en dårlig vane)
3. eksklusivforslag, filmen, kopimad, Lov NT4, Fun-sektionen (et endnu ikke realiseret projekt)

Det tyske idiom anvendes tilsyneladende om en permanent aktivitet, typisk en professionel beskæftigelse. Den danske objektselektion er derimod væsentligt mere differentieret. Ganske vist forekommer samme type objekt som ved *etw an den Nagel hängen*, men herudover har dansk en særdeles hyppig betydning 2, nemlig om dårlige vaner, og desuden en betydning 3 om planer, der ikke bliver til noget. De to idiom er altså leksikologisk set ikke absolut ækvivalente, på trods af det psykologisk overbevisende i antagelsen: Deres *form* synes næsten at suggerere ækvivalens, som vi så det hos Axelsen, om end med modsat fortegn. Det er imidlertid metodisk særdeles problematisk at bruge formen som udgangspunkt for afgørelse af ækvivalensspørgsmål (jf. Farø 2006).

De fleste idiom i tosprogsleksikografien med dansk og tysk er, hvis man undersøger dem empirisk i sprogbrugen (Farø 2006 indeholder rigelig med evidens), formentlig ikke absolutte ækvivalenter i leksikologisk forstand. For en dels vedkommende kan der endda konstateres kontrastive divergenser relativt til adskillige ækvivalensaspekter. Dette kan naturligvis være udtryk for en bevidst leksikografisk afvejning (jf. nedenfor); i en del tilfælde må man dog gå ud fra, at det skyldes manglende kendskab til leksikologiske forhold. Min påstand er, at mange, både brugere og leksikografer, ikke skelner så nøje mellem rent leksikologiske problemer og den specifikt leksikografiske håndtering af samme, selv om der er tale om to væsensforskellige problemer. Det tyder den indledende diskussion om *gå over åen efter vands* "bedste" ækvivalent i øvrigt også på. Den vender jeg tilbage til i de to følgende kapitler.

5. Hvornår går man leksikologisk over åen efter vand?

Selv om *gå over åen efter vand*-diskussionen foregår i en eksplicit leksikografisk kontekst, så er den i bund og grund en leksikologisk diskus-

sion. For den handler på ingen måde om specifikke ordbogsproblemer, men om et isoleret kontrastivt leksikalsk problem. Hvad der ”passer bedst” til det danske idiom på tysk, kan ganske vist godt diskuteres – og efter min mening måske endda så godt som afgøres – leksikologisk. Men der kan herudfra ikke direkte udledes noget om, hvordan det leksikologiske problem så skal håndteres i en *ordbog*. Denne del af problemet vil næste kapitel handle om. Foreløbig drejer det sig om at følge debatten til dørs ved at se nærmere på, om der findes et leksikologisk svar på det spørgsmål, den indledende diskussion handlede om.

Hvad selve ækvivalentforslagene i diskussionen angår, så har vi en række i spil, nemlig *Wasser ins Meer tragen/schütten* og *mit der Kirche ums Dorf fahren*, som var de oprindelige, afviste ækvivalenter. Og desuden *Eulen nach Athen tragen*, som altså blev afvist i flere af indlægene. Gennemfører man omfattende sprogbrugsanalyser, så kan man trække nogle repræsentative eksempler ud som nedenfor:

gå over åen efter vand

(12) I 1980’erne udkom der i Sverige, Finland, Tyskland og USA flere samlinger med gysere og spøgelseshistorier fortalt af børn. Nogle af dem er oversat til dansk, men det er faktisk at *gå over åen efter vand*, for danske børn kender de samme historier

(13) Det lyder nok som at *gå over åen efter vand*, men var det letteste ikke at anskaffe en inverter, der leverer 230V fra cigarrtænderstikket, og så tilslutte den originale oplader hertil. Så er du ude over problemet en gang for alle og uafhængig af om du skal bruge 12V, 14,4V, 18V eller noget helt fjerde

mit der Kirche ums Dorf fahren/laufen (die Kirche ums Dorf tragen)

(14) *Das geht ja mit der Kirche ums Dorf... Warum so umständlich? Nun, du pullst News bis jetzt nur von einem einzigen Server. Du könntest auch mit zehn oder zwanzig Servern im Kontakt stehen*

Wasser ins Meer tragen (/schütten)

(15) Über Rolf Zuckowski noch groß was zu erzählen, ist wie *Wasser ins Meer* zu *tragen*: Seine Lieder und Platten mit Kindern wie „Rolf’s Schulweg-Hitparade“, „Der kleine Tag“, sein Musical für Kinder, wie seine diversen Soloplatten – das ist wirklich in ganz Deutschland ein Begriff

(16) Sie setzen auf Dialog. Was wäre davon zu erwarten? Gleichviel wie wenn *Wasser ins Meer gebracht würde*. Was die geschundenen Tiere benötigen ist NICHT DIALOG zwischen den Menschen, sondern HANDLUNG, d. h. mindestens die Betäubung vor dem Töten!

Eulen nach Athen tragen

(17) In Deutschland, wo Antikommunismus verbreiten heißt, *Eulen nach Athen zu tragen*, konnte das Schwarzbuch kein Erstaunen auslösen

Den bagvedliggende korpusanalyse giver anledning til følgende overvejelser: *gå over åen efter vand* har tilsyneladende både en betydning med et *overflødhedssem*, vel at mærke i betydningen 'nogen får noget, de allerede har', og desuden én med et *besværlighedssem*, som handler om at 'gøre noget vanskeligere, end det er'. De to betydninger fordeler sig på eks. 12 og 13. *Gå over åen efter vand* er altså polysemt, hvis man vil acceptere en så fintmærkende semanalyse, og det tror jeg rummer flere fordele (jf. nedenfor).

Mit der Kirche ums Dorf fahren indeholder også et *besværlighedssem*, mens *Wasser ins Meer tragen* dels indeholder et *overflødhedssem*, dels et *meningsløshedssem*: Det sidste gælder eksempel 16. Det 'meningsløse' består i en handling, som er absurd, fordi der ikke kommer nogen effekt ud af den.

Endelig er det tydeligt, at det ved *Eulen nach Athen tragen* er *overflødhedssem*et, som dominerer.

Disse betydninger ligger ganske vist så tæt på hinanden, at det er fristende at behandle dem som én, fx ved at beskrive dem samlet som 'overflødig handling'. Det er også det, der er tradition for i fraseografien (jf. Farø 2005), og det er jo heller ikke decideret forkert at sige, at *gå over åen efter vand* betyder at 'gøre noget dumt'. Faktisk er det en vigtig indsigt, at man kan beskrive leksemers semantik på forskellige kompleksitetsniveauer: Det er jo netop tit det, som gør ordbogsdefinitioner inkommensurable, som enhver, der har prøvet at sammenligne ordbøgers betydningsbeskrivelser, har måttet konstatere; sml. fx Nudansk Ordbogs (Becker-Christensen et al. 2001) definition af *få blod på tanden* med Duden Universalwörterbuchs (Klosa et al. 2003) *Blut gelect haben*:

(18) **få blod på tanden**: få lyst til at prøve el. gøre ngt

(19) **Blut geleckt haben:** *ugs.*; nachdem man sich näher damit befasst hat, Gefallen an etw. finden u. nicht mehr darauf verzichten wollen

Ud fra denne beskrivelse kan det faktisk ikke afgøres, om de to idiom er ækvivalente, for dels ser det tyske ud til at være semantisk mere specifikt end det danske, dels ser det ud til at være tempusrestringeret. Undersøger man sprogbrugen, så viser det sig imidlertid, at forskellene skyldes beskrivelseskonventioner i de to ordbøger, og at de to idiom faktisk ser ud til at være funktionelt ækvivalente. Til det aktuelle formål er det altså en alt for grov analyse at beskrive *gå over åen efter vand* som 'gøre noget dumt', for en så udifferentieret beskrivelse skaber det problem, at det med den i hånden bliver yderst vanskeligt at afgøre idiomækvivalensproblemer. Ved i stedet at tænke i semantiske *elementarelementer*, bliver det langt mere håndterligt at skelne mulige betydningsforskelle, som man her kan registrere.

Hvis man går metodisk til værks, så kan man bevise, at *gå over åen efter vand* leksikologisk faktisk ækvivalerer med *alle* de tre nævnte idiom, om end i forhold til forskellige sememer. Metoden til operationelt at afgøre ækvivalens på, kalder jeg *empirisk-kontekstuel substitution* (EKS), hvad der dækker over, at repræsentative sprogbrugseksempler udvælges som i 12–17. Herefter oversættes konteksten til det pågældende fremmedsprog, mens selve idiom fjernes. Substitutionen består i, at det idiom, hvis leksikologiske ækvivalensrelation til udgangsidiom ønskes testet, indsættes i stedet for udgangsidiom. Dvs. at (12) udsat for EKS med (17) som målidiom giver flg. resultat:

(20) In den 1980'er Jahren sind in Schweden, Finnland, Deutschland und den USA mehrere von Kindern erzählten Antologien mit Horror- und Gespenstergeschichten erschienen. Einige davon sind ins Dänische übersetzt worden, doch das heißt eigentlich *Eulen nach Athen zu tragen*, denn dänische Kinder kennen die gleichen Geschichten

Er dette en acceptabel tysk tekst, så kan vi regne *gå over åen efter vand* og *Eulen nach Athen tragen* for ækvivalente. Og det synes her at være tilfældet. Og så fremdeles.

Hvis man vel at mærke betydningsdifferentierer det danske idiom i to sememer, bliver der fuld leksikologisk ækvivalens med næsten samtlige de foreslåede idiom i diskussionen, som det kan ses her:

gå over åen efter vand

1. 'gøre ngt overflødigt, fordi ngn allerede har det i forvejen'
2. 'gøre ngt mere besværligt end nødvendigt'

1: ækvivalerer leksikologisk med *Wasser ins Meer tragen* (bet. 1) og *Eulen nach Athen tragen*

2: ækvivalerer leksikologisk med *mit der Kirche ums Dorf fahren*

Som en rent *leksikologisk* diskussion betragtet havde ingen af debattørerne altså ret: For alle afviste et eller flere ækvivalentforslag, som faktisk her har vist sig at have noget på sig. Ordbogens oprindelige forslag må, relativt til hver sin betydning, begge betragtes som (ikke-absolutte) leksikologiske ækvivalenter til *gå over åen efter vand*, selv om behandlingen af dem er *leksikografisk* utilfredsstillende (jf. næste kapitel).

Selv om debattens synspunkter hver især er interessante bidrag til en diskussion af idiomækvivalens, så er den præget af væsentlige teoretiske problemer: 1) det bliver ikke klart, hvordan det operationelt kan afgøres, om et idiom er en "bedre" ækvivalent end en anden – jeg har her skitseret nogle overvejelser om det problem; 2) debattørerne leder efter mere eller mindre *absolutte* idiom-ækvivalenter, hvad der er et sjældent fænomen i idiomatikken; 3) det overses, at flere af idiomerne i diskussionen er polyseme; 4) vigtigst af alt er dog, at det tilsyneladende ikke står klart, at det, der diskuteres, i virkeligheden er et *leksikologisk* problem, og ikke et egentligt leksikografisk. Det er der formentlig en vigtig pointe i, for skelner man metodisk mellem de to kontekster, så kan fx et forslag, der blev bragt på bane i diskussionen, nemlig Bergenholtz/Mogensens litteraliserende ækvivalent, som ikke er blevet tilkendt nogen plads i den leksikologiske sammenhæng (*den Fluss überqueren, um Wasser zu holen* er ikke en del af det tyske leksikalske inventar), muligvis tilskrives en funktion i en leksikografisk kontekst. Netop dette problem skal det sidste kapitel handle om.

6. Idiomer og bilingval leksikografi

Hidtil er problemet idiomækvivalens blevet undersøgt isoleret, dvs. uden at specificere hvad disse konstaterbare forhold mellem idiompar overhovedet skal *bruges* til. Det har derfor drejet sig om rent leksikologiske analyser af dansk-tysk idiomatik. Det er en helt legitim beskæftigelse, ja faktisk er den nødvendig for at kunne lave bilingvale ordbøger, der skal kunne fungere som værktøjer for brugere, der har brug for at

navigere mellem to sprog. Men dermed er spørgsmålet om forholdet til leksikografien ikke afklaret. For leksikografi er ikke, som det kan se ud for det utrænede øje, blot anvendt leksikologi, som forholdet mellem de to forskningsfelter af og til ses defineret, men derimod et særligt værktøj, der skal sætte brugeren i stand til at løse forskellige problemer, der opstår i navigationen mellem to sprog. Hvordan ordbogen griber de leksikologiske realiteter an, er ikke på nogen måde fastlagt på forhånd ud fra de rent interleksikalske forhold, men må afgøres ud fra de *funktioner*, ordbogen skal opfylde, samt naturligvis ud fra den tilgrundliggende ordbogsteori. Jeg vil i dette afsnit på ingen måde fremlægge en teori om bilingvale ordbøger og idiomatik, men blot eksemplarisk diskutere forskellige idiomækvivalensproblemer i forhold til udvalgte ordbogsfunktioner. Afslutningsvist vil jeg fremlægge mit alternative forslag til, hvordan bl.a. *gå over åen efter vand*, med den nyerhvervede leksikologiske viden in mente, realistisk kunne behandles i en dansk-tysk ordbog af MU's tilsnit.

6.1. *Idiomatik og bilingvale ordbogsfunktioner*

Ordbogsfunktioner (jf. fx Bergenholtz 1997 og Tarp 1995) kan ”kort betegnes som leksikografens bestræbelse på at give et svar på en række spørgsmål, der opstår for brugeren i en bestemt situation” (Tarp 1995:18). Den leksikografiske funktionslære er afgørende for udfærdigelsen af rationelle ordbogsværktøjer, der sætter brugeren i stand til løse nærmere specificerede problemer. Uden den (som naturligvis kan være mere eller mindre eksplicit) bliver ordbogen bare en bog med ord og udtryk: en irrelevant publikation, og ikke noget værktøj. En funktionsorienteret tilgang vil altså tage udgangspunkt i brugerens antagede eller analyserede behov, ikke i den gængse praksis eller i traditionelle leksikografiske genrer. Lad os se på forskellige typer af behov, man kunne have i forbindelse med idiommer i en bilingval ordbog.

Man kunne forinden gøre sig nogle overvejelser om idiomers relevans i forhold til ordbogens forskellige *retninger*: Fx kan man overveje, om idiommer overhovedet bør spille en væsentlig rolle i L1-L2-ordbogen – der er meget få situationer, hvor man strengt taget har brug for at producere idiommer på et fremmedsprog, er min påstand: Et idiomindhold kan i langt de fleste tilfælde udtrykkes anderledes, også fx i oversættelse. På den anden side kan man godt forestille sig situationer, hvor man ønsker at oversætte et dansk idiom med et tysk (jf. eks. 1 og 2 ovenfor), så udelukkes kan behovet for idiommer i L1-L2-retningen ikke.

I det mindste mener jeg, at man kan anlægge det pragmatiske synspunkt, at idiommer tendentielt er vigtigere i L2-L1-delen, fordi *afkodningen* af dem ofte volder problemer.

Anskuet som funktioner som skal hjælpe brugeren med vanskeligheder i typiske kommunikative situationer, kan der trækkes nogle grundlæggende sammenhænge frem, hvor en ordbog kunne yde hjælp med interlingval idiomatik:

a) Man kunne forestille sig, at brugeren havde brug for at vide, hvad et L2-idiom *betød*. Det er der adskillige måder at demonstrere på. At levere en leksikologisk ækvivalent, idiom eller ej – som altså ofte ikke findes – ville muligvis være den bedste løsning for en bruger, der skulle *oversætte* en L2-tekst, fordi arbejdet så at sige ville være gjort for brugeren. På den anden side er oversættelse næppe den hyppigste L2-L1-situation, men snarere *reception* af fremmedsprogede tekster. Derfor er der en anden mulighed, nemlig at *parafrasere* et L2-idioms betydning. I nogle tilfælde vil der dog være et problem med parafrasens længde, hvis ordbogen virkelig skal have alle brugsaspekter ved idiomet med (jf. eks. 3). Endelig kan man forestille sig, at L2-idioms komponenter i en bestemt sammenhæng, parallelt med eks. (1), spillede en rolle for udsigelsen, hvad der kunne tilsige en *litteralisering*, som fx Bergenholtz/Mogensén har foreslået. Det kunne dreje sig om oversættelse af en tekst, hvor idiomets komponentbetydning i L2-teksten bevidst er aktualiseret for at opnå en bestemt effekt. Hvilken effekt litteraliseringen får i den konkrete måltekst, er derimod vanskeligt at forudsige.

b) En situation kunne herudover være, at brugeren havde behov for at se, hvordan et L2-idiom typisk *bruges* med henblik på at kunne udlede information om dets brugsregler. Et middel hertil kunne være et autentisk brugseksempel eller et redaktionelt do. Denne funktion ville naturligvis samtidig kunne dække funktionen betydningsafkodning, om end kun hos den avancerede bruger.

c) En mulighed er også, at man vil bruge ordbogen til at finde ud af, hvad ens eget L1-idiom "*hedder*" på tysk – hvad der strengt taget er et leksikologisk spørgsmål at stille til den. At allerede den tilgang til fremmedsprog er farlig, behøver man ikke at være sproglig relativist for at mene. Men man må regne med, at brugeren faktisk stiller den slags spørgsmål til ordbogen (jf. 6.2.). Spørgsmålet rummer et klart generativt aspekt, for man må gå ud fra, at så snart brugeren har fået en leksikografisk ækvivalent, så vil hun gå ud fra, at den kan bruges i alle situationer, hvor man på L1 ville kunne anvende sit udgangsidiom. Denne funktion stiller derfor store krav dels til leksikologisk præcision,

dels til nøjagtig leksikografisk præsentation, hvis man vil undgå, at man giver brugeren et potentielt problematisk værktøj i hånden. Derfor ville det næppe her være hensigtsmæssigt med en litteral ækvivalent, fordi brugeren formentlig ikke kan gennemskue, hvornår resultatet af hendes L2-produktion ud fra den af ordbogen sanktionerede litteralisering vil være ren mystificering hos modtageren.

d) En funktion kunne endelig være ”*tilfredsstillelse af nysgerrighed*”, som man ikke nødvendigvis behøver at klassificere som ”*lexicotainment*” (jf. Farø 2004:205). Nysgerrigheden kunne fx gå på, at brugeren var interesseret i et L2-idioms nominationsmotiv. På Nordisk Forening for Leksikografis konference om leksikografi i Norge, 2003, var der fx en tilhører, der efterlyste netop sådanne oplysninger til idiommerne i en færøsk ordbog. I en fraseologisk specialordbog kunne man også forestille sig sådanne litteraliseringer på fx engelsk, så ikke-native speakere kunne gennemskue komponentstrukturen i idiommerne, som ofte er interessant – men altså langt fra altid kommunikativt afgørende.

Hvis man prøver at sætte sådanne ordbogsfunktioner i relation til idiomækvivalensaspekterne, der blev omtalt i kap. 4, så er det spørgsmålet, hvornår man kan tale om, at et ”oversættelsesforslag” er *leksikografisk* ækvivalent med sit opslagsidiom? Hvor ”ækvivalens” i leksikologisk forstand strengt taget forudsætter 100 % parallellitet i forhold til samtlige ækvivalensaspekter i de to idiommer, kan det samme ikke siges om en *leksikografisk* ækvivalentangivelse, hvor der slet ikke behøver at være tale om et idiompar. Her afhænger nemlig alt af, hvilke leksikografiske funktioner ordbogen ønsker at leve op til. I forhold til den funktion, der blev omtalt i a) er de fleste leksikologiske ækvivalensaspekter strengt taget irrelevante, hvis midlet til betydningsbeskrivelse er parafrase eller definition. Det samme gælder løsning b). Derimod kan c) volde problemer, alt efter kravet til målidiomets egenskaber produktivt: Skal det virkelig kunne anvendes i alle tænkelige kontekster som udgangsideomet, kræver det omfattende kontrastive leksikologiske undersøgelser relativt til alle ækvivalensaspekter. Funktion d) er ikke vanskelig at efterkomme, for den har ingen relation til ækvivalensaspekter.

6.2. To forslag til en produktionsorienteret leksikografisk idiombehandling i en dansk-tysk kontekst

Ovenstående eksempler på mulige brugssituationer skulle tjene til at demonstrere spændvidden dels i mulige spørgsmål til idiommer i en

tosprogsordbog, dels i måder at efterkomme selv samme spørgsmål på. Der er ingen på forhånd fastlagt korrelation mellem brugersituation, ordbogsgenre og håndtering af funktionstypen. Der kan ud fra funktionslæren netop ikke gives noget entydigt svar på, hvordan *gå over åen efter vand* skal behandles i en ordbogssammenhæng med dansk og tysk, for nu at undgå at fastlægge en genre. Selv inden for rammerne af den ordbog, som konkret blev kritiseret af debattørerne, findes der ingen indiskutabel løsning på, hvad vi skal stille op med *gå over åen efter vand*. Lidt er konceptet dog udstukket på forhånd, jf. forordet: Der er tale om en ”aktiv” ordbog, dvs. en ordbog tænkt som hjælp til ”at udtrykke sig skriftligt eller mundtligt på tysk” (BE 1991: Forord). Desuden bliver brugergruppen indirekte defineret som danske native speakere (”basisviden i tysk”, ”... med et mere omfattende kendskab til sproget”: *ibid.*); man må gå ud fra, at det ikke fx er indvandrere, der er tænkt på. Under overskriften ”Udførlig brugervejledning” (op.cit.:1216) informeres man endvidere om, at ”Ordbogens informationer tager sigte på det, *brugeren* forventer at finde, og søger således at give svar på spørgsmålene ’Hvad hedder det?’ og ’Under hvilke betingelser hedder det sådan?’”. Som det blev nævnt i kapitel 4, er ”hvad hedder det”-spørgsmålet grundlæggende naivt, fordi det er et leksikologisk spørgsmål, løsrevet fra enhver kommunikativ sammenhæng. Det er ikke desto mindre et spørgsmål, ordbogen må forvente at få stillet. BE ønsker altså dels at give brugeren hjælp til produktion af tysk, dels at yde hjælp til at finde ud af, hvad noget ”hedder” på tysk og under hvilke betingelser. Formentlig opfattes det sidste som en og samme funktion, hvad denne forfatter ikke er enig i.

Hvis man – med forbehold over for BE’s leksikologiske tilgang til ækvivalens – ikke desto mindre forsøger at gå ind på de funktionstyper, ordbogen foregiver at leve op til, og ser på to eksempler, som har været diskuteret leksikologisk i denne artikel, kan der gives et eksemplarisk forsøg på en leksikografisk løsning af problemet. Som situationen er nu, lever BE på dette punkt nemlig ikke op til sin egen målsætning om hjælp til produktion af tysk, og især ikke til aspektet ”Under hvilke betingelser hedder det sådan?”

Det første eksempel, vi skal se på, er problemet *lægge ngt på hylden*, der i BE lakonisk er behandlet på flg. måde:

lægge n. på hylden (fig.) etw. an den Nagel hängen

Pga. de leksikologiske forhold, vi så på i kap. 4, er det ikke en løsning, der generelt lever op til funktionen produktionshjælp. For statistisk set vil en dansker, som vil udtrykke sig på tysk ud fra det danske idioms

brugsregler, kun producere en naturlig tysk tekst i 1/4 af tilfældene. Det er nemlig tilsyneladende den hyppighed, det danske idioms betydning 1, som ækvivalerer med det tyske idioms betydning, optræder med. I resten af tilfældene vil det tyske idiom optræde i en kontekst, som i det mindste er anderledes end den, en tysktalende selv ville anvende idiomet i. Derfor kunne man vælge flg. leksikografiske model:

(da-ty) *lægge ngt på hylden*:

1. (permanent aktivitet): *etw an den Nagel hängen*
2. (dårlig vane; projekt): *etw aufgeben*

Der er ikke tale om en helt optimal løsning, for det monoleksikalske *aufgeben* som leksikografisk ækvivalent til betydning 2 er ikke markeret, men derimod helt neutralt, dvs. ækvivalensaspektet *stilistik* er ikke opfyldt. Til gengæld vil det aldrig være upassende at producere *aufgeben* i situationer, hvor det danske idiom havde kunnet anvendes, hvad en konsekvent gengivelse af *lægge ngt på hylden* med *etw an den Nagel hängen* formentlig ville være i mange tilfælde. Ækvivalensaspektet *leksikalsk kategori* er heller ikke opfyldt: Dogmatikkens (generelt ubegrundede, jf. kap. 3) krav om idiom-idiom-ækvivalering overholdes ikke. På den anden side holder forslaget sig inden for ordbogens meget generelle mål, nemlig at yde hjælp til produktion af tysk. Derimod opfylder modellen ikke målsætningen om at fortælle, hvad noget ”hedder på tysk”: For *lægge ngt på hylden* ”hedder” ikke noget bestemt på tysk, heller ikke ”under bestemte betingelser”. For så harmonisk er leksikalske inventarer ikke indrettet relativt til hinanden. I øvrigt er modellen direktionsspecifik: I retningen tysk-dansk kan *an den Nagel hängen* med den nævnte ordbogsfunktion in mente ækvivaleres med *lægge ngt på hylden*, for det tyske idioms brugsregler er inkluderet i det danskes, som er semantisk mere komplekst.

Det andet eksempel er det oprindelige smertensbarn, *gå over åen efter vand*. Mit forslag til en beskrivelse i den nævnte sammenhæng ville være:

(da-ty) *gå over åen efter vand*:

1. (overflødighed) *Wasser ins Meer tragen; Eulen nach Athen tragen*
2. (unødigt besvær) *mit der Kirche ums Dorf tragen*

Denne model kan naturligvis ikke bare ”vendes” i retningen tysk-dansk, for *Wasser ins Meer tragen* er polysemt, som vi så i kap. 5. Igen er der heller ikke tale om, at vi har fortalt brugeren, hvad *gå over åen efter vand* ”hedder” under bestemte betingelser på tysk, men om at vi har

givet et forsøg på hjælp til produktion af tysk ud fra den leksikalske viden, man besidder som dansk native speaker. At der er valgt idiommer som leksikografiske ækvivalenter her, skal på ingen måde antyde, at det er den eneste eller bedste løsning i forhold til at alle brugssituationer. Men i det mindste ser det ud til, at løsningen lever op til BE's annoncerede målsætning i sit forord.

Forslaget om en "litteral" løsning (*den Fluss überqueren, um Wasser zu holen*), som var oppe at vende i diskussionen, ser ud til at være vanskelig at få til at passe til samme funktionstype, ikke mindst hvis det skulle være den eneste leksikografiske ækvivalent. Selv om den naturligvis ville yde hjælp til produktion i ganske bestemte sammenhænge, fx i forbindelse med "tematiserede idiommer" (jf. eksempel (2)), er der ingen garanti for, at det vil virke i den konkrete situation. Desuden kan brugergruppen, som jo her ikke er begyndere, danne litteraliseringer selv. Og endelig er situationen formentlig kommunikativt sjælden (jf. kap. 3.1.), så i praksis vil den nok højst være brugbar i en idiomatisk specialordbog, selv om den naturligvis er teoretisk relevant for diskussionen.

8. Konklusioner

Diskussionen om "den rette ækvivalent" til *gå over åen efter vand* er bemærkelsesværdig på flere punkter: Selv om den foregiver at handle om leksikografisk ækvivalens, så bliver den i virkeligheden ført på alt andet end leksikografiske præmisser. De fleste af debattørerne argumenterer rent leksikologisk, nemlig ud fra en forestilling om, at visse idiommer interlingvalt 'passer bedre sammen' end andre. Men selv om debatten altså nærmest er leksikologisk, så er de fleste af præmisserne for diskussionen enten decideret forkerte (Axelsens udledning af funktion ud fra form) eller i det mindste utilstrækkelige, eftersom ingen af debattørerne ser på, hvordan idiommerne rent faktisk anvendes af sprogbrugerne selv. Det er, mener jeg, ikke desto mindre uomgængeligt for at kunne udtale sig om leksikologisk ækvivalens. Gør man det, så viser der sig et påfaldende relationsmønster mellem *gå over åen efter vand* og alle de tre leksikaliserede idiommer, som har været i spil i diskussionen. Ganske vist må ideen om absolut leksikologisk ækvivalens, som vel var drivkraften bag samtlige forslag, forlades; men en relativt simpel relation ser ikke desto mindre ud til at kunne etableres mellem det tilsyneladende polyseme *gå over efter vand* og på den ene side *Wasser ins Meer tragen/schütten* og *Eulen nach Athen tragen* som ækvivalent til "overflødhedsaspektet" og på den anden side *die Kirche ums Dorf*

tragen til ”omstændelighedsaspektet” ved det danske idiom. Begge oprindelige ækvivalentforslag i ordbogen er altså, rent leksikologisk set, i langt de fleste aspekter faktisk ækvivalenter til opslagsidiomet.

Men i en *leksikografisk* sammenhæng er konklusionen ikke så entydig som i en leksikologisk. For i en ordbogs kontekst er det afgørende, hvilke kommunikative situationer man ønsker at yde brugeren hjælp til. Samtidig er der intet 1:1-forhold mellem disse situationer og måden, man præsenterer de leksikologiske forhold på. Ja, der består ikke engang et automatisk forhold mellem leksikografisk genre, ordbogsfunktioner og præsentationsformer, selv om det er en udbredt antagelse. De forslag, jeg har givet til en leksikografisk behandling af de to danske idiommer i forhold til tysk, tager netop udgangspunkt i en allerede produceret ordbog, som (i meget almene vendinger) selv definerer, hvad den ønsker at sætte brugeren i stand til at finde ud af, samt i de ikke uvæsentlige konstaterede leksikologiske forhold. Men der er teoretisk et langt større spillerum for behandling af idiommer i relationen mellem to sprog, end man her får indtryk af. På den anden side er hjælp til produktion i de fleste tilfælde nok en leksikografisk kernefunktion i tosprogssammenhæng, så i den forstand er de angivne modeller ”realistiske” – i det mindste for den konkrete ordbog. Uanset hvilke relationer, man måtte komme frem til via leksikologiske undersøgelser af idiommer og andre ordforrådsheder, så er det imidlertid en afgørende teoretisk erkendelse, at disse relationer ikke *i sig selv* dikterer en bestemt leksikografisk behandling. Alt afhænger af de funktioner, ordbogen skal opfylde. Og de kan naturligvis ikke være givet på forhånd, som bl.a. Tarp (2004) argumenterer for (andetsteds i dette bind).

Der kan drages yderligere leksikologisk-leksikografiske konklusioner af denne diskussion: For det første må vi væk fra den besnærende tanke om symmetri mellem idiominventarer, som er alt for udbredt og giver brugeren problematiske værktøjer i hånden. I en hel del tilfælde viser nøjagtigere undersøgelser, at den formodede absolutte ækvivalens ikke er holdbar. For det andet er det afgørende, at idiomers funktion på ingen måde kan aflæses ud fra deres *form*, men må undersøges via empiriske analyser af sprogbrugen. Også på et andet punkt overfokuseres der på idiomets form, nemlig når det antages, at kun en formelt parallel *idiom*ækvivalent i leksikografien er en god ækvivalent. Det kan ikke godtages som aksiom, og denne rigiditet fører desuden til flere problemer, end den løser. For det tredje er polysemi på det idiomatiske område mere udbredt, end ordbøgerne generelt registrerer. For det fjerde kan man sjældent direkte anvende den monolingvale leksikografis behandling af idiommer til at afgøre spørgsmål om

idiomækvivalens, fordi de tit undervurderer idiomernes både semantiske og formelle kompleksitet. For det femte er empirisk-kontekstuelle substitutionstests (EKS) formentlig den eneste måde, man kan afgøre spørgsmålet om ækvivalens på operationelt.

Forholdet mellem det leksikologiske og det specifikt leksikografiske som to væsensforskellige perspektiver på idiomatik – og andet leksikalsk materiale for den sags skyld – er en grundlæggende teoretisk og metodisk skelnen i både praktisk leksikografi og metaleksikografi, som nok kunne trænge til større opmærksomhed. Ingen af de to perspektiver kan dog undværes i den leksikografiske proces. For at aflaste den rent leksikologiske del af problemstillingen ville det i øvrigt være særdeles nyttigt, hvis der blev udarbejdet en idiomatisk specialordbog med dansk og tysk, som var af både teoretisk, empirisk, metodisk og systematisk så høj en standard, at den kunne være et pålideligt grundlag for almenleksikografien. For som situationen er nu, er den leksikologiske viden ikke til stede. Leksikograferne kunne så nøjes med at træffe rent *leksikografiske* valg, hvad der såmænd kan være vanskeligt nok. En sådan specialordbog ville dog heller ikke komme uden om at skulle tage stilling til, hvilke leksikografiske funktioner den skulle opfylde.

9. Litteratur

- Andersen, Stig Toftgaard 2001: *Talemåder i dansk*. Ordbog over idiommer. 2. udgave. København: Gyldendal.
- Andresen, Jutta/Metz, Jette/Bodenstein, Eckhard 1995: *Langenscheidts Taschenwörterbuch Dänisch*. Völlige Neubearbeitung. Berlin etc.: Langenscheidt.
- Axelsen, Jens 1992: En anmeldelse af en anmeldelse. *Sprint* 2, 1–5.
- Becker-Christensen, Christian/Andersen Sussie Heede/Grue, Malene/Katlev, Jan/Pallesen, Bolette Rud 2001: *Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*. København: Politiken.
- Bergenholtz, Henning 1997: Polyfunktionelle ordbøger. I: *LexicoNordica* 4, 15–29.
- Bergenholtz, Henning/Mogensen, Jens Erik 1993: Wörterbuchkritik in Dänemark. *Lexikographica* 9, 8–35.
- Bergstrøm-Nielsen, Henrik/Lange, Henrik/Larsen, Henry Verner et al. 1991: *Dansk-tysk ordbog*. København: Munksgaard.
- Brink, Karl-Erich 1993: *Hals- und Beinbruch*. Og 2017 andre tyske udtryk og talemåder. København: Høst.
- Brøgger, Susanne 1997: *Jadekatten*. København: Gyldendal.

- Burger, Harald 2003: *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. (2. udgave). Berlin: Erich Schmidt.
- Burger, Harald/Buhofer, Annelies Häcki/Gréciano, Getrud (red.) 2003: *Flut von Texten – Vielfalt der Kulturen*. Ascona 2001 zur Methodologie und Kulturspezifik der Phraseologie. Hohengehren: Schneiderverlag.
- Colliander, Peter/Hansen, Gitte Baunebjerg (1992): Bergstrøm-Nielsen, Henrik et al. 1992: *Dansk-tysk ordbog*. København, 1237 s. I: SPRINT 92/1, 55–61.
- Dahl-Blumenberg, Constanze/Dahl-Blumenberg, Michael 2001: *Tysk large*. København: Gad.
- Dobrovolskij, Dmitrij/Piirainen, Elisabeth 1996: *Symbole in Sprache und Kultur. Studien zur Phraseologie aus kultursemiotischer Perspektive*. Bochum: Brockmeyer.
- Farø, Ken 2000: *Dansk-tysk idiomatik. En empirisk baseret konfrontation af det moderne danske og tyske idiominventar*. (Upubliceret kandidatspeciale). København: Københavns Universitet.
- Farø, Ken 2001: Äquivalenz kann man mit der Laterne suchen. Om dansk-tysk idiomatik og oversættelse. I: *MDT-Nyt* 2001/3.
- Farø, Ken 2004a: Den Danske Idiomordbog og fraseografien. I: *Hermes* 32, 201–235.
- Farø, Ken 2004b: Omkring det grønne bord. Dansk-tysk idiomatik og sproglig forandring. I: *Studier i Nordisk* 2002–2003. (Under udg.).
- Farø, Ken 2005: Danish Phraseography. I: H. Burger/D. Dobrovolskij/P. Kühn/N. R. Norrick (red.): *Phraseology. Phraseologie. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung* (HSK). Berlin/New York: de Gruyter. (under udg.).
- Farø, Ken 2006: *Idiomatizität – Ikonizität – Arbitrarität. Das Problem der Äquivalenz in der Phraseologie. Am Beispiel des Dänischen und Deutschen*. (Ph.d.-afhandling under udarbejdelse).
- Farø, Ken (under udg.): Cultural-specific Idioms: Myth or Reality? I: Jansen, H./Klitgaard, I./Pedersen, V. H. (red.): *Approaches and Objects in Translational Studies Today*.
- Farø, Ken/Voller, Inge 2002: *Tysk-Dansk/Dansk-Tysk Ordbog*. København: Gyldendal.
- Google (www.google.com)
- Grøndahl, Jens Christian 1996: *Tavshed i oktober*. København: Munksgaard/Rosinante.
- Høeg, Peter 1994 [1992]: *Frøken Smillas fornemmelse for sne*. København: Gyldendal.
- Jensen, Erik/Outzen, Sven Aage/Bienz, Karin 2003: *Politikens Tysk-Dansk/Dansk-Tysk Ordbog*. København: Politiken.

- Klosa, Annette/Kunkel-Ratzum, Kathrin/Scholze-Stubenrecht, Werner/Wermke, Matthias 2001: *Duden Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim: Dudenverlag.
- Larsen, Michael 2000 [1997]: *Slangen i Sydney*. København: Centrum.
- López, Rosa María Pinel 2003: Der Tod und das Sterben in der deutschen und spanischen Phraseologie: ein interkultureller Vergleich. I: Burger et al. (red.) 2003, 229–238.
- Mogensen, Jens-Erik 2003: Hvad kan man lære af ordbogskritikken? Overvejelser over leksikografiske strategier i forbindelse med kulturbundne ord og ordforbindelser [manuskript fra foredrag på Schæffergården 8. februar 2003].
- Roos, Eckhard 1981: Contrastive Analysis and the Translation of Idioms: Some Remarks on Contrasting Idioms. In: W. Kühlwein/G. Thome/W. Wilss (red.): *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft*, 230–238. München: Wilhelm Fink.
- Røder, Allan 1998: *Danske talemåder*. København: Gad.
- Scholze-Stubenrecht, Werner 1995: Äquivalenzprobleme im zweisprachigen Wörterbuch. Ein Erfahrungsbericht. I: *Germanistische Linguistik* 127–128. S. 1–16.
- Scholze-Stubenrecht, Werner et al. 2002: *Duden Redewendungen* (Der Duden in 12 Bänden, Band 11). Mannheim: Dudenverlag.
- Tarp, Sven 1995: Wörterbuchfunktionen. Realistische und utopische Vorschläge für die bilinguale Lexikographie. I: *Germanistische Linguistik* 127–128, 17–62.
- Tarp, Sven 2004: Leksikografisk typologi, funktioner og bilingvale ordbøger. I: *LexicoNordica* 11 (andetsteds i dette bind).
- Zhao, Shikai 1991: Linguistic Consideration of idiomatization. In: *Semiotica*, vol. 84 – 1/2, 113–119.

Martin Gellerstam

Översättning i och med tvåspråkiga ordböcker

Translations in bilingual dictionaries differ in many respects from “normal” translations of texts. Lexicographers are faced with the almost impossible task of presenting equivalents of headwords and translations of phrases and sentences without stating the exact context of the lexical item. These problems are discussed with reference to some theoretical studies and two practical examples from bilingual dictionaries.

1. Översättning i och med tvåspråkiga ordböcker?

Tvåspråkiga ordböcker innehåller översättning och används därför naturligt nog också vid översättning. Att tvåspråkiga ordböcker visar upp översättning är självklart, men det handlar om ett inslag som på många sätt skiljer sig från översättningen av en längre text. Ordböcker används också som hjälpmedel vid översättning även om deras användbarhet i detta syfte inte sällan sätts i fråga. Dessa två manifestationer av översättning är inte bara olika, de hänger också samman: om en tvåspråkig ordbok skall vara ett hjälpmedel för en översättare krävs att översättningen i ordboken är gjord med omsorg och presenterad på ett tillgängligt sätt.

Min egen erfarenhet av tvåspråkig lexikografi går tillbaka på projektet Lexikon för invandrare (LEXIN) där jag hade ansvar för ett svenskt ordboksunderlag som skulle översättas till många invandrar-språk (se vidare Gellerstam 1999). Bortsett från de generella problem som uppstod när ett enhetligt ordboksunderlag förväntades fungera i många tvåspråkiga ordböcker (t.ex. när ett ord som *flock* skulle översättas till språk som bara hade ord för specifika flockar av djur, *fågelflock* osv.), hade många översättare bekymmer med alltför korta kontexter i det svenska underlaget. Hur ska man översätta *med tanke på* eller *strängt taget* eller *komma ifrån* eller *ta igen* utan att uttrycken sätts in i en något större kontext? Till problemen hörde också hur uppslagorden skulle översättas när många översättare för varje översättning ville precisera (språkspecifika) betydelsenyanser i målspråket som inte baserades på svenskans betydelseindelning.

I det följande ska vi se närmare på teori och praktik när det gäller tvåspråkiga ordböcker, särskilt frågan om översättning.

2. Tvåspråkiga ordböcker och översättning – några teoretiska exempel

Ett stort teoretiskt grepp över tvåspråkig lexikografi tar Sue Atkins (Atkins 1996) i uppsatsen "Bilingual dictionaries. Past, present and future". Hon tänker sig två självständigt uppbyggda enspråkiga databaser som en utgångspunkt för den, som hon säger, betydligt mer komplicerade tvåspråkiga ordboken. Databaserna kan var för sig fungera som källspråk eller målspråk och erbjuda enspråkig eller kontrastiv information eller ekvivalenter, allt för talare av ettdera språken. Genom speciella processer kan olika program extrahera information, utföra partiell översättning, jämföra och länka texter på de två språken. Den semantiska beskrivningen baseras på "Frame Semantics". Allt detta utgör en förutsättning för en radikalt ny tvåspråkig ordbok. Sue Atkins medger att detta ställer stora krav på samarbete mellan lingvister, språkligt medvetna dataloger och lexikografer men vill genom sin uppsats "look beyond the currently possible and set our sights on the distant ideal" (Atkins 1996). Det teoretiska greppet är desto mer intressant som Atkins ligger bakom ett av de större tvåspråkiga lexikonprojekten, *Oxford-Hachette French Dictionary* i bägge riktningarna (engelska till franska och franska till engelska) som kom ut i början av 1990-talet. Ordboken ligger visserligen före den refererade uppsatsen men är intressant som språngbräda för Atkins teoribygge. Vi ska återkomma till denna ordbok.

Frågan om den tvåspråkiga ordbokens användning som översättningshjälp diskuteras i min uppsats från NFL:s konferens i Finland 1997 med titeln "Översättaren och ordboken". Där görs jämförelser mellan översättning i tvåspråkiga korpusar och motsvarande information i tvåspråkiga lexikon. Greppet är inte nytt men det finns en samstämmig erfarenhet att tvåspråkiga ordböcker drar det kortaste strået när det gäller idiomatisk översättning. En av orsakerna till detta är att ordbokens huvuduppgift är att inringa betydelsen av det aktuella uppslagsordet snarare än att översätta meningar och längre stycken text.

De största skillnaderna mellan länkade korpusar och ordböcker får man vid abstrakta och mer svärfångade ord med flera möjliga synonymer (min egen undersökning tog upp ord som *inriktning*, *omfattning*, *stor* osv.). Mycket riktigt visade sig den största variationen finnas i korpusöversättningarna.

Frågan om översättning i och med tvåspråkiga ordböcker tas upp av Marie-Hélène Corréard i uppsatsen ”Traduire avec un dictionnaire, traduire pour un dictionnaire”, plenarföredrag vid Euralexkonferensen i Liège (Corréard 1998).

Författaren diskuterar skillnaden mellan de två typerna av översättning och konstaterar först det tämligen självklara att man i lexikonet alltid kommer åt den översatta texten utifrån källspråket, vilket användarens modersmål än är. Målspråket är alltså aldrig skilt från källspråket som i t.ex. en översatt roman.

En viktig skillnad mellan en vanlig text och texten i lexikonet utgörs av de mycket olika kontexterna. Den vanliga texten är insatt i ett större sammanhang där varje ord och uttryck är definerat av dels en vidare kontext (genre, stilkonventioner, ämne, publik etc.) och en närmkontext i form av språkliga medspelare inom mening och stycke. I den tvåspråkiga ordboken däremot preciseras kontexten av definitioner, kommentarer och exempel som ges av källspråksunderlaget. Denna information kan ge översättaren olika mycket information om kontext beroende på vad som ska översättas: ett uppslagsord, en fras eller en mening. Naturligt nog kan översättaren inte behandla ett uppslagsord i en ordbok på samma sätt som motsvarande ord i en text. Däremot kan längre exempel i källspråket innehålla kontextinformation som underlättar arbetet för översättaren.

Corréard menar vidare att översättningen ska ses som en modell-översättning, till viss del prototypisk (”quasiprototypique”) och att den inte behöver vara sista ordet när det gäller formuleringen i en text – den kan t.ex. komma att ändras på grund av morfologiska modifikationer. Detta skulle kunna ses som en ursäkt till att ordböcker inte har lika idiomatiska översättningar som länkade korpusar där den vidare kontexten styr valet av översättning. Ordbokens problem är snarare att översättningen skall kunna anpassas till ett maximum av kontexter.

En annan infallsvinkel, nämligen användarens perspektiv, har Krista Varantola i sin uppsats ”Translators and their use of dictionaries” (Varantola 1998). Hon ställer upp fyra hypoteser för ordboksanvändaren: (1) Översättare behöver ekvivalenter men de behöver också vara säkra på det besked de får; därför vill de inte finna ekvivalenter som de inte känner igen. (2) Användarkunskaper bestämmer om lexikonsökningen till slut ska bli en framgång eller ett misslyckande. (3) Översättare letar i ordböcker efter information som normalt inte finns i ordböcker, eftersom sådan information inte lätt kan hittas i andra källor. (4) Översättare behöver också information om uttryck som är längre än det enskilda ordet.

Varantola avslutar sin användarundersökning genom att ställa följande fråga: ska man använda resurser för att förbättra ordböckerna, förbättra användarnas vana att använda ordböcker eller utarbeta nya referensällor för att tillfredsställa översättarens specifika behov? Enligt Varantola måste allt detta göras.

Mot bakgrunden av dessa teoretiska synpunkter ska vi nu övergå till praktiken och se på några tvåspråkiga ordböcker.

3. Ordbokspraktik: Norstedts stora engelska ordbok och Oxford-Hachette French Dictionary

När vi i fortsättningen talar om tvåspråkiga ordböcker så handlar det enbart om produktionsordböcker där man får hjälp att uttrycka sig på ett annat språk än sitt modersmål. Dessa ordböcker översätter normalt tre typer av språkliga enheter i källtexten: uppslagsordet, fraser och meningar. Mest platskrävande är meningsexemplen som samtidigt ger användaren av ordboken den mest exakta informationen om ett ord – förutsatt att det är just den kontexten som användaren efterfrågar. Allt kan inte stå i ordboken och lexikografen tillgriper därför ofta möjligheten att förkorta meningen eller förvandla den till en fras och så göra den mer allmänt användbar. Här finns ett dilemma: lexikografen vill att informationen skall vara allmänt användbar men användaren vill veta hur ett ord ska översättas i en specifik kontext.

Vi ska först se hur några större tvåspråkiga ordböcker i största allmänhet gör sina översättningar tillgängliga för användaren. De finns här flera olika principer för tillgänglighet av informationen. I *Norstedts stora engelska ordbok* (här förkortat NSE) inleds större artiklar med en allmän översikt över huvudbetydelser, åtföljd av en alfabetiskt ordnad exempelsamling som normalt består av fraser och meningsfragment. Som ett exempel på denna allmänna uppläggning av informationen ges här början av den första huvudbetydelsen av adjektivet *klar* (i exempelmeningarna ges uppslagsordet i sin fulla form).

klar *a* **1** ljus, tydlig o.d., allm. clear; om väder äv. om t.ex. färg, solsken bright; om t.ex. hy transparent; om vatten högt. äv. limpid; om framställning, stil äv. lucid, limpid; tydlig, om t.ex. [telegram]språk, skyldighet, svar plain; märkbar distinct; uppenbar äv. obvious, self-evident; stark manifest; begriplig intelligible; åskådlig perspicuous; tydlig pronounced, om t.ex. motståndare avowed, declared, open; avgjord, om t.ex. favorit odds-on, decided, om t.ex. seger clear, definite; *klart* meteor. visibility good; framstå *i klar belysning* ... in a clear light; *klart besked* exact information, a straight

answer; ha (med) *klar blick* sinne ... an open eye [för för] b) uppfattning ... a clear grasp [för of]; *klar himmel* äv. a cloudless sky; *en man med klart huvud* äv. a clear-headed man; *ett klart intellekt* äv. a lucid mind; *en klar panna* an open brow; *ha klara papper* have one's papers (documents) in order, bildl. be all right (reliable, spotless); *klar soppa* clear soup; *i (vid) klart bra väder* in fair weather; *bli klar i huvudet* äv. come to one's right senses; *det blev (stod) klart för mig* att ... it became (was) clear (obvious) to me ..., småningom it dawned [up]on me ..., jag insåg I realized [clearly]; *få ngt för sig* get a clear idea of a th. [...]

Den inledande översikten ger användaren en allmän uppfattning om hur *klar* kan översättas till engelska. Översättningsförslagen används i flera fall inte ytterligare i den efterföljande exempelsamlingen och flera översättningar som förekommer där finns inte med i översikten. Detta visar på ett välkänt problem: så snart ett ord sätts in i en specifik kontext (även om det bara rör sig om en kort fras) så kan man behöva lämna de vanliga ekvivalenter som redovisas i översikten.

En ytterligare nackdel med denna presentation är att användarens väg från uppslagordet till den efterfrågade informationen kan bli lång eftersom översikten inte delas upp i betydelsemässiga underavdelningar och den alfabetiska frasförteckningen är just alfabetisk, inte innehålls- lig. Jämför man med t.ex. Svensk ordboks indelning av ordet *klar* i sin första betydelse så etablerar man där följande underkategorier:

klar fri från allt som fördunklar särsk. i fråga om syn- och hörsel- intryck; spec.om himmel (och väderlek) molnfri; överfört om person, tankeverksamhet e.d. intellektuellt redig 2. som inte kan förnekas; äv. allmännare avgjord eller tydlig [...]

Nu är ordet *klar* ovanligt mångtydigt, också inom ramen för huvud- betydelseorna, och användaren kanske inte är betjänt av en så långtgående och kanske lite abstrakt uppdelning. Men utan antydan om betydelsegrupper blir användarens sökande efter relevanta översättningar besvärlig. Vi ska se hur *Oxford-Hachette French Dictionary (OHF)* löser problemet med vägen till den efterfrågade informationen. Så här ser början på artikeln *clear* ut i ordboken.

clear adj. **1** (transparent) [*glass, liquid*] transparent; [*blue*] limpide; [*lens, varnish*] incolore; **2** (distinct) [*image, outline, impression*] net/nette; [*writing*] lisible; [*sound, voice*] clair; **I didn't get a ~ look at the car** je n'ai pas bien vu la voiture; **he had a ~ view of the man** il voyait très bien l'homme; **3** (comprehensibly plain) [*description, instruction, text*] clair; **to make sth ~ to sb** faire comprendre qch à qn; **he made it ~ to her that he disapproved** [...]

OHF har ingen allmän översikt över uppslagsordets ekvivalenter i olika kontexter utan gör en betydelseindelning där varje moment innehåller en delbetydelse av uppslagsordet, kontexter i form av huvudord, grammatiska exempel och meningsexempel. Eftersom de kortare fraseologiska exemplen förekommer under en angiven huvudbetydelse är kontexterna tydligare än de skulle ha varit med en ren alfabetisk listning av exemplen. Nackdelen är möjligen att man måste löpa igenom alla delbetydelser (för *clear*, adj. 18 underbetydelser). Men hittar man den betydelse man är ute efter så är får man god hjälp till översättning. Den komprimerade kontextbeskrivningen med huvudord till adjektivet sparar utrymme och ger möjlighet att komplettera med hela översatta meningar.

På det hela taget ger en innehållsuppdelning av OHF:s modell en bättre uppfattning om den kontext inom vilken enskilda uttryck förekommer. Den alfabetiska principen i NSE lämnar användaren med flera osäkra kontexter. Under den första betydelsen av *klar* kan man vara osäker om översättningarna i uttryck som *ett klart intellekt* (syftar översättningen på en person?), *en klar panna* (har man sneglat på engelskans vanligare uttryck *a clear brow*?), *bli klar i huvudet* (=kvicka till?), *ha klara papper* (vid kontroll?), helt enkelt eftersom man inte kan vara säker på vilka betydelsenyanser som gäller. Det ska sägas att OHF inte heller går helt fri från kritik när det gäller att göra sammanhangen i meningar och meningsfragment tydliga. Under ordet *clean* i betydelsen 'not dirty' kan man vara tveksam till kontexter som *it is not very clean to do*, *clean and tidy*, *a clean sheet of paper*. Det hjälper inte att den franska översättningen i vissa fall löser problemet – det är ju den som efterfrågas.

clean (not dirty) [*clothes, dishes, floor, window, habits*] propre; [*air, water*] pur; [*wound, syringe*] désinfecté; **it is not very clean to do** ce n'est pas très propre de faire; **she keeps her house clean** elle tient propre sa maison; **my hands are clean** lit, fig j'ai les mains propre; **clean and tidy** impeccable de propreté; **a clean sheet of paper** une feuille blanche [...]

OHF har en tydlig inriktning som en hjälp till översättning, något som också tas upp i avsnittet om ordbokens användning. Där exemplifieras hur enskilda meningar kan översättas till franskan genom olika sökningar i ordboken. Som exempel på översättningar ges meningsfragment som *it's natural for her to want to stay* och *things were going according to plan* som efter diverse slagningar i ordboken resulterar i

acceptabla översättningar. Förutsättningen är dock att de meningar som översätts helt eller delvis är hämtade från existerande exempel i ordboken.

Det kan tilläggas att utformningen av OHF är baserad på två elektroniska testsamlingar, en fransk och en engelsk om över 10 miljoner (löpande) ord vardera. Dessa korpusar vore väl värda att tillhöra inte bara lexikograferna utan också de översättare som använder ordboken för sitt arbete.

4. Slutord

Vi har diskuterat lexikografens dilemma i tvåspråklig lexikografi: hur ska man kunna hjälpa översättare när ordboken i sig själv presenterar en översättning som vida skiljer sig från ”vanlig” översättning? Även de bästa tvåspråkiga ordböcker – och hit räknar jag de två undersökta ordböckerna – har svårt att styra mellan användarens behov av utförliga kontextuella upplysningar och lexikografens önskan att komprimera och ge generell information. För att återvända till Varantolas användarundersökning kan det här dilemmat knappast lösas genom förbättring av den tvåspråkiga ordboken eller träning av användarens skicklighet att hitta information. Man kommer inte ifrån att det krävs nya typer av referensskällor som kan tillfredsställa översättarens behov. Hit hör bland annat översättningskorpusar.

Litteratur

- Atkins, B.T.S. 1996: Bilingual dictionaries. Past, present and future. I: Martin Gellerstam, Jerker Järborg, Sven-Göran Malmgren, Kerstin Norén, Lena Rogström, Catarina Røjder Papmehl (eds), *Euralex '96 Proceedings*. Göteborg, 515–546.
- Corréard, Marie-Hélène 1998: Traduire avec un dictionnaire, traduire pour un dictionnaire. I: Thierry Fontanelle, Philippe Hiligsmann, Archibald Michiels, André Moulin, Sigfried Thiessen (eds), *Euralex '98 Proceedings*. Liège, 17–24.
- Gellerstam, Martin 1999: LEXIN – lexikon för invandrare. I: *LexicoNordica*. 6, 3–17.
- Gellerstam, Martin 1999: Översättaren och ordboken. I: Peter Slotte, Pia Westerberg, Eva Orava (red), *Nordiska studier i lexikografi*. 4. Helsingfors, 121–129.

Oxford-Hachette French Dictionary. Oxford: Oxford University Press. 1994.

Norstedts stora engelska ordbok. Stockholm 2000.

Varantola, Krista 1998: Translators and their use of dictionaries. I: *Using dictionaries*. (= *Lexicographica*, Ser. Maior 88). Tübingen, 179–192.

Evalda Jakaitienė og Sturla Berg-Olsen

Semantisk informasjon i tospråklige ordbøker (med utgangspunkt i *Litauisk-norsk ordbok*)

This paper discusses several important questions connected to the presentation of semantic information in bilingual dictionaries. When planning the compilation of such a dictionary, the authors must take several key decisions on problems related to transfer of the semantics of the source language to the target language. Their decisions on the handling of cases of polysemy and homonymy and the presentation of the equivalents of each entry have practical repercussions for the organisation of the dictionary. Taking as our point of departure a middle-size Lithuanian-Norwegian dictionary, with which we have some experience ourselves, we present some of the dilemmas typically encountered by lexicographers when compiling bilingual dictionaries.

1. Innledning

Målet med denne artikkelen er å definere hva som kan betegnes som semantisk informasjon i moderne tospråklige ordbøker, og drøfte hvordan denne informasjonen bør presenteres. Vi vil i denne forbindelse komme inn på en del av de vanskelighetene leksikografer møter under arbeidet med tospråklige ordbøker. Artikkelen bygger på våre erfaringer fra arbeidet med *Litauisk-norsk ordbok* (Jakaitienė og Berg-Olsen 2001).

Den semantiske informasjonen utgjør den viktigste delen av de fleste ordbøker, men måten denne informasjonen kommer fram på, er som kjent forskjellig fra én ordbok til en annen. Forfattere av enspråklige ordbøker bestreber seg vanligvis på å gi betydningsforklaringer som er så presise, fyllestgjørende og eksplisitte som mulig. I tospråklige ordbøker formidles den semantiske informasjonen på en annen måte, nemlig ved at man oppgir ekvivalenter. Man kan si at ordboksforfatteren her legger de semantiske systemene i to språk – kildespråket og målspråket – oppå hverandre, og disse systemene er aldri fullstendig sammenfallende. I den grad det er sammenfall, gjelder det bare en begrenset del av den semantiske informasjonen som skal formidles. Å finne passende ekvivalenter er utvilsomt den viktigste oppgaven leksikografen har når han skal formidle semantisk informasjon i en tospråklig ordbok, samtidig som han også hele tiden må vurdere om ekvivalentene bør suppleres med ytterligere informasjon.

For å kunne gjengi semantikken til et gitt ord i kildespråket så nøyaktig som mulig kreves det av leksikografen at han er vel bevandret i leksikalsk semantikk. Med et slikt utgangspunkt kan han lettere velge og siden konsekvent holde seg til én teoretisk ramme når han skal analysere ordenes betydning og betydningsstruktur. På dette grunnlaget må det formuleres nøyaktige kriterier for hvordan ordenes semantiske struktur skal analyseres. Leksikografen må også ha god kjennskap til systematiske sammenhenger mellom de leksikalske enhetene samt kunne identifisere bruksmessige og stilistiske særtrekk ved hvert enkelt ord. Bare ved hjelp av presist formulerte prinsipper for hvordan disse problemene skal løses, kan man oppnå en mest mulig nøyaktig og enhetlig karakteristikk av de semantiske forskjellene mellom de to språkene.

Hvilket teoretisk grunnlag man velger å bruke, vil langt på vei bestemmes av hva slags ordbok det er snakk om i det gitte tilfellet. Framfor alt må man ta stilling til om ordboka skal være aktiv eller passiv, og også bestemme hvilket omfang den skal ha. Som Svensén (1987:142–147) påpeker, vil presentasjonen av ekvivalenter være forskjellig avhengig av hvilken type ordbok man har å gjøre med. I det følgende vil vi ta for oss en middels stor ordbok som er aktiv både i forhold til kildespråket og målspråket morsmålsbrukere. *Litauisk-norsk ordbok* er et eksempel på en slik ordbok. Vår framstilling har mange likhetstrekk med og bygger i noen grad på Svenséns diskusjon om ekvivalenter i tospråklige ordbøker (Svensén 1987:134–156).

2. Teoretiske prinsipper for presentasjon av leksikalsk betydning i tospråklige ordbøker

2.1. Hva er leksikalsk betydning?

For ordboksforfattere er det viktig å ta utgangspunkt i en forståelse av leksikalsk betydning som i størst mulig grad tjener praktiske leksikografiske formål. Det er en utbredt oppfatning blant teoretikere innen semantikk og leksikografi at den semantiske informasjonen i ordbøker ikke bør bestå av opplysninger om gjenstander og fenomener slik de framstår i den fysiske verden. I stedet bør man bestrebe seg på å formidle hvordan disse gjenstandene og fenomenene konseptualiseres eller oppfattes av de som snakker et bestemt språk (Ščerba 1974, Löbner 2002:19, Wierzbicka 1985:7). Årsaken er at ethvert språk bygger på en unik konseptualisering av verden; selv om to ord i to forskjellige språk i snever forstand betegner samme ting, er det ikke uvan-

lig at de to ordene uttrykker forskjellige konseptualiseringer av denne tingen. For eksempel er det et viktig aspekt ved betydningen av ordet *turkey* «kalkun» i amerikansk engelsk at det er vanlig å steke denne fuglen og spise den i forbindelse med høsttakkefesten. I det australske språket warlpiri inneholder ordet for «mus» betydningselementene «spiselig og velsmakende», noe det ikke kan sies å gjøre i for eksempel norsk eller litauisk. De litauiske ordene *medžioti* «jakte» og *medžioklė* «jakt» har sammenheng med dialektordet *medė* «skog», mens tysk *jagen* (som forøvrig er opphavet til norsk *jage*) også har betydningen «følge etter, forfølge». Fenomenet «jakt» vekker dermed forskjellige assosiasjoner i litauisk og tysk. Det litauiske ordet for «foss», *krioklys*, etterlikner lyden av rennende vann, mens både engelsk *waterfall* og russisk *vodopad* (*voda* «vann» + *padat'* «falle») er motivert ut fra det faktum at vannet i en foss «faller» nedover som følge av tyngdekraften.

På bakgrunn av eksempler som disse kan det hevdes at det til grunn for ethvert språk ligger bestemte måter å ordne og klassifisere verden rundt oss på. I århundrenes løp blir en viss verdensforståelse befestet i språket gjennom det man kan kalle *et språklig verdensbilde*, som etter manges syn utgjør en delmengde av det allmenne, konseptuelle verdensbildet. Folk som snakker ett og samme språk kan ha forskjellig alder og utdanning og besitte svært forskjellig encyklopedisk viten om ting og fenomener i den virkelige verden – med andre ord kan de ha svært forskjellige konseptuelle verdensbilder. Likevel har de få problemer med å kommunisere med hverandre gjennom språket, fordi de klassifiserer ting og fenomener på tilnærmet samme måte og forbinder dem med samme språklige uttrykk. Dette språklige verdensbildet, som er felles for hele språksamfunnet, gjenspeiles i ordenes betydning. Dermed kan man si at leksikalsk betydning er «informasjon om reelle forhold som formidles av et ord og er sanksjonert av samfunnet» (Jakaitienė 1988:42, vår oversettelse) eller at det er «en *invariant* del av individenes *kognitive begreper*, språkbrukernes semantiske kompetanse, som er felles for alle språkbrukere på grunn av deres felles samfunnsmessige og kommunikative erfaring» (Gudavičius 2000:47, vår oversettelse).

2.2. Ulike grader av overlapping mellom konsepter i kilde- og målpråk

Med utgangspunkt i den ovennevnte forståelsen av leksikalsk betydning må forfattere av tospråklige ordbøker kunne påvise hvilken del av et kognitivt begrep som dekkes av et visst ord i det ene språket, og hvilken del som dekkes av (mer eller mindre) tilsvarende ord i det andre språk-

ket. Man må altså kunne identifisere de tilfellene der to begreper i de to språkene faller sammen og se når og i hvilken grad de ikke er sammenfallende.

Svensén (1987:134–139) diskuterer hvordan betydningsinnholdet til potensielle ekvivalenter i forskjellige språk kan oppvise større eller mindre grad av overlapping. Noen ganger sammenfaller to språksamfunns språklige verdensbilde på et visst område, og dette fører til sammenfall mellom det betydningsmessige omfanget til visse konsepter i språkbrukernes bevissthet. I slike tilfeller er det fullstendig ekvivalens mellom de ordene som uttrykker disse konseptene. Svensén anfører flere eksempler på fullstendig ekvivalens, for eksempel forholdet mellom engelsk *leap-year* «skuddår» og svensk *skottår* (Svensén 1987: 137). Fullstendig ekvivalens synes det også å være mellom et ordpar som norsk *spurv* og litauisk *žvirblis* «spurv». Andre ganger kan et konsept uttrykt av et ord på det ene språket utgjøre en delmengde av et konsept på det andre språket. Et eksempel på dette er forholdet mellom svensk *träd*, som bare betegner et tre som plante og dansk *træ*, som i likhet med norsk *tre* og litauisk *medis* brukes både om selve planten og om materialet trevirke (Svensén 1987:135). En tredje type forhold har vi når to ord i to språk viser delvis overlapping, dvs. at de to konseptene i visse tilfeller sammenfaller, men også hver på sin kant dekker andre betydninger. Svenséns eksempel på dette er forholdet mellom fransk *bois* og dansk *skov*. Et annet eksempel er forholdet mellom norsk *bord* og litauisk *stalas*: Begge disse ordene kan betegne et bord i betydningen «møbel», men *bord* kan også betegne «skåret trelast» og «reling», noe *stalas* ikke kan. På den annen side kan *stalas* også bety «matrett», for eksempel i frasen *saldus stalas* «dessert» (bokstavelig oversatt «søtt bord»).

En god forståelse av de logiske sammenhengene mellom konsepter i kildespråk og målspråk gjør ordboksforfatteren vel rustet til å bestemme hvor mange og hvilke oversettelsekvivalenter som bør føres opp ved hvert enkelt oppslagsord, og i hvilken grad ekvivalentene bør suppleres med tilleggsopplysninger.

2.3. Inndeling av oppslagsordene i betydninger

Før leksikografen gir seg i kast med den semantiske delen av ordboksartiklene, må han definere visse prinsipper for hvordan oppslagsordene skal deles inn i enkeltbetydninger. Innen tospråklig leksikografisk teori eksisterer det i hovedsak to syn på hvordan dette skal gjøres (Berkov 1996:128–129). Enkelte mener at man utelukkende bør ta hensyn til de

semantiske forholdene i kildespråket. I henhold til dette synet bør ikke potensielle ekvivalenter i målspråket ha noe å si for hvilke betydninger man velger å operere med ved hvert oppslagsord. Forhold i målspråket skal heller ikke ha noen innvirkning på hvorvidt flere betydninger uttrykt av et likelydende ord presenteres som polysemi eller homonymi. For tilhengere av dette synet utgjør gjerne framstillingen i en enspråklig ordbok over kildespråket utgangspunkt for presentasjonen av stoffet også i tospråklige ordbøker, og i prinsippet skal samme betydningsinndeling brukes uansett hva målspråket måtte være.

Andre leksikografer hevder at antall ekvivalenter i målspråket bør ha betydning for hvordan oppslagsordets betydninger presenteres. I ytterste konsekvens vil det si at antallet betydninger bør være identisk med antallet ikke-synonyme ekvivalenter oppslagsordet har i målspråket. Mens Berkov (1996) uttrykkelig støtter det førstnevnte synet, står Svensén (1987:153–156) nærmest det sistnevnte, spesielt når det gjelder presentasjonen av betydningsstruktur i passive ordbøker: «Man skulle t.o.m. kunna gå så långt som till att säga att målspråkets betydelsestruktur snarare än källspråkets bör få bestämma betydelsegrupperingen [i passiva ordböcker].» (Svensén 1987:155).

Hvis ordboksforfatteren slutter seg til det synet at betydningsstrukturen i enspråklige ordbøker bør tjene som grunnlag også for tospråklige ordbøker, vil han i liten grad måtte ta stilling til problemer når det gjelder hvordan og i hvilken rekkefølge betydningene bør presenteres. Hoved- og underbetydninger, direkte og overførte betydninger kan i stor grad føres opp slik de står i enspråklige ordbøker over kildespråket. Imidlertid vil han måtte ta stilling til om alle de betydningene som oppgis i den enspråklige ordboka, også bør tas med i tospråklige ordbøker, og i hvilken grad det er tilrådelig å foreta rettelser i hvordan stoffet er disponert i den enspråklige ordboka. Ettersom det foreløpig dessverre ikke eksisterer noen klart definerte objektive kriterier for inndeling av ord i betydninger, vil nok de aller fleste tospråksleksikografer i praksis foreta visse endringer i forhold til presentasjonen i en enspråklig ordbok. Likevel er det på sin plass å påpeke at dette bør gjøres med stor forsiktighet og ikke for ofte. Dersom man ønsker å utelate enkelte betydninger av et ord, bør man vurdere om det ikke er bedre å ikke ta med dette ordet i ordboka i det hele tatt. Hvis brukeren av ordboka ikke finner det ordet han leter etter, vil han sannsynligvis lete i en annen ordbok (for eksempel en større enspråklig ordbok over kildespråket). Hvis han derimot finner ordet, men ikke den betydningen han er ute etter, vil han lett kunne gjøre feil (Berkov 1996:135).

Leksikografer som mener at målspråkets ekvivalenter bør bestemme (eller være med på å bestemme) inndelingen i betydninger, vil i mange

tilfeller måtte ta stilling til hvor grensa går mellom synonymi og ikke-synonymi. Kan ord betraktes som synonymmer hvis de konseptene de betegner, bare er delvis sammenfallende? Hva med ord som har liknende semantikk, men ulik valens eller ulike stilistiske egenskaper? Hvis man ikke formulerer klare svar på disse spørsmålene, kan behandlingen av polyseme ord i ordboka lett bli inkonsekvent.

Uansett hvilken tilnæringsmåte man velger når det gjelder betydningsinndeling, må man altså ta stilling til visse sentrale problemer. Diskusjonen om hvilken av de to metodene som har flest fortrinn, kan ikke sies å være avsluttet. Selv ser vi argumenter for begge tilnæringsmåtene, men når en ordboksforfatter først har valgt én av dem, må han selvsagt i det følgende arbeidet konsekvent holde seg til denne. I arbeidet med *Litauisk-norsk ordbok* ble den førstnevnte metoden fulgt, og til grunn for betydningsinndelingen i denne boka lå en enspråklig litauisk ordbok (DLKŽ 1993).

2.4. Presentasjon av synonyme ekvivalenter i ordboksartikler

To sentrale spørsmål innen tospråksleksikografi knytter seg til presentasjonen av ekvivalenter i ordboksartiklene: Hvor mange synonyme (eller nesten synonyme) ekvivalenter bør man oppgi, og i hvilken rekkefølge bør disse presenteres?

Når det gjelder det første spørsmålet, er det grunn til å gjøre oppmerksom på Berkovs (1996:167–170) advarsel mot å føre opp for mange ekvivalenter uten noen spesiell motivasjon. Dessverre synes det som om ordboksforfattere ikke sjelden ser det som en prestisjesak å oppgi mange forskjellige mer eller mindre synonyme ekvivalenter til samme oppslagsord eller betydning. Det store antallet ekvivalenter begrunnes gjerne med at dette er nyttig for oversettere av skjønnlitteratur, og på denne måten strekkes ordets betydning ofte unødvendig langt. Hovedformålet med tospråklige ordbøker er å oppgi så nøyaktige opplysninger som mulig om betydningen av ord i ett språk ved hjelp av et annet språks leksikalske ressurser. Hvis man ønsker å oppgi flere synonyme ekvivalenter, er det derfor helt nødvendig å spesifisere de forskjellige ekvivalentenes semantiske eller stilistiske særtrekk.

Det er heller ikke lett å gi noe entydig svar på det andre spørsmålet, altså i hvilken rekkefølge synonyme ekvivalenter bør presenteres. Noen ganger kan det være formålstjenlig å bruke frekvens som kriterium og oppgi hyppig brukte ord før mindre hyppig brukte. Stilistisk markerte ekvivalenter bør dessuten føres opp etter stilistisk nøytrale. I visse tilfeller kan man også ty til etymologiske kriterier og føre opp arveord før

lånord. Synonymer som vurderes å være likeverdige, kan føres opp i alfabetisk rekkefølge. Men når alt kommer til alt må det nok sies at leksikografer ennå i stor grad baserer seg på sin egen språkfølelse og sunne fornuft på dette punktet.

2.5. Eksempler og annen tilleggsinformasjon

Det er ikke uvanlig å mene at tospråklige ordbøker først og fremst skal presentere ekvivalenter til kildepråkets språklige enheter, og ikke gi forklaringer eller beskrivelser (jf. definisjonen av tospråklig ordbok i Nordisk leksikografisk ordbok [NLO 1997:257]: «ordbok som har to objektspråk og som for hvert ord og uttrykk på ett av disse angir ekvivalenter på det andre språket»). Som det framgår av de foregående avsnittene, viser imidlertid problemene knyttet til polyseme oppslagsord og synonyme ekvivalenter at det ikke uten videre er enkelt å velge en passende ekvivalent til et gitt ord i kildepråket. For å formidle oppslagsordenes semantiske spektrum, avdekke deres betydningspotensial og tydeliggjøre nyanser, må ordboksforfatteren ta i bruk illustrerende eksempler. Med andre ord må det i tospråklige ordbøker ikke bare gis presise ekvivalenter som stemmer overens med oppslagsordets betydningsinnhold, men også relevante opplysninger om hvilke brukskontekster som er typiske for ordet.

Er så slike opplysninger nødvendige overalt, ved ethvert oppslagsord, og hvilket omfang skal denne informasjonen ha? For å kunne svare på disse spørsmålene vil vi ta for oss de vanligste situasjonene man kommer opp i ved oversettelse av oppslagsord i kildepråket i en aktiv ordbok.

3. Oppslagsordet er entydig både i kilde- og målpråket

I noen tilfeller er oppslagsordet *entydig* i kildepråket og dekkes av ett ord som fungerer som fullstendig adekvat ekvivalent i målpråket (vi har altså fullstendig ekvivalens, jf. Svensén 1987:137). Slike tilfeller er tross alt relativt hyppige, særlig når de to språkene det er snakk om står hverandre genetisk nær, slik som russisk og polsk, litauisk og latvisk eller tysk og norsk. Det er heller ikke vanskelig å finne eksempler på dette i *Litauisk-norsk ordbok*, selv om den genetiske distansen mellom

disse to språkene er betydelig. Som vi ser, finner man slike eksempler både blant arveord og lånnord:¹

A) arveord:

krūtis ~tiēs *sf* 4 bryst -et =(-er)
medūs ~daūs *sm* 4 hønning -en
balañdis ~džio *sm* 2 dūe -n(-a) -r
kárvė ~vės *sf* 1 ku -a kyr(-er)

B) lånnord:

a) i begge språk:

kompromisas ~so *sm* 2 kompromíss[kumpru-] -et -er(=)
matemātika ~kos *sf* 1 matematíkk -en
vỹnas ~no *sm* 2 vin -en

b) i ett av språkene:

parašiūtas ~to *sm* 2 fállskjerm -en -er
stiuardèsė ~sės *sf* 2 flývertinne -n(-a) -r
dōminti ~na ~no *vt* (*pf. su-*) interessėre -te -t

Ut fra vår erfaring med litauisk og norsk har vi ikke grunnlag for å hevde at ord som er entydige og dekkes av én adekvat ekvivalent, systematisk tilhører noen bestemt semantisk eller etymologisk basert kategori. Likevel vil det oftest være snakk om enten såkalte internasjonale ord, i første rekke fagord, eller arveord som betegner slike ting som slektsforhold eller hverdagsgjenstander. For andre språkpar vil det sannsynligvis være mulig å påvise klarere regelmessigheter. I *Russisk-estisk ordbok* (Leemets et al. 1984–92) hører for eksempel de tilfellene der det er én passende ekvivalent til oppslagsordet i kildespråket, «stort sett til nedarvete leksemer som betegner gjenstander, fenomener og vurderinger i den objektive verden, eller også ord som viser fullstendig sammenfall i sin ytre form» (Leemets 1988:203, vår oversettelse).

I tilfeller av denne typen kan den semantiske informasjonen vanligvis gjengis på en tilfredsstillende måte ved simpelthen å velge en ekvivalent som i sin semantikk svarer helt til oppslagsordet, og man trenger ikke å opplyse om ordets kombinasjonsmuligheter. Likevel er det i praksis nokså vanlig å forsyne også slike ordboksartikler med illustrerende materiale. Selv om dette materialet semantisk sett kan sies å være overflødig, tar man det med for å gjøre det enklere for brukerne av boka så raskt som mulig å finne det uttrykket de er ute etter.

¹ En del av eksemplene fra *Litauisk-norsk ordbok* er forkortet, og enkelte feil i ordboka er rettet opp i sitatene.

4. Oppslagsordet er entydig i kildespråket, men har flere ekvivalenter i målspråket

I andre tilfeller finnes det *flere ekvivalenter* til et oppslagsord som er entydig i kildespråket, og hver ekvivalent dekker bare delvis den betydningen som skal formidles.² Ekvivalentene danner en kjede av synonymer – av og til er det mulig å avgjøre hvilket av dem som står oppslagsordet nærmest, men ofte kan dette by på vansker. Oppslagsordets betydning er så å si spredt utover en hel rekke ord i målspråket, og bare summen av delekvivalentene tilsvarer ordets betydning fullstendig. Denne forskjellen i kategorisering har bakgrunn i at den språklige verdensforståelsen er forskjellig fra ett språksamfunn til et annet, som poengtert i avsnitt 2.1. Jf. dette eksempelet fra *Litauisk-norsk ordbok*:

iltis ~ties *sf* I hjørnetann -a(-en) -tenner, (*šerno*) hóggtann, (*jūros vėplio, dramblio*) stóttann

Som nevnt i avsnitt 2.4, er det i slike tilfeller flere problemer som må løses i forbindelse med utvalget og presentasjonen av ekvivalenter i ordboksartikkelen. Ettersom man her ikke kommer utenom å oppgi flere ekvivalenter, er det nødvendig a) å føre opp bestemte karakteristikker som viser hver ekvivalents bruksegenskaper (f.eks. henvisninger til objekt eller instrument ved verb og til hva eller hvem egenskapen kan gjelde ved adjektiver) og/eller b) å føre opp eksempler som klart viser ordets kombinasjonsmuligheter. Jf. følgende eksempler:

irkluóti ~luója ~lāvo *vt* (*valti*) ro -dde -dd, (*baidarė, kanoja*) pādle -et -et

Litauisk *irkluoti* kan på norsk oversettes både med *ro* og *padle*; her er det spesifisert at den norske ekvivalenten *ro* passer dersom det er snakk om en båt (*valtis*), mens *padle* er riktig når objektet til verbet er en kajakk (*baidarė*) eller kano (*kanoja*).

sėgti sėga sėgė *vt* (*pf. at-, pri-, su-, už-*) fėste -et -et, (*sagomis*) knėppe knėpte knept, (*kabliuku*) hėkte -et -et, (*sagtimi*) spėnne spėnte spent *s. kāspina priė kasũ* feste et bånd i flettene; *prisėgti (kã nórs) segtukũ* hekte noe fast med en knappenål; *susėgti diržq* spenne fast et belte; *atsegtos kėlnės* oppknepte bukser; (*refl.*) *švarėkq susisėgti arbà atsisėgti* kneppe igjen eller kneppe opp jakka; *užsisėk sãgq* knepp igjen knappen; *prisisėkite diržũs!* spenn fast beltene!

² I Svenséns system vil oppslagsordet formodentlig betraktes som polysemt, ettersom betydningen ikke dekkes av én enkelt ekvivalent i målspråket.

Her vises det både ved presentasjonen av ekvivalentene og i de påfølgende eksemplene at litauisk *segti* kan oversettes til norsk både med *feste*, *kneppe*, *hekte* og *spenne*.

sklandūs ~dì *adj* 4 (*apie kalbą*) flýtende, sammenhengende, (*apie sakinį*) velformet; [...]

Ved adjektivet *sklandus* er det spesifisert at de norske ekvivalentene *flytende* og *sammenhengende* passer når adjektivet brukes om språk (*apie kalbą*), men at *velformet* er den riktige oversettelsen når adjektivet brukes om en setning (*apie sakinį*).

lengvatà ~ãtos *sf* 2 rabátt -en -er, fördel -en -er, privilégium -iet -ier *draudimo* l. forsikringsrabatt; *mókesčio* l. skattelette -n; *~ãtos peñsininkams* pensjonistrabatter; *suteikti, gáuti ~ãtu* gi, få fordeler; *pasinaudóti ~ãtomis* gjøre bruk av fordeler {privilegier}

Her er det utelukkende eksemplene som gir brukeren informasjon om hvilken norsk ekvivalent til litauisk *lengvata* som passer å bruke i det enkelte tilfellet. I eksemplene er alternative oversettelser oppført i sløyfeparenteser.

5. Oppslagsordet er flertydig i kildespråket

Den tredje typen situasjon er enda mer komplisert; her er oppslagsordet flertydig i kildespråket. Man kan skjelve mellom to undertyper:

5.1. Oppslagsordet er flertydig i kildespråket, men dekkes av én ekvivalent i målspråket

En sjelden gang kan alle oppslagsordets separate betydninger oversettes med ett og samme ord, som altså er flertydig også i målspråket. Hvis dette er tilfelle, har ordboksforfatteren minst to alternative løsninger å velge mellom. Han kan a) velge å dele opp ord som er flertydige i målspråket i separate betydninger tilsvarende antallet ikke-synonyme ekvivalenter i kildespråket eller b) velge å dele opp ordet ut fra den meningsstrukturen ordet har i målspråket. Under ser vi hvordan den samme ordboksartikkelen kan arte seg avhengig av om forfatteren velger løsning a) eller b):

- a) **sėnas ~nà** *adj* 4 *iv. r.* gàmmel -t gàmle *s.* *vėras* en gammel mann; *s. pažįstamas, draūgas* en gammel bekjent, venn; *~nà tvarkà* den gamle orden; *~nos mādōs* gamle moter; *~nì drabūžiai* gamle klær; *s. maįstas* gammel mat
- b) **sėnas ~nà** *adj* 4 **1.**(*turintis daug amžiaus*) gàmmel -t gàmle *s.* *vėras* en gammel mann; *jis atródo s.* han ser gammel ut **2.**(*jau kuris laikas esantis*) gàmmel -t gàmle *s. pažįstamas, draūgas* en gammel bekjent, venn **3.**(*anksčiau buvęs*) gàmmel -t gàmle *~nà tvarkà* den gamle orden; *~nos mādōs* gamle moter **4.**(*pabuvēs, palaikytas, panešiotas, nešviežias*) gàmmel -t gàmle *~nì drabūžiai* gamle klær; *s. maįstas* gammel mat

Det er viktig å være klar over at løsning a) bare kan velges i de tilfellene der samtlige betydninger av ordet i kildespråket dekkes av en og samme ekvivalent. I slike tilfeller går det altså an å la være å dele opp ordet i enkeltbetydninger, og i stedet sette inn karakteristikkene *i forskjellige betydninger* (på litauisk *įvairiomis reikšmėmis*, forkortet *įv. r.*) foran ekvivalenten. Ved nærmere ettersyn viser det seg imidlertid ofte at det likevel ikke er fullt samsvar mellom oppslagsord og ekvivalent. Litauisk *senasis viršininkas* kan til nød oversettes med *den gamle sjefen*, men *den forrige sjefen* er bedre. Og *seni laikai* kan ikke oversettes ordrett med *gamle tider*; her må man ty til *tidligere tider*, eventuelt *gamle dager*. På bakgrunn av dette er det nok løsning b) å foretrekke i dette tilfellet.

5.2. Oppslagsordet er flertydig i kildespråket og har flere ekvivalenter i målspråket

Mye hyppigere er de tilfellene der hver separate betydning må oversettes med én eller flere ekvivalenter i målspråket. Ikke sjelden kan flere betydninger oversettes med samme ekvivalent, mens andre betydninger av det samme ordet dekkes av andre ekvivalenter. Dette ser vi noen eksempler på nedenfor.

sprógti ~gsta ~go *vi (pf. su-)* **1.**(*nuo smūgio plyšti*) eksplodére [-plu-] -te -t *~go užpakalinė padangà* bakdekket eksploderte **2.**(*skilti, trūkti*) sprække sprakk sprùkket, revne -et -et *kiaušinis vėrdamas ~go* egget sprakk under koking; *nuō karšćio s.* sprekke {revne} av varme **3.**(*skleisti pumpurus, lapus*) springe sprang sprūnget ut *lāpai, pumpurāi ~gsta* løv, knopper springer ut **4.**(*stipriai reikšti jausmus*) forgå -gíkk -gátt, miste -et -et fátningen *s. iš pėdo* forgå av misunnelse; *s. iš āpmaudo* forgå av ergrelse {være svært

ergelig} **5.**(*godžiai esti, gerti*) (*pejor.*) (*pf. pri-, su-*) prøppe - et -et seg med, støppe -et -et i seg *kiaūlės ėdala ~gsta* grisene stapper i seg bløtfor **6.**(*gala gauti*) (*pejor.*) (*pf. nu-*) dø -de -dd, krepere -te -t *kóks gímė, tóks ir sprōgs* han kommer til å dø den samme som han ble født; *~gsiu iš karščio* jeg kommer til å krepere av varme

Det litauiske verbet *sprogti* har en rekke betydninger som er klart innbyrdes beslektet. Betydningene 1 og 2 betegner at noe brister som følge av indre eller ytre omstendigheter som kan være mer eller mindre voldsomme; betydning 3 fokuserer på resultatet av denne prosessen på et spesifikt område (trær og blomster), mens betydningene 4–6 er basert på forskjellige metaforer. På norsk er hver betydning oversatt med forskjellige ekvivalenter.

tamsūs ~sì adj 4, 3 1.(*kuris be šviesos*) mørk -t *~sì naktis* en mørk natt; *tamsūs dėbesys* mørke skyer; *~sù kãp maišė* det er stummende mørkt **2.**(*nešviesus, juosvas*) mørk -t *t. véidas* et mørkt ansikt; *t. kambarỹs* et mørkt rom; *tamsūs drabūžiai* mørke klær; *tamsūs plaukaĩ* mørkt hår **3.**(*met. liūdnas*) dýster -t -tre, mørk -t *tamsios miñtys* dystre {mørke} tanker **4.**(*met. nedoras*) dúnkkel -t -kle, lýssky *~sì praeitis* en dunkel fortid; *jõ tamsūs darbėliai* de lysskye affærene hans **5.**(*met. atsilikęs*) uvítende, tilbækelliggende *tamsūs žmónės* uvitende mennesker

I dette tilfellet er flere av betydningene til adjektivet *tamsus* oversatt med norsk *mørk*; dette er den eneste oversettelsen av betydning 1 («som kjennetegnes ved fravær av lys») og 2 («ikke lys, svartaktig»), men under betydning 3, som er metaforisk, er *mørk* bare oppført som et alternativ til *dyster*.

Når et flertydig oppslagsords betydningsstruktur vel er kartlagt, følger den prosessen som Svensén (1987:139) kaller *betydelsespecificering* og Berkov (1996:146) *semantisering* (*semantizacija*). Hver betydning utstyres med en meget kort forklaring, som gis på kilde-språket og gjerne står rett etter betydningens nummer. Disse forklaringene skal ikke utgjøre nøyaktige definisjoner, men de må være informative nok til at brukeren raskt skal kunne identifisere betydningen.³ Denne informasjonen er spesielt nyttig for brukere som bruker boka som en aktiv ordbok. I de tilfellene der den semantiske strukturen til et

³ Svensén (1997:140–142) påpeker at betydningene kan spesifiseres på forskjellige måter – ved å gi synonymer til oppslagsordet eller ved å oppgi metaspråklige eller encyklopediske opplysninger.

flertydig ord sammenfaller i kilde- og målspråk, er betydningsspesifisering unødvendig. Dersom hovedbetydningen er klart mer frekvent i forhold til de øvrige betydningene, hender det at man ikke fører opp noen forklaring ved denne. Generelt sett er det imidlertid svært vanskelig å fastsette maksimalt konsekvente prinsipper for oppdeling av ord i betydninger og anvending av forklarende karakteristikker. Ennå har ingen lykkes i å utarbeide egne kriterier for slike forklarende karakteristikker, og dessverre må det slås fast at det burde vært mer systematikk på dette feltet også i *Litauisk-norsk ordbok*.

6. Oppslagsordet mangler ekvivalenter i målspråket

Den fjerde typen situasjon kjennetegnes ved at det ikke finnes noen ekvivalent til oppslagsordet eller til en av dets betydninger. Dette gjelder vanligvis ord som er knyttet til samfunnsstruktur og tradisjoner i de områdene der kildespråket snakkes. I slike tilfeller er det flere løsninger man kan ty til. Jo større forskjell det er mellom to språksamfunns erfaringsverden, desto mer sannsynlig er det at det finnes ord i det ene språket som mangler ekvivalenter i det andre. Typiske eksempler på dette finner man når det gjelder mattradisjoner. I Litauen har det vært vanlig å tilberede en matrett ved å røyke en svinemagesekk som er fylt med malt eller opphakkert svinekjøtt. Denne retten heter *skilandis*. Det er ikke å vente at man kan finne en ekvivalent til dette ordet i et annet språk hvis de som snakker dette språket, ikke kjenner til noen rett av denne typen.

I dette og tilsvarende tilfeller må ordboksforfatteren vurdere i hvilken grad målspråkets morsmålsbrukere kan tenkes å kjenne til samfunnsforholdene der kildespråket brukes, for deretter å bestemme hvordan ord av denne typen skal trakteres i ordboka. I hvilken grad må for eksempel de norske ordene *fjord*, *fylke* og *storting* forklares på litauisk i en norsk-litauisk ordbok? Det første av disse ordene betegner et naturfenomen som de fleste litauere kjenner til, og her er det sannsynligvis tilstrekkelig å oppgi lånordet *fiordas* som ekvivalent. Denne framgangsmåten passer dårlig ved de to andre ordene, i og med at det nok bare er et fåtall litauere som har klart for seg hva som menes med *fiulkė* eller *stortingas*. Her må oppslagsordenes betydning forklares nærmere, mens det ikke nødvendigvis er hensiktsmessig å føre opp noen ekvivalenter. Under ser vi hvordan en del litauiske ord uten norske ekvivalenter er behandlet i *Litauisk-norsk ordbok*.

kalėdaitis ~áičio *sm 1 rel. etnogr. juleflatbrød som familien deler og spiser julaften*

skrabalaĩ ~lũ *sm pl 3^b tradisjonelt litauisk musikkinstrument – en slags bjelle av tre*

Ved disse to ordene gis det altså ingen ekvivalenter, bare betydningsforklaringer.

garnỹras ~ro *sm 2 garnityr -et -er(=), garnéring -en -er, tilbehør -et = (sammavn på poteter, grønnsaker, gryn, makaroni o.l. som serveres til kjøttretter) daržóvių g. grønnsaksgarnityr; rỹzių g. risgarnityr; maltiniai su ~rũ kjøttkaker med tilbehør*

pėrti pėria pėrė *vt (pf. iš-) 1.(pirtyje vanoti) slå slo slått med ris (i badstua; riset er vanligvis av bjørk) (refl.) vākar pirtyjė pėrėmės i går slo vi hverandre med ris i badstua 2. [...]*

I disse to ordboksartiklene gis det flere ekvivalenter, men fordi det litauiske ordet har en noe annen betydning enn de norske ekvivalentene, har man valgt å supplere med nærmere forklaringer.

platfõrma ~mos *sf 1 1. [...] 3.(labai storas bato padas) bātai su ~ma platāsko 4. [...]*

Her er én av oppslagsordets betydninger ikke forsynt med noen ekvivalent; i stedet har man valgt å gi en oversettelse av en vanlig frase som inneholder ordet.

litas ~to *sm 2 litas -en -er mokėti dėšimt ~tų betale ti litas*

I dette tilfellet er oppslagsordet simpelthen oppført som lånord i mål-språket norsk.

7. Konklusjon

Arbeidet med *Litauisk-norsk ordbok* har vist til fulle at det er en rekke problemstillinger knyttet til hva som kvalifiserer som semantisk informasjon i en tospråklig ordbok, og til hvordan denne informasjonen skal presenteres. Selvsagt avdekkes oppslagsordenes semantikk i første rekke gjennom oversettelsesekvivalenter, og slike ekvivalenter utgjør det viktigste elementet i ordboka. Men mens en ekvivalent gjengir oppslagsordets designative innhold, dvs. at den betegner samme foreteelse i den reelle verden som oppslagsordet gjør, avdekker den langt

ifra alltid ordets konnotative valør. Ofte må man ty til forskjellige karakteristikk og forklaringer for å formidle et riktig bilde av ordets betydning. Illustrerende materiale – i første rekke setninger og fraser som viser bruken av oppslagsordet – utgjør derfor en viktig del av den semantiske informasjonen i en tospråklig ordbok. I et historisk perspektiv kan man si at den tospråklige leksikografien har beveget seg fra ett vanskelighetsnivå til et annet – fra det rent leksikalske nivået til en beskrivelse av mening på frase- eller setningsnivå. Samtidig er det som nevnt ikke alltid det illustrerende materialet utgjør noen vital del av den semantiske informasjonen; ofte tar man med eksempler i ordboka for å gjøre det enklere for brukerne å finne det ferdige uttrykket de trenger, så raskt som mulig.

Vi har altså sett at tospråklige ordbøker delvis stiller leksikografen overfor andre problemer enn enspråklige ordbøker, problemer som krever et solid teoretisk fundament for å kunne løses på en tilfredsstillende måte. Det er å håpe at problemer innen tospråklig leksikografi i tiden som kommer vil få den oppmerksomhet de fortjener, og at dette i sin tur vil føre til utgivelser av stadig høyere kvalitet.

Litteratur

- Berkov, Valerij Pavlovič 1996: *Dvujazyčnaja leksikografija*. St. Petersburg: Izdatel'stvo S.-Peterburgskogo universiteta.
- DLKŽ = Stasys Keinys et al. (eds.) 1993: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. III pataisytas ir papildytas leidimas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Gudavičius, Aloyzas 2000: *Etnolingvistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Jakaitienė, Evalda 1988: *Leksinė semantika*. Vilnius: Mokslas.
- Jakaitienė, Evalda og Sturla Berg-Olsen 2001: *Lietuvių-norvegų kalbų žodynas. Litauisk-norsk ordbok*. Vilnius: Baltos lankos.
- Leemets, Ch.D. (Helle Leemets) 1988: «Otraženie semantiki slova v dvujazyčnom slovare (Na materiale «Russko-ėstonskogo slovarja» AN ĖSSR)», i: Ju.N. Karaulov et al. (red.) *Sovetskaja leksikografija*. Moskva: Russkij jazyk. 200–205.
- Leemets, Helle et al. 1984–92: *Vene-eesti sõnaraamat. Russko-ėstonskij slovar'*. Bind 1–4. Tallinn: Valgus.
- Löbner, Sebastian 2002: *Understanding Semantics*. London: Arnold.
- NLO = Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson og Bo Svensén 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Ščerba, Lev Vladimirovič 1974: *Jazykovaja sistema i rečevaja dejatel'nost'*. Leningrad: Nauka.
- Svensén, Bo 1987: *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbete*. Stockholm: Esselte Studium.
- Wierzbicka, Anna 1985: *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor: Karoma Publishers.

Kalevi Koukkunen

Lexikografisk granskning av *Finskt-Svenskt Lexikon* av Elias Lönnrot¹

Elias Lönnrot² (1802–84) är känd framför allt som sammanställare av Finlands nationalepos Kalevala, men han var också i övrigt en kulturpåverkare av stora mått. Åren 1866–1880 redigerade han *Finskt-Svenskt Lexikon*, ett verk vars monumentalitet kanske har varit ett hinder för lexikografisk analys. I denna artikel granskas valet av uppslagsord i ordboken och ordens svenska motsvarigheter, artiklarnas struktur och Lönnrots lexikografiska tänkande i vidare bemärkelse. Även om ordboken heter *Finskt-Svenskt Lexikon* kan den delvis också betraktas som en finsk ordbok, eftersom den innehåller mycket rent finskt material som inte har översatts till svenska.

När *Finskt-Svenskt Lexikon* hade färdigställts av Elias Lönnrot gav tidningen *Uusi Suometar* i augusti 1880 följande omdöme om boken i en artikel av ledarkaraktär (utdraget återges här i översättning):

”Om vi ser på verkets inneboende värde och utomordentliga betydelse vid denna tid, om vi tänker på författarens skicklighet och flit och på den tid som arbetet har krävt eller om vi minns bokens omfång och kostnaderna för den, står det klart att Lönnrots ordbok i alla dessa avseenden hör till de främsta verk som någonsin har publicerats hos oss.”³

¹ Artikeln baserar sig på ett föredrag som författaren höll vid föreningen Kotikielen Seuras möte i Helsingfors 14.11.2002 med anledning av 200-årsjubileet av Elias Lönnrots födelse.

² Kortfattade artiklar om Elias Lönnrots liv finns bl.a. i följande nordiska uppslagsverk: *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon* (del 7, 1983), *Nationalencyklopedin* (del 12, 1993) och *Den store danske encyclopædi* (del 12, 1998). I finländska uppslagsverk finns det naturligtvis mer omfattande artiklar om Lönnrot.

³ Ursprunglig finsk text: *Sillä katsottakoon teoksen sisällistä arvoa ja erinomaista tärkeyttä näihin aikoihin, ajateltakoon tekijän taitoa ja hänen työnsä sekä ahkeruutta että kestäväisyyttä, taikka muistettakoon kirjan laveutta ja mitä kustannuksia siihen on tarvittu, niin kaikissa näissä kohden Lönnrotin sanakirjalla on mitä etevimpiä sijoja, mitä kirjallisilla tuotteilla meillä milloinkaan on ollut.* (*Uusi Suometar* 25.8.1880.)

Det vackra omdömet förringas inte av att det i ledaren ett par gånger talas om en svensk-finsk ordbok, fastän det alltså är fråga om en finsk-svensk ordbok.

Även om det från början har stått klart att Lönnrots ordbok är ett verk av största vikt har ordboken hittills analyserats förvånansvärt lite, men nu har den börjat intressera forskarna. Birgitta Romppanen har i sin doktorsavhandling studerat ordförrådet i ordboken, framställnings-sättet och den lexikografiska ideologin (Romppanen 2001:163–172). Ordboken talar för sig själv, och kanske är det så att dess gigantiska omfång och monumentalitet hittills har varit ett hinder för en grundlig analys.

Jag ska här redogöra för omständigheterna kring utgivningen och särskilt analysera ordboken lexikografiskt i ljuset av mina egna erfarenheter, inspirerad av närläsning. Jag analyserar boken med utgångspunkt i vår tid och ur ett lexikografiskt och lexikopraktiskt perspektiv; vi kommer alltså att företa en tidsresa på 120–140 år. Vidare ska jag presentera kritik som har riktats mot ordboken och ge tips på ämnen för ett par undersökningar. Utgående från Lönnrot kommer jag också att diskutera allmänna lexikografiska frågor. Slutligen kommer Lönnrot att förses med några nya epitet.

Jag ska inte här gå in på förarbetena eller förberedelserna för boken. Lönnrot behövde inte börja helt från början, utan kunde utnyttja tidigare finska ordböcker. När det gällde svenska språket var den huvudsakliga källan A.F. Dalins *Ordbok öfver Svenska språket* (1850–1855). I detta sammanhang är det inte möjligt att jämföra ordförrådet i de finsk-svenska ordböckerna, hur intressant det än skulle vara, och forskningsprojektet ”Källor för Lönnrots ordbok” väntar fortfarande på sin forskare.

1. Utgivningen av ordboken

Lönnrots ordbok började komma ut år 1866. Enligt tidens sed utgavs den i häften (på 160 sidor). Också t.ex. det tiodelade uppslagsverket *Tietosanakirja*, som utkom 1909–1919, publicerades i häften som sedan bands in. Man kan fortfarande få se häften av *Tietosanakirja*, men något häfte av Lönnrots ordbok har jag inte sett, och något sådant finns inte ens på Helsingfors universitets bibliotek. Orsaken till förfarandet var främst att man på detta sätt genast i början fick abonnenter och samtidigt pengar för sitt projekt. Många har säkert lagt märke till att namnen på abonnenterna på *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB)

rentav finns tryckta i en källförteckning. Där finns också tiotals finska abonnenter.

När det första häftet av Lönnrots ordbok kom ut skrev tidningarna att verket skulle stå färdigt inom fyra år.⁴ Arbetet tog dock ytterligare fjorton år. En sådan optimism när det gäller utgivningen av ordböcker är inte sällsynt i dag heller. Jag vill framhålla en psykologisk aspekt: det är bara med hjälp av en oändlig optimism som stora bokprojekt – också ordböcker – alls kan avslutas. En annan faktor som påverkar utgivningstakten är att i synnerhet stora ordböcker trots grundlig planering ändå i viss mån är oberäknliga: de börjar leva, de förändras, de utvecklas, de sväller ut, de liksom kämpar och släpper inte taget.

Utgivningen i häften inverkade framför allt på hänvisningarna. När manuskriptet skulle sättas kunde inga ordformer som fanns i början av ordboken längre ändras, och ord som fattades kunde inte skrivas in. Hänvisningarna i de utgivna häften stod kvar också om det uppslagsord som de hänvisade till av en eller annan orsak inte fanns med i de senare delarna eller om det ändrades. Det togs många korrektur, så spalterna förbättrades också varje gång. Troligen skulle Lönnrot le milt och bli storligen tröstad om han fick veta att vi också i dataåldern har problem med hänvisningar, för att inte tala om andra problem.

Den första upplagan av ordboken kom ut 1866–1880 med det finska litteratursällskapet *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura* som förläggare. Sedan gav WSOY ut en andra upplaga femtio år senare, år 1930, och en tredje upplaga 1958. På försättsbladen meddelas att den andra och tredje upplagan kommit till med manualmetoden. I vissa sammanhang har benämningen av lättförståeliga skäl ändrats till manualmetoden. Även om det faktiskt är fråga om en metod som till största delen bygger på hantverk, syftar termen på en teknik som används vid omtryck och som fått namn efter sin uppfinnare, tysken Max Ullman. Etymologiskt är härledningen dock oväntad: bokstavsföljden *man* kommer från slutet av efternamnet och bokstavsföljden *ul* från början.

När det första häftet av ordboken hade kommit ut förundrade sig Yrjö-Koskinen över att varken någon förläggare eller någon författare fanns nämnd i häftet. Men han påpekade att det i detta fall inte heller var nödvändigt, eftersom alla ändå visste att *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura* hade fungerat som förläggare och att författaren hette Lönnrot (Yrjö-Koskinen 1867:16). Visst har tiderna blivit sämre!

⁴ Så stod det bland annat i följande tidningar: *Hufvudstadsbladet* 15.11.1866, *Oulun Viikko-Sanomia* 24.11.1866 och *Helsingfors Dagblad* 21.12.1866.

2. Antalet uppslagsord

Det antal uppslagsord som i allmänhet nämns när det gäller Lönnrots ordbok är cirka 200.000, lika mycket som i den sexdelade nufinska ordboken *Nykysuomen sanakirja* ('Nufinsk ordbok') (1951–1961). I det biografiska uppslagsverket *Kansallinen elämäkerrasto* ingår en artikel om Elias Lönnrot av Aarne Anttila, och där uppskattas antalet uppslagsord till över 200.000 (Anttila 1930:520). Också i andra delen av sin Lönnrotbiografi säger Anttila att antalet är över 200.000 (Anttila 1935:269). Enligt mina egna beräkningar på basis av stickprov uppskattar jag antalet uppslagsord till 239.000, därav 111.000 i första delen och 128.000 i andra delen.

Det måste genast påpekas att ordboken innehåller rikligt med artiklar som består endast av ett uppslagsord och uppgift om ordklass, men där ingen svensk motsvarighet ges. Dessa uppslagsord, som främst är avledningar, kan utgöra upp till 30 procent av hela ordförrådet. Nettoantalet uppslagsord skulle då vara 167.300. I artikeln om Lönnrot i *Tietosanakirja* uppskattas antalet ord faktiskt till 160.000 (Setälä 1913:1408). När antalet relevanta uppslagsord räknas måste vi också beakta att det i många artiklar finns uppräkningsord av sammansatta ord (jfr kapitel 3.4.2). En del av de sammansatta orden utgör egna uppslagsord, medan andra inte gör det.

Materialet i ordboken renskrevs och ordnades med yttersta omsorg i absolut alfabetisk ordning av Malakias Costiander (Anttila 1935:256). Förnyelsen var av stor lexikografisk betydelse, för i tidigare ordböcker hade man följt den etymologiska principen, enligt vilken ord som hörde till samma näste samlades i en ordboksartikel. Detta innebar att ord kunde komma långt från sin egentliga alfabetiska plats. Å andra sidan hade alla ords etymologiska relationer ingalunda klarlagts på den tiden (och har naturligtvis inte klarlagts ännu i dag).

Också en omfattande ordbok har brister: Yrjö-Koskinen påpekade att bl.a. orden *esivalta* 'överhet' och *esivanhemmat* 'förfäder' saknades (Yrjö-Koskinen 1867:18). Han antog att orsaken var en källskrift som följde den etymologiska principen. Jag är dock av annan åsikt. Till exempel hos Juslenius⁵ finns orden med, och Lönnrot använde ordet *esivalta* många gånger i sin periodiska skrift *Mehiläinen*. Det är helt enkelt några ord som har hamnat på fel plats eller som helt har kommit bort. På avsnittet *esityttäjä–Eskeli* saknas nämligen åtminstone

⁵ Den finsk-latinsk-svenska ordboken *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus* (1744) av Daniel Juslenius.

esivallallinen 'överhetlig', *esivalta*, *esivaltias* 'överhetsperson', *esivanhemmat*, *esivuoro* 'företrädare' och *esiäiti* 'anmoder'.

Lönnrots ordbok är omfattande inte endast när det gäller antalet uppslagsord, utan också när det gäller sidantalet. Boken har sammanlagt 2213 sidor (16 cm x 24,8 cm); 1128 i den första delen och 1085 i den andra. År 1886 utkom dessutom ett supplementhäfte på 212 sidor utarbetat av A.H. Kallio, och det häftades ihop med den andra delen i den andra och tredje upplagan. Också textytan på sidorna är stor: 12,4 cm x 20,7 cm. Delarna väger ungefär fyra kilo tillsammans.

3. Uppslagsorden

3.1 Avledningar av substantiv

Det mest utmärkande draget när det gäller uppslagsorden i Lönnrots ordbok är det stora antalet avledningar och sammansatta ord. Det första exemplet är substantivet *ahjo* 'ässja' (nusvenska *hård*) med avledningar, av vilka 9 är substantiv, 5 adjektiv, 2 verb och 1 adverb. Nedan uppräknas avledningarna av *ahjo*; de indragna orden är sublemman. Orden är här skrivna med fet kursiv (i själva ordboken med fet fraktur); de kommatecken som i boken finns efter uppslagsorden och de punkter som finns efter artiklarna har utelämnats och *w* har ersatts med *v*.

ahjohinen a.⁶ i ässjan varande

ahjoinen a. hörande till ässjan, försedd med ässja

ahjoke s. något som liknar en ässja

ahjollinen s. en ässja full; *ahjollinen hiiliä* kol till en ässja full; a. försedd med ässja

ahjomainen a. liknande en ässja

.....*ahjomaisesti* adv.

ahjonen s. dim. (*ahjo*)⁷

⁶ Följande grammatiska latinska förkortningar används i ordboken: a. = adjectivum, s. = substantivum, adv. = adverbium, s. dim. = substantivum diminutivum, a. car. = adjectivum caritivum, v. = verbum, s. pers. = substantivum personale, a. neg. = adjectivum negativum, s. ger. = substantivum gerundivum och v. fact. = verbum factitivum. – De förkortningar som ordboken använder om uppslagsord kunde inte förstås av alla på Lönnrots tid och kan inte heller förstås av alla i dag. Det finns 130 svenska och latinska förkortningar; förordet och instruktionerna är enbart på svenska.

⁷ Grundordet inom parentes visar den etymologiska släktskapen: ordet *ahjonen* är avlett av ordet *ahjo*.

ahjos s. hvad som tjenar l. duger till en ässja

ahjoton a. car. utan ässja

ahjottaa v. förse med ässja

ahjottaja s. pers.

ahjottamaton a. neg.

ahjottaminen s. ger.

ahjottomuus s. saknad af ässja

ahjotuttaa v. fact. (ahjottaa)

ahjotuttaja s. pers.

ahjotuttaminen s. ger.

En bild av hur rik på avledningar Lönnrots ordbok är får man genom en jämförelse med första delen av Nykysuomen sanakirja (1951), där det inte finns en enda avledning av *ahjo* utan endast tre sammansättningar med *ahjo* som förled. Här har visserligen också tiden och den tekniska utvecklingen betydelse: på ett århundrade hade användningen och behovet av härdar minskat dramatiskt. Om Lönnrots avledningar kan sägas att de är systematiska skapelser, som knappast någon använde ens under hans egen tid. Speciella i lexikografiskt avseende är uppslagsorden *ahjomaisesti*, *ahjottaja*, *ahjottamaton*, *ahjottaminen*, *ahjotuttaa*, *ahjotuttaja* och *ahjotuttaminen*, som helt saknar svenska motsvarigheter. Denna kategori av ord behandlar jag mer utförligt i avsnitt 4.1.3.

Speciellt kära för Lönnrot var diminutivavledningarna på *-ke*: *ahjoke* och *airoke* 'något som liknar en åra', *kaulake* (s. *prox.*)⁸ 'halsaktighet, smalare ställe, näs', *leiväke* 'ngt som liknar bröd' och, med lite annan betydelse, *iloke* 'glädjeämne; gamman, förlustelse', *levike* (= *levite*) 'utbredningsmedel' osv. Lönnrots ordbok är också en dialektordbok: den innehåller på sina ställen rikligt med dialektvarianter, rikligast kanske i artikeln *ihminen* 'människa', där läsaren uppmanas att jämföra med orden *ihminen*, *ihmeno*, *ime*, *imehinen*, *imehmä*, *imehninen*, *imehno*, *imehnolainen*, *imehtolainen*, *imeinen*, *imeno*, *imento*, *imentolainen*, *inehminen*, *inehmino*, *inehmo*, *inhiminen* och *inihmino*.

3.1.1. Namn

3.1.1.1. Ortnamn

⁸ Förkortningen s. *prox.* = substantivum proximativum, dvs. föremål som påminner om grundordet (här *kaula*).

Det finns många egennamn i Lönnrots ordbok, bl.a. finska ortnamn, av vilka många har en vedertagen svensk motsvarighet (t.ex. *Uleåborg*). För vissa ortnamn anger Lönnrot bara ett obestämt läge (*sjö i Lappmarken*).

Oulu n.⁹ Uleåborg
Oulujoki n. cps.¹⁰ Uleåelf
Oulujärvi n. cps. Uleåträsk
Oulunlahti n. cps. Uleåviken
Oulunlinna n. cps. Uleåborg
Oulunlääni n. cps. Uleåborgslän
Oulunsalo n. cps. Uleåsalö
Ounasjoki n. cps. biflod till Kemielf
Ounasjärvi n. cps. sjö i Lappmarken
Ounasselänne n. cps. bergsrygg i Lappmarken
Ounastunturi n. cps. = Ounasselänne

I samband med de mest kända ortnamnen förekommer också exempel. Så innehåller artikeln *Häme* 'Tavastland' exemplen *asuu Hämeessä* 'bor i Tavastland' och *puhun Hämeen kieltä* 'jag talar tavastländsk dialekt'. I artikeln *Tampere* 'Tammerfors stad' finns exemplen *Tampereella käynyt* ja *Tampereelta tullut*, dock utan svenska motsvarigheter. I artikeln *Turku* 'Åbo' finns idiomet *kestää kuin Turun ämmillä kirkonkämistä* 'säges om något som aldrig vill taga slut'.

Ordboken är också en viktig källa när det gäller utländska ortnamn:

Afrikka s. verldsdelen Afrika
Amerikka s. verldsdelen Amerika
Franska n. Frankrike (men också den nufinska formen **Ranska** id.)
Londoni n. London (Lontoo)
Moskova n. Moskva
Parisi n. staden Paris
Skotlanti n. Skottland

Också Öland finns med, men inte i formen Öölanti utan i den ordgranna översättningen Saarimaa.

3.1.1.2. Personnamn

⁹ Förkortningen n. = egentligt namn.

¹⁰ Förkortningen n. cps. = nomen compositum (sammansatt namn).

Det finns mycket rikligt med personnamn i ordboken. För en del av dem ges svenska motsvarigheter, medan andra bara kategoriseras:

Alina n. qvinnonamn
Liisa n. Elisabeth
Ulla n. qvinnonamn: Ulrika

Antrei n. Anders
Antti n. Anders
Anttoo n. Anton
Matti n. Mats

3.1.1.3. Övriga namn

Ordboken innehåller också namn på hemman och gårdar:

Heikkilä n. *domest.*¹¹ vanligt ortsnamn, urspr. Henriksgård
Jussila n. (Jussi) vanligt hemmansnamn

Dessutom finns det husdjursnamn:

Aistikki n. konamn
Marikki n. konamn
Musti n. svart hund l. oxe
Mustikki s. svart ko

Det finns så många egennamn i ordboken att de utgör ett intressant undersökningsobjekt. En möjlighet skulle vara att jämföra namnen med de namn som förekommer i tidningar och läroböcker från 1800-talet.

3.2. Adjektiviska avledningar

Avledningarna av ordet *ahkera* 'flitig' är ännu fler än avledningarna av *ahjo* (18 substantiv, 7 adjektiv och 6 verb):

ahkerainen a. *dim.*¹² (föreg.)¹³

¹¹ Förkortningen n. *domest.* = nomen domesticum (hemnamn).

¹² Följande grammatiska latinska förkortningar används: a. *dim.* = adjectivum diminutivum, s. *perf.* = substantivum perfectivum, s. *absol.* = substantivum absolutum, a. *intens.* = adjectivum intensivum, s. *qual.* = substantivum qualitatis och v. *fr.* = verbum frequentativum.

ahkeroima s. perf. [< ahkeroita]
ahkeroimaton a. neg.
ahkeroiminen s. ger.
ahkeroimus s. absol.
ahkeroita v. beflita l. vinnlägga sig om...
ahkeroitsema s. perf.
ahkeroitsematon a. neg.
ahkeroitseminen s. ger. äflan, sträfvan, nitälskan
ahkeroitsemus s. absol.
ahkeroitsevainen a. intens. äflande, driftig, sträfsam
ahkeroitsevaisuus s. qval. driftighet, sträfsamhet, nitiskhet
ahkeroitsia s. pers.
ahkeroittaa v. fact. (ahkera)
ahkeroittaminen s. ger.
ahkeroittavainen a. intens.
ahkeroittia v. = ahkeroita
ahkerrella v. fr. (ahkerta)
ahkerrus s. absol. (ahkerta)
ahkerruttaa v. fact. (ahkertua)
ahkerruttaja s. pers.
ahkerruttaminen s. ger.
ahkerta v. (ahkera) = ahkeroita
ahkertaja s. pers.
ahkertama s. perf.
ahkertamaton a. neg.
ahkertaminen s. ger.
ahkertavainen a. intens.
ahkerteleminen s. ger. (ahkerrella)
ahkertelia s. pers.
ahkeruus s. flit, id, idoghet, trädenhet...

Att avledningarna systematiskt har tagits med och nya avledningar skapats har givit upphov till ett mycket stort antal uppslagsord. Jag talar alltså om ett systematiskt, inte mekaniskt, skapande. Detta ordval har betydelse för min tolkning.

3.3. Verb

När det gäller de verbala uppslagsorden innehåller Lönnrots ordbok en viktig lexikografisk förnyelse. I tidigare ordböcker hade uppslags-

¹³ Förkortningen föreg. (= föregående) hänvisar till den föregående egentliga artikeln *ahkera*. Betydligt vanligare är den "etymologiska" förkortningen följ. (= följande), som hänvisar till den följande egentliga artikeln, inte till ett sublemma i samma block.

formen för verb varit första person singularis presens indikativ aktiv – *annan* 'jag giver' – alltså efter modell av de latinska ordböckerna. Nu tog Lönnrot djärvt infinitiven i bruk: *antaa* 'att giva', något som han också nämner i förordet till ordboken (s. II). Den latinska traditionen var emellertid så stark att t.ex. de åtta första upplagorna av Knut Cannelins stora finsk-svenska ordbok (1908–1947) åter hade första person som egentlig uppslagsform och infinitiven endast som hänvisningsform. Från infinitiven *antaa* hänvisades alltså till böjningsformen *annan*, som var egentligt uppslagsord. Från och med den nionde upplagan (1952) var dock uppslagsformen infinitiven *antaa*.

Användningen av första person som uppslagsform i latinska och också i grekiska ordböcker baserar sig på verbets temaformer: *do, dedi, datum, dare* 'giva'. I Finland frångicks äntligen denna uråldriga praxis för latinska ordböcker på mitt förslag i Reijo Pitkärantas latinska ordbok, där infinitiven infördes som huvuduppslagsform. Läsaren får dock stor hjälp av den tematabell som finns i boken (Pitkäranta 2001).

3.4. Sammansatta ord

3.4.1. Sammansatta ord som uppslagsord

Det har sagts en hel del om de avledningar som Lönnrot skapade för sin ordbok, men de sammansatta orden har fått lite uppmärksamhet. Jag ska här ta upp sammansatta uppslagsord med förleden *huono-*, markerade med *a. cps.*¹⁴, alltså typen

huonohaluinen som har ringa lust

huonohuoneinen som har dåliga rum. l. hus; illa bebyggd

huonoisäinen som har dålig fader (i ordboken finns inte ordet *huonoäitinen* 'som har dålig moder')

huonokihlainen försedd med dåliga fästningsgåfvor

huonokoirainen försedd med dålig hund l. dåliga hundar

huononaattinen som har dåliga (nödväxta) stjelkar

huononappinen försedd med dåliga knappar

huononuppinen som har dålig knopp

huonopyssyinen försedd med dålig bössa

Det finns cirka 230 adjektiviska uppslagsord med förleden *huono-* men endast cirka 170 med förleden *hyvä-*, alltså 60 färre. Det är inte på långt

¹⁴ Förkortningen *a. cps.* = *adjectivum compositum*.

när alla adjektiv med förleden *huono-* som har en motsvarighet med förleden *hyvä-*.

Det finns ett hundratal adjektiv med förleden *iso-*, bl.a.

isokintainen klädd i stora handskar

isoluminen med mycken snö, snörik

isonaattinen som har stora (frodiga) stjelkar

isoperseinen som har stor bakdel

Adjektiven med förleden *pieni-* är färre än tjugo, vilket avslöjar att uppslagsord har gallrats bort mot slutet av alfabetet. Adjektiven med förleden *suuri-* är cirka 30, bl.a. *suurikunniainen* 'majestätisk' och *suurituotteinen* 'mycket produktiv'. Exempelen visar mycket konkret hur Lönnrot och hans medhjälpare systematiskt skapade nya sammansättningar. Så systematiskt arbetade de dock inte att de alltid skulle ha skapat motsatspar: *huono-/hyvä-* (dålig/god), *iso-/pieni-* (stor/liten) osv.

3.4.2. Sammansatta ord i artiklarna

En egen strukturell enhet inom artiklarna bildar också listorna på sammansatta ord. Till exempel i artikeln *koulu* anges först grundbetydelseerna 'skola, undervisningsanstalt, läroverk' och därefter följer en förteckning över sammansatta ord med efterleden *-koulu*. För en del av orden ges en svensk motsvarighet, men inte för alla:

alkeiskoulu – egen artikel (under bokstaven *a* osv.)

ala-, ylä-alkeiskoulu lägre, högre elementarskola

alulliskoulu primärskola

iso koulu, yläkoulu storskola, högre elementarskola

hyppy- l. *tanssikoulu* dansskola

kadetti-, katetti- l. *sotakoulu* – egen artikel

kansakoulu – egen artikel

katedralikoulu katedralskola

kauppakoulu – egen artikel

kiertokoulu ambulatorisk skola

kimppakoulu – egen artikel

koti- l. *kotokoulu* – egen artikel (*kotokoulu*)

kuuromykkäinkoulu döfstummeskola + egen artikel (*kuuromykkäin opisto*)

käsityökoulu slöjdskola (osv.)

Förteckningen omfattar 29 sublemman, av vilka 23 har en svensk motsvarighet. Det är alltså 6 ord som saknar svensk motsvarighet, och en översättning av dem står att finna endast på deras egen alfabetiska plats i ordboken. Å andra sidan är det många ord som har en svensk

motsvarighet både i förteckningen över sublemman och på sin egen plats i ordboken. Naturligtvis är det de egentliga uppslagsorden som är primära, medan förteckningarna över sammansatta ord inne i artiklarna främst är ett representativt prov på möjliga sammansättningar.

3.5. Artiklarnas längd

En ordboksspalt omfattar 72 rader. Det förefaller som om de viktiga artiklarna i slutet av ordboken inte var så långa som man kunde vänta sig om man jämför med artiklarna i början. Tämligen korta är t.ex. artiklarna *suku* 'släkt', *suu* 'mun', *suuri* 'stor', *sydän* 'hjärta', *syy* 'orsak', *tietää* 'veta', *työ* 'arbete', *vesi* 'vatten', *vetää* 'dra', *vieras* 'främmande', *viha* 'hat' och *vuosi* 'år'.

uppslagsord + basöversättning	rader
<i>hyvä</i> god, bra	215
<i>olla</i> vara; ha	207
<i>kerta</i> varv; gång	202
<i>mi</i> vilken; vad	164
<i>kohta</i> ställe, läge	149
<i>paha</i> ond, elak	149
<i>pitää</i> hålla; vara tvungen	144
<i>puoli</i> hälft; halv	133
<i>yksi</i> en, ett; samma; oafbruten	133
<i>kieli</i> tunga; språk	128
<i>panna</i> lägga	125
<i>aika</i> tid; ganska	123
<i>koko</i> helhet, storlek; hel	123
<i>keski</i> mitt, medelpunkt	120
<i>tulla</i> komma; bli	120
<i>paikka</i> ställe	119
<i>käydä</i> gå, vandra	108
<i>mieli</i> själ, hjärta	108
<i>kova</i> hård	101
<i>se</i> (pronomen) den	100
<i>tehdä</i> göra	97
<i>ajaa</i> köra, åka	96
<i>ilma</i> luft, väder	96
<i>silmä</i> öga	95
<i>paljo</i> mycket	94
<i>perä</i> det yttersta l. ändan av något	94
<i>ku, kuka</i> vem, vilken	87
<i>vara</i> förråd	85

<i>mennä</i> gå, bortgå	80
<i>ikä</i> ålder	79
<i>Jumala</i> Gud	79
<i>antaa</i> giva	77
<i>tämä</i> den här, det här	77
<i>kivi</i> sten	74
<i>pää</i> huvud; ända	74
<i>vähä</i> liten	72

Ett intressant forskningstema erbjuder ”mans- och kvinnoorden”. Det ojämlika antalet förekomster när det gäller dem framgår av följande tabell. Vi behöver inte förundra oss över prioriteringen, för också senare ordböcker är lika maskulint dominerade; ojämställdheten syns också i exemplen.

mansord	förekomster	kvinnoord	förekomster
<i>mies</i> man	46	<i>nainen</i> kvinna	3
		<i>vaimo</i> hustru	5
<i>miehen-, mies-</i> man-	115	<i>nais-, naisen-</i> kvinno-	65
		<i>vaimo(n)-</i> kvinno-	29
<i>ukko</i> gubbe	7	<i>akka</i> gumma	6
<i>poika</i> son, gosse	12	<i>tyttö</i> dotter, flicka	4
		<i>piika</i> flicka, piga	9
<i>poika-, pojan-</i> pojk(s)-	44	<i>tyttö-, tytön-</i> flick-	21

3.6. Exempel

Det är exemplen som gör orden, alltså också uppslagsorden, levande och åskådliggör deras användning. Det här förstod också Lönnrot, och därför finns det exempel av många slag i de flesta av artiklarna i ordboken. Här följer basexempel på

attributiska uppslagsord: (s.v. *iso* ’stor’) *iso mies* ’stor karl’, *isot tykit* ’grofva kanoner’,

genitivkonstruktioner: (s.v. *eukko*) *talon eukko* ’husmoder’, (s.v. *harava*) *haravan varsi* ’skaft i räfsan’ och

verbkonstruktioner: (s.v. *kirkko*) *mennä kirkkoon* ’gå i kyrkan’, (s.v. *ostaa*) *ostaa villoja* ’köpa ull’.

Exemplen är också en kritisk punkt i ordböcker, och det går lätt att hitta egendomliga fraser bland dem. En orsak till detta är att ett exempel representerar en stor kategori och vanligtvis är (eller kan vara) endast en lösryckt del av en text- eller talhelhet. Det finns ett gott gammalt råd

när det gäller utformningen av exempel: det är klokt att ta sådana vardagliga exempel som används i det levande språket och som är bekanta för de flesta. Lönnrots exempel är vardagliga och praktiska – han ger t.ex. följande exempel på användningen av ordet *jälki* 'spår' (jag har gallrat bland de alternativa uttrycken):

ihmisen jälki människofotspår, spår
hevosen, suden, linnun jälki häst-, varg-, fågelspår
pyörän jälki hjulspår
aluksen, venheen jälki spår l. fåra efter fartyg, båt
yhdet jäljet spår efter en
reen jäljet lumessa (ingen svensk motsvarighet)
kirveen jälki puussa (ingen svensk motsvarighet)
hampaan jälki leivässä (ingen svensk motsvarighet)
sormen jälki märke efter finger
tulen, kiven, puun jälki åverkan af eld, sten, träd
raudan jälki åverkan af jern
muista jälkesi l. *jälkiäs* kom åter en annan gång (osv.)

Tre av exemplen har lämnats översatta; det sammansatta ordet *reen-jälki* 'slädspår' finns dock på sin egen plats i alfabetet.

Också exemplen i artikeln *huono* 'dålig' är vardagliga:

huono kynttilä dåligt ljus, dank
siitä tuli huono loppu det tog en snöplig ända
huono työ, huono palkka uselt arbete, usel lön
huono vaivainen en usel stackare
huono mies, ihminen, ruumis, rinta, vatsa, pää, ymmärrys, viini m.m. dålig karl, människa o. s. v.
huono muisto svagt minne, hönsminne
huono maa, pelto dålig (mager) jordmån, åker
huono käsistensä icke händig
huono huonoa tapasi, siitä vaivaiset sikisi (ingen svensk motsvarighet)
sairas on vielä hyvin huono den sjuke är ännu mycket svag (osv.)

Endast ett exempel av ordspråkstyp saknar helt svensk motsvarighet, men i detta urval finns det också "osv.-översättningar": bara de första orden i en räkka ord har blivit översatta.

Också i artikeln *kulua* 'nötas, förminskas' finns det vardagliga exempel:

tahko kuluu slipstenen nötes
kengät, vaatteet kuluvat skorna, kläderna nötas l. slitas
paperi on kulunut pappret har nötts
kukkaro kuluu börsen slites, blir tömd
kyllä se Matti työssä kuluu (partiell svensk motsvarighet:) blir lidande

kulua rikki nötas sönder
on kulunut paljo rahaa det har åtgått mycket penningar
aika kuluu tiden lider o.s.v.; förhalas
siinä kuluu paljo aikaa det åtgår mycken tid

Svenska motsvarigheter av det slag som anges för *kyllä se Matti työssä kuluu* finns det tämligen rikligt av i ordboken: det är bara den väsentliga delen, dvs. verbkonstruktionen, som har blivit översatt. Ordbokens exempel måste anses vara mycket lyckade åtminstone i det avseendet att största delen av dem låter nästan som nufinska.

3.7. Momentnumrering

Under uppslagsorden i Lönnrots ordbok finns det tämligen få numrerade moment med olika betydelser. I allmänhet anges de svenska motsvarigheterna endast åtskilda av kommatecken och semikolon. I vissa omfattande artiklar har dock betydelserna indelats på flera sätt, också med siffror. Som exempel tar jag uppslagsordet *aika*:

s. 1) tid; 2) behörig, rätt, lämplig tid; tillfälle; 3) ledig tid; ledighet; 4) fortfarande tid; fortgång; förlopp... 10) *adv.* ganska, mycket, mäkta

Grupperna av exempel har numrerats i enlighet med betydelserna. I slutet av boken har siffrorna bytts ut mot bokstäver (a, b, c osv.). Alltid har inte moment 1 eller moment a alls markerats. Det tredje grupperingssättet är en onumrerad gruppering enligt kasus.

Maximiantalet betydelsegrupper under uppslagsorden

uppslagsord + basöversättning	betydelsegrupper
<i>kerta</i> varv; gång	17
<i>se</i> (pronomen) den	13
<i>mi</i> vilken; vad	11
<i>aika</i> tid; ganska	10
<i>ajaa</i> köra, åka	10
<i>ala</i> (underliggande) ställe; område	10
<i>kieli</i> tunga; språk	8
<i>korva</i> öra; stället invid	8
<i>muka</i> (endast i böjningsformer)	8
<i>tulla</i> komma; bli	8

4. Artikeltyper och informationskategorier

Uppslagsorden i Lönnrots ordbok skulle lämpa sig som material för en ytterst djupgående analys, men jag kan här ta upp bara några huvudformer.

(1) Basformen för en artikel: i sin enklaste form utgörs en artikel av ett uppslagsord, en ordklassförkortning och en svensk motsvarighet:

auringonvalo s. cps.¹⁵ solljus

(2) Ganska ofta ges uppgifter om uppslagsordets böjning i finskan:

*auringonpolte, -poltteen*¹⁶ s. cps. solhetta
*auttaa, autan*¹⁷ v. hjälpa, bistå, bidra, biträda...

(3) Det finns många hänvisningslemman:

auleus, auleuden s. = *aulius*

Ingen svensk motsvarighet ges; först vid uppslagsordet *aulius*, *auliuden* ges motsvarigheterna 'frikostighet, slöseri', men synonymen *auleus* nämns inte där.

(4) Det finns många hänvisningskedjor i ordboken:

kukuskeeminen s. ger. (följ.). – *kukuskelevainen* a. intens. – *kukuskelia* s. pers.

kukuskella = *kukuksella*

kukuksella v. fr. (följ.)

kukuksia v. dim.¹⁸ (*kukkua*)

kukkua, kukun v. ropa kucku, gala (om göken)

En svensk motsvarighet ges endast vid det sista uppslagsordet.

¹⁵ Förkortningen s. cps. = substantivum compositum är mycket vanlig i ordboken och betyder sammansatt substantiv.

¹⁶ Formen *-poltteen* syftar på genitiven *auringonpoltteen*, vars stam *auringonpoltee-* utgör bas också för många andra böjningsformer.

¹⁷ Böjningsformen *autan* är första person singularis: 'jag hjälper'.

¹⁸ Förkortningen v. dim. = verbum diminutivum.

(5) Verbartiklar med avledning

hiillyttää v. fact. (hiiltyä) förkola. – *hiillyttäjä* s. pers. – *hiillyttäminen* s. ger.
– *hiillyttämätön* a. neg. – *hiillytys* s. absol. – *hiillytyttää* v. fact.

Endast för huvuduppslagsordet ges en svensk motsvarighet.

(6) I allmänhet är det huvuduppslagsord som utgör bas för avledningarna ett verb, men det kan också vara ett nomen agentis, t.ex.

aivastaja s. pers. [’nysare’] (föreg.). – *aivastama* s. ger. – *aivastamaton* a. neg. – *aivastaminen* s. ger. – *aivastavainen* a. intens. som brukar nysa

eller en infinitiv:

aivasteleminen [’nysande’] s. ger. (följ.) – *aivastelevainen* a. intens. – *aivastelevaisuus* s. qual. – *aivastelia* s. pers. – *aivasteliainen* dim.
nysningsåkomma

aivastaa v. nysa, prusta

Att så många verbavledningar saknar svensk motsvarighet förstärker det finska intryck som ordboken även i övrigt ger.

4.1. Svenska motsvarigheter

4.1.1. S.k. fullständiga svenska motsvarigheter

I avsnitt 3.1 skrev jag om avledningarna av ordet *ahjo*, bl.a. adjektivet *ahjoinen* med den svenska motsvarigheten ’hörande till ässjan, försedd med ässja’ (en s.k. fullständig svensk motsvarighet). I artikeln *ahjo* finns det inga idiom, men i artikeln *aisti* hittar vi ett typexempel som också har fått en fullständig svensk motsvarighet: *hänellä ei ole aistia* ’han är slö, dum, tanklös’.

4.1.2. Partiella svenska motsvarigheter

Det finns också rikligt med partiella svenska motsvarigheter till uppslagsord. Under *hujauttaa* finns exemplet *pappi hujautti niin suloisesti epistolan viimeiset sanat* ’messade så högt och skönt’; här är det i själva verket bara orden *hujautti niin suloisesti* som har blivit översatta. En

översättning av samma typ finns också under uppslagsordet *karva*. Där återges uttrycket *kissan karvat nousevat, kun näkee koiran* med 'håren på katten'; det är alltså bara orden *kissan karvat* som har blivit översatta. Ibland översätter Lönnrot endast en del av de finska ord som uppräknas i en artikel; så återges t.ex. de uppräknade substantiven *asia, tapaus, työ, valhe, varas, rosvo* och *huora* i artikeln *julkinen* med 'uppenbar sak o.s.v.'; det är alltså bara *asia* som har blivit översatt. I artikeln *kasvaa* återges uttrycket *rupinen pää kasvaa täitä* bara med verbet 'alstrar' och i artikeln *huolestua* har exemplet *kalat kaikki huolestuupi, ahvenet alas meneepi, hauvit halkeaa surusta* blivit översatt endast med 'alla fiskar få sorg' (*kalat kaikki huolestuupi*).

4.1.3. Uppslagsord och exempel som saknar svenska motsvarigheter

När jag behandlade ordet *ahjo* nämnde jag att Lönnrots ordbok innehåller många uppslagsord som helt saknar svenska motsvarigheter. Också många exempel har lämnats oöversatta. Så fungerar uttrycket *koota eloja aumaan* (s.v. *auma*) uteslutande som finskt exempel, för det saknar helt svensk motsvarighet. Det är klart att läsarna skulle ha förväntat sig att finna svenska motsvarigheter i en finsk-svensk ordbok. I artikeln *hukka* finns uttrycket *hukassa hyvät humalat pahan ämmän taikinassa*, som också det fungerar enbart som finskt exempel; inte ens en del av det har blivit översatt. Lönnrots ordbok är alltså också både en samling exempel och en samling ordspråk, något som inte är ägnat att förvåna när man tänker på Lönnrots livsgärning och hans forskningsarbete. I artikeln *hukkaantua* finns exemplet *minun sanani ei pidä ikänä hukkaantumana* som saknar svensk motsvarighet. Efter detta lösryckta uttryck kommer sedan det normala exemplet *työ hukkaantuu* 'arbetet går förlorat'. Också i artikeln *huoli* finns det uttryck som inte alls har blivit översatta: *huoli linnun pojistansa, vaiva vaimon lapsistansa* och *huolena hyvä hevonen huonon miehen tanhuassa*. En gåta förblir den oöversatta meningen *vaikka iki vanhanaikuiset, ovat ne nykyisiin aikoihin terveenä pysyneet* i artikeln *iki*. Det framgår inte vad ordet *ne* syftar på. Svenska motsvarigheter saknar vidare uttrycken *korjata hulttiomen kalut* och *hyvä, että jokuki juopuneen kalut korjaa* under uppslagsordet *korjata*. Under samma uppslagsord finns det oöversatta uttrycket *korjataan pahallaki koukulla uunia, kun ei parempata ole*, som särskilt betecknas som ett ordspråk. Tillgängligt enbart för finskkunniga förblir också uttrycket *minä olen jo kappaleen kolmatta kymmentä vuotta kestänyt tätä rauhattomuutta* (s.v. *kestää*). I

den tidigare nämnda artikeln *kukkua* finns de översatta exemplen *kaikki linnut laulelee, käki yksin kukkuu* och *kukkuisin joka kuusen* (Kanteletar) samt *se käki seinäkellossa potkaisee oven auki ja kukkuu*.

Det är osannolikt att avsikten skulle ha varit att översätta de översatta uttrycken och ordspråken i en senare fas av arbetet. Snarare torde de få betraktas som ett medvetet sätt att förstärka den finska karaktären hos *Finskt-Svenskt Lexikon*. Samtidigt ger de naturligtvis den finske läsaren värdefull information. Sålunda skrev den samtida kritikern Yrjö-Koskinen att ordboken är en verklig guldgruva för forskare i finska språket på grund av sitt rika ord- och satsförråd (Yrjö-Koskinen 1874:24). Också för den nutida läsaren är Lönnrots ordbok mer än en ordbok; den är också en finsk ordsfatt och ett inventarium över finska uttryck.

Å andra sidan har fraser som *mäiskähtellä* [= *mäiskähdellä*] *katuun* 'falla ofta ned på gatan så att det höres' framförts som exempel på hur svårt det är att översätta finska uttryck till svenska, eller snarare som exempel på finska språkets "syntetiska överlägsenhet" (bl.a. Saarimaa 1958:52). Två finska ord har alltså här återgetts med åtta ord på svenska.

5. Nyord

I vilken mån ger Lönnrots ordbok en bild av sin egen tids finska språk? Man behöver inte bläddra mycket i ordboken förrän man märker att den utöver ord som fortfarande används också innehåller rikligt med uppslagsord som är tänkbara i finska språket och alltså bildade enligt språkets ordbildningsregler men som då ordboken kom ut var synnerligen sällsynta, om de överhuvudtaget existerade.

Lönnrot nöjde sig inte med att beskriva finska språket, utan han ville också skapa något nytt i språket. Det finns hundratals av honom skapade ord som fortfarande används (t.ex. *kirjallisuus* 'litteratur', *nykyaika* 'nutiden', *sisältää* 'innehålla', *tasavalta* 'republik' och *viesti* 'budskap'). Och han skapade inte ord enbart för sin ordbok utan presenterade nyord i sina verk, i sina översättningar och i tidningarna. Ordboken hade alltså utöver sin deskriptiva uppgift också en nationell uppgift. För den skapades uppslagsord som man hoppades och trodde att finnarna verkligen skulle använda. Speciellt vanligt var det att främmande ord förfinskades och översattes till finska. En utmärkt princip än i dag!

Lönnrots ordbok är en möjligheternas ordbok. Också i *Nykysuomen sanakirja* ingår förslag på ord (dock kanske inte ord som skapats av

redaktörerna), t.ex. det ”neutrala” *arvotar*, som skulle ersätta titlarna *rouva* ’fru’ och *neiti* ’fröken’ vilka avslöjar bärarens civilstånd, *hituolio* ’bakterie’ ja *purso* ’tub’. Men varför innehåller ordböckerna föreslagna ord som aldrig har börjat användas? På 1800-talet arbetade man aktivt på att göra det finska språket till ett kulturspråk. En central aspekt i utvecklandet av språket var att skapa finska ord för ordböcker både till och från finska. Detta utvecklingsarbete gällde både det omfattande allmänna ordförrådet och specialord inom olika områden.

Ett bra exempel på ordskapandet är översättningen av den matematiska termen *triangel*. Under första hälften av 1800-talet föreslogs i läroböcker och också i tidningsartiklar följande finska motsvarigheter till termen (Koukkunen 1992:98):

kolmikanta 1835
kolmikulma 1835
kolmisivu 1835
kolmisivuinen kuvake 1835
kolmisoppi 1835
kolmikko 1845
kolmilma 1845
kolmekulma 1846
kolmelma 1847
kolmikas 1847
kolmikolkka 1847
kolmilaita 1847
kolmio 1847 (Lönnrot; detta ord vann ”tävlingen”)
kolmisivukas 1863

Det blev liksom ett naturligt urval av darwinistiskt slag i språket, eftersom det fanns så många olika konkurrerande förslag. Situationen blev förvirrande med tanke på språkbruket, för det gick så att de föreslagna termerna hindrade varandra från att etablera sig i språket. Var och en som hade föreslagit en term ansåg att just hans förslag var bäst och mest konsekvent härlett, och alla använde naturligtvis sina egna termer. Det finns exempel från senare tid på att bara två konkurrerande ordformer kan leda till förvirring och osäkerhet i språkbruket.

De ord som föreslogs för olika företeelser är bortglömda, men eftersom de var resultatet av en enorm intellektuell tankemöda är det ur mänsklig och språklig synvinkel synd att de har rönt ett sådant öde.

Kanske skulle man bland dessa fritt disponibla förslag kunna finna användbara ord för nutidens behov.

6. Etymologier

I Lönnrots ordbok finns en del kortfattade etymologiska uppgifter, som i allmänhet har placerats inom hakparenteser i slutet av artiklarna. Det finns två olika alternativ: antingen inskränker sig Lönnrot endast till att nämna ord på något främmande språk eller också uppmanas läsaren att jämföra med de främmande orden. Så ingår t.ex. i slutet av artikeln *ehta* 'äkta' hakparentesen [T. *echt*], som anger att det finns ett samband mellan finskans *ehta* och tyskans *echt*. Uppgiften stämmer visserligen, men det närmare släktskapet med svenskans *äkta* nämns inte alls. När det gäller uppslagsordet *arpi* 'ärr' uppmanas läsaren åter att jämföra med forntyskans *arbe*, tyskans *Narbe* och svenskans *ärr* – men det tyska ordet *Narbe* hör inte hit etymologiskt sett.

På Lönnrots tid byggde etymologin delvis på likhet mellan ord; ord som stod hur fjärran från varandra som helst kunde betraktas som besläktade om de hade någon yttre likhet. En ideologisk utgångspunkt var också att det var ärofullt om det fanns ett samband mellan finska ord och ord på klassiska språk. Så uppmanas läsaren att jämföra ordet *paljo* 'mycket' bl.a. med det grekiska ordet *polýs*, det tyska ordet *viel* och det ryska ordet *bolje*, etymologier som är mycket osäkra också enligt den nutida forskningen. I artikeln *jalka* 'fot' nämns felaktigt de hebreiska orden *halak* och *jalak* 'att gå'. Verbet *huolia* 'hava omsorg l. bekymmer om' jämförs med det grekiska ordet *boúlomai*, det latinska ordet *volo* och det tyska ordet *wollen*; här existerar dock inget etymologiskt samband. Adjektivet *heleä* 'klart ljudande' skulle enligt ordboken vara släkt med grekiskans *helios* 'sol', hebreiskans *halal* och tyskans *hell*. I slutet av artikeln *hullu* 'galen' finns det omöjliga etymologiska hänvisningar till det tyska ordet *toll* och det engelska ordet *dull*. Ännu omöjligare är det påstådda sambandet mellan verbet *laskea* 'släppa, räkna' och tyskans *lassen* samt grekiskans *lasko* 'höras, eka'. Uppslagsordet *hukka* 'varg' påstås fullständigt ovetenskapligt ha samband med det ryska ordet *volk* och rentav med det serbiska ordet *vuk*. De etymologiska motsvarigheterna ur grekiskan och de slaviska språken är förresten avsedda för språkligt bevandrade personer; de är skrivna med grekiska och kyrilliska bokstäver.

Etymologierna bygger delvis på Lönnrots egna tankar och iakttagelser, men man behöver inte forska särskilt mycket i saken förrän man märker att en källa har varit J. A. Lindströms "undersökning"

Samling af med Finskan beslägtade ord från de Uralska, Altaiska och Kaukasiska språken till en del jemförda med ord ur den Indo-Germaniska och Semitiska språkstammen (1853).

Hakparenteser används också för andra särskilda uppgifter. Så påpekas t.ex. i slutet av artikeln *ehtoo* 'kväll' att ordet också skrivs och uttalas *ehto* och att den kortare formen även används i sammansättningar: *ehtoistuma* (myös *ehtooistuma*) 'vakande vid eldsljus om aftonen', *ehtokello* (myös *ehtookello*) 'aftonklämtning l. -ringning' osv.

7. Strukturalist och generalist

Också senare generationer har erkänt värdet av Lönnrots storverk, men den största vikten har kanske något ensidigt fästs vid egendomligheter i ordförrådet. Klassiska exempel är uppslagsorden *aasistua* 'blifva åsnelik', *aasistuttaa* ['förorsaka åsnelikhet'], *aasittua* 'förses med åsnor', *aasittumaton* ['som inte har försetts med åsnor'] och *aasituttaa* 'förses med åsnor' (t.ex. Hakulinen 1960:148). Listan kan utökas med uppslagsorden *aasistuminen*, *aasistuvainen*, *aasistuttaa* ['göra åsnelik'] och *aasittuminen*. Själv har jag framfört ett motsvarande kynologiskt exempel: *koirastaa* 'vara hundisk', *koirastaja* ['den som är hundisk'], *koirastaminen* ['att vara hundisk'] ja *koirastavainen* ['som är hundisk'] (Koukkunen 1999:227). Lönnrots ordbok är verkligen ett lysande prov på skapande uppfinningsförmåga. Ett flera gånger nämnt exempel när det gäller kuriösa ord är *yksitötinen*, som har översatts med 'allvarsam' men också med det skämtsamma 'en som dricker blott ett glas toddy'. Ett kapitel för sig är den omfattande och fördomsfria samlingen av könsrelaterade ord.

Under jubileumsåret 2002 nämndes alla faktiska och tänkbara epitet och attribut som förknippas med polyhistorn Lönnrot. Jag ska dock här ta upp ytterligare några nya epitet. Jag har karakteriserat *Finskt-Svenskt Lexikon* som ett verkligt projekt med Lönnrot som projektledare. Visst hade man också tidigare arbetat i grupp i Finland, t.ex. med bibelöversättningar, men i fråga om lexikografiskt projektarbete var Lönnrot föregångare. Han var tvungen att öva sig i projektinriktad ledning, och jämfört med många påbörjade projekt hade detta ordboksprojekt en alldeles speciell egenskap: det blev slutfört. Men Lönnrot var också en organisationspsykologisk pionjär, för han rekryterade ett stort antal medarbetare och var också en föregångare i fråga om inskolning.

Lönnrot hade en mycket strukturerad uppfattning om finska språket: han förstod att språket är en struktur. Han var strukturalist redan ett halvt århundrade före strukturalisterna. Han var också en upp-

finningsrik systematiker, inte mekanist utan just systematiker. Systematiken kom till synes i de ord som bildats med hjälp av ”ordbildningskoder”. Lönnrot analyserade det finska språket. Det är helt och hållet databehandlingens eget fel att den ännu inte hade blivit uppfunnen på Lönnrots tid! Hur som helst är jag färdig att lyfta fram Lönnrot som en föregångare också på datateknikens område. Hans lexikografi var i högsta grad datateknisk med sina adb-problem – det var bara hjälpmedlen som var primitivare än i våra dagar. Lönnrot var alltså också datatekniker redan hundra år före datorns tidevarv. Likt en mänsklig dator producerade han tillsammans med sina medhjälpare nya och nya ordformer – det är uppenbart att han genererade! Han var alltså också en genererare, en outsinlig generator; i själva verket var han generalist redan ett halvt århundrade före den språkvetenskapliga generalismen.

Lönnrots ordbok förtjänar både beröm och respekt, beundran och förundran. Den visar att Lönnrot var en framsynt lexikograf. Han var också på många sätt en modern lexikograf.

Lönnrots ordboksarbete blev tyvärr inte helt slutfört i fråga om hänvisningar, exempel och genrebetecknande förkortningar i samband med uppslagsord – men det är fortfarande inte för sent att avhjälpa dessa brister. Man kunde överväga en digitalisering av verket. Att utarbeta en ordbok och att utföra lexikografisk analys kräver fortfarande oändligt mycket arbete, även om materialet vore digitaliserat.

Vi ska inte tro på Lönnrot när han i sin efterskrift i slutet av ordbokens andra del på sitt anspråkslösa sätt konstaterar att han inte betraktar ordboken ”såsom en kritiskt utarbetad ordbok öfver finska språket, utan hellre såsom en alfabetiskt ordnad samling af alla vid dess utarbetande tillgängliga finska ord”. Lönnrot hoppas att materialet ska bearbetas vetenskapligt av någon annan lexikograf som har tillgång till de hjälpmedel som den moderna forskningen erbjuder. Hur framsynt var han inte!

Litteratur

Anttila, Aarne 1930: [Personartikel:] Lönnrot, Elias. I: *Kansallinen elämäkerrasto* III: 510–521. Porvoo: WSOY.

Anttila, Aarne 1935: [Biografiskt verk:] *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta*. II. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hahnsson, J.A. & Kallio, A.H. & Paasonen, H. & Cannelin, K. 1899: *Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja – Svenskt-Finskt Lexikon*. SKST

93. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. (Har använts endast för kontroll av översättningar.)
- Hakulinen, Lauri 1960: Suomen sanakirjoista. I: *Oma Maa* 7, 138–149. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Koukkunen, Kalevi 1992: *Matematiikka vai suuretiede? Suomen kielen matemaattisen sanaston muotoutuminen ja vakiintuminen*. Jyväskylän yliopisto, Suomen kielen laitos.
- Koukkunen, Kalevi 1999: En modell för ordbokskritik. I: *Nordiska studier i lexikografi* 4, 225–232.
- Lönnrot, Elias 1866–1880: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja – Finskt-Svenskt Lexikon*. SKST 50. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. – Som egentlig källa har använts den 1958 utgivna tredje upplagan av boken, omtryckt med manulmetoden (Porvoo–Helsinki: WSOY).
- Pitkäranta, Reijo 2001: *Suomi–latina–suomi-sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- Romppanen, Birgitta 2001: *Från målspråk till källspråk. Utvecklingen av den finsk-svenska och de ebspråkiga finska ordboken*. Acta Wasaensia, nr 91, Språkvetenskap 18. Vasa: Universitatis Wasaensis.
- Saarimaa, E.A. 1958: *Kielenopas. Oikeakielisysohjeita*. 4. p. Porvoo: WSOY.
- Setälä, E.N. 1913: [Artikel i uppslagsverk:] Lönnrot, Elias. I: *Tietosanakirja V*. Helsinki: Tietosanakirja-Osakeyhtiö.
- Yrjö-Koskinen, Georg Zacharias 1867 = [Bokrecension:] Suomalainen ja Ruotsalainen Sanakirja. I: *Kirjallinen Kuukauslehti tammikuu* 1867, 16–19.
- Yrjö-Koskinen, Georg Zacharias 1874 = [Bokrecension:] Jälkikatsahdus menneen vuoden kirjallisuuteen. I: *Kirjallinen Kuukauslehti tammikuu* 1874, 23–24.

Översättning till svenska: Monica Äikäs

Øivin Andersen

Arild Raaheim og Kjell Raaheim: *PSYKOLOGISKE FAGORD. Fra engelsk til norsk*. Bergen: Fagbokforlaget. 2004.

1. Innledning

Vi lever i en tid hvor den globale tilværelsen tilsynelatende binder ulike folkeslag sammen kommunikativt. Globale massekommunikasjonsmidler som internett og e-post har lettet kontakten mellom folk både innen allmenn og faglig kommunikasjon. En av de største fordelene med dette har vært at man synes å ha enes om ett dominerende språk som egnet kommunikasjonsmiddel for å fremme denne kommunikasjonen. Hovedargumentet har vært at engelsk er det språket som har størst geografisk utbredelse, og er det språket som i mange land læres som andrespråk i skolene. Dette har også fått gehør langt inn i vitenskapenes språk. For at forskere skal bli hørt i det internasjonale forskersamfunnet, må de publisere vitenskapelige bøker og artikler i internasjonale engelskspråklige fagtidsskrifter med såkalt refereestatus på internasjonalt anerkjente forlag. Som regel er ”internasjonal” i forbindelse med bruk av språk synonymt med engelsk.

Men i stigende grad har også visse motkrefter til denne utviklingen latt seg høre. EU har etter hvert skjønt at presset fra engelsk har utgjort en stor trussel mot de mindre språksamfunnene i Europa. På internasjonalt nivå vet vi at mange minoritetsspråk verden over har vært på defensiven lenge. Det har vært alarmerende rapporter om omfattende språkdød i mange områder rundt omkring i verden. Antallet språk i verden er på rask vei nedover. Det fins flere ildsjeler som har fått øynene opp for hva språkdød fører med seg. Mange ville hevde at den fører til en global kulturell utarming som på mange måter er like alarmerende som utryddelsen av regnskogen i Amazonas.

På det faglig kommunikative området har engelskens ekspansjon ennå ikke ført til språkdød, men i mange tilfeller har engelsken ekspandert på viktige økonomiske domener til fortrenghet for de mindre språkene. Det gjelder særlig innenfor de mer teknisk innrettede fagområdene som edb og telekommunikasjon. Denne prosessen foregår på den måten at engelsk innføres som dokumentasjonsspråk. Dermed blir fagtermene i utgangspunktet engelsk, og det blir en svært vanskelig oppgave å bevare de nasjonale fagtermene. Resultatet blir at engelsk tar

over fullstendig. Denne prosessen kalles domenetap (Laurén et. al. 2002).

Men domenetap begynner gjerne med at det dominerende språket tar over det teoretiske og vitenskapelige grunnlagspråket som moderne teknologi og elektronikk bygger på. Dette kan motvirkes gjennom terminologisk språkplanlegging. I begynnelsen av 1980-tallet var dokumentasjonsspråket for de norske oljeinstallasjonene i Nordsjøen utelukkende engelsk. Da det norske Terminol-prosjektet ble satt i gang i 1984, ble faktisk den engelskspråklige dokumentasjonen skrevet av norske ingeniører for norske oljearbeidere på et mer eller mindre haltende engelsk. Det ble utarbeidet en norsk terminologi, og de engelske tekstene ble oversatt til norsk. Dette ga jo også norske underleverandører en bedre mulighet til å konkurrere om anbudene. Senere på 80- og begynnelsen av 90-tallet ble flere slike prosjekter fullført. Resultatet er en stor terminologisk database for teknisk terminologi. Problemet i dag er først og fremst at fornorskningsarbeidet er stoppet opp og at engelsk igjen synes å ta over. Med andre ord: Denne type arbeid må vedlikeholdes hvis domenetap skal unngås. (For et interessant innlegg i debatten om norsk og internasjonalisering se Myking 1995.)

Men ulike fagspråksstudier i nordisk sammenheng viser at også enkeltpersoner kan påvirke bruken av fagspråk. Det mest kjente eksempelet er islandsk hvor språkplanlegging står meget sterkt. På Island har de universitetsansatte ansvar for utviklingen av det islandske fagspråket. Dette innebærer at man mener at enkeltmennesker kan påvirke bruken av fagspråk (jf. Laurén et al 1997:232f). Nettopp på denne bakgrunn synes jeg at Arild og Kjell Raaheims bok *Psykologiske fagord* er ytterst velkommen. Forfatterne er begge velkjente og meritterte forskere innen sitt fagområde, men har ikke språkfaglig bakgrunn. Boken er et hjelpemiddel for alle som tar fatt på et studium i psykologisk faglitteratur på engelsk. Som forfatterne selv sier: Både de som strever litt med fremmedspråket og de som behersker det så godt at de ”tenker på engelsk”, trenger å vite hvilke ord og uttrykk som best erstatter de engelske.

Boken er tenkt som et supplement til vanlige ordbøker og større oppslagsverk. Den ble påbegynt tidlig på 80-tallet og har blitt gradvis forbedret og utvidet når den nå foreligger i 7. utgave. I det følgende vil jeg vurdere ordboken ut fra fire perspektiver: Ordtilfanget, metode, begrepssystem/definisjoner og skillet mellom normative og deskriptive ordbøker.

2. Ordtilfang

Forfatterne selv påpeker at ordutvalget kan virke tilfeldig. Enkelte helt sentrale termer vil kunne savnes, sier de i sin knappe innledning (side 3). At mer spesielle termer som denoterer høyt spesialiserte emner innen psykologien ikke er tatt med, er både forståelig og fornuftig, men hvorfor enkelte helt sentrale termer ikke er tatt med, er mer uforståelig når det ikke kommenteres nærmere.

Forfatterne har valgt å unngå å ta med ord og uttrykk som ”umiddelbart virker forståelig for alle som behersker engelsk godt nok til i det hele å ta fatt på lesningen av lærebøker på dette språket” (innledningen side 3). Ved første øyekast virker også denne beslutningen fornuftig. Men, som både fagleksikografer og fagspråksforskere vet (jf. Bergenholtz 1992), er det ikke noen klar og entydig grense mellom ”hva som er forståelig for alle som behersker engelsk” og hva som ikke er det. Det er riktig at *memory* betyr ”hukommelse” på norsk, men innen et fagfelt som psykologien er jo intensjonsdybden for ordet mye større enn den er i allmennspråket. Derfor synes jeg at det er underlig at hele fagbegrepet utelates. En kort definisjon eller forklaring kunne ha vært på sin plass med referanse til *long term memory* og til *short term memory*, som begge er med.

For øvrig ser det ut til at det terminologiske ordtilfanget gradvis er bygget ut fra en intuisjon fra forfatternes side og har økt for hver nyutgivelse. Det faktum at tilfanget kan virke litt tilfeldig, kan også ha med å gjøre at oppslagene presenteres som en ren alfabetisk sortert liste. Riktignok er antallet krysshenvisninger økt fra og med 5. utgave, men fremdeles har man et inntrykk av at man har med en liste av ”gloser” å gjøre.

3. Metode

Denne mangelen synes å ha sammenheng med ubevisst metodevalg. I den klassiske tradisjonelle leksikografien har ”det alfabetiske prinsipp” lenge vært dominerende (i fagtradisjonen kalt det semasiologiske prinsipp). Det går ut på at man begynner med bokstaven A i utgangsspråket, finner alle aktuelle ord som begynner på A, og oversetter dem til målspråket. Dernest tar man for seg bokstaven B på samme måte og fortsetter gjennom alfabetet.

Nå tror jeg ikke at forfatterne uten videre har anvendt seg av dette prinsippet siden intet er nevnt i forordet, men tanken er nærliggende. Det er nemlig først og fremst *relasjonene mellom* de ulike faglige

begrepene som blir definert eller forklart i ordboken, som i stor grad mangler (selv om dette er bøtet litt på i siste utgave).

4. Begrepssystem og definisjoner

Dette får også følger for formulering av definisjonene. Forfatterne presiserer at omtalen under de enkelte oppslagsordene ikke tar sikte på en mest mulig presis, språklig oversettelse av det engelske uttrykket. En fyldestgjørende faglig beskrivelse av de fenomenene som skjuler seg bak ordene, er ikke forfatterens siktemål. Selv om ikke definisjonene skal være fyldestgjørende, burde de likevel ha vært formulert mer systematisk.

Formuleringene virker dessuten svært heterogene. I flere tilfeller omtales begrepsinnholdet ved bruk av preposisjonen *om*, for eksempel ved oppslaget *chronological age*: ”om et barns levealder (i motsetning til den mentale alder,...)”. Dette gjelder ganske mange av forklaringene i boken. Her burde forfatterne ha forklart hvordan disse typene forklaringer skal tolkes. I noen tilfeller virker forklaringene ufullstendige og brukeren må konsultere andre kilder (noe forfatterne selv påpeker i forordet), mens i andre tilfeller virker forklaringene mer fullstendige. Men er de det? Det får vi ikke vite.

Det er en ganske grunnleggende hovedregel at ulike typer opplysninger skal angis på en systematisk måte atskilt fra hverandre. I ordboken brukes definisjonsdelen til opplysninger også om det språklige uttrykket, som i *educable*, ”sammensatt ord...” og *déjà vu*: ”det franske uttrykk...”. Dette er opplysninger som er både viktige og relevante for brukeren, men man burde ikke ha formidlet denne informasjonen via definisjonene.

Videre avslører definisjonene at angivelsene av subdomener er tilfeldige. De burde også ha vært angitt separat. Ved oppslaget *decay* for eksempel er subdomenet ”i hukommelsespsykologi...” angitt, og ved oppslaget *crowding* angis Freuds teori som subdomene. Ved oppslaget *conditioning*, derimot, mangler subdomeneangivelse. Her kunne man ha referert til adferdspsykologi eller behaviorisme. Det ville også ha gitt en bedre brukervennlighet hvis også denne typen opplysninger hadde fått en egen fast plass i oppslagene.

Forskningen innen den kunnskapsbaserte terminologilæren har tydelig vist at faglige begreper som settes i system blir lettere å huske og lettere å forstå, en innsikt som stammer nettopp fra den kognitive

psykologien (jf. Miller et al. 1976). Uten tvil er psykologien også en disiplin hvor fagbegrepene utgjør et sett av systemer som viser den faglige kunnskapen. Hvis forfatterne hadde tatt utgangspunkt i noen overskuelige begrepssystemer eller begrepsfelt før man bestemte seg for hvilke termer som skulle tas med i ordboken, ville ordtilfanget ha blitt mer balansert enn det er i den foreliggende utgaven. Det fins en god del litteratur om hvordan dette kan gjøres (jf. Laurén et al. 1997, Wright et al. 1984). Metoden kalles i fagtradisjonen det onomasiologiske prinsipp.

Hvis forfatterne hadde organisert termene i sett av slike systemer ville også definisjonene og angivelse av subdomener ha blitt bedre og mer konsekvent utformet. For meg synes det åpenbart at en definisjon av et faglig begrep som gjennom definisjonen viser hvilke relasjoner begrepet har til andre begreper (det være seg overordnede, sideordnede eller underordnede) i fagdomenet vil være lettere å tilegne seg. Det vil formodentlig også gi leseren en bedre oversikt og forståelse.

Mer spesifikt bør man tilstrebe angivelse av generiske definisjoner (typedefinisjoner) der den begrepsmessige strukturen ligger til rette for det. Generiske definisjoner har den fordelen at de på en systematisk måte avspeiler en begrepsstruktur. Det fins noen eksempler på slike definisjoner i ordboken. Oppslagsordet *delirium*, for eksempel, defineres generisk som ”sykelig tilstand av hallusinasjoner og skremmende forestillingsbilder, ...”. I denne definisjonen vil definisjonstypen selv vise at begrepet ”delirium” er en type sykelig tilstand (som er et overbegrep). Hvis man da har andre termer som refererer til sykelige tilstander i ordboken, vil de med fordel kunne defineres med referanse til samme overbegrep.

Forfatterne bør kanskje ved neste utgivelse vurdere å spandere på seg noen slike enkle systemer og vise dem grafisk. Definisjonene kan da med fordel referere til disse systemene. Det fins både regler og anbefalinger om hvordan definisjoner skal utformes på en konsistent måte i et faglig domene. En lettfattelig innføring fins i Picht & Draskau (1985).

5. Normative vs deskriptive ordbøker

Ordbøker kan deles i mange forskjellige typer alt etter hvilken brukerfunksjon de har. En god oversikt fins i Svensén (1992). Det går et viktig prinsipielt skille mellom normative og deskriptive ordbøker (for oversikt over bruken av disse begrepene jf. Nikula 1992). Skillet har å gjøre med hvilken holdning leksikografene har til ordtilfanget og ut-

formingen av det. Deskriptivt kan leksikografene nøye seg med å påvise at en bestemt språkbruk er dominerende på et gitt domene eller subdomene. De kan også bestemme seg for å være normative ved å formidle en bestemt holdning til data ved å angi hvilke uttrykk og formuleringer de vil anbefale som god språkbruk, og fraråde uttrykk som er dårlige.

Forfatterne av *Psykologiske fagord* nevner ikke dette skillet i sitt forord, men det går likevel forholdsvis klart frem at deres siktemål er normativt, dvs. å påvirke ordboksbrukeren til å anvende bestemte norske termer fremfor andre, som ikke anbefales.

Forfatterne følger den regel at ”om det engelske uttrykket lar seg beskrive med et fremmedord som vi ikke vil anbefale å bruke i vanlige norske fremstillinger, er det norske uttrykket satt i parentes”. På den annen side har forfatterne brukt anførselstegn for å markere at det norske uttrykket er ”dårlig” språklig sett, men at det gjerne brukes i mangel av noe bedre.

Forfatterne har her tatt en avgjørelse som ikke kan sies å være klanderverdig, men det er vanskelig å etterspore de kriteriene som ligger til grunn for sontringen mellom ”god” og ”dårlig” norsk på dette området. Ved oppslaget *bias* er det brukte fremmedordet ”bias” forståelig nok satt i parentes. Ved oppslaget *artificial intelligence* har forfatterne satt den norske oversettelsen ”kunstig intelligens” i anførsel for å anføre at uttrykket er ”dårlig” norsk. Det kan være både allmennspråklige og fagspråklige grunner til at man betrakter et uttrykk som dårlig språk, men i dette tilfelle er det i alle fall slik at uttrykket *kunstig intelligens* brukes i stor utstrekning også utenfor psykologien. Datalingvistikk er et typisk eksempel hvor dette begrepet står sentralt. Det er ingen ting som tyder på at man betrakter dette uttrykket som ”dårlig” innen det sistnevnte fagområdet.

Det kunne derfor være av stor interesse å vite hvilke kriterier forfatterne har brukt for bruken av parenteser og anførselstegn. Baserer den seg på undersøkelser av tekster eller har man spurt norske forskere innen domenet om termbruk? Har forfatterne benyttet seg av sin faglige intuisjon eller ”ryggmargsfølelse”? Har det vært foretatt brukerundersøkelse blant studentene? Disse tingene nevnes ikke i forordet.

6. Konklusjon

For å konkludere: Det er ingen tvil om at den foreliggende ordboken er til stor nytte for studentene i psykologi. Arbeidet viser også at

forfatterne har holdninger til bruk av norsk språk i faglige sammenhenger som bør tjene som eksempel til etterfølgelse.

Men jeg mener bestemt at ordboken kan bli enda bedre hvis fagleksikografiske og terminologiske metoder tas i bruk på en litt mer systematisk måte enn det som er tilfelle her. Det er svært få mennesker som kan kombinere en stor faglig innsikt (tilsvarende den som forfatterne har) på sitt eget område, med den faginnsett som representeres av språkforskere, leksikografer og terminologer. Dette arbeidet er et klart eksempel på at et samarbeid mellom fagfolk og språkfolk er fruktbart og nyttig for å fremskaffe terminologiske produkter til nytte for bruken av norsk språk i forskjellige fagdomener. Hvis vi skal bekjempe ytterligere domenetap i disse sammenhengene, bør et slikt samarbeid styrkes.

Referanseliste

- Bergenholtz, H. 1992: Almensproglige informationer i fagordbøger. I Fjeld, R.V. (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi. Rapport fra Konferanse om Leksikografi i Norden*. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, skrift nr. 1, 244–260.
- Nikula, K. 1992: Deskriptiva ordböcker – finns dom? I: Fjeld, R.V. (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi. Rapport fra Konferanse om Leksikografi i Norden*. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, skrift nr. 1, 43–52.
- Miller, G.A. & P.N. Johnson-Laird 1976: *Language and Perception*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laurén, Chr, J. Myking & H. Picht 1997: *Terminologi som vetenskapsgren*. Lund: Studentlitteratur.
- Laurén, Chr, J. Myking & H. Picht (2002): Language and domains: a proposal for a taxonomy of “domain dynamics”. I: *Journal of LSP Communication* Vol. 2 no. 2, København: Copenhagen Business School.
- Myking, J. 1997a: Oljespråket – kva kom det ut av laboratoriet? I: *Småskrifter* nr. 25. Norsk termbank. Universitet i Bergen, 1–23.
- Myking, J. 1997b: Kva følger bør internasjonaliseringa få for arbeidet med norsk fagspråk og terminologi? I: *Småskrifter* nr 4. Norsk termbank. Universitet i Bergen, 94–103.
- Picht, H. & J. Draskau 1985: *Terminology: An Introduction*. Surrey: University of Surrey.
- Svensén, B. 1992: Lexikografi och lexikografiska produkter – några grundbegrepp. I: Fjeld, R.V. (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi*.

Rapport fra Konferanse om Leksikografi i Norden. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, skrift nr. 1, 9–28.

Wright, S.E. & G. Budin 1984: *Handbook of Terminology Management*. Vol. 1. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Henning Bergenholtz & Vibeke Vrang

Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere

A new Scandinavian dictionary is in course of publication. The first volume of Den Danske Ordbog has been issued, and the sixth and last volume will be published in 2005. According to the publicity the dictionary will be very useful to an extensive user group consisting of pupils, students, teachers, researchers, journalists, secretaries, translators, writers, librarians, and – as it is put – people who are generally interested in keeping up with the development of the Danish language concurrently with the social and cultural changes. This contribution demonstrates that the dictionary partly, but only partly lives up to its own objective.

1. Anmeldelser af nye monolingvale ordbøger

I sidste udgave af *LexicoNordica* blev der redegjort for indholdet, mængden og også længden af anmeldelser af den store svenske akademiordbog (Lundbladh 2003). Der er ikke kommet mange anmeldelser af dette monumentale ordbogsværk, ni i alt, den længste er fra 1913 og har et omfang på 17 sider. I sammenligning med de 400 sider for den første store kendte ordbogsanmeldelse af Beni fra 1612 (se herom Hausmann 1989) eller de 149 sider om Duden Universalwörterbuch (Bergenholtz/Mugdan 1986) er det jo ikke meget. Det er heller ikke meget, når man ser, at den store tyske tibindsordbog fra forlaget Duden har fået en omfattende metaleksikografisk omtale i to egne bind (Wiegand 2003). En sådan omtale kunne den nye store danske ordbog også fortjene. Det er ikke bare den første flerbindsordbog i dette nye årtusinde, det er først den fjerde danske almensproglige monolingvale ordbog nogensinde, som omfatter mere end et bind. Dette tidsskrift har ikke forudset temanumre om en enkelt ordbog, men det burde man måske overveje. Tidsskriftet tillader anmeldelser på op til 25 trykte sider. Det er ganske vist meget i forhold til de 5–10 sider i de fleste andre leksikografiske tidsskrifter, men det er alligevel ikke muligt at give en så omfattende ordbog en så udførlig behandling, som den fortjener. Vi har prøvet at løse dette problem ved at skrive to anmeldelser til hvert sit tidsskrift. I den første anmeldelse har vi behandlet følgende dele af den nye ordbog: ordbogens genuine formål, tilgangsstruktur og layout, omtekster, lemmasektion, orddannelses-

angivelser og grammatik (Bergenholtz/Vrang 2004). Vi vil som indledning til denne anmeldelse kort referere de vigtigste resultater fra denne undersøgelse og i dette bidrag gå ind på ordbogens betydningsangivelser, synonym- og antonymangivelser og i noget mindre grad oplysningerne om ordforbindelser, dvs. kollokationsangivelser, eksempler og idiomer. Derimod vil vi ikke gå ind på de omfattende udtaleangivelser og de etymologiske angivelser.

I sammenligning med andre store nordiske ordbogsprojekter er projektarbejdet forløbet hurtigt. Det gælder i særlig grad, hvis man sammenligner med NORSK ORDBOK, som påbegyndtes i 1930, og SVENSKA AKADEMIENS ORDBOK, hvis første bind udkom i 1893. Begge ordbøger er stadig under udarbejdelse. De er meget mere omfattende end DEN DANSKE ORDBOG, men dog sammenlignelige med ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG, som i denne sammenhæng betegnes som et hurtigt afsluttet projekt med en varighed på i alt 58 år (1901–1958) for udarbejdelsen af de i alt 28 bind. Arbejdet med DEN DANSKE ORDBOG påbegyndtes i 1990. Det var planen, at den skulle udkomme 1997–1998. Det skete ikke, i stedet udkommer den i tiden 2003–2005. Begrundelsen for den noget længere projektperiode var, at man i løbet af arbejdet med ordbogen besluttede at gå fra en korpusstøttet til en korpusbaseret ordbog. I forhold til det faktum, at store ordbøger i gennemsnit firedobler deres projektlængde, er denne overskridelse med ca. 66% ikke voldsom. Men det er stadigvæk en overskridelse, som kunne have været undgået, hvis projektledelsen havde brugt lidt mere tid på at forberede projektet og fastlægge realistiske metodiske rammer. Når der nu foreligger en overskridelse af tidsplanlægningen på 66%, burde man kunne forvente, at den længere projektvarighed og den mere nøjagtige korpusbaserede leksikografiske metodik har ført til en særligt nøjagtig ordbog, som uden indskrænkninger kan anbefales til den forudsete brugergruppe for de forudsete ordbogsfunktioner. Vi vil allerede nu røbe, at den første anmeldelse kun delvis kan læses som en positiv reaktion på denne forventning, enkeltheder hertil følger i næste afsnit. Hermed er ikke sagt, at der kommer samme resultat ud af undersøgelsen af DEN DANSKE ORDBOG i relation til betydningsangivelser, synonym- og antonymangivelser, som gøres til hovedtema i denne anmeldelse.

2. Ordbogsfunktioner, omtækster, lemmasektion, orddannelser og grammatik

Forlaget (eller er det ordbogsredaktørerne?) beskriver i det prospekt, der blev delt ud af boghandlerne, DEN DANSKE ORDBOG som ”det mest omfattende ordbogsværk over dansk sprog siden Ordbog over det danske Sprog”. Dette er kun rigtigt, hvis man ser på antallet af bind. På enkeltområder er det ren reklame, dvs. løgn. Det er ikke den danske ordbog siden ODS med de fleste lemmaer, ikke den mest omfattende beskrivelse af idiomer, ikke af de fleste ordsprog og næppe heller af det største antal kollokationer, men uden tvivl den med den mest omfattende grammatiske beskrivelse af danske ord. Det er nu heller ikke afgørende for bedømmelsen af en ordbog, i hvor høj grad den er den største eller den mest omfattende. Vigtigere er det, om det er den moderne ordbog, som kan dække **ordbogsbehovene** i begyndelsen af det nye årtusinde. Det lover forlaget uden indskrænkninger i reklamen:

Hvert enkelt ord er grundigt beskrevet med alle de relevante oplysninger, man kan få behov for som bruger af det danske sprog.

Det er meget, lidt mindre ville stadig have været fint. Vi tvivler på, at ordbogen virkelig klarer at give **alle** de relevante oplysninger, **enhver** bruger i **enhver** brugssituation kan få brug for, når han har problemer med dansk. Vi vil allerede her tilføje, at det klarer den ikke. Fx ikke, når den ikke hjælper brugeren til at vælge mellem varianter, særligt i forbindelse med genusvarianter og fleksionsmorfologiske varianter, sml. følgende artikel, hvor ”fk.” står for fælleskøn og ”itk.” for intetkøn:

blund sb. fk. el. itk.

I ordbogens omtekst fortælles ikke specielt klart, hvilke funktioner den vil opfylde. Det ser ud til, at det primære mål er at give hjælp ved modersmålstaleres problemer ved tekstreception, hvorimod tekstproduktion og tilegnelse af viden om dansk er sekundært. Det kan også være, at alle tre funktioner, både de to kommunikationsrelaterede og den vidensrelaterede er ligeberettigede. Mht. sidste funktion lover prospektet igen lidt mere, end en papirordbog kan holde. Den lover at være et præcisionsværktøj for alle interesserede, der ønsker at ”holde sig ajour med det danske sprogs udvikling i takt med samfundets og kulturens forandringer”. Det kan en dagligt opdateret internetordbog måske, men ikke en papirordbog, som i princippet er forældet, et år før den udkommer, og i bedste tilfælde kan oplyse om sprogets udvikling indtil afslutning af redaktionsarbejdet.

I det hele taget er prospektet alt for reklamepræget hhv. har for mange forkerte oplysninger. Mest påfaldende er det i forbindelse med lemmaselektionen. Man fortæller her køberen, at ordbogen har ”100.000 opslagsord”. Dette tal er dog nedjusteret til ”100.000 ord og ordforbindelser” i den pressemeddelelse, forlaget sendte ud dagen før udgivelsen af ordbogen. Det rigtige tal er, hvis de følgende fem bind får samme størrelse som det første, mellem 60.000 og 65.000 opslagsord. Det er ikke så få, men efter vores mening ikke nok til en ny dansk storordbog. Selve lemmaselektionen er forholdsvis konsekvent, men ikke klart bedre i sammenligning med to andre danske ordbøger, NUDANSK ORDBOG og DEN DANSKE NETORDBOG. Den defensive fremstilling af lemmaselektionen i ordbogens omtækt tyder også på en vis form for immuniseringsstrategi:

Resultatet er blevet den foreliggende mængde af opslagsord som har en udbredelse i moderne dansk der berettiger til optagelse og behandling af en modersmålsordbog af Den Danske Ordbogs størrelse. (side 60)

Ja, det er næsten rigtigt: Månen har den farve, som måner skal have. Vi mener dog – ligesom forlagsprospektet om DEN DANSKE ORDBOG lover – at en stor dansk ordbog skal have mindst 100.000 lemmaer, hvis den tilnærmelsesvis skal tendere til at give svar på de spørgsmål, som brugerne forventer af en ordbog i seks bind.

I nichealfabetiske og redealfabetiske ordbøger giver man normalt ingen oplysninger om orddannelsesrelationer, da nichen og endnu bedre reden giver oplysning om, at der findes andre ord med det samme kernemorfem. DEN DANSKE ORDBOG, der ligesom de fleste moderne ordbøger gør brug af den hurtigere tilgang ved hjælp af en glatalfabetisk makrostruktur, giver sådanne oplysninger som egne **orddannelsesangivelser**. Sådanne angivelser er særligt fordelagtige i forbindelse med tekstproduktionsproblemer: Brugeren får at vide, at ordet kan bruges, hvordan det skrives, fx med eller uden fugemorfem. På den måde er orddannelsesangivelser en slags ekstralemma, når der angives ikke-lemmatiserede orddannelser. Derudover får brugeren inspiration til et afvekslende ordvalg ved brug af derivater og komposita i andre syntaktiske konstruktioner under bibeholdelse af noget af den betydning, som gives med kernemorfemet. Dette gør DEN DANSKE ORDBOG i princippet udmærket, men seksbindsordbogen har kun ca. dobbelt så mange orddannelsesangivelser som NUDANSK ORDBOG, som er en etbindsordbog. Disse oplysninger er dog gemt væk i artiklens fod i stedet for at stå ved den betydning, de hører til. Derudover skæmmes de af de mange svært forståelige og efter vores mening

overflødige forkortelser, bl.a. SUFF, RODAFL, SMS, DIV DAN, sml. hertil flg. artikel:

dæmpe AFL SUFF dæmpning, dæmper; SMS →af-, →ned-,
→støjdæmpe; DIV DAN →lyddæmper, →støddæmper,
→angstdæmpende

De **grammatiske angivelser** udgør på samme tid DEN DANSKE ORDBOGs svageste og stærkeste punkt. På positivsiden står de syntaktiske, på negativsiden de morfologiske angivelser. Hermed menes, at de morfologiske angivelser ikke klarer at vejlede, som det loves i ordbogens fortekst, men lader sig fange af dilemmaet ved på samme tid at ville vejlede, være deskriptiv og rette sig efter Dansk Sprognævns afgørelser. På denne måde giver ordbogen ingen klare instruktioner, kun en uklar og unøjagtig beskrivelse af praksis i foreliggende tekster. Samtidig er det tydeligt, at ordbogen, som vil være for folket, ikke er spor folkelig. Jacob Grimm anbefalede i forordet til DEUTSCHES WÖRTERBUCH faderen at læse op af ordbogen om aftenen, når børnene var kommet i seng. Moderen kunne som bekendt få lov til at være med på en lytter. Det er næppe ofte sket. For DEN DANSKE ORDBOGs vedkommende vil det heller ikke ske. Artiklerne er gennemsyret af alt for mange forkortelser og et virvar af angivelser, så brugeren har svært ved at træffe et hurtigt valg, hvis han har et produktionsproblem i relation til fleksionen, sml. hertil:

cirkus sb. itk. (*el. fk.*) -set (*el. -sen*) *el. (uofficielt) -et,*
-ser el. - el. (uofficielt) -er, -serne el. -sene)

Hvis ordbogsredaktørerne i stedet havde valgt at være virkeligt deskriptive og samtidig være den lærde ordbog, som de tenderer til, så viser sprogbrugen, at følgende angivelser svarer til hyppigheden. Om officielle former kunne der oplyses i en egen angivelse, så brugeren hurtigt kunne få et råd:

cirkus et; -et, -er, -ene

ANM Dansk Sprognævn godtager også pluralis *cirkus*, *cirkussene* og også fælleskøn: *en cirkus*, men ikke de almindeligt brugte former med kun et -s: *cirkuset*, *cirkuser*, *cirkuserne*.

Helt anderledes er det med de såkaldte **konstruktionsoplysninger**, dvs. valensangivelser, som man også finder dem i NATIONAL-ENCYKLOPEDIENS ORDBOK. Disse konstruktionsoplysninger giver en

hjælp til tekstproduktion, som ingen danske ordbøger har givet indtil nu, sml. hertil:

betale ... ngn betaler (beløb) (til ngn) (for ngt/at+inf), ngn betaler ngn (beløb) (for ngt/at+inf), ngn. betaler ngt (med ngt) ...

I dette uddrag af artiklen *betale* anføres konstruktionsangivelserne præcist, som de angives i ordbogen, i den givne rækkefølge og uden udeladelser inden for konstruktionsangivelserne. Det er i hvert fald svært at læse højt. Det er de nok heller ikke beregnet til, men noget eller snarere meget komplicerede er de mange forkortelser nu. Også her kan man se, at ordbogen er en ordbog for virkeligt interesserede, først og fremmest lingvister og studerende. Men disse nævnes ikke i første række i prospektet:

Værket vil have sin plads såvel på kontoret som i hjemmet. Ikke alle fra den gruppe, som prospektet nævner, vil orke at tyde de i princippet nyttige og vigtige grammatiske angivelser, som vi kalder grammatiske kollokationer. Vi vil foreslå, at de ordbøger, der overtager dette koncept, tilføjer normale kollokationsangivelser til hver enkelt grammatisk kollokation, se hertil prøveartiklerne i Bergenholtz/Mugdan (1984). På denne måde vil ordbogen ganske vist få lidt voksevæk, men selv et seksbindsværk vil næppe vokse med mere end 100–200 sider.

3. Betydningsangivelser

De første avisomtaler har stort set bestået i interviews med projektets medarbejdere, men selve grundtendensen har været yderst positiv med særligt mange henvisninger til en række nye ord i ordbogen. Særlig omtale fik behandlingen af de såkaldte pendulord, hvor fx *bjørnetjeneste* ikke mere kun betyder 'en velment handling, som gør mere skade en gavn', men også det præcist modsatte, nemlig 'en handling, som er til stor hjælp', fx Juhl (2003) på forsiden af Morgenavisen Jyllands-Posten. Denne udvikling syntes ikke alle avisanmeldere om. Man mente også, at ordbogsredaktionen skulle have rådet brugerne til at undgå en sådan misforståelig sprogbrug. På sin vis gør DEN DANSKE ORDBOG det også, men leksikograferne tager ikke selv stilling. De refererer i stedet til angivelige meninger fra ikke-angivne kilder:

bjørnetjeneste

- 1 handling som er velment, men som gør mere skade end gavn
- 2 handling som er til stor hjælp for nogen; stor tjeneste (*kendt fra 1992, denne brug regnes af mange for ukorrekt*)

Journalisterne har læst denne ordbogsartikel på følgende måde: Ordet kan bruges på to måder, en af dem regnes af nogle sprogbrugere for at være ukorrekt, men det er den ikke, for der står jo ikke, at denne brug er forkert eller ikke anbefales. Det er klart, at leksikografen her er i et dilemma. Han skal beskrive, men han skal også vejlede. Det siges også i den eneste klare udtalelse om ordbogsfunktioner i ordbogens indledning:

Dens sigte skal i almindelighed være at beskrive og vejlede, men når det gælder stavning, skal den angive normen. (side 8)

I praksis angiver DEN DANSKE ORDBOG også i meget høj grad normen mht. fleksion, men der vejledes ikke. Mht. betydninger angives der ingen norm, men der vejledes heller ikke klart. Dette kunne man snildt have gjort. Og vi mener, at en vejledende ordbog i en række tilfælde bør tage stilling og ikke gemme sig bag ukendte meninger. Skal man på samme måde blot beskrive, at mange unge mennesker bruger ordet *luder* om alle mulige piger, eller at der med *racist* i mange tilfælde blot menes 'en person, der udtrykker sig kritisk om udlændinge'? Vi synes, at en tilføjende vejledning er nødvendig, hvis ordbogen skal yde tilstrækkelig hjælp ved tekstproduktionsusikkerhed. Det kunne fx gøres på følgende måde:

bjørnetjeneste

- 1 handling som er velment, men som gør mere skade end gavn
 - 2 handling som er til stor hjælp for nogen; stor tjeneste (*kendt fra 1992, denne brug regnes af mange for ukorrekt*)
- ANM Denne brug anbefales ikke af denne ordbog.

Sådanne egne bedømmelser har man valgt ikke at give, men i stedet være neutral, dvs. blot beskrive, blot være deskriptiv, i enkelte tilfælde med en beskrivelse af andres mening om en bestemt brug. Men man kan ikke være neutral. Enhver beskrivelse bliver af mange brugere opfattet af brugerne som en norm. Når det står i ordbogen, er det også godt og rigtigt. Det er dog også klart, at brug af anbefalinger kan føre til, at leksikografen vil blive inddraget i politiske eller i hvert fald sprogpoltiske overvejelser. Men også manglende anbefalinger og rene beskrivelser er resultatet af en sprogpoltisk beslutning. Dette vil vi

diskutere i anden sammenhæng (Bergenholtz/Tarp 2005) og her vende tilbage til valg af betydningsangivelser i DEN DANSKE ORDBOG.

Flere leksikografer har krævet, at enhver betydningsangivelse skal være formuleret sådan, at den kan erstatte lemmategnet i en konkret tekst, fx Müller (1984). Vi mener, at dette krav er urealistisk, men det ville kunne opfyldes for betydning 2, hvis man indsætter den anden del af betydningsangivelsen ('stor tjeneste' for *bjørnetjeneste*) i en konkret tekst. Den første del ('handling som er til stor hjælp for nogen') vil dog virke kluntet, hvis den skulle erstatte *bjørnetjeneste*, så i princippet er begge dele af den dobbelte betydningsangivelse forståelige og rammer også begge ganske godt. De svarer til det princip, som brugervejledningen (side 30) fastlægger: Betydningen angives nogle gange af definitioner, nogle gange af synonymer. Det er i princippet udmærket, at der ikke bruges et alt for stift system. Det er dog problematisk, at man bruger begge muligheder som en slags dobbeltsikring: Nu er det sagt en gang mere og burde så være endnu klarere. Det er det ikke uden indskrænkninger; her kan brugeren tro, at det drejer sig om to forskellige angivelser.

I det hele taget kan man se, at den lærde fremstilling med lingvistisk velovervejede teorier fører til en så raffineret leksikografisk fremstilling, at mange brugere ikke fanger raffinementerne. På den anden side gør det nok ikke så meget. Hvis få eller mange brugere ikke fanger alle raffinementerne, får de alligevel de grundliggende oplysninger, fx at både *abdicere* og *armeringsjern* har to betydninger. De har måske ikke fanget forskellen mellem betydningen af en bullet foran selve spalten og en lidt mindre bullet inde i spalten. Den sidste slags bullet står for en tilføjelse til en bestemt betydning, fx

abdicere ... afgive regeringsmagten; frasige sig tronen • især om konger, kejsere og zarere

Den første slags bullet skal forstås som en underbetydning af den angivne betydning, fx

armeringsjern ... stang el. tråd af stål der indlægges som forstærkning i beton når det støbes
• en sådan struktur af stålstænger el. -tråde indlagt som forstærkning i beton

Hvis brugerne tror, at der efter den sidste bullet kommer en ny betydning, skader det næppe, selv om ordbogskonceptionen faktisk indebærer, at det drejer sig om en og samme betydning, hvad man i øvrigt tydeligere ser i NATIONALENCYKLOPEDIENS ORDBOK, hvor samme

opdeling kaldes ”betydningsnuanser”. Faktisk synes vi, at der ved mange af underbetydningerne er tale om nye betydninger, i øvrigt også her. En stålstang er efter vores forståelse ikke det samme som en stor mængde af stålstænger, der er sat sammen. Man kan se, at DEN DANSKE ORDBOG i andre artikler om tekniske termer foretager en polysemopdeling, hvor den svenske ordbog har begge ”betydninger” som en og samme betydning og de to andre danske ordbøger kun anfører en af delbetydningerne:

Lemma	DEN DANSKE ORDBOG	NUDANSK ORDBOG	DEN DANSKE NETORDBOG	NATIONAL-ENCYKLOPEDINS ORDBOK
<i>aksel</i>	(1) (metal)stang der bringes i rotation af fx en motor, og som overfører kraft til en gearkasse el. til værktøj vha. (tand)hjul el. lejer (2) (metal)stang som et hjulnav el. andet leje kan rotere om	en stang som roterer, el. som noget roterer om, fx skrueakslen i et skib	maskinelement, der formidler overføring af en drejende bevægelse fx i en gearkasse	<i>axel</i> stångliknande maskindel som roterar eller kring vilken ngt roterar anv. för överföring av vridmoment

Problemet med polysemopdeling og homonymopdeling er altid et punkt, hvor der kan opstå diskussion. Man ser det klart derved, at forskellige ordbøger aldrig, heller ikke ved samme genuine formål, kommer frem til samme polysem- og homonymopdeling. Vi vil i de følgende enkeltanalyser nævne et par eksempler uden dog her principielt at kunne behandle den grundlæggende problematik, der her, som ved alle leksikografiske afgørelser, bør betragtes med et udgangspunkt i ordbogens genuine formål.

Når en potentiel bruger hører eller læser en tekst, kan der være ord eller konstruktioner, han ikke forstår. I sådanne tilfælde kan man søge hjælp i en ordbog. Traditionelt anses betydningsangivelserne for at være det vigtigste element i en ordbog. Det går så vidt, at mange definitioner af ordbog netop har denne angivelsestype som definitionsbærende: En ordbog er en bog, der angiver betydningen til alfabetisk ordnede ord. Vi deler ikke denne opfattelse, og den svarer heller ikke til forklaringen af ordbog i NLO. Når det drejer sig om receptionsproblemer, vil en dansker med dansk som modersmål ikke være i tvivl

om, hvad en stor mængde ord betyder. Det er kun en lingvist eller en leksikograf, som kan finde på at diskutere og overveje, hvad nu *stol* betyder. Den danske modersmålsbruger ved, hvad *stol* betyder. Sådanne overvejelser ligger til grund for, at NUDANSK ORDBOG i oplagene til og med 1992 ikke havde nogen betydningsangivelser ved en lang række alment kendte ord. Dette princip har også været brugt i flere ikke-nordiske ordbøger, fx PAUL i alle dens udgaver siden 1892. Vi forstår derfor reklamens udsagn, at DEN DANSKE ORDBOG er den mest omfattende danske ordbog siden ODS sådan, at det er den mest omfattende ordbog med betydningsangivelser siden ODS. På en lang række områder er den betydeligt mindre omfattende end fx DEN DANSKE NETORDBOG, fx mht. lemmaantal, synonymangivelser, antonymangivelser, kollokationsangivelser og idiomangivelser. I mange andre tilfælde er den ca. lige så eller lige så lidt omfattende som denne ordbog, fx mht. orddannelsesangivelser og eksempelangivelser. Men det er helt korrekt, at DEN DANSKE ORDBOG har betydningsangivelser ved hvert enkelt lemma. Det er mht. de vidensrelaterede funktioner i forbindelse med dokumentation og sproglæring en vigtig, ja uundværlig angivelse. Dog ikke i alle tilfælde en angivelse, som vil blive brugt i forbindelse med konkrete receptionsproblemer, da alle danske modersmålsbrugere har en klar og sikker opfattelse af betydningen af mange ord. Hvor mange kan være uklart. Også af denne grund er det mere brugervenligt at angive betydningen hver gang, i øvrigt også, fordi brugerne har overtaget den fejlagtige opfattelse af en ordbogs nødvendige medtagelse af betydningsangivelser. Vi giver i det følgende eksempler på valg af betydningsangivelser i DEN DANSKE ORDBOG (forkortet DDO) og sammenligner disse med to danske ordbøger DEN DANSKE NETORDBOG (forkortet NET) og NUDANSK ORDBOG (forkortet NDO) og med svenske NATIONALENCYKLOPEDINS ORDBOK (forkortet NEO).

Vi vælger at lade Brita, en sekretær i en større dansk virksomhed, være vores bruger. Hun er en flittig ordbogsbruger, som har ordbøger både på arbejdet og i hjemmet – præcis som ønsket i ordbogsreklamen om DEN DANSKE ORDBOG. Hun læser i avisen noget om Etisk Råd, der har haft en diskussion om udtrykket *døds-kriterium*. Brita er næsten sikker på, at ordet betyder 'kriterium for at anse nogen for at være død' og slår derfor ikke efter i nogen ordbog, for at få hjælp til at forstå dette ord. Hvis hun havde gjort det i tre danske ordbøger, havde hun fundet følgende:

Lemma	DDO	NDO	NET
-------	-----	-----	-----

<i>døds-kriterium</i>	kriterium for hvornår et menneske må anses for at være dødt	kriterium for hvornår et menneske må anses for at være dødt	kriterium for, hvornår et menneske anses for at være dødt
-----------------------	---	---	---

Brita kunne være blevet bekræftet i sin antagelse. DDO og NDO har helt identiske angivelser, NET ”mangler” et *må*, men efter vores mening er de tre ordbogsartikler mht. betydningsangivelse ikke bare identiske, men også udmærkede. Dette gælder især, hvis Brita ville have brugt en sådan betydningsangivelse i det tilfælde, at hun ikke var helt sikker på, at *døds-kriterium* nu også betød det, hun regnede med. Derimod er angivelsen ikke særligt givende, hvis den skal bruges i en vidensrelateret sammenhæng. Man får ikke noget at vide om de konkrete kriterier, der antages; intet om en historisk udvikling af opfattelserne og intet om Det Etske Råds indstilling. Nu kunne man sige, at sådanne oplysninger må regnes som encyklopædiske angivelser, ikke som semantiske. Det kan man mene, men hvis Brita havde brugt DDO for at lære noget mere om betydningen af *døds-kriterium*, end det hun allerede vidste, ville hun blive skuffet, se hertil Bergenholtz (1994).

Vi holder os til Brita, hvis datter på 12 år spørger, hvad betyder *dur*? Hun har læst det i avisen og vil gerne have det at vide. DDO’s oplysning hjælper ikke Britas datter ret meget. Antonymangivelserne og også henvisningerne (i DDO ved hjælp af henvisningsmarkøren JF), som vi ikke anfører i følgende skema, er mindst lige så informative som betydningsangivelsen. Britas datter ved nu, at *dur* er en toneart, noget lyst og optimistisk og ud fra antonymangivelsen, at *mol* og *dur* er modsætninger – selv om hun stadig ikke har forstået, hvad *mol* og *dur* er:

Lemma	DDO	NDO	NET	NEO
<i>dur</i>	toneart der bygger på en skala med en stor tert mellem første og tredje trin – opfattes normalt som lys og optimistisk	en toneart bygget over en skala med en stor tert mellem 1. og 3. trin; opfattes som let og lys	den lette og lyse tonerække af den vestlige musiks tonekøn	<i>dur</i> typ av tonart som har två hela tonsteg (en stor tert) mellan första och tredje tonen och som gärna uppfattas som glad BET.NYANS: överfört: glad och optimistisk stämning

Hvis en af disse ordbøger bruges til at få mere viden om tonearten *dur*, forudsættes kendskab til andre musikalske fagudtryk som *skala* og *terts*. Med en sådan forudsætning har DDO, NDO og NEO ret præcise angivelser; dog mangler de den oplysning, som kun findes i NET, at *dur* er den ene af to tonearter, som findes i den vestlige musik, men ikke i megen af den musik, som findes i ikke-vestlige kulturer. Artiklen i NET er mindre teknisk og således lettere at forstå, til gengæld er den mindre informativ. Hvad der nu er lingvistisk (betydning), og hvad der er noget encyklopædisk (viden om verden), er set ud fra et brugersynspunkt ligegyldigt, hvis det drejer sig om et vidensorienteret behov. Det virkelige problem er nøjagtigheden, som må afhænge af den forudsete brugergruppe og dennes forudsete baggrundsviden. Den meget brede brugergruppe, som DDO forudser i reklameprospektet, svarer ikke til den faglige nøjagtighed for betydningsangivelsen i artiklen *dur*. Britas datter forstod i hvert fald ikke forklaringen.

Ved *berappe* kan vi se, at DDO og NEO giver en ret kort oplysning, som i alle tilfælde er tilstrækkelig til brug i en receptionssituation, men ved tekstproduktionsusikkerhed eller i forbindelse med et vidensbehov er angivelserne i NDO og NET mere givtige. Vi kan konstatere, at især underbetydninger hhv. betydningsnuancerne i DDO og NEO fører til mere omfattende oplysninger. Vi synes dog, at der i DDO er for stor forskel i udførligheden mellem de forskellige ordbogsartikler. Hvor betydningsangivelserne til *berappe* og *coate* er meget korte, er de uhyre omfattende ved *civilisation* og *bykonge*. De noget kortere angivelser i NET er efter vores mening mere hensigtsmæssige for brugeren, i dette tilfælde for Brita, der bruger ordbogen i forbindelse med at få forklaret nogle ord i en tekst, hun ikke er sikker på at forstå rigtigt. Det samme argument ville gælde, hvis Brita ville bruge ordbogens oplysninger om betydning til at sikre sig, at ordet har den betydning, hun forudsatte. Til gengæld vil de noget udførligere angivelser i NEO og NDO under *coate* være fordelagtige, hvis ordbogen bruges som opslagsværk for at lære noget om bestemte sammenhænge:

<i>Lemma</i>	DDO	NDO	NET	NEO
<i>berappe</i>	forsyne en mur med et tyndt udglattet mørtellag	dække en mur el. væg med et lag puds der er så tyndt at murstenene kan anes gennem laget	påføre et tyndt lag puds, så murstenene kan anes gennem laget	<i>rappa l</i> förse (vägg eller mur) med ett täckande lager av kalk eller murbruk
<i>coate</i>	dække med et tyndt lag el. en	forsyne en overflade med en be-	forsyne en overflade med	0

	tynd hinde	lægning el. et lag for at beskytte el. dekorere, fx en belægning på et fotografisk objektiv for at hindre lysreflekser	en belægning for at smykke eller beskytte denne	
<i>bykonge</i>	borgmester der har siddet solidt på posten gennem mange år (og som evt. styrer kommunen på en enevældig måde) (uformelt)	0	indflydelsesrig borgmester	0
<i>civilisation</i>	stadium i menneskets sociale udvikling og organisation præget af strukturer der regnes for kulturelt og materielt højtudviklede □□ samfund med sådanne (højtudviklede) strukturer □□ det moderne samfunds bekvemmeligheder og livsformer, især forbundet med livet i byen	et samfunds kulturelle og materielle udvikling; ofte som modsætning til mere primitive samfund	et folks eller samfunds materielle, tekniske og kulturelle udviklingstrin	<i>civilisation</i> (materielt och kulturellt) välordnat samhällsskick BET.NYANSER: a) om enskild kultur el. statsbildning med dessa egenskaper, ofta spec. om den europeiska kulturkretsen b) ibl. om visst individuellt uppträdande: (minimum av) umgängeskultur

I netordbøgers logfiler kan man følge den enkelte brugers søgning i ordbogen. Hvis vi nu forestiller os noget lignende for Britas brug af DEN DANSKE ORDBOG, vil en sådan logfil ikke sige noget om, om det var et receptions-, et produktions- eller et vidensproblem, der fik Brita til at slå op i ordbogen. For den kommunikationsrelaterede ordbogs-

funktion i forbindelse med tekstreceptionsproblemer vil DDO's angivelser være udmærkede, hvorimod den som hjælp ved et sprogproduktionsproblem ikke altid er klar nok. Brita ønsker at beskrive, at hendes hest har en fin stamtavle, og vil vide, om hun kan bruge ordet *descendent*. Ifølge NET kan hun det ikke, men ifølge de andre ordbøger, herunder DDO, muligvis. Der gives ganske vist ikke eksempler på andet end efterkommere af mennesker, men forklaringen ville også passe på heste. I tilfældet *downloade* får Brita en lidt uklar oplysning. Hun ved ikke sikkert, om man også bruger verbet *downloade*, når man kopierer en fil fra firmaets eller institutionens netværk, sml. her betydningsangivelsen i NET. Med udtrykket "fra ét computersystem til et andet" menes der sandsynligvis det samme, men Brita forstod det ikke. Vi er her ude på marginalerne, hvor nogle forklaringer kunne være bare lidt tydeligere. Således kunne DDO også ved *beachvolley* have fortalt, at det normalt spilles på en strand, selv om det selvfølgelig – anderledes end oplysningen i NDO – ikke altid sker på en strand, det skal bare være på sand:

Lemma	DDO	NDO	NET	NEO
<i>descendent</i>	efterkommer i lige nedstigende linje – fx barn el. barnebarn	(form.) en slægtning i nedstigende linje, fx et barn el. et barnebarn	en persons efterkommere i lige linje, fx børn og børnebørn	<i>descendent</i> ättling i rakt nedstigande led
<i>downloade</i>	kopiere filer, fx et program el. musik fra ét computersystem til et andet, typisk fra internettet til en harddisk, en cd-rom el. en diskette	0	overføre en fil elektronisk fra en server på eget netværk eller internettet til egen computer	0
<i>beachvolley</i>	form for volleyball der spilles med to spillere på hvert hold på en udendørs bane af sand	volleyball som spilles på stranden med to spillere på hvert hold	volleyball, som spilles på stranden eller på sand med 2 spillere på hvert hold	0

Alt i alt er betydningsforklaringer i DDO udmærkede, dog noget ujævne forstået på den måde, at nogle er meget korte og nogle meget udførlige. Nogle er for udførlige til at være til hurtig hjælp i forbindelse med

receptionsproblemer, til gengæld er disse så udmærkede, hvis ordbogen bruges efter princippet ”hvis du vil vide mere”. Tilsvarende, bare med omvendt fortegn, kan så siges om de kortere forklaringer. Betydningsforklaringerne er lidt, men også kun lidt bedre end dem i NDO og NET. De svarer indholdsmæssigt meget til dem i NEO. Vi synes dog alt i alt, at DDO’s betydningsangivelser er lettere at læse og forstå end dem i NEO, som i stor grad skæmmes af alt for mange forkortelser og parenteser. Det kan så siges mere positivt: Den sproglige udformning af forklaringerne i DEN DANSKE ORDBOG er lykkedes temmelig godt. Der forekommer små fejloplysninger og let misvisende betydningsangivelser, men det er ikke mange. Nogle af betydningsangivelserne er dog formuleret under brug af flere tekniske termer, end den bredt forudsete brugergruppe vil kunne forstå. De er derfor heller ikke helt optimale til brug i forbindelse med kommunikationsorienterede problemer, men især for veluddannede brugere udmærkede til dækning af vidensbehov.

4. Synonym- og antonymangivelser

Mange ordbøger gør afvekslende brug af enkeltord eller længere fraser som betydningsangivelser. Når et enkeltord bruges som forklaring, er det i praksis et synonym. Når det drejer sig om den type ord, som enhver dansker alligevel med sikkerhed kender betydningen af, kan det i princippet være lige meget, om der står et ord, en frase eller et ord, der ved hjælp af en markør er kendetegnet som synonym. DEN DANSKE ORDBOG er meget konsekvent og giver normalt kun hele fraser som betydningsangivelser. Enkelte gange og særligt i forbindelse med angivelse af underbetydninger, angives der også enkeltord som betydningsangivelse, fx i følgende tilfælde:

bøde vb.

1 lide straf som følge af en begået forbrydelse eller forseelse

• betale; ofre

2 reparere; udbedre

Derudover findes der henvisninger til ”betydningsbeslægtede ord”, som ofte kan bruges i stedet for lemmategnet, dvs. som synonym. Det sker fx i ovenstående artikel til betydning 2 efter markøren JF (’jævnfør’):

bøde vb.

2 reparere; udbedre; JF afbøde

Derudover findes der egentlige synonymangivelser, som kendetegnes med markøren SYN. Det sker fx til betydning tre under lemmaet *bøf*, hvor også selve betydningsangivelsen består af to sidestillede synonymer, som igen tilføjes to synonymer:

bøf

3. fejltagelse; smutter (*uformelt*); SYN bommert, brøler

Og endelig findes der synonymangivelser, som samtidig er en henvisningsangivelse, idet der bruges en dobbeltmarkør. Denne dobbeltmarkør forklares ikke i ordbogens omtekster, men det er ikke noget stort problem, da både lighedstegnet og pilen er selvforklarende:

bæreplansbåd

=→hydrofoilbåd

Vi har her ved angivelse af forskellige former for synonymrelationer igen et eksempel på DEN DANSKE ORDBOGS raffinerede fremgangsmåde. Der skelnes mellem betydningsangivelser (nogle gange synonymer), henvisninger til et betydningsbeslægtet ord (normalt et ord, man i bredere forstand kan anse for at være et synonym), egentlige synonymangivelser og henvisninger til egentlige synonymer. Det bliver gjort overbevisende og – synes vi – virkelig konsekvent. Men fanger alle brugerne disse raffineringer? Vi tvivler, det er for raffineret for mange brugere. Spørgsmålet er, om det også er skadeligt for brugen af ordbogen. Måske, måske ikke. Hvis nu Brita synes, at ordet *bøf* for betydningen 'bommert' er lidt for omgangssprogligt, giver ordbogen god inspiration til valg af et andet ord: *fejltagelse*, *smutter*, *bommert*, *brøler*. For Brita er det ikke vigtigt, at lingvister mener, at der slet ikke findes synonymer, eller at nogle ord er nærsynonymer, andre kun betydningsbeslægtede ord. Hun kan vælge det synonym ud af de fire, hun nu finder passende i sin tekstsammenhæng. I det hele taget er synonymangivelser i første omgang brugbare i en tekstproduktionsammenhæng for de brugere, som ønsker inspiration til en varieret sprogbrug. Men de kan, som vist ovenfor, have samme værdi som en betydningsangivelse, hvis der opstår receptionsproblemer. Hvis Brita i en tekst læser om en *bæreplansbåd* og får synonymhenvisningen til *hydrofoilbåd*, vil denne angivelse være tilstrækkelig, da hun godt kender og forstår dette ord. På lignende vis vil Britas datter være godt hjulpet med enten synonymangivelsen *alsidig* eller antonymangivelsen *specialiseret*, hvis hun ikke helt sikkert ved, hvad det betyder, når hun læser, at man bør få en *allround uddannelse*. Men det er ikke sikkert, at hun uden videre forstår forkortelserne ANT og SYN, det samme gælder i

øvrigt for NEO's forkortelser SYN. og MOTS. Her ville ligheds- og ulighedstegnet, som det fx bruges i NUDANSK ORDBOG og DEN DANSKE NETORDBOG, være lettere at forstå for en bred brugergruppe.

Vi vil i det følgende give eksempler på angivelser af alle former for synonymirelationer i de tre undersøgte ordbøger. Man vil kunne se, at NEO gennemgående har langt færre synonymangivelser end de tre sammenlignelige ordbøger, da denne ordbog kun angiver "nær-synonymer" og tydelige "motsatsord" som synonym- hhv. antonym-angivelse. Man kan her overveje, om en god ordbog er en, som giver flest mulige synonymangivelser af forskellig art. Hvis det drejer sig om en modersmålsbruger som Brita, som har ønske om hjælp til en varieret sprogbrug, vil det være fordelagtigt at få så mange kumulative synonymangivelser som muligt. Det samme gælder, hvis ordbogen bruges som hurtighjælp ved receptionsproblemer. Derimod vil en meget bred synonymopfattelse med dertil hørende forholdsvis store forskelle mellem de enkelte synonymer (som det fx sker i NET) give en noget uklar beskrivelse. Den vil derfor ikke være særligt velegnet, hvis ordbogen bruges i en vidensrelateret funktion, fx i forbindelse med læring. DDO har – måske ud fra sådanne overvejelser – valgt at angive forskellige former for synonymer og fortælle herom ved hjælp af forskellige former for markører (SYN, JF → og =). Se næste side.

Der er store forskelle mellem disse ordbøger. Det gælder både mængden og udvalget af synonymer. Vi kender fx ikke synonymet *døddlinje* (for *deadline*) i DDO. Antallet af synonymer er meget lille i NEO, til gengæld er der her flere henvisninger end i de andre ordbøger. DDO har i forhold hertil ret mange synonymer, men NET har tre gange så mange.

Lemma	DDO	NET	NEO
<i>adlyde (ofø¹)</i>	SYN følge JF lystre	= efterkomme (nogens ordre), føje, høre, lyde, lystre, makke ret, parere ordre, slå/smække hælene sammen	<i>åtlyda</i> se lyda 1
<i>affatte</i>	SYN formulere, (<i>mindre formelt</i>) skrive	= forfatte, forme, formulere, koncipere, opstille, skrive, sætte op, udarbejde, udforme	<i>avfatta</i> ☐ formulera
<i>afkræfte¹</i>	SYN dementere ANT bekræfte	= dementere, falsificere, gendrive, ramme en pæl igennem ≠ bekræfte	<i>dementera</i> ☐ bestrida 1, förneka 1, vederläggga <i>vederläggga</i> SYN. gendriva, ☐ dementera
<i>allround</i>	SYN alsidig ANT specialiseret	= alsidig	<i>allround</i> el. <i>allround</i> MOTS. special-
<i>anonym</i>	SYN unavngiven • JF ansigtsløs	1. = hemmelig, ikke-navngiven, inkognito, navnløs, unavngiven ≠ navngiven 2. = farveløs, grå, konturløs, upersonlig, uskarp	<i>anonym</i> ↔ \geq → okänd ↑ \geq → omärklig, opersonlig 2
<i>atypisk</i>	SYN unormal ANT typisk	= afvigende, unormal ≠ typisk	<i>atypisk</i> [0 syn/ant]
<i>baby</i>	SYN (<i>mere formelt</i>)	= barn, spædbarn	<i>baby</i> [0 syn/ant]

¹ Denne besynderlige og uforståelige forkortelse står for 'overført betydning'. Forkortelsen kan i bedste tilfælde forstås som et mislykket forsøg på at tvinge brugerne til at læse omteksterne – igen og igen.

	spædbarn		
<i>bank</i> ^{2 (1)}	SYN tæsk, tæv	= afklapsning, høvl, klø, nederlag, prygl, slag, smæk, stryg, tæsk, tæv, øretæver	<i>stryk</i> → aga, misshandel, smörj
<i>barneår</i>	SYN barndom, barndomsår JF drengear	= børneår	0
<i>basal</i>	SYN fundamental, elementær	= fundamental, grundlæggende	<i>basal</i> ² → fundamental, grundlæggende

<i>bedårende</i>	SYN henrivende, yndig	= en drøm af, fortryllende, henrivende, smuk, sød, yndig	<i>bedårande</i> → förtjusande, förtrollande, hänförande
<i>bemyndige</i>	SYN befuldmægtige JF autorisere	= autorisere, befuldmægtige, give fuldmagt	<i>bemyndiga</i> → auktorisera, berättiga
<i>bondeknold</i>	SYN bondejokke, JF bonderøv	= bonde, bonderøv, bondetamp	<i>bondlurk</i> 0 (lemma findes ej)
<i>casanova</i>	SYN don juan	= buk, charmør, dameven, don juan, hjerteknuser, kvindeforfører, pigernes jens, sheik, skørtejæger	<i>casanova</i> 0 (lemma findes ej)
<i>danskvand</i> ¹	SYN mineralvand, (sj.) apollinaris JF sodavand	= mineralvand, vand ≠ postevand, vandhanevand	<i>mineralvatten</i> → bordsvatten
<i>dav</i>	SYN goddav, (mere formelt) goddag, (mindre formelt) hej JF dags	= dags, goddag, hej	<i>hej</i> [0 syn/ant] <i>hejsan</i> [0 syn/ant]
<i>deadline</i>	SYN (sj.) døddlinje JF skæringsdato	= frist, sidste frist, skæringsdato, tidsfrist	<i>deadline</i> SYN. tidsgräns
<i>deklamere</i>	SYN recitere, foredrage	= foredrage, fremsige, oplæse, recitere	<i>deklamera</i> → recitera
<i>dingenot</i>	SYN dippedut, dims	= børge, dims, dippedut, duppedit, himstregims,	<i>grej</i> 1 → doning,

		indretning, tingest	manick, ³ moj, pryl 1
<i>dristig</i> ¹	SYN modig, uforfærdet	= forvoven, frimodig, frygtløs, heroisk, modig, tapper, uforfærdet, uforknyt, uforsagt	<i>dristig</i> → djärv, frejdig, modig 1
<i>dristig</i> ²	SYN fræk, vovet	= frivol, fræk, pirrende, uanstændig, ukysk, umoralsk, usømmelig, vovet	<i>fräck</i> → oblyg, oförskämd, oförsynt

Der er ikke mange antonymangivelser i nogen af ordbøgerne:

Lemmaantal	DDO	NET	NEO
21	SYN 31 ANT 3 JF 8	= 109 ≠ 4	SYN. 1 MOTS. 0 se 1 → 28

Der findes ganske vist næsten hele biblioteker om forskellige synonymi- og antonymiopfattelser, men der findes ikke mange ægte metaleksikografiske bidrag, som undersøger funktionen af sådanne angivelser. Vi vil uden stor sikkerhed i mælet mene, at den tilbageholdende brug af sådanne angivelser i NEO fører til en præcis beskrivelse af sproget, dvs. er særligt velegnet til videregivelse af præcis viden. Den brede og omfattende brug af synonym- og antonymangivelser i NET gør denne ordbog særligt velegnet til hjælp i tekstproduktionssammenhænge. Men en så bred brug af synonymer og antonymer vil også kunne føre til en uklar og måske forkert sprogbrug, hvis den bruges af fx en ikke-modersmålsbruger, som uden godt kendskab til sproget blot vælger en af angivelserne. DDO ligger midt i mellem disse to yderpunkter. Den har en præcis og forholdsvis konsekvent angivelse af synonymer og antonymer, men er dog bedst egnet for lingvister, sprogstuderende og evt. sprogliebhavere, som gerne sætter sig ind i ordbogens raffinerede fremstilling.

5. Oplysninger om ordforbindelser

Oprindeligt havde vi planlagt også at gå udførligt ind på DEN DANSKE ORDBOGs behandling af alle typer af ordforbindelser, dvs. kollokationsangivelser, eksempelangivelser, idiomangivelser, ordsprogsangivelser m.m. Det vil vi heller ikke helt undlade, men har dog kun plads til en meget kort behandling. Vi vil, når flere bind af ordbogen er udkommet, behandle denne problematik mere udførligt i en yderligere anmeldelse i dette tidsskrift.

Det vil også være unfair at behandle denne del af ordbogen alt for summarisk, for det er her, at ordbogen bliver både omfattende og også særligt vellykket. Det har en læserbrevsforfatter, som i øvrigt kritiserer ordbogen for at have en alt for lille lemmabestand, også set:

Men jeg blev skuffet. Den nye ordbog er på kun ca. 100.000 opslagsord. Og den vælger i stort omfang de samme ord som Nudansk Ordbog. Den er væsentlig mere grundig end Nudansk Ordbog, især mht. eksemplerne. Men der er ikke mange nye ord. (Almholt 2003).

Det er ikke rigtigt, at DEN DANSKE ORDBOG har 100.000 lemmaer, det rigtige tal er meget mindre, mellem 60.000 og 70.000. Men det er rigtigt, at eksemplerne er et plus i den nye ordbog. Om nu læserbrevsskribenten mener alle former for oplysninger om ordforbindelser, kan vi ikke vide, men vil tilføje, at rosen ikke kun gælder for eksempelangivelserne. Der angives dels grammatiske kollokationer, i ordbogen kaldet konstruktionsoplysninger, dels kollokationsangivelser, som ligesom eksempelangivelserne indledes med en tom firkant. Eksemplerne er alle forsynet med en kildeangivelse, som man dog først får tilgang til med udsendelse af bind 6. Disse kilder er filologisk selvfølgelig vigtige, når ordbogen bruges som vidensbase, som kilde til beskrivelse af sproget i en bestemt periode, dvs. til vidensbaserede funktioner. Hverken kollokations- eller eksempelangivelserne har nogen vigtig funktion i forbindelse med tekstreceptionsproblemer, men er helt klart nyttige som hjælp ved tekstproduktionsproblemer. Kollokationerne fortæller direkte om ordenes forbindelsesmuligheder; eksemplerne gør det på en mere indirekte måde, idet disse indeholder en sprogbrug, som kan bruges som udgangspunkt for egen tekstproduktion. Det følgende eksempel viser klart, hvor stærkt DEN DANSKE ORDBOG står i sammenligning med de to danske og den

svenske ordbog (med tegnet 0 angives, at ordbogen i dette tilfælde ikke angiver oplysninger om ordforbindelser):

Lemma	DDO	NDO	NET	NEO
<i>bande</i> ¹ (‘kriminell persongruppe + persongruppe med defineret formål’)	☐ bevæbnede bander, ☐ Filmen .. handler om en bande gangstere, der overfalder et lille fiskeleje og rent ud sagt tyranniserer beboerne BerlT90 ☐ hele banden ☐ nu hælder jeg mest til en løsning, der hedder at fyre hele banden BerlT91, I S-toget hjem delte hun kupé med en hel bande kåde skolepiger EKReich88	en bande unge kriminelle	KOLLOKATIONER anføreren af banden, lederen af banden, optrevle en bande	<i>band</i> ⁸ a) 0 b) nu är vi här hela bandet
<i>bande</i> ² (‘kant’)	☐ De fire vægge, tre hvide og en gennemsigtig, udgør i sig selv en del af banen [:i spillet squash], idet de bruges som bander BerlT91	spille til banden	KOLLOKATION spille til banden	<i>vall</i> 0

<i>bande</i> ³ (verbum)	NGN (over NGT/at+SÆTN) □ bande og svovle, bande stygt/indædt, bande indvendig(t) □ Han trak vejret hurtigt og bandede indvendigt over Tom. Hvad fanden skulle den idiot også altid skabe disse situationer for? FrJens84, "Kan I for satan da ikke snart se at holde jeres kæft," bandede han AnStra88b	0	KOLLOKATIONER bande af nogen, bande over nogen/noget EKSEMPEL Opdager han os, kan du bande på, at der vanker.	<i>banna</i> ² han svor och bannade
---------------------------------------	---	---	---	---

Herom kan der siges meget mere, og stort set meget mere positivt. Det vil vi som sagt gøre i et senere bidrag. Denne uforbeholdne ros kan ikke helt overføres til DEN DANSKE ORDBOGS behandling af idiommer. Hermed er der så allerede givet et svar på Farø (2004), som anser det for muligt, at DEN DANSKE ORDBOG vil give en langt bedre og en langt mere omfattende beskrivelse af idiommer, end fx DEN DANSKE IDIOMORDBOG har gjort det. Men på mindst et punkt har DEN DANSKE ORDBOG en stor fordel, hvis man ønsker inspiration til at bruge et andet idiom end det, man kender: Der gives synonymangivelser til idiommerne. Selve betydningsforklaringerne er stort set træffende, her er der ikke nogen stor forskel mellem de tre ordbøger. Det er der dog i højeste grad med hensyn til antallet af behandlede idiommer, som er meget større i DEN DANSKE NETORDBOG, hvorimod de stort set svarer til mængden i NATIONALENCYKLOPEDIENS ORDBOK, som her – i modsætning til kollokations- og eksempelangivelser – står sig udmærket i sammenligningen med den nye store danske ordbog:

Lemma	idiomer i DDO	idiomer i NET	idiomer i NEO
<i>albue</i>	have spidse albuer el. bruge albuerne (hævde sig på andres bekostning) SYN have rundsave på albuerne	bruge albuerne [=være ambitiøs på egne vegne og på bekostning af andre]; have rundsave på albuerne [=være ambitiøs på egne vegne og på bekostning af andre]; have spidse albuer [=være ambitiøs på egne vegne og på bekostning af andre]; krumme albuen	<i>armbåge</i> bjuda med armbågen (bjuda utan att mena det), ha vassa armbågar (uppträda hänsynslöst i sin strävan att vinna fördelar)

		[=drikke alkohol]	
<i>andenviolin</i>	spille andenviolin (være i en underordnet position i forhold til andre)	spille andenviolin (have en underordnet position)	spela andra fiolen (ha en underordnad roll)
<i>dråbe</i>	dråben der får bægeret til at flyde over (det der virker som den udløsende kraft; det der får tålmodigheden til at briste), en dråbe i havet (en ubetydelighed; meget lidt), ligne hinanden som to dråber vand (ligne hinanden fuldstændig)	dråben, der får bægeret til at flyde over [=den (lille) ting, som får nogens tålmodighed til at slippe op]; en dråbe malurt i bægeret [=et ubehageligt ekstra aspekt, som formindsker glæden ved noget]; være (som) dråber i havet [=være meget lidt af det, der er nødvendigt]; være (som) en dråbe i havet [=være meget lidt af det, der er nødvendigt]; ligne hinanden som to dråber vand [=ligne hinanden ned til den mindste detalje]; presse citronen (til sidste dråbe) [=få mest muligt ud af noget, evt. ud over det rimelige]	<i>droppe</i> det var droppen (som kom bågaren att rinna över) (det var den sista påfrestning som fordrades för att tålamodet skulle brista e.d.), droppen urholkar stenen (ihärdighet ger så småningom resultat)

6. Afsluttende bemærkninger

En ordbog er et stykke værktøj, som skal hjælpe brugerne, når de har et bestemt behov. Det er ikke kun anmeldernes, men også forlagets og leksikografernes selvforståelse, som de med overskriften til den ene side af prospektet giver udtryk for: ”værk og værktøj”. Om dette værktøj skriver de:

Ordbogen vil være til daglig hjælp og inspiration både i professionelle sammenhænge – for skoleelever, studerende, undervisere, forskere, journalister, sekretærer, oversættere, skribenter, bibliotekarer m.fl. – og for almindeligt interesserede, der ønsker at holde sig ajour med det danske sprogs udvikling i takt med samfundets og kulturens forandringer.

Ved brug af værktøj er der mindst tre komponenter: 1. brugeren og dennes forudsætninger, 2. de situationer, hvor værktøjet skal bruges, 3. brugerens behov for hjælp. Brugernes angives i ordbogsprospektet efter

princippet ”enhver potentiel køber”. Om brugerens forudsætninger siges intet, men de angivne brugergrupper signalerer, at det drejer sig om danskere med dansk som modersmål. Der siges intet om de situationer, hvor brugerne menes at få behov for at søge hjælp i en ordbog. Om brugernes behov for hjælp angives lidt forblømt to kommunikationsrelaterede funktioner: **tekstproduktion** (”inspiration”), **tekstreception** (”til daglig hjælp”) og en vidensrelateret funktion: **erhvervelse af viden om sprog** (”holde sig ajour med det danske sprogs udvikling”).

På mange måder er der udarbejdet et nyt og nyttigt værktøj, som dog i vore øjne er særligt vellykket til erhvervelse af viden om det danske sprog. Det sidste gælder også for de instruktive etymologiske angivelser og om udtaleangivelserne, som vi ikke har behandlet i dette bidrag. Derimod er ordbogen kun delvis vellykket, når det drejer sig om at hjælpe til løsning af problemer ved tekstproduktion, da lemma-bestanden ikke er omfattende nok. Selve betydningsbeskrivelserne af de selekterede ord er derimod både stort set træffende og også vel-formulerede, dvs. lette at forstå. Det svageste punkt ved bedømmelsen af dette værktøj er dets værdi i forbindelse med tekstproduktionsproblemer. Ordbogen giver i for mange tilfælde alternative varianter uden en klar anbefaling, så valget i sidste ende overlades til brugeren. Det gælder især for de morfologiske angivelser, men også for betydningsvarianter, hvor det ikke er entydigt nok at sige, at nogen ikke synes om en bestemt brug. Hermed har ordbogen ikke selv taget stilling. Men først og fremmest er ordbogen blevet en lærd ordbog, som har alt for mange svært forståelige forkortelser, symboler og inddelinger. Ordbogen har en kompliceret tilgang for mange af de brugergrupper, reklameprospektet håber at få som købere: skoleelever, undervisere, journalister, sekretærer, oversættere, skribenter, bibliotekarer osv., men den er et værdifuldt og uundværligt værktøj for de også angivne brugergrupper bestående af studerende og forskere.

7. Litteratur

- Almholt, Holder 2003: Den danske ordbog er for lille. I: *Morgenavisen Jyllands-Posten*, tirsdag, den 4. november 2003.
- Bergenholtz, Henning 1994: Faglige oplysninger i monolingvale betydningsordbøger. I: *LexicoNordica 1*, 13–26.
- Bergenholtz, Henning/Joachim Mugdan 1984: Grammatik im Wörterbuch: von ja bis Jux. I: *Studien zur neuhochdeutschen Lexiko-*

- graphie V*, hrsg. von Herbert Ernst Wiegand. Hildesheim/Zürich/New York: Olms, 47–102.
- Bergenholtz, Henning/Joachim Mugdan 1986: Der neue „Super-Duden“ – die authentische Darstellung der deutschen Gegenwartssprache? I: *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie VI.1*, hrsg. von Herbert Ernst Wiegand. Hildesheim/Zürich/ New York: Olms, 1–149.
- Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2004: Den Danske Ordbog imponerer og skuffer. I: *Hermes* 33, 149–178.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2005: Politik und Sprachpolitik in der Lexikographie. I: *Twelfth International Symposium on Lexicography at the University of Copenhagen, 29 April – 1 May, 2004*, ed. by Jens Erik Mogensen, Henrik Gottlieb and Arne Zettersten. Amsterdam: Benjamins (i trykken).
- DEN DANSKE IDIOMORDBOG = Vibeke Vrang under medvirken af Lena Lund, Henning Bergenholtz og Jette Pedersen: *Den Danske Idiomordbog*. Database og layout: Richard Almind. <http://netdob.asb.dk/idiom> Århus 2003–2004.
- DDO = DEN DANSKE ORDBOG
- DEN DANSKE NETORDBOG = Henning Bergenholtz/Vibeke Vrang under medvirken af Lena Lund, Helle Grønberg, Maria Bruun Jensen, Signe Rixen Larsen, Rikke Refslund og Jette Pedersen: *Den Danske Netordbog*. Database og layout: Richard Almind. <http://netordbogen.asb.dk> 2002–2004.
- DEN DANSKE ORDBOG = *Den Danske Ordbog A–D*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gyldendal 2003.
- Farø, Ken 2004: Idiomer på nettet: Den danske idiomordbog og fraseografien. I: *Hermes* 32, 201–235.
- Hausmann, Franz Josef 1989: Kleine Weltgeschichte der Metalexikographie. I: *Wörterbücher in der Diskussion. Vorträge aus dem Heidelberger Lexikographischen Kolloquium*, hrsg. von Herbert Ernst Wiegand. Tübingen: Niemeyer, 75–109.
- Juhl, Marianne 2003: En bjørns tjeneste. I: *Morgenavisen Jyllands-Posten*, tirsdag, den 11. november 2003.
- Lundbladh, Carl-Erik 2003: Kritiken av SAOB. I: *LexicoNordica* 10, 99–117.
- Müller, Wolfgang 1984: Zur Praxis der Bedeutungserklärung (BE) in (einsprachigen) deutschen Wörterbüchern und die semantische Umkehrprobe. I: *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie V*, hrsg. von Herbert Ernst Wiegand. Hildesheim/New York: Olms, 359–461.

- NATIONALENCYKLOPEDINS ORDBOK = *Nationalencyklopedins ordbok. Utarbetad vid Språkdata Göteborgs universitet*. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker 1995.
- NDO = NUDANSK ORDBOG
- NEO = NATIONALENCYKLOPEDINS ORDBOK
- NET = DEN DANSKE NETORDBOG
- NLO = Henning Bergenholtz/Ilse Cantell/Ruth Vatvedt Fjeld/Dag Gundersen/Jón Hilmar Jónsson/Bo Svensén: *NLO. Nordisk leksikografisk ordbog*. Oslo: Universitetsforlaget 1997.
- NUDANSK ORDBOG = *Politikens Nudansk Ordbog*. 18. udg. København: Politiken 2001.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. 28. bind. København: Gyldendal 1981.
- PAUL = Hermann Paul: *Deutsches Wörterbuch*. 5., völlig neubearbeitete und erweiterte Auflage von Werner Betz. Tübingen: Niemeyer 1966.
- Wiegand, Herbert Ernst (Hrsg.) 2003: *Untersuchungen zur kommerziellen Lexikographie der deutschen Gegenwartssprache I. „Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden“*. Tübingen: Niemeyer.

Henrik Lorentzen & Lars Trap-Jensen

Kommentarer til Henning Bergenholtz og Vibeke Vrang: Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere

1. Indledning

På Den Danske Ordbog vil vi gerne sige LexicoNordicas anmeldere tak. Vi synes det er imponerende og glædeligt at HB og VV har ofret så megen tid og energi på at analysere og kommentere ordbogens første bind så indgående som tilfældet er, så meget mere som HB og VV også anmelder Den Danske Ordbog (DDO) andetsteds (Bergenholtz/Vrang 2004). Vi er også glade for at redaktionen har ladet os se anmeldelsen på forhånd og givet os lejlighed til at svare på og uddybe nogle af de kritiske bemærkninger der fremsættes i anmeldelsen. Det siger næsten sig selv at vi ikke kan kommentere hver enkelt detalje: På nogle punkter finder vi kritikken berettiget, på andre må vi afvise den fordi vi er fagligt uenige, og endelig er der en række udokumenterede påstande, navnlig om de kvantitative angivelser, hvor vi mener anmelderne tager fejl. Selvom det i sagens natur er os mest magtpåliggende at påpege uenigheder og imødegå urigtigheder, rokker det dog ikke ved vores tilfredshed med den opmærksomhed og behandling som er blevet DDO til del.

Anmelderne bruger som gennemgående metode at sammenligne DDO med deres eget værk Den Danske Netordbog (NET). Om de kvantitative angivelser hævder de bl.a. følgende:

På en lang række områder er den [: DDO] betydeligt mindre omfattende end fx Den Danske Netordbog, fx mht. lemmaantal, synonymangivelser, antonymangivelser, kollokationsangivelser og idiomangivelser. I mange andre tilfælde er den ca. lige så eller lige så lidt omfattende som denne ordbog, fx mht. orddannelsesangivelser og eksempelangivelser.

Disse påstande, som ikke ledsages af nogen form for dokumentation, er det værd at undersøge nærmere. Dog vil vi gerne allerede her påpege at der eksisterer fundamentalt forskellige præmisser for papirordbøger og elektroniske ordbøger, hvilket gør det teoretisk betænkeligt at foretage en direkte sammenligning. En elektronisk ordbog er ikke bundet af papirets to dimensioner og lineære præsentation og behøver derfor ikke tage samme hensyn til plads og alfabetisk rækkefølge som en

papirordbog. Flere af anmeldernes kritikpunkter rammer ved siden af fordi de kommer til at sammenligne usammenlignelige størrelser. En papirordbog bør tænke langt mere pladsøkonomisk når det gælder fx variantformer og henvisningsapparat, ligesom den i sagens natur er mere statisk end en elektronisk ordbog på internettet hvis indhold kan ændre sig fra dag til dag.

2. Opslagsord

Når det drejer sig om antallet af opslagsord, henholder HB og VV sig meget til den pressemeddelelse og det salgsprospekt, forfattet af forlaget og ikke af ordbogens redaktion, der blev udsendt i forbindelse med udgivelsen af DDO's første bind. Det oplyses her at ordbogen har ca. 100.000 opslagsord. Anmelderne når efter optællinger i bind 1 frem til at der bliver tale om et sted mellem 60.000 og 65.000 opslagsord i alt. I Lorentzen og Trap-Jensen (2004) har vi gjort rede for hvordan tallet 100.000 er fremkommet, og det vil vi kort resumere her.

DDO indeholder 62.965 hovedopslagsord, dvs. lemmaer med egen artikel, men desuden indeholder den 37.211 ord der har fået en anden redaktionel behandling. Tilsammen giver det ca. 100.000 ord, og det tal vil vi gerne stå ved. De ca. 37.000 ord er næsten alle gennemskuelige sammensætninger, afledninger og andre dannelser til hovedopslagsordene, produktive orddannelser som et sprog som dansk er uhyre rigt på. Spørgsmålet er om ordbogen var blevet bedre hvis disse ord havde fået hver sin artikel med intetsigende definition af typen **gigtramt** 'ramt af gigt' eller **mølleer** 'ejer af en mølle'. Visse af disse ord er sluppet med som hovedopslagsord (fx **gigtramt**), mens de fleste andre (fx **mølleer**) er blevet henvist til en plads i orddannelsesdelen (B-ord har de heddet i den interne jargon). Det afgørende er dog at de har fået en redaktionel behandling der eksplicit omfatter stavning og mindre eksplicit ordklasse, bøjning og betydning. Derfor mener vi det er forsvarligt at tælle dem med som opslagsord.

3. Betydningsangivelser

Anmelderne er utilfredse med at DDO medtager betydninger der ikke er accepterede af alle sprogbrugere, og særlig slemt bliver det ved de såkaldte pendulord, hvor to modsatrettede betydninger konkurrerer (eksemplet **bjørnetjeneste**). HB og VV mener at DDO her ikke opfylder sin forpligtelse til at vejlede brugeren, men netop på dette punkt er

vi uenige med anmelderne. Spørgsmålet tages mere udførligt op i Lorentzen og Trap-Jensen 2004, men det afgørende er at hvor HB og VV kun anser proskription, dvs. anbefaling af én og kun én mulighed, for rigtig vejledning, mener vi i DDO's redaktion at det bedste er at fremlægge en grundig beskrivelse af beslutningsgrundlaget og derefter lade det være op til brugeren selv at træffe sit valg. Det gælder fx for DDO's angivelser af stovevarianter og konkurrerende bøjningsformer, men også for diskutabile betydningsangivelser som ved **bjørnetjeneste**. Her oplyses det at den kontroversielle betydning ('stor tjeneste') kendes fra 1992 – den er altså ny – og at den af mange regnes for ukorrekt. Hvis man skal skrive en jobansøgning, gør man nok klogt i at undgå at bruge ordet i denne betydning, men det er et valg som sprogbrugeren selv må træffe på grundlag af de fremlagte oplysninger.

Anmelderne har mange bemærkninger til udformningen af definitionerne i DDO, bemærkninger som vi ikke vil tage op her, men vi har dog en enkelt kommentar til eksemplet **døds-kriterium**. De tre undersøgte danske ordbøger er stort set enige om hvordan ordet skal defineres, og kritikken lyder så at man ikke får encyklopædiske oplysninger om begrebet døds-kriterium. For det første er det yderst problematisk at afgøre hvornår der er tale om semantiske henholdsvis encyklopædiske oplysninger om et opslagsord, for det andet yder HB og VV ikke DDO's artikel retfærdighed, idet den indeholder et citat der om ikke andet antyder de sagforhold der efterlyses: *justitsministerens [lovforslag] vil indføre hjernedøds-kriteriet som et supplerende døds-kriterium, så vi får to kriterier – hjerte- og hjernedøds-kriteriet BerlT90.*

4. Ordforbindelser

Anmelderne gør selv opmærksom på at deres omtale af DDO's behandling af ordforbindelser er kortfattet og vil blive uddybet i en senere anmeldelse, men vi synes dog det er på sin plads at kommentere et par punkter nu.

HB og VV skelner mellem kollokationsangivelser og eksempelangivelser, og sidstnævnte kategori er forsynet med kildeangivelse. Listen over de citerede kilder bliver, som anmelderne skriver, først trykt i bind 6, men det oplyses i bind 1, s. 43 at den faktisk allerede er tilgængelig på Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs hjemmeside (http://www.dsl.dk/ddo_kildeforkortelser.html). HB og VV mener at eksemplerne primært har værdi som hjælp til tekstproduktion, mens de ikke spiller nogen væsentlig rolle for tekstreception. Det må forblive et

postulat der står for anmeldernes egen regning: Vi har flere gange oplevet at det var eksemplet der satte en definition på plads for en ”testbruger”, altså hjalp vedkommende med et receptionsproblem.

Ved omtalen af idiomer fremhæver anmelderne igen Den Danske Netordbog (NET), specielt hævdes det at antallet af idiomer i denne ordbog skulle være meget større end i DDO. Hvorfra anmelderne har deres viden, kan vi ikke vide, men vi tillader os at være skeptiske. Det kommer bl.a. an på hvordan man tæller. For nemheds skyld kan vi se på de samme eksempler som HB og VV. I artiklen **albue** har DDO ét idiom og NET hele fire. Hvis man lader det blive ved det, kan man selvfølgelig godt få det indtryk at NET indeholder væsentlig flere idiomer end DDO, men ser man én gang til på udtrykkene, viser det sig at det til dels drejer sig om en mediebetiget forskel i præsentationen. Den trykte ordbog, DDO, må tænke på pladsforbruget og anfører idiomet *have spidse albuer* el. *bruge albuerne* i én indgang, hvor udtrykket *have rundsave på albuerne* gives som synonym. Her er NET ikke hæmmet af pladshensyn og anfører de tre udtryk som tre selvstændige indgange – med helt enslydende forklaringer – og vupti har man tre idiomer hvor DDO kun har ét. Derudover anfører man det overordentlig sjældne udtryk *krumme albuen* (det hedder snarere *bøje armen*, DDO bind 1, s. 227).

Noget lignende gør sig gældende ved **dråbe**. NET oplyser om fem idiomer, hvoraf de tre går igen i DDO, nemlig *dråben der får bægeret til at flyde over*, *ligne hinanden som to dråber vand* og *en dråbe i havet* (den sidste har NET dog i formen *være (som) en dråbe i havet*). NET nævner desuden udtrykket *være (som) dråber i havet*, der må opfattes som en variant af det foregående udtryk – forklaringerne er i hvert fald ens – men det præsenteres som et selvstændigt udtryk. DDO har her, som i øvrigt overalt, valgt at beskrive det frekvente: Formen *dråbe i havet* er mere end 11 gange så almindelig på internettet som pluralisvarianten *dråber i havet*. Endelig nævner NET udtrykket *en dråbe malurt i bægeret*, som DDO beskriver under **malurt** (i bind 4, hvilket anmelderne ikke kunne vide), men i formen *malurt i bægeret*, idet ordet *dråbe* ingenlunde er obligatorisk.

Når man ikke kan sammenligne direkte, må man nøjes med stikprøvevis nedslag for at skabe sig et generelt indtryk. De prøver vi foretog,

faldt ikke entydigt ud til fordel for NET. Se fx de udtryk der er nævnt i artiklerne **fanden** og **barn**¹.

Udtryk	NET (14)	DDO (30)
bryde sig fanden om	–	+
da Fanden blev gammel, gik han i kloster	–	+
det gør fanden (gør det)	–	+
det har fanden skabt	–	+
det hjælper fanden	–	+
det tror fanden	–	+
fanden annamme mig!	+	–
fanden er løs (i Laksegade)	–	+
fanden gale mig	–	+
fanden heller	–	+
Fanden hytter sine	+	+
fanden i vold	(+)	+
fanden med det	–	+
fanden må vide	–	+
fanden og hans pumpestok	+	+
fandens fødselsdag	+	+
fandens mælkebøtte	–	+
fanden stå i det!	+	+
fanden tage mig om (ikke) ..	–	+
Fanden tager de sidste	–	+
fanden tager ved nogen	–	+
fanden til ..	–	+
flage for fanden	+	–

¹ Angivelsen (+) i tabellerne betyder at det pågældende udtryk kun er behandlet indirekte, fx som en kollokation, eller kan betragtes som en variant af et andet udtryk. Der er set bort fra ubetydelig variation i de to ordbøgers angivelser.

Udtryk	NET (14)	DDO (30)
forskrive sig til fanden	+	-
give fanden i noget	-	+
Giv Fanden en lillefinger, og han tager hele hånden	+	+
have fanden i hælene	-	+
hvad fanden	-	+
hverken frygte gud eller fanden	+	-
læse noget, som Fanden læser Bibelen	+	+
male fanden/en vis mand på væggen	+	+
snakke/tale fanden et øre af	+	+
som bare fanden	-	+
stå op, før fanden/en vis mand får sko på	+	+

Udtryk	NET (14)	DDO (14)
blåt barn	-	+
Brændt barn skyr ilden	+	+
børn og barnlige sjæle	+	-
et barn på gule plader	+	+
ethvert barn ved/kan se ..	(+)	+
fra barn (af)	-	+
gøre med barn	-	+
have et godt tag på børn	+	-
hælde/kaste barnet ud med badevandet	+	+
ikke høre til Vorherres bedste børn	+	+
ikke være et af guds bedste børn	+	-
Kært barn har mange navne	+	+
Lige børn leger bedst	+	+
sætte børn/nogen i verden	-	+
(så) uskyldig som barnet/det lille barn i moders liv	+	-
så uskyldig som et nyfødt barn	+	-
vente (et) barn	-	+
være/blive med barn	-	+
være et barn på gule plader	+	-
være noget, som ethvert barn ved	+	(+)

I artiklen **fanden** er der stor forskel på antallet af udtryk i de to ordbøger, og det er tydeligvis ikke NET der har flest med. I artiklen **barn** er fordelingen mere ligelig, især hvis man viser lidt god vilje og tæller *ikke høre til Vorherres bedste børn/ikke være et af guds bedste børn, et barn på gule plader/være et barn på gule plader* og *(så) uskyldig som barnet/det lille barn i moders liv/så uskyldig som et nyfødt barn* som seks og ikke tre forskellige idiommer. Nu er der naturligvis kun tale om stikprøver, og der kan sagtens tænkes at være eksempler hvor NET har taget flere idiommer med, men sammenfattende må vi sige at vi ud fra vores egne – ganske vist begrænsede og tilfældige – stikprøver ikke føler os overbevist om at DDO mht. idiomangivelser skulle være ”betydeligt mindre omfattende” end Den Danske Netordbog.

5. Eksempelangivelser

I anmeldernes sammenligning med Den Danske Netordbog hævder de at NET og DDO skulle være omtrent lige omfattende når det gælder eksempelangivelser. I DDO’s terminologi kan eksempler enten være sprogbrugseksempler (uden kildeangivelse) eller citater (med kildeangivelse), mens NET skelner mellem kollokationer og eksempler. I de følgende stikprøver har vi sammenlignet Netordbogens eksempler med DDO’s citater. Kun ord der er med i begge ordbøger, er undersøgt.

Lemma	Antal eksempler	
	NET (17)	DDO (13)
ABC/abc	2	1
abdicere	3	2
abdikation	0	1
abduktion	0	0
abe ¹	1	5
abe ²	0	0
abefest	1	0
abekat	5	3
abekattestreger	2	1
abemenneske	3	0

Lemma	Antal eksempler	
	NET (5)	DDO (23)
bekendtskab	0	5
bekendtskabskreds	0	1
bekkasin	0	1
beklage	2	5
beklagelig	0	1
beklageligvis	0	1
beklagelse	2	4
beklemmelse	0	0
beklemmende	0	1
beklemt	1	1
beklikke	0	1
beklippe	0	1
beklumret	0	1

Lemma	Antal eksempler	
	NET (3)	DDO (16)
dims	0	1
din	1	7
dinar	0	1
diner	0	1
dinere	0	0
ding	0	1
dingeldangel	0	0
dingeling	0	0
dingenot	0	0
dingle	1	3
dinglevorn	0	0
dingo	0	0
dinosaurus	1	2

Ud fra disse tre stikprøver, og det er igen kun stikprøver, men dog foretaget tre forskellige steder i intervallet A til D, er det umuligt at accep-

tere påstanden om at NET skulle anføre lige så mange eksempler som DDO. I de to sidste stikprøver har DDO fx 4–5 gange så mange eksempler som NET. Noget tyder på at anmeldernes sammenligning med NET mere går på den ordbog de gerne vil lave, end på det der i øjeblikket (juni 2004) er tilgængeligt på internettet. I hvert fald er det slående at stikprøverne viser et langt større antal eksempler i NET i begyndelsen af alfabetet, mens antallet længere fremme er stærkt aftagende, og oplysningstypen vistnok er helt fraværende i alfabetets anden halvdel.

6. Kollokationer

Også kollokationerne hører til de oplysninger som anmelderne påstår skulle være betydeligt mindre omfattende behandlet i DDO end i NET – og også det er en sandhed med modifikationer. Vi har igen foretaget et par stikprøver på to tilfældige sider, idet vi følger anmelderne og i DDO tæller grammatiske kollokationer (konstruktionsoplysninger) samt de kortere sprogbrugseksempler, mens der for NET's vedkommende optælles eksempler listet under *kollokationer*. Også her undersøges kun ord der optræder i begge ordbøger.

	Antal kollokationer	
Lemma	NET (31)	DDO (39)
afsløre	9	15
afsløring	0	5
afslå	7	2
afsmag	2	1
afsmeltet	1	1
afsmeltning	0	0
afsminke	1	1
afsmitning	0	1
afsmittende	1	1
afsnit	8	11
afsnubbe	1	0
afsnøre	1	1

	Antal kollokationer	
Lemma	NET (17)	DDO (29)

	Antal kollokationer	
diskursiv	1	0
diskusprolaps	1	0
diskussion	6	11
diskussionslysten	0	0
diskutabel	0	0
diskutere	3	11
diskvalificere	1	1
diskvalifikation	0	0
dis-mol	0	0
disparat	0	0
dispensation	2	5
dispenser	0	0
dispensere	3	1

Disse stikprøver tyder ikke på at DDO skulle være NET kvantitativt underlegen mht. kollokationer, tværtimod. Dog må vi endnu en gang understrege at der kun er tale om tilfældige nedslag som ikke bør tillægges for stor vægt. Hvis fx en tilsvarende optælling foretages i de stikprøver der blev brugt ved eksemplerne, fører det til det modsatte resultat, og vi vil derfor ikke påstå at DDO ligefrem skulle indeholde flere kollokationer end NET. Mere interessant synes vi det er at man kan ane nogle tendenser i materialet som peger på en mulig forklaring. De to værker ser ud til at behandle kollokationer forskelligt, og det afspejler sig i både kollokationernes antal og art. DDO lægger som en korpusbaseret ordbog vægt på at de sprogbrugseksempler der bringes, er forankret i autentisk sprogbrug. Det er også grunden til at DDO skelner så klart mellem konstruktionsoplysninger og sprogbrugseksempler. Alle sprogbrugseksemplerne er udvalgt på grundlag af en statistisk behandling af korpusmaterialet. Af samme grund giver det kun mening at bringe eksempler ved ord der har en vis udbredelse i sproget, og det fremgår også af stikprøverne herover: Det er typisk de udbredte, almindelige ord der har mange kollokationer (**afsløre**, **afsnit**, **diskussion**, **diskutere**), mens sjældne ord har 0 eller kun grammatiske kollokationer. Det gælder ikke i samme grad for NET, der dels har en mere ligelig fordeling af kollokationerne, dels for mange – også mindre hyppige – ords vedkommende bringer ganske mange kollokationer, også kollokationer som er sjældne eller ikkeforekommende i autentisk sprog. Fx angiver NET under **dinar** ikke mindre end 9 kollokationer,

hvor DDO har 0: *algeriske dinarer, bahraiske dinarer, irakiske dinarer, jordanske dinarer, kuwaitiske dinarer, libyske dinarer, sudanesiske dinarer, tunesiske dinarer, yemenitiske dinarer*. Hverken *bahraiske dinarer* eller *yemenitiske dinarer* har nogen forekomster ved søgning i Google. Tilsvarende anføres under **beklumret** kollokationen *en beklumret luft*, en ordforbindelse der ikke har nogen belæg i moderne tekster.

7. Afsluttende bemærkninger

Som nævnt i indledningen har vi ikke mulighed for at kommentere alle punkter i HB og VV's grundige anmeldelse. Man kunne dog have lyst til spørge hvordan anmelderne kan vide at ordbogen er for lærd og kompliceret for de fleste brugergrupper, men kun kan bruges af avancerede brugere såsom studerende og forskere. Det er et postulat som vi gerne ser blive gjort til skamme når ordbogen foreligger i sin helhed.

En hel del af vores bemærkninger er affødt af anmeldernes gennemgående tilbøjelighed til at sammenligne de to fundamentalt forskellige ordbøger NET og DDO. Eftersom ordbøgerne er konciperet til og foreligger i to helt forskellige medier, mener vi ikke denne sammenligning er rimelig, ej heller at den er foretaget på en rimelig måde. Derfor har vi søgt at nuancere det billede der fremkommer i anmeldelsen. Vores kritik af kritikken er dog kun udtryk for en interesse i at der føres en åben debat om indhold, udformning og omfang af danske ordbøger, og vi ser frem til de af anmelderne annoncerede bidrag, som vi også håber at få lejlighed til at kommentere.

8. Litteratur

Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2004: Den Danske Ordbog imponerer og skuffer. I: *Hermes* 33, 149–178.

Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang mfl.: *Den Danske Netordbog*.
<http://netordbogen.asb.dk>.

DDO = *Den Danske Ordbog*.

Den Danske Ordbog. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal 2003–2005.

Lorentzen, Henrik/Lars Trap-Jensen 2004: Kommentarer til Henning Bergenholtz og Vibeke Vrang: Den Danske Ordbog imponerer og skuffer. I: *Hermes* 33, 179–192.

NET = Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang mfl.: *Den Danske Netordbog*.

Kjersti Rongen Breivega

Audun Øyri: *Norsk medisinsk ordbok*. Oslo: Det Norske Samlaget 2003, 7. utgåva.

Innleiing

Audun Øyris *Norsk medisinsk ordbok* er ein klassikar i norsk fagleksikografisk tradisjon. Den første utgåva kom ut i 1987, og sidan har boka gjennomgått større eller mindre revisjonar i alt sju gonger. Nefrologen Audun Øyri rakk å fullføre arbeidet med den sjuande revisjonen få dagar før han gjekk bort i mai 2002.

Norsk medisinsk ordbok (frå no: NMO) er eit i norsk samanheng eineståande produkt som nyt høg status i det medisinske miljøet. Grunnstammen av oppslagsorda er bygd på ordbøkene *Dorlands Illustrated Medical Dictionary* og *International Dictionary of Medicine and Biology* og det internasjonale anatomiske namneverket *Nomina Anatomica* (NA). Hovudkjeldene for oppdateringane er tidsskrifta *The Lancet*, *New England Journal of Medicine* og *Tidsskrift for Den norske lægeforening* og vidareføringa av NA, namneverket *Terminologica Anatomica* (TA).

Den primære målgruppa er rimeleg nok personellgruppene innan helsetenesta, men ein kan ha stor nytte av NMO også utan medisinsk-fagleg skulering. At boka evnar å nå eit relativt breitt publikum, vart også understreka då Øyri i 2001 fekk ”Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforenings ordbokpris” (sjå <http://samlaget.no>).

Når NMO er ei ordbok som er av interesse for mange målgrupper, er det både fordi lemmalista er lang (25.274 oppslagsord i den sjuande utgåva) og fordi eit breitt felt av medisinsk terminologi blir dekt. Blant oppslagsorda finn vi – ved sida av talrike sjukdomstermar (t.d. *sinusitis frontalis*) og anatomiske termar (t.d. *øsofagus*) – også namn på lækjemiddel (t.d. *enkainid*), medisinske prosedyrar (t.d. *Bassets operasjon*), teknisk apparatur (t.d. *Engstrøms respirator*) og mange allmennspråklege ord og uttrykk som på ulike vis er knytte til feltet medisin (t.d. *blåbærsoft* og *feig*).

Døma ovanfor illustrerer også at ”norsk” medisinsk terminologi er bygd opp av leksem frå fleire ulike språk og språkregister: (original)latin, (original)gresk, fornorska latin, fornorska gresk og (original)norsk. Desse registra lever side ved side i den forstand at det ofte er slik at eitt og same omgrep blir referert til via termar frå fleire av desse

registra. I tillegg kjem eventuelle synonym og rettskrivingsvariantar innan dei ulike registra. Eit feitt døme er den anatomiske lokalisasjonen *spiserøyr*. Mogelege termval er her m.a.: *matrøyr*, *øsofag*, *øsofagus*, *esophagus*, *esofagus*, *oesophagus* og *oesofagus*. Eit bilete av den samansette språklege situasjonen innan norsk medisinsk terminologi er dessutan ikkje komplett før også den engelske påverknaden er nemnd. Det klassiske latinske og greske vokabularet er rett nok felles for norsk og engelsk terminologi, men engelskspråklege skrivemåtar vil ofte konkurrere med dei norske (t.d. *follicular conjunctivitis*). I tillegg kjem mange genuint engelske termar, m.a. for nyare sjukdomstypar (t.d. *eating disorder*). Å handtere denne termfloraen på ein ryddig måte er ei stor utfordring i leksikografisk arbeid på fagfeltet, og eg vil nedanfor kome attende til korleis dette er løyst i NMO.

Avslutningsvis i denne innleiinga bør det presiserast at underteikna er filolog med røynsle frå arbeid med medisinsk terminologi. Aspekt ved NMO som det krevst medisinsk kompetanse for å vurdere, vil dermed ikkje bli behandla.

Struktur og innhald

Megastrukturen i NMO følgjer eit tradisjonelt mønster med fortekst, lemmaliste og ettertekst. Det totale sidetalet er 1421. Dette er 546 fleire sider enn i den femte utgåva frå 1996. Dette heng til ein viss grad saman med at fontstorleiken er auka, men det speglar også klart substansielle endringar og forbetringar i form av at fleire nye oppslagsord er komne til og at det er meir stoff både i for- og etterteksten.

Forteksten femner om ordboksnøkkel, avkortingsliste, forord og innleiing. Ordboksnøkkel og avkortingslista er pent presenterte på raud botn. Desse to innhaldsmomenta er attgjevne som siste del av etterteksten også, og er såleis lett tilgjengelege. Dette er ei klar betring; tidlegare utgåver har mangla nøkkel, og avkortingslista har hatt ei meir anonym plassering.

Efterteksten femner om eit omfattande engelsk register, ei liste med nyttige Internett-adresser (2 sider), eit oversyn over normalverdiar for ein del laboratorieprøver (3 sider) og dei tidlegare nemnde nøkkelen og avkortingslista. Det engelske registeret er nytt for denne utgåva. Det listar 18.562 termar. Desse termane er også nemnde avslutningsvis i dei relevante ordboksartiklane i sjølve lemmalista. I det engelske registeret er også den norske hovudtermen ført opp. Om ein er mest fortruleg med den engelskspråklege terminologien, kan ein altså via dette registeret

lett finne den relevante ordboksartikkelen i lemmalista. Den engelske termlista er såleis eit svært nyttig supplement.

Makrostrukturen i NMO er ei klassisk, alfabetisk ordna liste med ordboksartiklar. Bokstavskifta er tydeleg markerte, og starten på første og siste oppslagsord i vekselvis venstre og høgre kolonne er førte opp ytst i topp teksten ved sida av midtstilt paginering.

Den prototypiske ordboksartikkelen har følgjande mikrostruktur: oppslagsord, eventuelle synonym/ekvivalentar, definisjon eller forklaring, etymologiske opplysningar og engelsk term (jf. det engelske registeret):

- a) **Hydrocele** vassbrokk, oppsamling av væske i hinnerpalta omkring testis eller langs sædstrengen [gr *hydor* vatn + *kele* brokk]
EN *hydrocele*

Døme a) er representativt for Øyris lettilgjengelege og informative leksikografiske praksis: etter oppslagsordet følgjer først ein norsk ekvivalent, deretter ein definisjon som er forståeleg for folk flest (i alle høve når *testis* er eige oppslagsord).

Men ein første kritisk merknad knyter seg til den typografiske presentasjonen av engelsk term. Som eg har gjeve att i a), er presentasjon av engelsk term markert med EN i versalar. EN er dessutan ytterlegere framheva ved å vere plassert inni ei rute. Dette fører til at EN – ved sida av det utheva oppslagsordet – blir blikkfanget i ordboksartiklane. Vel er den systematiske opplistinga av engelske termar ein kvalitet i NMO, men måten denne informasjonen blir presentert på i sjølve ordboksartiklane, er forstyrrende.

Ved sida av ordboksartiklar som a), finn vi også mange som har rein tilvisingsfunksjon. Som b) og c) syner, dreier dette seg både om tilvising til hovudterm/hovudoppslag og om å ha ei realistisk innstilling til i kva grad dei ulike målgruppene kan forhalde seg til ei ordbok redigert på nynorsk:

- b) **Hutchinson-Gilfords syndrom** *progeria* (s d)
c) **åpen/åpent** sjå også open/opent [bm]

Ad c) kan også nemnast at ein del bokmålsord faktisk er oppslagsord:

- d) **åndenød** (bm) det å vera andpusten, tungpusten, andfådd; dyspné

Døme d) illustrerer også den høge statusen NMO tildeler heimlege, folkelege ord og uttrykk anten ved å gje dei status som oppslagsord

eller ved å nemne dei som synonym. Under ordboksartikkelen som omhandlar *diaré* blir desse synonyma lista opp: *tappskite, tynndriv, livsykje, dritelte, renneskite!* Dette er ei karakteristisk side ved NMO som truleg er av vel så stor interesse for t.d. språkfolk som for personellgruppene innanfor helsesektoren.

Om heimlege ord og uttrykk får relativt stor plass, er det sjølvstapt leksem med opphav i latin og gresk som dominerer NMO. Norsk medisinsk terminologi er, som nemnt innleiingsvis, bygd opp av leksem frå ulike språk og språkregister, og kva prioriteringar og utval ein skal gjere, ikkje minst med omsyn til kva term som skal fungere som hovudoppslagsord, er ikkje innlysande. I dei medisinske fagmiljøa er preferansane for dei ulike registra og termane vekslende; som leksikograf eller terminolog får ein altså ikkje eintydige råd. Det ville difor vere utilrådeleg å leggje til grunn rigide prinsipielle retningslinjer for terminologisk og leksikografisk arbeid på feltet. Ein klar tendens i norsk medisinsk terminologi er likevel at det er sterkast tradisjon for bruk av det klassiske medisinske registeret (dvs. original latin eller gresk) ved anatomiske termar, medan det fornorska registeret oftare blir brukt om sjukdomstermar.

Når det gjeld val av hovudoppslagsord, er NMO relativt konservativ. I tråd med gjeldande praksis er hovudinngangane for anatomiske lokalisasjonar oftast dei klassiske termane (t.d. *sinus frontalis*). Men også hovudoppslag for sjukdomstermar er ofte henta frå det same registeret (t.d. *sinusitis sphenoidalis*, og altså ikkje dei fornorska termane: *sfenoiditt* og *sfenoidalsinusitt*). Dette er likevel berre tendensar i eit stort ordboksmateriale. Val av språk(register) for hovudoppslagsord i NMO vekslar sjølvstapt ein del, og dette er heilt rimeleg slik situasjonen innanfor norsspråkleg medisinsk terminologi er.

Når det er sagt, kan eit bra prinsipp likevel vere å prøve å harmonisere terminologien innanfor spesifikke sjukdomsgrupper, organ-system eller andre relaterte saksfelt. Også slik sett synest redaksjonen bak NMO å ha gjort eit godt stykke arbeid. Om vi ser nærare på sjukdomsgruppa *sinusitis sphenoidalis* tilhøyrer, altså ulike typar biholebetennelse, så syner det seg at alle dei spesifiserte variantane av biholebetennelse har originallatinsk hovudterm, og at desse er presenterte samla under oppslaget *sinusitis* på ein oversikteleg måte: *sinusitis frontalis/ethmoidalis/maxillaris/sphenoidalis*.

Men det som er essensielt, og som er tema for neste hovudavsnitt, er at ei ordbok som NMO samstundes legg til rette for at det er mogeleg å finne fram til det ønskte hovudoppslaget også om ein er van med å bruke termar frå andre register enn det som er valt som hovudoppslag.

Funksjonalitet

Sagt på ein annan måte, bør ei ordbok som NMO ha ein funksjonalitet som sikrar at flest moglege brukargrupper blir losa fram til ønskt ordboksartikkel uavhengig av språk(register)preferanse. Det ville sjølvstøtt vere eit heilt urimeleg krav at alle tenkjelege termalternativ og rettskrivingsvariantar var oppførde. Men i dei tilfella termar frå dei tre hovudregistra latin/gresk, fornorska latin/gresk og norsk er i vanleg bruk, bør det vere moglege å finne fram med utgangspunkt i desse. For målgrupper som kjenner eller føretrekkjer den engelske terminologien, er denne typen funksjonalitet på ein framifrå måte sikra via det engelske registeret.

Som vist i døme b) og c) ovanfor, er det mange tilvisande ordboksartiklar i NMO. Mykje er såleis lagt til rette for at denne typen funksjonalitet skal vere på plass. Men diverre er det ein del døme på at gode intensjonar ikkje har ført heilt fram. Eg avgrensar meg her til å illustrere eit par-tre av dei:

Sjukdomsgruppa biholebetennelse er alt nemnd som eit døme på NMOs relativt konservative terminologiske praksis, og som eit døme på at relaterte omgrep har hovudoppslag innan same språkregisteret. Så langt alt vel. Kva tilvisingsoppslag finst så for desse tilstandane? Ingen av dei norske ekvivalentane har eigne inngangar. Sidan dette dreier seg om meir spesielle former for biholebetennelse, altså ikkje den varianten folk flest kjenner som biholebetennelse, men derimot *pannebiholebetennelse*, *silbeinsbiholebetennelse*, *kjevebiholebetennelse* og *kilebeinsbiholebetennelse*, er det kanskje ikkje så kritikkverdig at det ikkje finst tilvisingsoppslag for nokre av desse norske termane. Det er dessutan til stor hjelp at dei tilsvarande anatomiske lokalisasjonane har tilvisingsinngangar på norsk. Men at berre to av dei fornorska termane (*sfenioditt* og *etmoidalsinusitt*) er oppslagsord, er meir uheldig då mange nyttar dette registeret for denne typen termar. Etter denne meldaren sitt syn hadde såleis *maxillarsinusitt* og *frontalsinusitt* fortent tilvisingsoppslag.

Det andre dømet i høve funksjonaliteten i NMO er udiskutabelt kritikkverdig: For den anatomiske lokalisasjonen som på norsk heiter *botntarm* eksisterer det mange ulike skrivemåtar av dei latinske nemningane: *cøcum*, *cecum*, *caecum* og *coecum*. Det er ikkje vidare opplagt

kva oppslagsord ein skal bla opp i eit tilfelle som dette, og ord-
boksredaktørane må difor vere ekstra påpasselege med tilvisingane.

Om vi går inn via den norske termen *botntarm*, blir vi viste til *cecum*. Når vi så finn oppslaget på *cecum*, viser det seg at vi skal vidare til *caecum*, som er hovudoppslaget:

- e) **botntarm** *cecum* [no.]
- f) **cecum** sjå *caecum*

Det same skjer om vi går inn via *cøkum*:

- g) **cøkum** sjå *cecum*

Den same ekstra runden før ein er framme ved oppslaget for *caecum* kan også bli ein realitet om vi går inn via *coecum* og er uheldige nok til å satse vidare på *cøkum*:

- h) **coecum** ein mykje brukt stavemåte for blindtarmen, d e blind-
tarmdelen av tjukktarmen, sjå oppslaget *caecum* (TA) og *cøkum*
EN *cecum*

Men endeleg er vi framme ved målet:

- i) **caecum** (TA) *cecum, coecum*; den første delen av tjukktarmen –
intestinum caecum, blindtarmen (NB ikkje blindtarmsvedhenget)
e.n. botntarmen; n.rettskr. er ikkje fastlagd, forma *cøkum* er ofte
nytta [lat. *caecus* blind]

Skal det ta så lang tid? Her verkar er det også uryddig at det er vist til engelsk term under oppslaget for *coecum*, men ikkje under oppslaget for *caecum*.

Slike døme som dette er det diverre ein del av. *Spiserøyret*, som vart nemnt innleiingsvis, har lidd ein enda meir ublid lagnad enn *botntarmen*. I tillegg til mange misvisande tilvisingar, er nemleg resultatet kuriøst i den forstand at ein har klart det kunststykket å presentere to oppslag på *øsofagus* (som står rett etter kvarandre), der det første viser til *oesophageus*, medan den andre syner seg å vere hovudoppslag for lokalisasjonen. I det engelske registeret er det elles, heilt korrekt, vist til *øsofagus*, men også her to gonger etter kvarandre. Når det gjeld funksjonaliteten, har altså NMO eit klart betringspotensial.

Avkortingar og andre mikrofenomen

Avkortingar har ein viktig funksjon i det komprimerte ordboksformatet. Som tidlegare nemnt er det utarbeidd ei lett tilgjengeleg avkortingsliste i denne utgåva av NMO.

Ei viktig avkortning som ikkje er nemnd i lista er TA, som vi ser brukt i i) ovanfor. TA står for *Terminologica Anatomica*. Denne opplysninga finst i ein eigen ordboksartikkel i NMO, men det er vel ikkje i lemmalista ein skal gå til for å finne ut kva avkortingane står for? NA (*Nomina Anatomica*), som TA har avløyst, står oppført i avkortingslista, så her er det nok snakk om manglande oppdatering.

Andre skjemmande småfeil og inkonsistensar er at eponymmarkeringa ofte manglar (sjå t.d. *Aagenaes' syndrom* og *Cruveilhier-Baumgartens syndrom*). Den plasseringa avkortingane har i ordboksartikkelen varierer også for mykje. Somme gonger står avkortingar rett etter oppslagsordet, andre gonger på slutten av artikkelen, og dette kan i somme tilfelle verke misvisande. Dette gjeld særleg avkortinga *bm* (bokmålsord). I høve ein del av avkortingane vekslar ein også mellom bruk av hakeparentes og vanleg parentes. Ein vaken lesar vil ha lagt merke til dette i døme c) og d) ovanfor.

Når det gjeld avkortingar, er det hevdvunnen praksis i ordbøker at ein kan sløyfe punktum for å spare plass, så sant avkortingane ikkje kan forvekslast med leksikalske ord. Denne meldaren synest prinsipielt at dette gjev eit uryddig inntrykk, og har vanskeleg for å forstå kor mykje plass ein eigentleg sparer, når resultatet ofte blir eit ekstra mellomrom i staden for to punktum (t.d. *m.a.* vs. *m a*). Men så lenge ein gjennomfører det systemet ein legg opp til, er dette i og for seg noko dei ulike ordboksredaksjonane må få råde med som dei vil. Når det i avkortingslista i NMO heiter *bm*, *jf* og *pga*, men *da.*, *ty.* og *lat.*, er dette såleis i tråd med gjeldande praksis. Det er kanskje meir uklart kvifor *utt.* og *n.* skal ha punktum? Kritikkkverdig er det i alle høve at avkortingane ikkje alltid blir skrivne slik dei er presenterte i lista. *Pga* blir t.d. skrivne med punktum under oppslaget om *Aagenaes' syndrom*.

Den norske språkføringa i NMO er det i all hovudsak ei lise å lese. Ein og anna feil korrekturen har oversett finst det rett nok: *forverrast* er t.d. ikkje eit sjølvstendig reflektivt verb på nynorsk, og det heiter *verdsdel*, ikkje *verdensdel*. Og bokmålsinngangen for *rubella* har kome vel nær sitt språklege opphav: *røde hunde*.

Avsluttande merknad

Dei kritiske merknadene har ein tendens til å få siste ordet i bokmeldingar. Denne meldaren vil derimot avrunde med å understreke at NMO har langt fleire kvalitetar enn veiskapar. Boka har ei eineståande evne til å dekkje behova til vidt forskjellige målgrupper, og ho forvaltar eit unikt leksikografisk materiale. Vi er mange som håper at Det Norske Samlaget klarer å vidareføre *Norsk medisinsk ordbok* i Øyris ånd.

Ilse Cantell

En ny specialordbok för en tvåspråkig verklighet

Ambrosius Wollstén (red.): *Suuri lakikielen sanakirja suomi-ruotsi-suomi*. (Stor finsk-svensk-finsk juridisk ordbok). Esbo: Plataani Oy 2003. 876 s.

Lagspråket svenska, översättning till finska

Finlands lag var ända till separationen från Sverige 1809 lika med Sveriges lag. Under den svenska tiden översattes landslagen och stads-lagen till finska och senare också 1734 års lag. Bland de tidiga lag-översättarna fanns länsssekreteraren i Åbo och Björneborgs län Samuel Forseen, som började översätta 1734 års lag till finska genast efter att den stiftats och getts ut i text. 1734 års lag var i kraft under auto-nomitiden (1809–1917) överlevde den. Den översattes på nytt till finska av Gustaf Cannelin: Handelsbalken (fi. *kauppakaari*), jordabalken (fi. *maakaari*), byggningsbalk (fi. *rakennuskaari*) och rättegångsbalken (fi. *oikeudenkäymiskaari*) är fortfarande i kraft i Finland även om de till stora delar ändrats i olika skeden.

Lagspråken finska och svenska, översättning till svenska

Efter att Finland blev självständigt 1917 och fick sin regeringsform 1919 publiceras alla lagar i *Finlands författningssamling* både på finska och på svenska¹. Finland har alltså ett flerspråkigt nationellt rätts-system, så som Marcus Galdia nämner i sin artikel i föregående nummer av LexicoNordica (2003). En omfattande översättningsverksamhet från finska till svenska i anknytning till lagstiftningsarbetet försiggår i riksdagen, vid Statsrådets translatorsbyrå och i de olika ministerierna och ämbetsverken. År 2000 fick Finland en ny grundlag vilket medförde en hel del ny terminologi och ett omfattande över-sättningsarbete. Dessutom översätts en hel del officiella texter i kommunerna. I all denna textproduktion behövs bra lexikografiska

¹ Dessutom publiceras lagar som gäller lappländska områden också på samiska i *Finland författningssamling*.

hjälpmedel, både allmänspråkliga sådana och lexikografiska produkter på den juridiska terminologins område.

Trots det uppenbara behovet och trots en lång tradition² av två- och flerspråkiga juridiska ordböcker har Finland inte på en tid haft en högklassig och aktuell juridisk ordbok som beskriver endast de två nationalspråken finska och svenska. Y.J. Hakulinens *Uusi lakikielen sanakirja* vars andra upplaga är från 1974 är trespråkig (finsk-svensk-tysk). Den är för länge sedan föråldrad och har inte blivit uppdaterad. Ambrosius Wollstén gav tillsammans med M. Scheinin för ett antal år sedan ut en finsk-svensk-finsk juridisk ordbok med titeln *Lakikielen perussanakirja suomi-ruotsi-suomi* (Juridisk basordbok finska-svenska-finska, 1995). Den är mindre omfattande än den nya ordboken och har inte fått erkänsla som vederhäftig ordbok. Den ordboken nämns över huvud taget inte i förtexterna till den nya ordboken och det är därför oklart om författaren tänkt sig denna som en bearbetad och utvidgad upplaga av den tidigare ordboken eller om den nya ordboken är ett helt nytt verk utarbetat från helt nya utgångspunkter.

Ett viktigt hjälpmedel för skribenter som producerar texter i anknytning till juridik och förvaltning är *Svenskt lagspråk i Finland* (i fortsättningen förkortat SLAF)³. *SLAF* är framför allt en handbok som ger råd i språkriktighetsfrågor och andra frågor för dem som översätter och granskar lagar. Någon ordbok är *SLAF* inte, men den innehåller en omfattande finsk-svensk ordlista över sådana ord som ofta används fel i Finland. I ordlistan ingår också ord och uttryck som rekommenderats av Statsrådets svenska språknämnd.

Statsrådets språktjänst ger ut terminologiska ordlistor från olika områden inom förvaltningen. Språktjänstens verksamhet är terminologiskt inriktad och publikationerna vanligen flerspråkiga. Bland de senaste finns t.ex. den femspråkiga (finsk-svensk-engelsk-tysk-franska) *Verosanasto Skatteordlista* (2002) med termer från skatteförvaltningens område.

Finlands författningssamling publiceras i form av häften med de nyaste författningarna och alla ändringar i de befintliga författningarna. Författningssamlingen finns nu också tillgänglig på Internet på adressen www.finlex.fi med namnet FINLEX®. FINLEX®-tjänsten ger tillgång till nio olika databaser, bl.a. en finskspråkig och en svenskspråkig författningsdatabas där man kan göra sökningar i lagtexter på respektive

² Marcus Galdia redogör förtjänstfullt för den här traditionen i *LexicoNordica* 10 (2003:124ff.)

³ *SLAF* kommer ut i en fjärde upplaga vid tiden då detta skrivs och hinner därför inte recenseras förrän i nästa nummer av *LexicoNordica*.

språk. Dessutom ger FINLEX® tillgång till en del ordlistor, bl.a. en femspråkig domstolsordlista i pdf-format. Denna ordlista är utarbetad och utgiven också i bokform av Statsrådets språktjänst. Lagböckerna *Finlands lag I–II* ges ut på ett kommersiellt förlag och de innehåller de mest centrala författningstexterna.

En hel del arbete görs alltså på offentlig nivå för att det finska och det svenska lagspråket i Finland skall vara så vårdat och enhetligt som möjligt. De här nämnda hjälpmedlen når en stor skara av professionella översättare. Målgrupperna och de faktiska användarna är troligen en ganska väl avgränsad grupp.

Förutom dessa hjälpmedel innehåller också de allmänspråkliga finsk-svenska och svensk-finska ordböckerna juridiska termer och samhällsterminologi. *Stora finsk-svenska ordboken* (2004, i fortsättningen SFSO) som föreligger som manuskript då detta skrivs, är en allmänspråklig storordbok och den innehåller bland sina ca 95.000 artiklar ca 1000 artiklar med ämnesmarkören *oik* för juridisk terminologi. SFSO är avsedd att tjäna professionella översättare och den används också flitigt av översättarna vid de olika institutionerna där offentliga texter översätts i Finland. Senare i denna recension skall jag med hjälp av ett litet test se om det finns en lucka mellan denna ordbok, som är den mest omfattande ordboken mellan finska och svenska, och behovet hos översättarna. Jag skall se om denna lucka kan fyllas av en fackordbok av den typ som *Suuri lakikielen sanakirja suomi-ruotsi-suomi* är en representant för.

Den nya juridiska ordboken

Suuri lakikielen sanakirja suomi–ruotsi–suomi (i fortsättningen AW) är en biskopal tvåspråkig fackordbok som beskriver ordförrådet i finskspråkiga och svenskspråkiga finländska lagtexter. Ordboken består av en finsk-svensk ordlista på 384 sidor och en svensk-finsk ordlista på 350 sidor. Dessutom ingår i boken fem omfattande bilagor⁴, en finsk-svensk lista med juristtitlar, en svensk-finsk dito, benämningarna på författningarna i Finlands författningssamling i en finsk-svensk förteckning och i en svensk-finsk förteckning. Sist i boken finns en lista med böjningsparadigmen för oregelbundet böjda svenska verb.

⁴ Jag använder här ordet *bilaga* även om man lika väl kunde kalla dessa element rätt och slätt för delar i ordboken. De har en självständig funktion och upptar ca en sjättedel av bokens sidantal.

Ordboken är utgiven av företaget Plataani Oy som bedriver både förlagsverksamhet och kursverksamhet. Författaren till ordboken, Ambrosius Wollstén, är själv lärare på företagets kurser i juridikens svenska. Företagets webbplats erbjuder förutom kurs- och produktpresentationer av förlagets böcker också material som fungerar som uppdatering till den tryckta ordboken. En användare som skaffat boken antingen via bokhandeln eller direkt från förlaget kan skaffa sig en användaridentifikation som ger honom eller henne gratis åtkomst till det kompletterande materialet. Ett nytt och fräscht sätt att så gott som direkt förse sina användare med kontinuerligt uppdaterat material!

Uppdateringarna gäller den finsk-svenska och den svensk-finska ordlistedelen i boken och de två delarna med benämningarna på författningarna i Finlands författningssamling. Uppdateringarna finns utlagda på Internet i form av tabeller som överförs i pdf-format. Författningslistorna finns sorterade i två olika tabeller för respektive språkriktning, dels i alfabetisk ordning, dels sorterade enligt det nummer författningarna har i Finlands författningssamling. Åtminstone tills vidare har inte listorna med juristtitlar kompletterats med några uppdateringar, men titlarna är inte heller ett område där nyheter dyker upp lika ofta som när det gäller ny lagstiftning.

Uppdateringarna på nätet börjar med lagar från utgivningsåret och då detta skrivs (april 2004) har ca hälften av benämningarna på lagar från 2003 hunnits med.

Det uppdaterade materialet på nätet fungerar inte som en riktig elektronisk ordbok. Sökningar kan inte göras i en databas, enligt uppslagsord, i fulltext eller med hjälp av trunkeringstecken. Uppdateringarna fungerar på pdf-formatets villkor och man söker i dokumenten på samma sätt som i vilket pdf-dokument som helst, dvs. med tangentkombinationen *Ctrl f* eller genom rullning upp och ner. Något bättre blir sökmöjligheterna av att lagbenämningarna finns sorterade dels alfabetiskt, dels enligt författningsnummer. Det senare ”åtkomstalfabetet” finns inte i den tryckta ordboken.

Syfte och målgrupp

AW är på samma sätt som de flesta allmänspråkliga ordböcker mellan finska och svenska i första hand avsedd för finskspråkiga användare. (Detta gäller inte alltid fackordböcker mellan dessa språk, eftersom fackspråksöversättare från finska till svenska ofta har svenska som modersmål.) Ordbokens titel, innehållsförteckning och förord ges bara på finska. Endast på finska står också rubrikerna för de olika delarna i

boken, dvs. rubriken för förkortningsförteckningen, för den finsk-svenska och den svensk-finska ordlistan, för de två bilagorna och för förteckningen över oregelbundet böjda verb. Det att man valt att ha med den sista verbförteckningen förstärker ytterligare uppfattningen om ordbokens funktion som hjälpmedel för finskspråkiga användare. För de finskspråkiga användarna har verbförteckningen ett mervärde.

Dessutom kan man utgående från förordet sluta sig till att ordboken är avsedd att användas i Finland och som hjälpmedel i arbetet med texter som avser finländska förhållanden inklusive Åland. Enligt förordet upptas i boken ord som förekommer i Sveriges lagstiftning endast i begränsad utsträckning i vissa fall då ordet i fråga inte stämmer överens med det som används i lagtexterna i Finland.

Målgruppen är inte helt identisk med den målgrupp som t.ex. handboken *Svenskt lagspråk i Finland* och ordlistorna utgivna av Statsrådets språktjänst är avsedda för. Det kan tänkas att en fackordboks användargrupper är något mera omfattande än de grupper som använder terminologiska ordlistor. Enligt *NLO* kan det vara orsak att göra skillnad mellan fackordböcker för lekmän och fackordböcker för specialister. Den senare typen innefattar terminologiska ordböcker som bearbetats enligt terminologiska principer. Också en lekman kan ibland tänkas använda en fackordbok av rent intresse för ordförrådet på området.

Om man betraktar *AW* som en fackordbok för specialister består problemet med målgruppen. Översättarna vid Statsrådets translatorsbyrå och i riksdagen översätter lagtexter och en hel del andra texter från finska till svenska och översättarnas modersmål är svenska. Att producera svensk text på så hög specialiseringsnivå klarar inte en icke-svenskspråkig person av, inte ens med hjälp av en hur högklassig ordbok som helst. Målgruppen för *AW* måste alltså sökas på annat håll. Om användarna är tänkta att vara personer med finska som modersmål, vilket alltså ordbokens metaspråk och utomtexter tyder på, finns det en hel del andra grupper som kan ha användning av detta slag av fackordbok. Översättning och annan svensk produktion av officiella texter sker på många håll i Finland och ofta är det en finskspråkig person som översatt en text eller producerat den i original.

En juridisk ordbok kan dessutom tänkas ha en funktion som hjälpmedel i muntlig "textproduktion". Finlands grundlag tryggar medborgarnas rätt att inför domstol och andra myndigheter använda sitt eget språk, dvs. finska eller svenska. Domare och andra tjänstemän i Finland skall kunna svenska åtminstone till ett minimum. Dessa svensk-kunskaper hör alltså till tjänstemännens behörighetskrav, men är mycket ofta just minimala och då kan det väl tänkas att det hos domstolarna och

myndigheterna finns ett praktiskt behov av en ordbok som innehåller mera juridisk terminologi än de allmänspråkliga ordböckerna.

Typ av ordbok, de lexikografiska principerna

Något eget terminologiskt arbete ligger inte bakom AW. Ordboken är inte bearbetad enligt terminologins principer. Men ordbokens lemman är ord från ett begränsat fackområde. Det är inte fråga om en terminologisk ordlista och inte om en allmänspråklig ordbok utan om en fackordbok inom fackområdet juridik. Nedan koncentrerar jag mig i min presentation och värdering just på den egentliga delen av ordboken, dvs. de två ordlistorna.

Ordbokens informationstyper är i den svensk-finska delen semantiska och för svenskans del i den finsk-svenska ordlistan semantiska och formella. På vissa ställen förekommer också encyklopedisk information som användaren kan tänkas ha nytta av vid översättningsarbetet. Så anges t.ex. om termen *lantmäteriavgift* (fi *maanmittausmaksu*) på båda sidorna i ordboken att benämningen utgått den 1.1.1997.

En typisk artikel innehåller kort och gott ett ettordslemma och en ettordsekvivalent. I den finsk-svenska listan kan en artikel typiskt se ut så här:

korvauspäätös ersättningsbeslut, -et

Motsvarande lemma-ekvivalentpar ges i den svensk-finska ordlistan utan böjningsangivelse:

ersättningsbeslut korvauspäätös

Ordbokens lemman är dock inte alltid ettordsenheter utan också fraser har lemmatiserats. I den finsk-svenska ordlistan finns i anslutning till *korvaus* åtta fraslemman som enligt ett mera traditionellt lemmatiseringssätt hade placerats som exempelfraser under lemmat *korvaus* ('ersättning')⁵. I det sista fallet här nedan finns t.o.m. kasusformen abessiv lemmatiserad:

korvaukseen oikeutettu ersättningsberättigad; skadeståndsberättigad

korvauksen hakija ersättningsökande, -n

⁵ På grund av finskans gradböjning placeras dessa dessutom före det "riktiga" lemmat i kasus nominativ (*korvaus*).

korvauksen järjestely ersättningsreglering, -en
korvauksen korotus ersättningsförhöjning, -en
korvauksen määrä ersättningsbelopp, -et
korvauksen saaja ersättningstagare, -n
korvauksen taso ersättningsnivå
korvauksetta gratis

Ekvivalenterna till fraslemmana ovan är ettordsenheter och det verkar som om det här var ekvivalenterna som föranlett lemmatiseringen av fraserna. Samma intryck av att målspråket styr lemmatiseringen förstärks av det faktum att liknande lemmatiseringar av fraser också finns på den svensk-finska sidan i ordboken.

Så ges där t.ex. hela elva lemman som är nominalfraser börjande med adjektivet *enskild/enskilt*:

enskild borgensman yksityistakaaja
enskild delgivning erityistiedoksianto
enskild fiskerätt yksityisen kalastusoikeus
enskild kund henkilöasiakas
enskild näringsidkare yksityinen elinkeinonharjoittaja
enskild pantsättare yksityinen pantinantaja
enskild särskild förmån yksityinen erityinen etuus
enskild tillandning yksityinen vesijättö
enskild väg yksityinen tie
enskilt haveri yksityinen haveri
enskilt intresse yksityinen etu

Detta är ett lemmatiseringssätt som för en lexikograf kan verka något ovetenskapligt. Det är framför allt praktiskt och troligen också användarvänligt i och med att fraserna är lätta att finna då de alltid börjar en ny rad och har samma typografi som ”riktiga” lemman. Lemmatiseringssättet praktiseras ibland i fackordböcker, t.ex. i *Ruotsalais-suomalainen työmarkkinasanasto – Svensk-finsk arbetsmarknadsordlista* (1989) som utgetts av Sverigefinska språknämnden. Det är ett mera ovanligt lemmatiseringssätt i allmänspråkliga ordböcker, men förekommer t.ex. i det finska förlaget Gummerus tvåspråkiga ordböcker. I Gummerus ordböcker har tanken bakom lemmatiseringssättet varit just användarvänligheten.

Något överdrivet verkar detta lemmatiseringssätt dock då två hela sidor i början av bokstaven *i* upptas av ”lemman” som börjar med prepositionen *i*, börjande med frasen *i andra hand* (på finska

'toissijainen'⁶) och slutande med *i övrigt* (på finska 'muuten'). I många fall hade en lemmatisering enligt ett annat ord i frasen varit mera lyckad. Frasen *i övrigt* finns t.ex. bara på detta ställe, inte under lemmat *övrig*. Många av de finska ekvivalenterna är ettordsenheter, vilket tyder på att kanske just den svensk-finska listan uppstått som en s.k. vänd ordbok⁷. Med modern teknik är detta möjligt och ger ett användbart resultat, men en ordentlig redigering är dock på sin plats om inte materialet i ordboken skall verka som en oorganiserad massa ord och fraser som vänts hit och dit bara för att en önskad volym skall nås.

I samma rad av lemmat på prepositionen *i* finns frasen *i strid med tro och heder* som kompletteras med verbfrasen *handla ~*. I den finsk-svenska ordlistan är "lemmat" *kunnianvastaisesti ja arvottomasti* och den kompletterande frasen är här *menetellä ~*. Här är lemmatiseringen enligt ett av de i frasen mera betydelsebärande elementen, dvs. det första adverbet, absolut användarvänligare än om lemmatiseringen hade skett enligt verbet. Men på den svensk-finska sidan fungerar inte spegelvändningen lika bra. Där borde prepositionsfrasen helst ha lemmatiserats enligt vilket annat ord som helst men inte enligt prepositionen.

En typisk artikel i *AW* innehåller varken definitioner eller exempelfraser. I vissa fall förekommer dock i anslutning till lemmat och ekvivalenten/ekvivalenterna inom parentes ett stycke kontext som kan tolkas antingen som exempelfras eller som en typ av definition. I båda fallen tycks funktionen vara att belysa ordets betydelse, för exempelfrasernas del alltså inte t.ex. en syntaktisk beskrivning e.d.:

kuntoutuksen asiakaspalveluyhteistyö (laki ~stä)

rehabiliteringssamarbete, -t (lag om ~)

mogenhetsprov (akademiskt ~) kypsyysnäyte (korkeakoulun ~)

I det första fallet är det nog rätt svårt att inse exempelfrasens funktion. Exempelfrasen belyser inte "lemmats" betydelse. En annan viktig funktion som exempelfraserna i en ordbok har, är beskrivningen av syntaktiska regler på frasnivå. Den enda syntaktiska svårigheten i frasen *lag om rehabiliteringssamarbete* är valet av preposition i samband med substantivet *lag* och det borde helst anges under lemmat *lag*. Det är det

⁶ Här ger ordboken en adjektivöversättning av frasen som visserligen kan fungera som efterställt attribut men också som adverbial. I det senare fallet vore en icke-adjektivisk ekvivalent korrektare, förslagsvis adverbet *toissijaisesti*.

⁷ Tvåspråkig ordbok som baserar sig på samma lexikaliska material som en tidigare tvåspråkig ordbok i motsatt riktning (*NLO*).

naturligaste stället för användaren att söka hjälp på. Något bättre fungerar de kompletterande exempelfraserna då de kan ses som en slags definitioner, t.ex.

lagman (~ **vid en tingsrätt**) laamanni (käräjäoikeuden ~)

Speciellt nyttiga är de definitionsliknande exempelfraserna då det gäller för Åland specifika företeelser. Hänvisningen till Åland kan finnas med bara som ett genitivattribut, t.ex. vid uppslagsordet *landskapsåklagare*:

landskapsåklagare (Ålands ~) maakunnansyyttäjä

Nyttiga är också de exempelfraser där användaren får hjälp i fråga om val av andra ord i samband med uppslagsordet. Sådana val kan vara ytterst svåra för en användare vars modersmål det inte är fråga om.

vårdledighet (**partiell ~, tillfällig ~**) hoitovapaa (osittainen ~; tilapäinen ~)

revisorsförsäkran (**avge ~**) tilintarkastajan vakuutus (antaa ~)

I exceptionella fall förekommer i ordboken också regelrätta definitioner:

revisionssekreterare (**föredragande vid HD i Sverige**)
oikeussihteeri (Ruotsin korkeimmassa oikeudessa)

Objektspråken⁸

Ordbokens titel *Lakikielen sanakirja* innehåller den finska termen *lakikieli* ('lagspråk'), som kan tänkas avse både juridiska termer och språket i lagtexterna. Nedan i beskrivningen av ordbokens innehåll visar jag exempel på hur lemmabeståndet i *AW* återspeglar båda uppfattningarna om vad lagspråk är för något.

Som alltid då det gäller språkparet finska och svenska, finns sammanlagt fyra varieteter med i bilden, nämligen finskan i Finland, finskan i Sverige, svenskan i Sverige och svenskan i Finland. De två objektspråken i *AW* är de finländska varieteterna av finska respektive svenska. Sverigefinskan finns inte alls med i boken men däremot har

⁸ Det språk som ordboken beskriver (*NLO*).

sverigesvenska termer fått plats i vissa fall då en finlandssvensk term avviker från den sverigesvenska termen. Då finner man t.ex. under det finska lemmat *purku* följande:

purku (sopimuksen ~; kaupan ~; tuomion ~) hävning, -en (~ av avtal; ~ av köp); återbrytande, -t (~ av dom, i Sverige: beviljande av resning⁹)

Något inkonsekvent verkar det att markeringen i dessa fall är på svenska. Är detta kanske en liten avvikelse från ordbokens genuina ändamål, dvs. tanken om finskspråkiga användare? En eventuell icke-finskkunnig svensk användare kan tänkas behöva en svensk markör. I Finland klarar också de flesta svenskspråkiga översättare ett ”användargränssnitt” i form av finskt metaspråk.

Ordbokens innehåll

Ovan har jag gått igenom de allmänna lexikografiska principerna som legat bakom *AW* och det sätt på vilket informationen i ordboken strukturerats. Genomgången har väckt en del frågor om hur konsekvent ordbokens författare haft i tankarna en viss användargrupp. I vissa fall förhåller jag mig något kritisk till presentationssättet i ordboken. Ordboken ser ut att bekräfta Marcus Galdias (2003:120) uppfattning om att juridiska ordböcker snarare är ett resultat av att författarna velat uppfylla ett praktiskt behov än av viljan att problematisera lexikologiska och lexikografiska frågor.

I det följande skall jag koncentrera mig på det egentliga språkliga materialet i ordboken utan att se på de lexikografiska aspekterna. Jag skall också se hur ordboken fyller det praktiska behov som en allmänspråklig ordbok inte klarar av att fylla.

Ordmaterialet i själva ordlistedelen är rätt omfattande. Antalet uppslagsord nämns varken i förordet eller i baksidestexten, men ett prov på några sidor gav ett genomsnittligt antal på 47 termer per sida. Detta ger uppskattningsvis cirka 18.000 termer på den finsk-svenska sidan och cirka 16.500 termer på den svensk-finska sidan.

Inget eget terminologiskt arbete ligger bakom ordboken. Begreppsfälten är många och täckningen säkras i viss mån av mängden. I viss mån har olika begreppsält i vid bemärkelse troligen ringats in, men

⁹ I den svensk-finska listan finns visserligen under lemmat *återbrytande* ekvivalenten *resning* och inte en hel fras, och själva lemmat *resning* är också en ettordsenhet med den finska ekvivalenten *tuomion purku*.

detta nämns inte direkt. I förordet nämner författaren att ordboken ger en omfattande beskrivning av ordförrådet och begreppen på olika rättsområden i finsk lagstiftning.

Bland innehållet i *AW* finns termer som kan betraktas som rent juridiska termer. Detta är termer som hänför sig till Finlands grundlag, lagstiftning, rättskipning o.d., samt benämningar för institutioner inom den statliga och kommunala förvaltningen och titlar för tjänstemän verksamma inom dessa områden. Termerna nedan är ett prov på dessa typer¹⁰:

perustuslain säätämisjärjestys 'grundlagsordning'
tuomioistuinmenettely 'domstolsförfarande'
vahvistaa tuomio 'fastställa en dom'
kärjäkunta 'tingslag'

Tieliikelaitos 'Vägverket'
kuntainliitto 'kommunalförbund'
kärjäjätuomari 'tingsdomare'
lainsäädäntöjohtaja 'lagstiftningsdirektör'

Ytterligare finns i ordboken termer som hänför sig till finländska och internationella organisationer och avtal. Till denna grupp räknar jag också den EU-terminologi som *AW* tar upp:

ETYJ (Euroopan turvallisuus- ja yhteistöjärjestö) 'OSSE (Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa)'
pohjoismainen sosiaalipalvelusopimus 'nordisk konvention, -en om socialt bistånd och sociala tjänster'
Yhteinen tullitariffi 'Gemensamma tulltaxan'

En viktig grupp bland termerna i ordboken är termer från olika specialområden som det stadgas om i lag. Till denna grupp hör termer från arbetslagstiftningen, sociallagstiftningen och konsumentskyddslagstiftningen:

pysyväisluonteinen kokoaikatyö 'fast heltidsarbete'
tilapäinen palvelussuhde 'tillfälligt anställningsförhållande'

¹⁰ Nedan ges exempel endast från ordbokens finsk-svenska ordlista. Då en vänd ordbok skymtar bakom de två ordlistorna kanske turvis här och där på bägge sidorna, det framgår inte klart vid min genomgång- avstår jag ifrån att kontrollera om samma sak finns på andra sidan. Jag utgår ifrån att så är fallet.

toimeentuloetuus 'utkomstförmån'
sairaanhoitopiiri 'sjukvårdsdistrikt'

tuoteturvallisuus 'produktsäkerhet'
kuluttajasaatava 'konsumentfordran'

Sist vill jag nämna en typ av ord som befinner sig i zonen mellan allmänspråkliga ord och rena juridiska termer. Dessa är ord och uttryck från det juridiska specialspråket som för en vanlig språkbrukare kan vålla svårigheter då det gäller just ordvalet. Nedanstående lista får vara ett litet prov på detta:

käyttää julkista valtaa 'utöva offentlig makt'
menetellä törkeän huolimattomasti 'handla grovt vårdslöst'
poikkeuksellisissa tapauksissa 'i undantagsfall'
poistaa käytöstä 'ta ur bruk'
pyrkii 'sträva efter'
pysyvästi 'permanent, för gott'
toimia jonkin mukaisesti 'efterleva'

Ett litet experiment

För att testa huruvida AW fyller en uppgift allmänspråkliga ordböcker inte klarar av att fylla valde jag en finskspråkig text från den finländska Arbetslöshetsförsäkringsfondens webbplats (www.tvr.fi) och försökte översätta texten med hjälp av *SFSO*. Jag fortsatte med översättandet tills jag fick ihop en lista på 15 termer som inte finns i *SFSO* och sedan slog jag upp dessa ord i AW. Testet gör ingalunda anspråk på att vara heltäckande eller på att ge en absolut rättvis bild av vad AW klarar av. Men testet liknar den typ av bläddrande som kan stå bakom ett beslut hos en eventuell köpare av ordboken. Här sker bläddrandet med hjälp av en bestämd text och ett översättningsbehov. En annan (och eventuellt längre) text hade gett ett annat kvantitativt resultat. De 15 orden som sållades fram i detta lilla test är följande:

Term på www.tvr.fi	Svensk ekvivalent	Källa
<i>Eläketurvakeskus</i>	Pensionsskyddscentralen	AW
<i>ennakkorahoitus</i>	förhandsfinansiering	(annan)

<i>kertymävuosi</i>	inflytandeår	(annan)
<i>korvaussäännös</i>	stadgande om ersättning	(annan)
<i>perintämenettely</i>	indrivningsförfarande	AW
<i>perintäsopimus</i>	inkasseringsavtal	AW
<i>rahoitussuunnittelija</i>	finansieringsplanerare	(annan)
<i>suhdannepuskuri</i>	konjunkturbuffert	AW
<i>tapaturmavakuutuslaitos</i>	olycksfallsförsäkringsanstalt	AW
<i>työeläkelisä</i>	arbetspensionstillägg	AW
<i>työsopimuslaki</i>	arbetsavtalslag (förr lag om arbetsavtal)	AW
<i>työttömyyskassamenot</i>	arbetslöshetskassornas utgifter	(annan)
<i>työttömyysvakuutusmaksu</i>	arbetslöshetsförsäkringsavgift	AW
<i>työttömyysvakuutusrahasto</i>	arbetslöshetsförsäkringsfonden	AW
<i>työvoimapolitiittinen</i>	arbetskraftspolitisk	AW

I fem fall förekommer i översättningen av den finskspråkiga texten en svensk översättning som inte hade gått att finna i AW. Översättaren hade, även om han eller hon haft tillgång till AW varit tvungen att gå vidare till andra källor, kanske till lagtexten där översättaren av lagen löst problemen, eller till fackordböcker från andra områden. För en del av missarna ovan hade en fackordbok från områdena affärliv och ekonomi varit till hjälp som komplettering till den juridiska ordboken. (I tabellen har jag sedan fyllt i missarna från de svenska texterna på Arbetslöshetsförsäkringsfondens webbplats.)

En liten kontroll

Att bedöma vederhäftigheten hos en nyutkommen ordbok är en nästan omöjlig uppgift. Recensenten är hänvisad till två alternativ. Det första är att använda ordboken vid översättning och vänta tills tillräcklig erfarenhet eventuellt visat ordbokens värde som tillförlitligt hjälpmedel. En annan rimlig metod är att ta ett sampel bland uppslagsorden i ordboken och kontrollera det mot en annan sekundär- eller primärkälla.

Jag valde den senare metoden. Jag plockade med hjälp av slumpetal¹¹ ett sampel på 45 finska uppslagsord ur ordbokens finsk-svenska del. Jag kontrollerade de ekvivalenter *AW* ger för dessa mot lagtexterna på FINLEX®-tjänsten. Då ordet i fråga inte gick att finna i lagtexterna, sökte jag hjälp i två andra källor som kan anses ha kommit till oberoende av *AW*. Dessa är båda sekundärkällor. Den ena är manuskriptet till *SFSO* där just de juridiska termerna fått en omfattande genomgång. Den andra är manuskriptet till en ny finsk-svensk-finsk militärordbok (senare *MOB*) som är planerad att komma ut under detta år. De två sekundärkällornas författare har inte heller under sitt arbete haft tillgång till *AW*.

Samplet (stickprovet) utgör ca 0,25 % av uppslagsorden i ordbokens finsk-svenska del. Uppslagsorden i samplet, deras ekvivalenter i *AW* och den bekräftande källan redovisas i tabellen på nästa sida:

Av de 45 orden i mitt stickprov betraktade jag fem (*pommi*, *puute*, *pääsykoe*, *raha* och *raivaaminen*) som så allmänspråkliga att jag bara kontrollerade dem med hjälp av *SFSO*. 28 ekvivalenter (nästan 2/3) kunde direkt bekräftas med hjälp av lagtexterna på FINLEX®-tjänsten. Av de övriga ekvivalenterna gick tre (ekvivalenterna till *puolustuslaite*, *päiväkäsky* och *radiokutsu*) att bekräfta med hjälp av den ovannämnda militärordboken (*MOB*) och två med hjälp av *SFSO*. Ytterligare två ekvivalenter (till *pukeutumistila* och *päivystys*, *päivystää*) gick att bekräfta med hjälp av *SFSO*.

Uppslagsord	Ekvivalent i <i>AW</i>	Bekräftande källa
<i>poliisitoimi</i>	polisväsen	Finlex®
<i>pommi</i>	bomb	SFSO
<i>prokuristi</i>	prokurist	Finlex®
<i>prosenttimääräinen</i>	procentuell	SFSO
<i>prosessia koskeva</i>	processuell	Finlex®?
<i>prosessivaltuus</i>	processlegitimation	Finlex®
<i>puhdas ansiotulo</i>	nettoförvärvsinkomst	Finlex®
<i>pukeutumistila</i>	omklädningsrum	SFSO
<i>puolustuslaite</i>	försvarsanläggning	MOB
<i>puolustusministeri</i>	försvarsminister	Finlex®

¹¹ Jag lottade fram 45 slumpetal på intervallet 1–1000 med hjälp av en slumpetalsgenerator på Internet (www.randomnumbergenerator.com) och startade plockningen på den slumpmässigt valda sidan 225 i ordboken.

<i>puolustusväline</i>	försvarsanordning	–
<i>purkamisperuste</i>	hävninggrund	Finlex®
<i>puute (poistaa ~)</i>	brist (avhjälpa ~)	SFSO
<i>pyrotekninen aine</i>	pyrotekniskt ämne	Finlex®
<i>pysäköintikielto</i>	parkeringsförbud	Finlex®
<i>pysäköintivirhemaksu</i>	parkeringsbot	Finlex® ¹²
<i>päihtymys</i>	berusning	Finlex®
<i>Päijät-Häme</i>	Päijänne-Tavastland	Finlex®
<i>päivystys (päivystää)</i>	jour (ha jour)	SFSO
<i>päiväkäsä</i>	dagorder	MOB
<i>päivätä</i>	datera; dagteckna	Finlex®
<i>päällystemateriaali</i>	beläggningsmaterial	Finlex®
<i>pääsykoe</i>	inträdesprov	SFSO
<i>päätösehdotus</i>	beslutsförslag	Finlex®
<i>päätösneuvottelu</i>	beslutsöverläggning	Finlex®
<i>radiokutsu</i>	radioanrop	MOB
<i>raha</i>	pengar; penning	SFSO
<i>rahalaina</i>	penninglån	Finlex®
<i>rahastoanti</i>	fondemission	Finlex®
<i>rahatalouden etu</i>	penningintresse	–
<i>rahdinantaja</i>	befraktare	Finlex®
<i>rahoituslaitos</i>	finansiellt institut	Finlex®
<i>rahtauskirjaliikenne</i>	certepartifart	Finlex®
<i>raivaaminen</i>	röjning	SFSO
<i>rajamerkki</i>	råmärke; gränsmärke	??
<i>rajankäyntipöytäkirja</i>	rågångsprotokoll	–
<i>rajavartiosto</i>	gränsbevakningssektion	Finlex®
<i>rajoitusaika</i>	begränsningstid	Finlex®
<i>rakennemuutosalue</i>	struktururomvandlingsområde	–
<i>rakennerasite</i>	konstruktionsservitut	Finlex®
<i>rakennettu tie</i>	anlagd gata	–
<i>rakentaa (~ tontti; ~ rakennus)</i>	bygga; bebygga en tomt; uppföra byggnad	Finlex®
<i>rakentamisrikkomus</i>	byggnadsförseelse	Finlex®
<i>rangaistusasteikko</i>	straffskala	Finlex®
<i>rantavyöhyke</i>	strandzon	Finlex®

Bland de ekvivalenter som inte direkt gick att bekräfta med hjälp av de källor jag använt finns ekvivalenten till ordet *puolustusväline* i MOB men där var den finska ekvivalenten *puolustuslaite*. För termen *rakennettu tie* anger AW ekvivalenten *anlagd gata*, som förekommer i en lagtext på Finlex®, men den finska termen är där *rakennettu katu*.

¹² För uppslagsordet **pysäköntivirhemaksu** ger AW den sverigesvenska ekvivalenten felparkeringsavgift helt korrekt med angivelse om att ordet används i Sverige. Detta kunde bekräftas med hjälp av Rixlex-tjänsten på Sveriges riksdags webbplats.

Det svenska ordet *processuell* ges som ekvivalent för termen *prosessia koskeva*. På Finlex® är den finska termen dock *käsittelyä koskeva*.

Helt obekräftade förblev ekvivalenterna till *rahatalouden etu* och *rakennemuutosalue*. Den senare termen finns i en lag som är upphävd år 1993 och den upphävda svenska lagtexten finns inte på Finlex®. Uppslagsordet borde kanske inte ha kommit med i en ny juridisk ordbok. Den första ekvivalenten till termen *rajamerkki* (*råmärke*) finns i lagtexter på Finlex®, däremot inte den senare (*gränsmärke*) som visserligen förekommer på webbplatserna för ett antal svenska kommuner. Termen *rajankäyntipöytäkirja* ('rågångsprotokoll') är föråldrad och förekommer bara i äldre texter. Också vid uppslagsordet *päivätä* anger AW en föråldrad ekvivalent, *dagteckna*.

Jag ville inte i genomgången ovan använda mitt sampel som ett regelrätt statistiskt urval ur AW utan närmast som ett stickprov på hurudana termer och termekvivalenter som går att finna i ordboken. Provet visar att AW i stort kan betraktas som rätt pålitlig. Den innehåller för det mesta just sådant material som förordet anger. Ett antal föråldrade termer finns dock med och på vissa ställen är skillnaden mellan finlandssvenskt och sverigesvenskt inte redovisad. Dessa små svagheter ger vid handen att en något noggrannare sällning av materialet kunde ha gett ett gott resultat.

Sammanfattande bedömning

Suuri lakikielen sanakirja suomi-ruotsi-suomi är en välkommen nyhet på sitt område. Den ger upphov till både kritiska och positiva kommentarer.

Kritiska kommentarer får ordboken för att tanken om en målgrupp är något oklar, för att lemmatiseringen inte alltid för användaren till det han eller hon söker på naturligaste möjliga sätt och för en något amatörmässig presentation av det kompletterande materialet på Internet. En kritisk kommentar vill jag också ge förlaget för något slarvigt redaktionsarbete vid språkgranskningen då det gäller innehållsförteckningen. Benämningar på språk skrivs i finskan på samma sätt som i svenskan med gemena och då det gäller språken i en tvåspråkig ordbok skall åtminstone namnet på målspråket skrivas med gemena. I bokens titel, på smutstiteln och på titelbladet står det däremot alldeles riktigt som det skall *suomi-ruotsi-suomi*. Ett par korrekturfel finns också i förkortningsförteckningen i ordbokens början. Helt utan kritik klarar sig ordboken inte heller vid genomgången av ett litet stickprov bland artiklarna.

Positiva kommentarer får Ambrosius Wollsténs ordbok för att den över huvud taget har blivit gjord, för den nya fräscha idén att uppdatera ordboken på Internet, men framför allt för ett rikligt material som är till stor hjälp för översättare som översätter officiella texter och för något mindre professionellt kunniga användare. Också bilagorna som jag inte gått in på så mycket här innehåller nyttigt material. Benämningarna på författningarna i *Finlands författningssamling* har inte tidigare funnits på andra ställen än just i *Finlands författningssamling*, dvs. antingen i lagböckerna *Finlands lag* I–II, på FINLEX®-tjänsten eller i häftena med de nyaste lagarna. Nu finns benämningarna listade och är lätt tillgängliga också för en användare som inte är lika insatt i att söka sig fram bland källor som spetsen bland de professionella språkbrukarna är. AW är en ordbok som kompletterar det allmänspråkliga ordböcker har att ge i och med sin specialisering och det terminologiska ordlistor har att ge i och med sin bredd. För det mesta är den också helt pålitlig. Den fyller absolut sin uppgift i terrängen mellan de allmänspråkliga ordböckerna och terminologiska ordlistorna. Ofta är dock facktexter av det slaget att det inte räcker med en fackordbok. Översättaren behöver flera fackordböcker, kanske från ekonomins och affärslivets områden, och han eller hon blir i vissa fall också tvungen att gå till primärkällorna.

Litteratur

Ordböcker

MOB = Eskola, Ritva, Olof Thodén, *Finsk-svensk-finsk militärordbok* (manuskript). Publ: Forsvarsmaktens central för utveckling av utbildningen.

Hakulinen, Y.J. *Uusi lakikielen sanakirja. Suomi–ruotsi–saksa*. (Nya juridiska ordboken. Finsk-svensk-tysk.) Borgå 1974.

SFSO = *Suomi–ruotsi-suursanakirja. Stora finsk-svenska ordboken*. 2. upplagan (manuskript). Publ: WSOY och Forskningscentralen för de inhemska språken.

Ruotsalais-suomalainen työmarkkinasanasto – Svensk-finsk arbetsmarknadsordlista. Utg. av Sverigefinska språknämnden. Stockholm 1989.

Verosanasto. Skatteordlista. Taxation Glossary. Steuerglossar. Vocabulaire de la Fiscalité. Helsingfors 2002.

Annan litteratur

- Bruun, Henrik, Ann-Marie Malmsten, Sten Palmgren 2004: *Svenskt lagspråk i Finland*. Jyväskylä.
- Finlands lag* I–II. Helsingfors 2003.
- Galdia, Marcus 2003: Flerspråkiga juridiska ordböcker. I: *LexicoNordica* 10, 119–131.
- NLO = Bergenholtz, Henning, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson, Bo Svensén *Nordisk leksikografisk ordbok*. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 4. Oslo 1997.
- Scheinin, Mikael, Ambrosius Wollstén 1995: *Lakikielen perussanakirja suomi–ruotsi–suomi*. (Juridisk basordbok finska-svenska-finska). Helsingfors.

Annat material

- FINLEX©. <http://www.finlex.fi>. Användningstid 2.4.2004.
- Random number generator. <http://www.randomnumbergenerator.com>. Användningstid 24.5.2004.
- Rixlex. <http://www.riksdagen.se/debatt/sfst/index.asp>. Användningstid 24.5.2004.
- Työttömyysvakuutusrahasto. Arbetslöshetsförsäkringsfonden. <http://www.tvr.fi>. Användningstid 6.5.2004.

Riitta Eronen

Litterär ordbok som inbjuder till nöjesläsning

Yrjö Hosiaislouma: *Kirjallisuuden sanakirja*. WSOY 2003.

Den finska litterära ordboken *Kirjallisuuden sanakirja* av Yrjö Hosiaislouma kom ut år 2003, och boken har fått ett i huvudsak varmt mottagande. Det är fråga om ett omfattande verk: 1 408 uppslagsord och över 1 000 sidor. Något motsvarande verk har inte tidigare funnits på finska. Litteraturstuderandena har fått lära sig termer på olika håll, och de som läser litteraturkritik har ibland fått nöja sig med att förstå texten endast i stora drag. Det är först på senare tid som terminologi med ursprung i de nya teorierna, ofta lanserad av franska filosofer och samhällsvetare och tung för den finske läsaren, har kommit in i finska uppslagsverk och ordböcker.

Den nya litterära ordboken har ingen förebild på finskt håll; de tidigare termsamlingarna har varit föga omfattande, och den föregående litterära handboken på finska, *Otavan kirjallisuustieto* (1990), behandlar främst författare och deras verk och innehåller få termer. Hosiaislouma uppger att hans främsta förebild och källa har varit J.A. Cuddons personliga och inspirerande verk *The Penguin Dictionary of Literary Terms* (1991). Hosiaisloumas litterära ordbok innehåller också en omfattande förteckning över andra källor, och i ordartiklarna ges rikligt med hänvisningar till vetenskaplig och annan litteratur.

Enmansverk

Kirjallisuuden sanakirja är ett verk av en man, Yrjö Hosiaislouma, professor i finsk litteratur vid Tammerfors universitet. Naturligtvis har författaren haft medhjälpare (ett tiotal redaktörer och andra medhjälpare nämns i boken), men boken bär ändå hans prägel. Den gör inga försök att vara en neutral och objektiv termförklaringslista, utan ofta är det en mycket personlig berättarröst som talar i förklaringarna och bakgrundsuppgifterna. Trots detta fungerar boken väl även som faktahandbok, och läsaren kan antligen inom samma pärmar få uppgifter på finska både om den klassiska litteraturvetenskapliga terminologin och om begreppsapparaten i de senaste årtiondenas litteratur-

forskning. Litteraturforskningen rör sig bland teorier och frågeställningar som hör till många andra områden och använder därför ord som hänför sig till psykologi, filosofi, sociologi, språkvetenskap, informationsöverföring – ja till hela kulturforskningens vida fält, och glädjande många av dessa ord har kommit med i Kirjallisuuden sanakirja. Där finns också många ord som hänför sig till ungdomskultur och musik, ofta rentav gränsfall som får läsaren att höja på ögonbrynen en aning. Vad allt är egentligen ”litteratur”?

Själv vill jag inte kräva en snävare gränsdragning vid valet av uppslagsord. Överflödet är en rikedom, och boken fungerar på ett plan som ett slags ordbok över främmande ord och nyord inom det humanistiska och samhällsvetenskapliga området (*diskurssi, camp, hiphop, kitsch, marginaali, paradigma, piraatti, pulp, rap, sovinismi* ’chauvinism’, *x-sukupolvi* ’generation x’). Den ger också tips om varifrån många modeord som har dykt upp också i det allmänna språkbruket egentligen härstammar. Så hör till exempel ordet *artikuloida* (artikuler) i den nya betydelsen ’strukturera’, ’anknyta’ till politikens och kulturforskarnas språk. Ordparet *suuret kertomukset* (de stora berättelserna) som används också i många andra än litterära sammanhang härrör å sin sida från en undersökning om postmodernismen inom den franska filosofin. Ordet *toiseus* (ung. ”annanhet”) kommer från den finska versionen av Simone de Beauvoirs verk *Det andra könet*, feministlitteraturens klassiker. Ordboken ger en grundlig förklaring också när det gäller andra termer som används när litteratur behandlas ur kvinnoforskningssynvinkel (*naiskirjoitus, oman alue, queer-teoria*). Ändå utgör de traditionella litteraturforskningstermerna en så stor andel av orden i boken att den inte på något sätt kan anklagas för att vara trendig. Å andra sidan kan ingen ordbok vara helt à jour med utvecklingen. I förordet ger författaren därför sina läsare ett gott råd, som i översättning lyder: ”Den bästa uppfattningen om det aktuella läget inom den vetenskapliga diskussionen får man genom att följa de färskaste undersökningarna och de periodiska publikationerna inom området.” I den litterära ordboken hittar läsaren i alla fall också många andra ord än de alltid aktuella termerna inom den klassiska poetiken (*katharsis*) eller benämningarna på versmått.

Ordbokens struktur

Till sin struktur påminner boken om en traditionell ordbok eller uppslagsbok. Under ett uppslagsord och dess parallellformer ges motsvarigheter på olika språk, och av dessa motsvarigheter kan också ordets

etymologi framgå: *rap*, *räppi*, englannin *rap* = isku, läimäys (*rap*, *räppi*, engelskans *rap* = slag, smäll). Ofta finns det också andra uppgifter om uttryckets ursprung. För en del ord ges motsvarigheter på flera olika språk, för andra bara på ett språk. Det här ger anledning att förmoda att de motsvarigheter som finns med i boken faktiskt är sådana som används i verkligheten, det vill säga att författaren inte till varje pris har velat skapa finska motsvarigheter som ändå inte används. Författaren själv ger endast upplysningen att han har tagit med de viktigaste motsvarigheterna på främmande språk, i allmänhet åtminstone på engelska, franska, svenska och tyska. Många kulturbundna ord saknar helt motsvarigheter på andra språk (t.ex. finskans *lastu* 'spåna', en benämning som Juhani Aho använde för sina små prosastycken).

Sedan följer en definition av den term som utgör uppslagsord, och därefter ges (mycket färgstarka) bakgrundsuppgifter samt exempel. I slutet av artikeln hänvisas till närliggande uppslagsord och till litteratur som behandlar ämnet närmare. I sin enklaste form kan en ordartikel som innehåller allt det ovannämnda se ut till exempel som följer:

understatement

en *understatement* vähättelevä, varovainen ilmaus

Laimea ja pidättyvä kommentti tai muu sanonta, jollainen on luonteellinen brittien kuivalle ironialle (*dry mock*). Aprillipäivänä 1990 Saska Saarikoski hahmotteli Aamulehdessä englantilaisen elokuvan tyypillisen kohtauksen, jossa kuolettavasti haavoittunut sankari lausahtaa täydellisellä Oxford-aksentilla: ”Not a very pleasant day to die, indeed.” Suomalainen sananlasku kertoo: ”Ensimmäinen päivä on pahin hirressäkin.”

Vrt. **litoteesi**, **meiosis**

KIRJALLISUUTTA

O. Jespersen: *Negation in English and Other Languages* (1917).

I översättning:

understatement

eng. *understatement* ett yttrande som är försiktigt och tar till i underkant

En modest och återhållsam kommentar eller annan fras av det slag som representerar typisk brittisk ironi (*dry mock*). Den 1 april 1990 skisserade Saska Saarikoski i tidningen Aamulehti en typisk scen i en engelsk film, där den dödligt sårade hjälten med perfekt Oxfordaccent faller repliken: "Not a very pleasant day to die, indeed." Ett finskt ordspråk lyder: "Den första dagen är värst även i galgen."

Jfr *litotes*, *meios*

I samband med detta ord förvånar man sig över att den finska motsvarigheten till *understatement*, nämligen *vähätelmä* (en substantivisk avledning av verbet *vähätellä*), inte nämns i förklaringen trots att ordet har använts åtminstone inom översättningsvetenskapen och lätt skulle ha kunnat hittas i flera källskrifter, till exempel i den finska basordboken Suomen kielen perussanakirja, som är en beskrivning av ordförrådet i det nutida finska allmänspråket. Av den litterära ordbokens litteraturförteckning framgår att basordboken inte heller i övrigt har använts. Varför? Den innehåller ju rikligt med termer från olika områden, också från litteraturens område. I andra avseenden är Hosiaislouma mycket puristisk. Ibland går han påfallande långt i detta avseende – till exempel ordet *sublimointi* (sublimering) kommer upp endast som hänvisningslemma, och dess betydelse förklaras under det tämligen sällsynta, rentav högtidliga ordet *ylevöinti*.

Såsom framgår av artikeln *understatement* kan exempelaterialet vara mycket personligt färgat. Ibland fungerar detta väl och ger läsaren en verklig aha-upplevelse. I andra fall kan ordflödet i exempeldelen göra att läsaren frågar sig om allt detta är väsentligt. Hosiaislouma drar sig inte för att använda i hög grad värderande omdömen i sina ordförklaringar. Så här låter det (i översättning) när han förklarar ordet *artikuloida* (artikulera): ”I en föränderlig kultur växlar textkontexterna och därmed också artikulationerna snabbt. Sloganen ’Tosi on!’ (Det är sant!) som skulle framhäva pålitligheten hos banken Kansallis-Osake-Pankki låter närmast ironisk sedan banken gått omkull.” Visst är det ärligt att säga rent ut. Också i ordböcker och andra faktaböcker som ser objektiva ut finns det ju alltid mellan raderna en värdeladdning som avspeglar tidsperioden och författarna.

Värderingsfrågor kan man fundera på också när man granskar vilka ord som har tagits med i ordboken och letar efter ord som har utelämnats. Vissa grundtermer riktigt lyser med sin frånvaro, eftersom de i alla fall ofta förekommer i förklaringarna till andra ord – till exempel *sanataide* (ordkonst). Sedan finns det ord som visserligen får en förklaring, men är gömda i artiklar som handlar om andra termer. Så hittar man till exempel *tyttöromaani* (flickbok) under *nuorisokirjallisuus* (ungdomslitteratur), men man hade gärna sett att ordet hade kommit upp ens som ett hänvisningslemma att gå vidare från. Någon definition på *lyhytproosa* (kortprosa) finns inte, men ordet används i artikeln *novelli* (novell). Den som vill uppdatera sina kunskaper med hjälp av boken kan ibland bli förskräckt: finns det verkligen inget ord

nelisäe, fastän ordet fortfarande ingår i allmänspråkliga ordböcker? Nej, men om man inte ger upp hittar man hänvisningslemmat ”Omar Khaijamin säkeistö, ks. Kvartetti, ruba’i”. I texten under det sistnämnda ordet, alltså ”ruba’i”, förekommer också ordet *nelisäe*, så det tycks fortfarande vara gångbart.

Boken innehåller många historiska och lokala kuriositeter (vem var *yliopiston älypää*, eng. *university wits?*), medan vissa ord som fortfarande lever även om de kanske är föråldrade ur den moderna forskningens synvinkel helt har förbigåtts. Så saknas till exempel ordet *tyylioppi* (stillära), som av allt att döma helt har trängts undan av *stilistiikka* (stilistik) och *tyylintutkimus* (stilforskning).

Naturligtvis kan man fundera över valet av uppslagsord i det oändliga. Hosiailuoma har i intervjuer själv berättat att han redan nu skulle vilja utöka sitt verk med ungefär etthundra nya uppslagsord och att en ny upplaga är att vänta om ungefär fem år. Han har också lovat göra vissa artiklar mer omfattande. I de recensioner som hittills har publicerats har skribenterna mycket riktigt förundrat sig över skillnaderna i omfattning mellan artiklarna över olika uppslagsord. Varför får *urheilukirjallisuus* (idrottslitteratur) och *juomalaulu* (dryckesvisa) mer utrymme än *modernismi* (modernism) eller *proosa* (prosa)? Ojämnheten när det gäller innehållet i artiklarna avspeglar naturligtvis också författarens egna värderingar – och intressen.

Mycket gott, lite dåligt

Frågetecknen kring valet av uppslagsord och ojämnheten i fråga om artiklarna utgör ändå inte en så stor olägenhet för läsaren som avsaknaden av ett heltäckande register. Om verket hade publicerats i elektronisk form skulle ordsökningen ha gått smidigt, men en bok av det traditionella slaget kräver ett ordentligt register. Som det nu är finns det inget register över uppslagsordens motsvarigheter på främmande språk eller över de synonymer som förekommer i förklaringarna. Det är alltså inte lätt att hitta en term om man bara vet hur den lyder på svenska eller engelska. Det kan också hända att man inte hittar intressanta ord som *verbocrap* (ordskräp), som i den förklarande texten visar sig vara detsamma som det välkända begreppet *virastokieli* eller *kapulakieli* (byråkratspråk). I denna förklarande text skröder Hosiailuoma förresten inte orden: *verbocrap* är alltså (i översättning) ”en jargong för verbokrater och andra byråkrater, endast till hälften läs- och skrivkunniga tjänstemän; byråkratspråk; nyord som introducerats av J.A. Cuddon (1991). Utmärkande för *verbocrap* är en oslipad syntax,

grammatikfel, oändliga omskrivningar, grötmyndighet och uppblåsthet.”

Hosiaisluomas litterära ordbok kan åtminstone inte anklagas för att innehålla verbocrap. Den är skriven på ett naturligt och lättläst allmänspråk. De finska uppslagsorden är i allmänhet föredömliga både till form och ortografi. Till läsbarheten bidrar att ordartiklarna inte utöver språkbeteckningarna innehåller förkortningar eller komprimerat ordboksspråk av det slag som ofta gör det svårt att läsa ordböcker. Det finns många nivåer i boken, och därför lämpar den sig för en stor läse- och användarkrets. Bakom den lite pratiga stilen som i viss mån ger upphov till delade meningar hör man rösten av en vis föreläsare som givmilt delar med sig av sin kunskap. I väntan på nästa upplaga (som kommer att vara kompletterad och förhoppningsvis också innehålla ett register) kan de finska litteraturforskarna och litteraturvännerna glädja sig över ett bra basverk, som inte endast är en nödvändig ordbok utan också inbjuder till nöjesläsning.

Ken Farø

En ny tyskordbog i Danmark

Erik Jensen, Sven Aage Outzen, Karin Bienz: *Politikens Tysk-Dansk/Dansk-Tysk Ordbog*. København: Politikens Forlag 2003.

1. Indledning

Som det tredje fremmedsprog er nu også tysk dækket af Politikens Forlag (en ”miniordbog” udkom i 2002), som ellers i mange år har været kendetegnet ved at udgive etsprogsordbøger, ikke mindst *Nudansk Ordbog*, som siden 50’erne har været Politikens leksikografiske flagskib. Men nu er tiden altså kommet til fremmedsprogene, som hidtil især Gyldendal har domineret, dog med konkurrence fra Gads Forlag, hvis ordbøger for nylig blev købt af Gyldendal. Den nye tyskordbog (= POL) er tilsyneladende en såkaldt ”spin off”-ordbog, idet man har kopieret en del af indholdet af en anden ordbog, nemlig de tyske opslagsord fra det svenske forlag Nordstedts tyskordbog, som så er blevet bearbejdet til danske brugere – en farlig, men rationel og formentlig økonomisk løsning. Det er en ”kombi”-ordbog med ordliste både dansk-tysk og tysk-dansk. Den fås med en cd-rom, som er nem at installere og bruge: Man skifter mellem de to dele af ordlisten ved at klikke på et dansk eller tysk flag – her som de fleste andre steder sættes ”tysk” åbenbart lig med ’Tyskland’. I alt indeholder ordbogen efter eget udsagn ca. 45.000 opslagsord, fordelt på begge opslagsretninger og hele 846 sider. Sammen med det relativt store format resulterer det i en særdeles slank mikrostruktur og utroligt meget luft mellem artiklerne.

Jeg vil i denne anmeldelse nøjes med at pille 6 temaer ud i form af nedslag, nemlig *boksene, opslagsord og -udtryk, kulturbundne leksemer, eksempler og formuleringer*, og *varians*. Især det første punkt får en del plads, fordi ordbogen (i tysksammenhæng) her udgør et novum i Danmark.

2. Boksene

I leksikografien differentierer man som bekendt mellem rent sproglige og encyklopædiske oplysninger, selv om man aldrig kan skelne helt

mellem de to kategorier: Viden om sprog indeholder for en stor del viden om verden(er). Traditionelt har man ikke været så glad for encyklopædisk stof i ordbøger, ud fra den forestilling at det snarere hører leksika end ordbøger til. Men i Gyldendals nye tyskordbog, som udkom forrige år (Farø/Voller 2002 = GYL), var der pludselig en relativt omfattende midtertekst med bl.a. encyklopædiske oplysninger om tysk og de tysksprogede lande. Det blev bemærket af anmelderne, og det har muligvis inspireret Politiken til at indføre et bokssystem med bl.a. encyklopædiske, grammatiske og pragmatiske oplysninger – et system, som allerede kendes fra flere af Munksgaard-ordbøgerne (bl.a. italiensk og spansk), der også er overtaget af Gyldendal. Generelt er bokssystemet en god ide, fordi man i dem kan forklare ting, der ikke altid er mulighed for i den lidt diktatoriske form, en ordbogsartikel udgør; desuden løsner de lidt op for den ellers stramme struktur. For Politiken ser boksene ud til at være et element, der, som forlaget skriver på smudsomslaget, giver ordbogen ”et lille ekstra pift af underholdning” – et lidt problematisk motiv efter min mening; man kunne nok komme med bedre argumenter end ren underholdning.

Eksempler på netop nyttige bokse er ordfelterne som fx *bær*, *fag*, *familien*, *tyske helligdage* og *undskyldninger*, som under et hyperonym samler en række hyponymer og deres tyske ækvivalenter. Det understøtter en *indlæringsfunktion*, som går på tværs af ordbogens traditionelle struktur. Samtidig kommer der et element af parlør ind i den (fx *i biografen*, *hotelværelse* og *posthuset*), der kan være nyttigt for nogle brugere. Det er også helt fint at få små leksikonartikler om de enkelte (semi-)tysksprogede stater, delstater og hovedstæder. Og udmærket med historiske og kulturelle personligheder og litterære figurer (fx *Faust* og *Tell*) beskrevet med et par linjer, såfremt de spiller en rolle for forståelsen af diskursen i det tysksprogede område. Selv *Michael Ende* og *do. Schumacher* er nævnt, hvad der må siges at være en demokratisering af kulturen. En del af boksene mener jeg dog er decideret uvedkommende for en tyskordbog for danskere (som forlaget eksplicit og fint gør opmærksom på er målet): Er det nødvendigt at forklare danskere, hvad en *koncentrationslejr* er? En *hamburger*? Et *hagekors*? En *neandertaler*? En *dauidsstjerne*? Er der nogen, som ikke ved, hvad en *schweizerkniv* er? Hvad har bokse om *Rousseau*, *Giacometti* og *Genève* at gøre i en ordbog over tysk? Og *Schwarzenegger* har vel ikke så forfærdeligt meget med tysk sprog og kulturliv at gøre – desuden kender alle (unge) ham vel i forvejen? Der er også meget tomgang i boksoplysningerne: Det er ikke så informativt gang på gang at få at vide, at nogen eller noget er ”kendt” (fx *Grass*, *Haydn*, *Hesse*) eller endog ”meget kendt” (fx *Die Zeit*). Det er heller ikke særligt nyttige oplysninger, at *mors dag*

”foregår stort set som i Danmark”, at man i Tyskland de fleste steder spiser ”den samme type *morgenmad* som i Danmark”, at ”den almindelige *skoledag* svarer nogenlunde til i Danmark” osv.

Netop de kulturbundne leksemer (se også nedenfor) giver anledning til panderynken. Fx er boksen *sankthansaften* ikke andet end et par oversættelser af danske ord til tysk, som man også kan få i ordbogsartiklen, hvor det dog havde været mere interessant at få at vide, hvori forskellene i *indhold* i denne tradition egentlig består. For sankthans har tilsyneladende i fx Tyskland (mere middelalderorienteret; regionale forskelle) en anden status end i Danmark (mere national; i det hele taget vigtigere). Om *gymnasium* får vi at vide, at ”Det tyske gymnasium [...] langt hen ad vejen [svarer] til det danske. Det er en studieforberedende, teoretisk uddannelse som har forskellige retninger, primært almendannende, merkantil og teknisk. Der er lokale varianter alt efter delstat”. Ok, det sidste er en relevant oplysning, men ellers er det jo en kontrastivt temmelig redundant beskrivelse: Det allervigtigste, nemlig at ”Gymnasium” i det tysksprogede område typisk dækker en del af vores folkeskole, får man ikke at vide i boksen.

Boksene indeholder i øvrigt både temmelig mange sjuskefejl – se fx *Brandenburg, Deutschland, Fahrenheit, Grass, ondt, perfektum, Rheinland-Pfalz, Saarland, stadion* og find dem selv – og faktuelle unøjagtigheder: For at tage det vigtigste eksempel først: *Currywurst* spises normalt med *Pommes*, ikke med brød. Det er heller ikke sandt, at ”*Lederhosen* er en typisk beklædning for mænd i Alpelandet”. Jeg har faktisk aldrig set mænd med lederhosen i Alpelandet, derimod i mensaen på Humboldt Universität i Berlin, og de var vist ikke fra Alpelandet, snarere bøsser (hvad der selvfølgelig ikke udelukker hinanden). Og hvad angår boksen om Thomas Mann, er det kun *Josef und seine Brüder*, som ikke er filmatiseret, hvor kun *Der Tod in Venedig* nævnes som sådan. Indimellem bliver sprogbugsoplysningerne også lige lovlig træsnitsagtige: ”Glem ikke at sige *bitte* fx når du beder om noget [og herudover?], ellers kan det blive opfattet som temmelig uhøfligt”. Man burde nok formulere det mindre kategorisk.

Et irritationsmoment er desuden de tyske genusoplysninger, som konsekvent gives ved, at ordene nævnes i bestemt form, fx *øl* ”fremstilles af humle, *der Hopfen*, vand, *das Wasser*, gær, *die Hefe*, og malt, *das Malz*” – hvad der både er uæstetisk og kan føre til kontrastiv fejlindlæring for ubefæstede brugere. En mere formel anke mod bokssystemet er i øvrigt, at tilgangen til boksene er for tilfældig: Boksen om Rügen skal jeg således finde under *Insel*, den om *Jugendstrafrecht* under *Jugend* og artiklen om småmønter under *Kleingeld*. Det havde været mere fornuftigt at placere dem under deres

danske ækvivalenter, eller i det mindste at etablere et stikordsregister, så der var en systematisk måde at finde frem til dem på for den interesserede. Men altså: Hovedprincippet med bokse er godt, og der er en del gode oplysninger for germanistiske nybegyndere.

3. Kulturbundne leksemer

En anden principiel fordel ved bokssystemet er, at *kulturbundne leksemer* bedre kan beskrives her end i ordbogsartiklen, som jo traditionelt lægger op til, at der gives en ækvivalent, og ikke forklares. Kulturbundne leksemer er netop kendetegnet ved ikke at have en ækvivalent i L2. Men man har traditionelt ikke brugt forklaringer i tosprogsordbøger – sikkert fordi man snævert har fokuseret på ”oversættelsesfunktionen”, hvad der jo i virkeligheden nok er en ret sjælden funktion for brugeren. I stedet har man givet en konstrueret oversættelse eller en ”kvasiækvivalent”, dvs. et fænomen i L2, der omtrent svarer til L1-fænomenet. Men i bund og grund er det jo lidt utilfredsstillende sådan at tilsløre forskelle i kultur. Så her er boksene en oplagt mulighed. Gode oplysninger om kulturforskelle får man fx i boksene *Bafög*, *Beamte* og *Schultüte*, som giver en indsigt i tysk kultur, man ikke havde fået vha. ”pseudoækvivalenter”: *Bafög* er jo netop ikke ”S.U.”, en *Beamter* har en anden status end en dansk ”tjenestemand”, og en *Schultüte* er det jo meningsløst at gengive med ”skolekræmmerhus” e.l. Men desværre følges metoden ikke til dørs: Mange klassiske danske kulturbundne leksemer er enten ikke medtaget (fx *kravlenisse*, *sangskjuler*, *rullepølse*, *øllebrød* og *koldskål* – sidstnævnte er ikke det samme som ”Kaltschale”) eller oversættes stadig utilfredsstillende: *hjemmeværn* (som i de fleste tilfælde vil være lig med ”Hjemmeværnet”) oversættes fx med ”Zivilschutz”, hvad der ikke på nogen måde dækker: ”Hjemmeværnet” er en frivillig, immobil kampenhed, ”Zivilschutz” ganske enkelt administrative foranstaltninger til beskyttelse af civile under katastrofer. En *kronik* er på ingen måde det samme som en ”Feuilleton”, som er kultursektionen i en avis eller et litterært indslag i samme. Det er heller ikke overbevisende, at *gækkebrev* oversættes ”Osterbrief mit Ratespiel” med et lille distancerende ”ca.” foran: Et *gækkebrev* kan ikke oversættes til tysk, kun forklares: Og POL’s forslag vil alligevel stort set ikke kunne bruges i nogen sammenhænge uden yderligere forklaring af fænomenet for den tysksprogede modtager. Mere redeligt er det efter min mening derfor at undgå at *oversætte* og i stedet *forklare* sig ud af forskellene; måske med en omtrentlig syntaktisk ækvivalent i tillæg.

4. Opslagsord og -udtryk

I *LexicoNordica* 10 blev der nævnt et forslag fra dette års nordiske leksikografi-symposium (Bergenholtz/Malmgren 2003), nemlig at anmelderen kunne gennemgå 1 % af ordbogen meget nøje og så sammenligne dette udsnit med tilsvarende udsnit fra andre, kommensurable ordbøger. Dette forslag anser jeg generelt for at være uoverkommeligt, idet antallet af artikler, som i så fald skulle gennemgås, i mange tilfælde ville overstige 10.000. Det repræsenterer en enorm mængde (ulønnet) arbejde. Principielt er ideen dog god, hvis man dermed kan undgå at binde sig til den konkrete procentsats (jf. også lemmaundersøgelsen i Fahl/Farø/Heegaard/Lorentzen 2002). Jeg har, som supplement til ovenstående bemærkninger, derfor valgt at se på et væsentligt mindre udsnit end de foreslåede 1 % og plukket to helt tilfældige lemma-strækninger ud. Valget er af metodiske grunde sket ud fra eksterne ordbøger, nemlig *Mann–Mast* i en tilfældig tysk retskrivningsordbog, og *rumpe–røsti* i en tilsvarende dansk – for at undgå præferencer i forhold til de konkrete ordbøger, der skulle undersøges. Disse valg er desuden motiveret af, at der er tale om steder i alfabetet, hvor der ikke hober sig hverken fremmedord eller ”monotone” orddannelsesmønstre op, dvs. med en vis variation i udvalget af lemmata. Der blev herefter foretaget en sammenligning med to andre nye(re) kombiordbøger til sprogparrat, nemlig Thomsen 2000 (GAD) og Farø/Voller 2002 (GYL).

Ser vi alene på antallet af opslagsord i den tysk-danske del af de to udsnit, ligger POL pænt i midten:

Mann–Mast: GAD: 44; POL: 89; GYL: 134

Forskellen mellem POL og GYL udjævnes dog næsten i den dansk-tyske del:

rumpe–røsti: GAD: 70; POL: 145; GYL: 154

Forklaringen på denne forskel kan ligge i, at GYL indeholder langt flere leksikaliserede flerordsforbindelser end POL, hvis mikrostruktur generelt som sagt er særdeles slank. Selve ”kvaliteten” af opslagsordene kan det være vanskeligt at bedømme, men der er i hvert fald ikke skrevet af

fra nogen af de to andre, eftersom flg. tyske opslagsord er med i POL, uden at være med i GYL (og til dels GAD):

Mannen, Mannequin, Mannschaftskapitän, Manuskript, manövrien, Marathonlauf, Margarine (dog GAD), Maria, Marihuana, Marinade, marineblau, Marionettentheater, markant, Markise, Marktforschung, Marktfrau, Marktlücke, Marmelade (dog GAD), marokkanisch, Marokko, Mars, marschbereit, marxistisch, Maschendraht, Maschinengewehr (dog GAD), Maschinenpistole (dog GAD), maskulin (dog GAD), Maßarbeit, Massenmörder, Masseur, Masseur

Omvendt kan GYL divertere med disse, som POL ikke hjælper brugeren med:

Manndeckung, Männchen, Männerfang, Männergeschichte, Männer-sache, Männerstimme, Mannesalter, mannhaft, mannigfach, Mannigfaltigkeit, Männlein, männlich, Mannsbild, Mannschaftsgeist, mannshoch, Mannsperson, Mannometer, Mansardenwohnung, Mäntelchen, Manteltasche, Märchen, Märchenbuch, märchenhaft, Marge, Margerite, Marina, markdurchdringend, Markenschutz, Markenware, Marketing, Markierung, Marktstück, Marktpreis, marktüblich, marktwirtschaftlich, marmorn, Marter, Martertod, Martini, Märtyrer, Marxist, März, Maschinenbau, maschinengeschrieben, Maschinenkraft, Maschinenmeister, Maschinenschaden, Maschinenschreiben, Maschinenschrift, maschinenschriftlich, Maschinerie, Maskulinum, Masochismus, Masochist, Massageinstitut, Massaker, Massenandrang, Massenaufgebot, Massenentlassungen, Massenfertigung, Massenherstellung, Massensport, maßgearbeitet, massig, mäßig, mäßigen, Mäßigkeit, Mäßigung, Maßregel, maßschneidern

Og GAD har:

Männchen, mannhaft, männlich, Manschettenknopf, Mäntelchen, Manual, Märchen, märchenhaft, Margerite, Marsbewohner, März, Maskenbildner, Maskenbildnerin, mäßig

I den dansk-tyske ordliste har POL flg. ord, som ikke er i GYL (og til dels GAD):

rumrejse, rumsonde, rumvæsen, rundet, rundtenom, ruskindsjakke, rutebil, rykvis, rype, rystelse, ræb, ræbe, rædselskabinet, rædsels-

vækkende, ræse, ræsonnere, rævejagt, rødblond, rødbrun, rødde, rødløg, rødsprængt, rødøjet, røg (vb), røget (dog GAD), rømning, røn, røntgen, røntgenstråle, røremaskine

Til gengæld ”mangler”:

run (på), rundfart, rundgang, rundsav, runken, rustbehandle, rute-fly, rutinearbejde, rutinemæssig, rutte (med), rygdækning, rygende (uenig), rygepause, rygskade, rygsvømning, rygsækturist, rykind, rystende, rytmik, rær, rødgran, Rødhætte, rødkælk, rødt, røgalarm, røgeri, røgforgiftet, røgforgiftning, røgfylt, røgsky, røgslør, rønnebærtræ, røntgenøjne, rør (imp.)

som er medtaget i GYL, mens GAD kan byde på:

rundsav, Rwanda, rygfinne, rygskjold, ræddike, rødhals, Rødhætte, rødkløver, rørhæt, rørtang

Forskellene alene i disse relativt små udsnit af de tre ordbøger i lemmaudvalg er til at tage at føle på. Skal man tale om kvalitative tendenser, har POL i ty-da tilsyneladende satset på et lemmaudvalg, som generelt er lidt mere basalt end GYL og GAD, men samtidig ofte relativt gennemskueligt for en dansker. Herudover kan det være vanskeligt at fremhæve et lemmaudvalg frem for et andet: Der er gode og mindre gode eksempler begge steder: En leksikografisk meget glædelig konstatering er det i hvert fald, at diversiteten ikke fejler noget mellem de tre ordbøger. Det samme billede gentager sig, hvis man ser på udvalget af flerordsforbindelser og ækvivalensangivelser: Der er på ingen måde skrevet af.

Generelt virker udvalget af opslagsord altså relativt fornuftigt. Det er også godt, at man kan finde navne som fx (*der*) *Aargau*, som mange danskere (tyskstuderende?) ikke vil kunne placere som schweizisk kanton. Engang imellem kan man dog synes, at danskeres evne til at gennemskue de tyske ord undervurderes: *Palästinenser, Panorama, Pant(h)er, Pantomime, Parabel, Paradies, Saturn, Sauce, Saudi-Arabien* etc. er jo fuldt transparente for en dansker og kunne derfor godt have været undværet i den tysk-danske del – vi taler om en lille ordbog, hvor lemmaselektionen altid er smertefuld. Vil man have oplysninger om genus og fleksion, så findes de nemt i den dansk-tyske del: Fordelen ved kombiordbøger er jo, at den slags redundans kan undgås. I retningen dansk-tysk er alt principielt åbent: Den danske bruger kan aldrig gætte sig til, hvad noget ”hedder” på tysk, så her kan

udvælgelsesprincipperne i højere grad være styret af, hvor hyppigt ordet bruges i dansk. Derfor kan opslagsord som *hingsteføl*, *ligtog*, *gærdesmutte*, *guvernante*, *glasværk*, *humbugmager*, *hushovmester*, *saline*, *frygtsom* og *graviditetskjole* virke lidt påfaldende i en ordbog, der ifølge forordet dækker "basisordforrådet". Jf. også udtryk som *tjene sit levebrød ved noget*, *kalde ng til et embede* og *Gud har hjemkaldt hende*: Basalt er det bestemt ikke, i hvert fald ikke længere. Og i temmelig mange tilfælde er det uforståeligt, at ordbogen ikke i højere grad udnytter det kontrastive princip: Udtryk som *ohne Saft und Kraft*, *man sagt, sage und schreibe...*, *was sagst du dazu?*, *das hat nichts zu sagen*, *er hat nichts zu sagen* er jo ikke problematiske at afkode for en dansker, som kender komponenternes danske ækvivalenter, så jeg tvivler på, at der er et opslagsbehov for dem. Også idiomer, som er konstrueret fuldstændigt parallelt på de to sprog, er mindre interessante, fx *er kann nicht über seinen eigenen Schatten springen*, som POL hyperdistant (jf. Farø 2000) gengiver med *han kan ikke gå mod sin natur*. Det er dog kritikpunkter, der højst forstyrrer det samlede billede en anelse.

5. Eksempler og formuleringer

Sprogbrugseksemplerne er ikke altid lige overbevisende. Hvorfor skal vi ved *fremvisning* have eksemplet: *Fremvisningen af kunstsattene gjorde et stort indtryk på gæsterne*, når det vel i bund og grund drejer sig om, at vi skal have oplyst, at præpositionalfrasen på dansk normalt svarer til en genitiv på tysk ("Die Vorführung der Kunstsätze"). Man bliver her afledt fra de rent sproglige oplysninger; *tierlieb* er det heller ikke nødvendigt at forklare med eksemplet *sie ist sehr tierlieb – hun er meget glad for dyr*: En mere systematisk og simpel løsning er *tierlieb – glad for dyr*. Eksempler skal tydeliggøre et problem, ellers er de uinteressante, eller sågar i vejen.

I betragtning af, at det er en nyudviklet og mindre ordbog, indeholder den i øvrigt forbavsende megen arkaisk og opstyltet sprogbrug. Nogle få eksempler: *Jeg skal gengælde dig din narrestreg; til gunst for hvem skal du bestemme dig?; hvoraf kommer det at du er så tålmodig?; jeg kan godt lide æbler, hvorimod min søster foretrækker pærer; jeg ved ikke hvorvidt det er rigtigt; det er naboerne hvilke jeg ikke kan lide; han er kun lidt interesseret i at betale mere osv.* Det er næppe konstruktioner, der er udtryk for "et centralt, aktuelt ordforråd" (smudsomslag), og som der reelt er et opslagsbehov for. Der er også problemer den anden vej rundt, jf. fx *für die Gesundheit schädlich* –

skadelig for sundheden (hvorfor ikke ”sundhedsskadelig”?); *eine schamlose Lüge* – en skændig løgn; *Busenfreund* – hjertensven; *sämtlicher Ärger* – al fortrædelighed; *jmdn auf den Namen Hans taufen* – give ngn navnet Hans i dåben; *das wird ihm teuer zu stehen kommen* – det kommer ham dyrt at stå: Det er er ”ækvivalenter”, man højst ville forvente at finde i store ordbøger, der ikke er blevet revideret grundigt i mange år.

6. Varians

I en bilingval ordbog behøver man ikke at have alt at vide om fremmedsproget. Faktisk er det en fordel, hvis man kan lade så mange oplysninger som muligt være implicite. Samtidig er det – med visse undtagelser – generelt heller ikke nødvendigt at give oplysninger om brugerens eget sprog. Ikke desto mindre får man i POL – delvist understøttet af andre ordbøger – mange af den slags oplysninger, som efter denne anmelders mening er ligegyldige for en dansk bruger, der søger viden om (forholdet mellem dansk og) tysk. Det er derfor ikke hensigtsmæssigt at medtage både *gudfar* og *gudfader* og *grønstsagssuppe* *grønsagssuppe* etc.: De er en del af samme mikrostruktur, så brugeren har ikke brug for denne oplysning om danske ”dobbeltformer”. Det er heller ikke så interessant, at *fortbleiben* er intransitivt, mens *föhnen* er transitivt, for det er de ækvivalenter, der gives, også: Den grammatiske oplysning er bare unødigt støj. Og hvorfor skal man i da-ty have at vide, at *Gong* (sjældent) også opfattes som neutrum? Det er da nok at få at vide, at man i hvert fald kan bruge ordet i maskulinum på tysk – det andet er bare en pudsighed, og i hvert fald ikke hjælp til produktion af tysk tekst. Det er det traditionalistiske princip bestemt heller ikke, at man slavisk følger Dudens (deskriptive) fleksionsparadigmer, dvs. at man altid kan skrive enten *Gespensts* el. *Gespenstes* i genitiv. Men hvad skal man dog vælge? Hvorfor ikke træffe et valg for brugeren? Fx ud fra æstetiske, sprogbrugsmæssige eller konservative kriterier, i stedet for lidt fejlt at overlade valget til brugeren, som formentlig ikke har nogen præferencer. Vil man se på specialiteter som varians og deskriptiv leksikografi er der jo altid de tysk-tyske ordbøger at gribe til. Men en (lille) tyskordbog for danskere burde efter denne anmelders opfattelse være så pædagogisk som mulig og undlade den slags variation. Kort sagt: En ordbog, der lægger vægt på at være ”aktiv” (”produk-

tionsordbog” ville være en bedre betegnelse), burde ikke medtage en masse varians i L2, for det er ikke af interesse for en bruger, der vil have hjælp til at udtrykke sig på tysk. Ganske vist støder man så ind i problemet, at man dermed ikke kan bruge ordbogen til funktionen ”korrektion”, et problem som blev diskuteret indgående på dette års nordiske leksikografi-symposium på Schæffergaarden (jf. fx Tarp 2004). Men efter denne anmelders overbevisning er det også et urimeligt krav at stille til de fleste ordbogstyper, at man *ex negativo* skal kunne slutte sig til, hvad der er forkert, ud fra devisen: Hvad der ikke er med i ordbogen, er ikke korrekt tysk. Det ville være en yderst ubehagelig situation at placere sig selv i som leksikograf. Det, der behandles i ordbogen, skulle gerne være centralt og i hvert fald ikke (umarkeret) normstridigt. Men en gennemsnitlig bilingval ordbog kan næppe overtage de tyske retskrivningsordbøgers rolle. Og de fleste ordbogstyper kæmper med plads, så hvorfor ikke gå den proskriptive vej, som fx Henning Bergenholtz ved flere lejligheder har talt varmt for (fx i Bergenholtz 1998 og for nylig på IdS-konferencen i Mannheim 2004), også i den bilingvale leksikografi?

7. Slutord

Politikens nye ordbog skal af denne anmelder overordnet set hilses hjerteligt velkommen blandt rækken af tyskordbøger, fordi den vover sig ind på nye områder og er mere end blot en lemmaliste. Desuden taler det til dens fordel, at der er taget selvstændigt stilling til både lemmaliste, flerordsforbindelser og ækvivalenter. At der hyppigt kun gives en ækvivalent pr. opslag, ser denne anmelder som en naturlig konsekvens af det (leksikografisk, ikke bibliografisk!) lille format, selv om papiret dog kunne have været udnyttet væsentligt bedre. Trods de anførte forbehold, som ikke alle skal ses som kritik af denne ordbog specielt, men snarere af en vis traditionalisme i det leksikografiske miljø, må ordbogen derfor samlet set betegnes som en berigelse af det dansk-tyske ordbogslandskab, til gavn for brugeren, som vælger at investere i mere end én ordbog i ”melleformat”.

Litteratur

Bergenholtz, Henning 1998: Deskriptiv, proskriptiv og præskriptiv leksikografi. I: Ruth Vatvedt Fjeld/Boye Wangenstein (red.): *Normer*

og regler: Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998. Oslo: Nordisk Forening for Leksikografi.

Bergenholtz, Henning/Malmgren, Sven-Göran 2003: Forord. I: *LexicoNordica* 10, 1–5.

Fahl, Laurids/Farø, Ken/Heegaard, Jan/Lorentzen, Henrik 2002: [Anmeldelse af 3 nye retskrivningsordbøger]. I: *Danske Studier* 97, 222–237.

Farø, Ken 2000: Idiomatik i moderne dansk-tysk leksikografi. I: *Hermes* 25, 176–202.

Farø, Ken/Voller, Inge 2002: *Dansk-tysk/Tysk-dansk ordbog*. København: Gyldendal.

Tarp, Sven 2004: Hvad er en bilingval ordbok? I: *LexicoNordica* 11, 5–23.

Thomsen, Knud Troels 2000: *tysk kombi*. København: Gad.

Rikke Haugaard, Anne Lise Laursen, Birger Andersen

Sandro Nielsen, Lise Mourier & Henning Bergenholtz: *Regnskabsordbogen dansk-engelsk*. Forlaget Thomson 2004.

1. Baggrund

Behovet for en ordbog, der systematisk dækker det regnskabsmæssige område, har i mange år været udtalt. Det udviklede begrebsapparat, der ligger bag området, har hidtil skullet studeres i diverse håndbøger, lærebøger m.v. Repræsentationen af områdets fagterminologi i eksisterende fagordbøger, såvel mono- som bilingvale, har indtil nu begrænset sig til de helt centrale termer, og for translatørstuderende, undervisere og professionelle oversættere har dette betydet tidskrævende undersøgelser i håndbøger, udarbejdelse af egne databaser og i sidste instans forespørgsler hos regnskabsfolk.

Motivet til udarbejdelsen af denne regnskabsordbog har været den omstændighed, at alle børsnoterede selskaber iflg. en EU-forordning senest fra 2005 skal aflægge koncernregnskab efter de internationale regnskabsstandarder samt – som en konsekvens heraf – vedtagelsen af en ny årsregnskabslov i Danmark, der begrebsmæssigt distancerer sig fra tidligere tiders regnskabslovgivning på grund af et paradigmeskift fra historisk baseret til værdibaseret fremlæggelse af årsregnskabet, og terminologisk har fjernet sig endnu mere fra det niveau, hvor en basisviden om debet og kredit og dobbeltbogholderi gjorde, at regnskabstekster dog var til at fatte, hvis man investerede lidt tålmodighed i det.

Samtidig medfører den stigende globalisering et øget behov for at kunne sammenligne regnskabsinformationer på tværs af landegrænser. Vi kan kun være enige i ordbogsforfatterens bemærkning i forordet om, at ”for at kunne foretage en sådan sammenligning er det nødvendigt, at danske virksomheders eksterne regnskabsinformationer foreligger på engelsk” (p. 7). Der er derfor al mulig grund til at hilse en dansk-engelsk regnskabsordbog velkommen.

2. Om ordbogen

Bag ved den gedigne ordbog på 431 sider står tre forfattere, der hver især er kapaciteter inden for fagsprogoversættelse og leksikografi.

Herudover har en række fagfolk, sprogstuderende og it-folk ydet sproglige, faglige og layout-mæssige bidrag til ordbogen. Grundlaget for nærværende regnskabsordbog er en e-ordbog af samme navn.

På ordbogens bagside gives en række relevante oplysninger, der kan overbevise den potentielle køber om ordbogens anvendelighed i en konkret brugssituation: Ud over forfatterne og ordbogens område – eksternt regnskab – oplyses om formål, indhold og målgruppe.

Ifølge bagsiden er ordbogens formål eller de intenderede ordbogs-funktioner oversættelse af regnskabstekster fra dansk til engelsk samt skriftlig produktion, korrektur og reception af danske og engelske regnskabstekster. Målgruppen anføres som værende revisorer, regnskabsmedarbejdere i virksomhederne, oversættere og sprogrevisorer og økonomi- og sprogstuderende. Om indholdet oplyses, at ordbogen består af 4200 opslagsord med oversættelser og 15.400 ordforbindelser samt angivelse af andre oplysningskategorier, herunder synonyme og antonymer samt kildeangivelser og regnskabsopstillinger på dansk og engelsk.

I forordet kvantificeres oplysningskategorierne yderligere, herunder definitioner (3580), ækvivalenter (4734) samt kildehenvisninger (369).

Det skal bemærkes, at ordlisten inkluderer en række alternative stavemåder for samme term, f.eks. *going concern-princip*, *going-concern princip*, *Going-concern-princippet*, *going-concern-princip*, der alle henviser til den foretrukne form *going concern-princip*. Man må formode, at de 4200 opslagsord inkluderer disse ikke-anbefalede former, således at det behandlede antal termer i praksis er en smule lavere end det anførte.

Under alle omstændigheder er en ordliste i den størrelsesorden imponerende for et specifikt fagområde. Der er således linet op til forventninger om en maksimerende ordbog, dvs. en ordbog, der har selekteret alle niveauer af områdets terminologi.

Ligeledes skaber det store antal definitioner og ordforbindelser forventninger om, at der reelt er hjælp at hente til såvel forståelse af dette komplicerede univers som en idiomatisk gengivelse på målsproget.

Det oplyses, at den empiriske basis består af korpora på 1,3 mio. danske ord og 2,2 mio. engelske ord. I ordbogens bibliografi listes værker, der repræsenterer det regelsæt, der har relation til den ny regnskabslovgivning, dvs. selve regnskabsloven, kommenterede lovtekster danske og internationale regnskabsstandarder og lærebøger i regnskabsvæsen. Der savnes her oplysning om eksistensen af eventuelle autentiske årsrapporter i de bagvedliggende korpora – en facet, der ville have været velkommen til at afgøre anvendeligheden i forbindelse med

ordbogens primære formål, dvs. oversættelse af regnskabstekster fra dansk til engelsk.

3. Brugerprofil

I forordet niveaudeles ordbogens intenderede funktioner, således at den primære funktion udpeges til at være oversættelse af regnskabstekster fra dansk til engelsk, mens sekundære funktioner omfatter skriftlig produktion, korrektur samt reception af danske og engelske regnskabstekster. En sådan niveaudeling gør arbejdet med en ordbog mere fokuseret, idet det er umuligt at selektere informationer, der optimalt dækker alle funktioner.

Derimod findes der ingen stratificering af brugergruppen. Det anføres i forordet, at ”ordbogen er udarbejdet på en sådan måde, at den i særlig grad tager højde for følgende brugere: revisorer og regnskabsmedarbejdere i offentlige og private virksomheder, oversættere og sprogrevisorer, økonomi- og sprogstuderende og handelskoleelever” (p.7).

I dette brede spektrum af potentielle brugere kan der identificeres to hovedgrupper, hvis faglige og sproglige forudsætninger er diametralt modsatte, og hvis behov mht. brug af ordbogen følgelig også er forskellige; revisorer, regnskabsmedarbejdere og økonomistuderende, der generelt er karakteriseret ved en stor faglig, men en mindre fremmedsproglig indsigt; og oversættere, sprogrevisorer, sprogstuderende samt handelsskoleelever der – i større eller mindre omfang – vil være kendetegnet af en ringe(ere) faglig, men stor (større) sproglig indsigt. I oversættelsessituationen, jf. ordbogens primære funktion, kan sprogfolkene derfor i høj grad drage nytte af de mange faglige oplysninger, som ordbogen indeholder – oplysninger, som sprogfolkene i stor udstrækning må formodes allerede at være bekendte med, og som derfor ikke har den store relevans for dem. For at kunne foretage en korrekt oversættelse må sprogfolkene derimod formodes at have behov for mange sproglige oplysninger vedrørende fremmedsproget – oplysninger som sprogfolkene ikke har stor gavn af ... og som i øvrigt ikke er inkluderet i ordbogen.

På baggrund af ovenstående betragtninger virker brugerprofilen således temmelig heterogen. Måske skal elimineringen af de grammatiske oplysninger, der efter sigende findes i Internetudgaven, og som ville fylde for meget i en printordbog, (p. 8), samtidig ses som en subtil prioritering af de faglige oplysninger og dermed af den fagligt svage bruger. Hvis det har været motivationen, fremgår det dog ikke tydeligt. I konverteringsprocessen fra Internet til print burde man i virkeligheden nok – i lighed med ordbogsfunktionerne – have stratificeret

brugergruppen og på den måde eksplicit have gjort opmærksom på, hvilken type bruger der kan forvente at få dækket sine behov i brugen af ordbogen.

4. Fordelingsstruktur

I forordet gøres brugeren opmærksom på, at man i regnskabsordbogen har valgt at knytte en definition til langt størstedelen af ordbogens lemmata, dvs. til 3580 ud af 4219. Det er som udgangspunkt et meget brugervenligt princip, at en relevant oplysning optræder de steder, hvor ordbogsbrugeren har behov for den, men det skaber dog samtidigt mange redundante oplysninger, som normalt søges reduceret i print-ordbøger.

Kendetegnende for en god fordelingsstruktur er bl.a. evnen til at fordele og placere data på ordbogsplan og bestemme deres indbyrdes relationer under hensynstagen til brugerens behov, ordbogens funktion(er) samt det medie, som ordbogen optræder i. I dette konkrete tilfælde kunne man med fordel have valgt en fordelingsstruktur, der giver så få redundante oplysninger som muligt og kun angiver en given faglig oplysning et enkelt sted, f.eks. hvor brugeren skønnes at have mest behov for den. Dette medfører bl.a. en mulighed for at tilgodese den sprogligt svage bruger, fordi der nu burde være plads til at inkorporere flere sproglige oplysninger.

Flere lemmata kunne desuden med fordel forklares i synopseartikler, der kan bidrage til en faglig indsigt, jf. bl.a. de forskellige regnskabsklasser (A, B, C og D), samt de forskellige ratingtermer, f.eks. A1, A2 og A3, AA, Aa etc.

5. Henvisningsstruktur

Et godt henvisningssystem sikrer, at brugeren gøres opmærksom på alle relevante oplysninger i forbindelse med et givent lemma. Ordbogen indeholder et minimum af henvisninger, hvilket bl.a. skal ses i lyset af, at en given faglig oplysning optræder samtlige steder, hvor brugeren kan have behov for den. Det kan dog ikke være hele forklaringen, og henvisningsapparatet fremstår desværre også uden stringens, f.eks. er der ingen eksplicit henvisning mellem *immaterielt anlægsaktiv* og *materielt anlægsaktiv*. I artiklen *materielt anlægsaktiv* listes *immaterielt anlægsaktiv* dog som antonym men ikke vice versa. Samme problematik gør sig gældende mellem lemmata som *afdragsprofil*, *serielån* og *annuitetslån*, hvor der ingen eksplicite henvisninger findes. Til

gengæld henvises eksplicit mellem *afvikling* og *afviklingssum*, men brugeren får ingen yderlige informationer af at følge henvisningerne.

Bag i bogen finder den ihærdige bruger frugterne af en fordelingsstrukturel beslutning, nemlig forskellige skemaer over balance i beretnings- og kontoform samt arts- og funktionsopdelt resultatopgørelse i beretningsform. Brugeren gøres dog ingen steder (ud over indholdsfortegnelse – og hvor ofte konsulteres den i forbindelse med ordbogsopslag) opmærksom på eksistensen af skemaerne. Til stor gavn for brugeren med ringe faglig indsigt kunne man med fordel gøre skemaerne til integrerede ordbogsdele ved at henvide dertil fra lemmata, der f.eks. optræder som poster i balancen og resultatopgørelsen ellers som relaterer sig til det univers, f.eks. *arabertalspost*, *artsopdelt*, *balance*, *beretningsform*, *driftsregnskab*, *funktionsopdelt*, *kontoform*, *resultatopgørelse* etc.

6. Mikrostruktur

Ækvivalenten må siges at være en oversættelsesordbogs *raison d'être* og det mikrostrukturelle element, som er genstand for brugerens søgning. Derfor undrer det meget, at man i denne ordbog har valgt at prioritere synonymmer, antonymer og definitionsfeltet frem for ækvivalenten, jf. f.eks. lemmaet *kursusudgift*. Hvis forklaringsfelt og anmærkningsfelt er langt og de paradigmatiske angivelser er repræsenteret drukner ækvivalenten lidt i mængden.

kursusudgift

Kursusudgifter er afholdte omkostninger til f.eks. medarbejderkurser. Kursusudgifter vil ofte være en del af de samlede personaleomkostninger. ANM Udtrykkene omkostninger og udgifter bruges ofte i flæng med samme betydning, når de indgår i sammensætninger, f.eks. *leasingomkostninger/leasingudgifter*. De to udtryk er dog forskellige, idet udgifter vedrører det tidspunkt, hvor man pådrager sig en forpligtelse, hvorimod omkostninger vedrører et forbrug af ressourcer vurderet i penge, uanset hvornår anskaffelse og betaling finder sted. Årsregnskabsloven anvender overalt udtrykket omkostninger som det relevante i forbindelse med regnskabsaflæggelse.

course expense

fakturerede kursusudgifter ekskl. egne lønomkostninger invoiced course expenses excluding own payroll costs

Det er almen kendt, at en god oversættelse forudsætter viden om det pågældende emne, og derfor spiller betydningsfeltet naturligvis en central rolle i ækvivalentselektionen. Paradigmatisk information som

synonymi- og antonymirelationer kan også bidrage til indsigt i faglige sammenhænge, men er sjældent essentielle i direkte forbindelse med ækvivalentvalget. Så man kan undre sig lidt over denne centrale placering umiddelbart efter lemma – især når man i Internetordbogen lister ækvivalenten.

Med hensyn til polyseme lemmata ses en meget varierende mikrostruktur, bl.a. hvad angår anbringelse af ækvivalent og kollokationsfelt, jf. f.eks. følgende 4 ordbogsartikler, hvor ingen er identiske:

accessorisk

= sekundær, tilhørende
som er tilhørende eller sekundært til noget andet

accessory

”Accessory” anvendes i betydningen tilhørende

non-core

”Non-core” anvendes i betydningen sekundær

accessorisk aftale accessory contract *accessorisk virksomhed* non-core activity

afskrivningskonto

= fradragkonto, kurstabskonto

En afskrivningskonto er (1) et udtryk for det kurstabsfradrag, der følger visse realkreditlån, hvor saldoen afskrives og indberettes til skattemyndighederne over lånets løbetid, eller (2) en konto i bogholderiet, hvor årlige afskrivninger på givne materielle anlægsaktiver opsamles.

depreciation account

Afskrivningskonto i betydning (2)

tax-deductible capital loss account

Afskrivningskonto i betydning (1)

afskrivningskonto for kontantlån tax-deductible capital loss account for cash loans *afskrivningskontoen viser årets afskrivninger på produktionsanlæg og maskiner* the depreciation account shows depreciation on plant and machinery for the year

afstemning

- 1 En afstemning er en beslutningstagning, hvor en afgørelse træffes ved valg, og hvor det alternativ, der har fået flest stemmer, vedtages efter optælling.

vote

afstemning blandt aktionærerne vote by shareholders

- 2 Når man får to separate elementer til at stemme overens med hinanden, er der foretaget en afstemning.

reconciliation

”Restatement” anvendes om afstemning i forbindelse med regnskabet eller sammenligningstal til andre regnskabsprincipper eller anden regnskabspraksis, f.eks. ”restatement to US GAAP”. *afstemning af aktiver og forpligtelser*

indregnet i balancen reconciliation of the assets and liabilities recognised in the balance sheet *afstemning af bevægelser på immaterielle anlægsaktiver* reconciliation of movements on intangible assets *afstemning af dagsværdien af aktiverne* reconciliation of the fair value of the assets *afstemning af hver aktiekapitalklasse* reconciliation of each class of share capital *afstemning af periodens bevægelser* reconciliation of the movements of the period *afstemning af primo- og ultimosaldo* reconciliation of opening and closing balances *afstemning af regnskaber* reconciliation of accounts *afstemning af skattebeløb* reconciliation of tax amounts *afstemning af årets skatteprocent* reconciliation of the tax rate for the year *afstemning mellem A og B* reconciliation between A and B *afstemning til US GAAP* restatement to US GAAP *en afstemning til de relevante balanceposter* a reconciliation to relevant line items on the balance sheet *talmæssig afstemning* numerical reconciliation

afsætte

1 = afskedige

fyre eller afskedige nogen fra deres nuværende beskæftigelse eller funktion

remove

afsætte et flertal af medlemmerne i virksomhedens bestyrelse remove the majority of the members of the supervisory board from office

2 = sælge

sell

afsætte varer i udlandet sell goods in other countries *afsætte varer og tjenesteydelser* sell goods and render services

3 =foretage en reservation eller tilsidesættelse af midler til dækning af senere forekommende omkostninger

allocate

= provide for

afsætte de nødvendige ressourcer allocate the necessary resources *afsætte en sum penge til et formål* allocate a sum of money for a purpose *afsætte skyldigt udbytte* provide for dividends payable *afsætte udskudt skat* provide for deferred tax

Det er selvsagt svært for brugeren at blive fortrolig med en så varierende mikrostruktur, og det er naturligvis ærgerligt, fordi de mange gode informationer, ikke kommer til at stå helt så krystalklart, som tilfældet ville have været med en ensartet mikrostruktur.

7. Lemmasektion

Lemmalisten er det centrale element i en ordbog. Det er den række af ord, som alle andre informationskategorier er bygget op omkring og refererer til. Og forekomsten af et lemma i ordlisten er det første skridt i retning af et heldigt opslag.

Lader man blikket glide ned over lemmalisten i Regnskabsordbogen, fornemmes allerede en bredde og dybde af omhyggeligt selekterede lemmata, fordelt på substantiver, verber, adjektiver og adverbier. Der er således f.eks. medtaget relevante komposita og flerordstermer som *acontoskatterate*, *proformasammenligningstal*, *balanceorienteret gælds metode*, *besiddelse af kapitalandele*, ligesom en lang række sammensætninger med *ikke* er medtaget: *ikke-afskrivningsberettiget*, *ikke-amortiseret* etc. Hertil kommer en række højfrekvente verber som *optage*, *omfatte*, *tilflyde*, *henføre*, *udgøre* og ikke mindst *indregne* og *måle*. Selv et adverbium som *bagud* er selekteret.

For at afprøve forventningerne om en maksimerende ordbog, har vi ladet lemmalisten følge et uddrag fra en årsrapport i virkelighedens verden. Det handler om en sekvens af *anvendt regnskabspraksis*, der er en af de rigtigt komplicerede dele i en årsrapport – i hvert fald set ud fra en oversætters synspunkt:

Elementerne med **fed skrift** viser fund i ordbogen. Tallene i parentes markerer de opslagsord, hvortil er knyttet de ordforbindelser, der indgår i teksten.

(1) **Værdireguleringer af finansielle aktiver, finansielle forpligtelser og afledte finansielle instrumenter** (2) **indregnes i resultatopgørelsen**, bortset fra **værdireguleringer af instrumenter**, der (3) **er indgået** til (4) **sikring af fremtidige pengestrømme** eller til **sikring af** (5) **nettoinvesteringer i udenlandske tilknyttede og associerede virksomheder**. Sidstnævnte **værdireguleringer indregnes direkte i egenkapitalen**.

Kilde: http://www.danisco.com/upload/pdf/Report/daniscoreport_0304_dk.pdf

I ordbogen findes altså (1) *værdiregulering*, (2) *indregne*, (3) *indgå*, (4) *sikring* og (5) *nettoinvestering* lemmatiseret. Flerordsforbindelserne findes i eller kan konkluderes ud fra kollokationsfeltet under de pågældende lemmata. Så i princippet kan ovenstående tekstsekvens oversættes direkte fra bladet med 5 opslag i ordbogen. Oversættelsesfunktionen er dermed praktisk talt dækket 100%. Det er imponerende.

Ydermere findes de termer, der indgår i ordforbindelserne, dvs. finansielt aktiv, finansiell forpligtelse, resultatopgørelse, afledt finansielt instrument, pengestrøm, tilknyttet virksomhed, associeret virksomhed selvstændigt lemmatiseret med dertil hørende angivelser af deres betydning, således at også receptionsfasen i princippet er fuldt ud dækket i afsnittet ovenfor.

I virkelighedens verden følger årsrapporternes mere teoretiske afsnit som det ovenstående langt hen ad vejen ordlyden i de internationale regnskabsstandarder eller de danske regnskabsvejledninger.

Men i andre dele af virksomhedernes årsrapporter er der langt større variation. Det gælder for eksempel resultatopgørelsen, hvor der findes et bredt spektrum af mellemsaldi. Således kan de nye forkortelser EBIT, EBITA og EBITDA dække over nuancer af virksomhedens driftsresultat som f.eks.: resultat af primær drift (= EBIT), resultat af primær drift før amortisering af goodwill mv. (= EBITA) og alle varianterne af EBITDA, f.eks. resultat før afskrivninger, resultat før af- og nedskrivninger, resultat af primær drift før afskrivninger og amortisering af immaterielle aktiver og resultat før afskrivninger, amortisering, finansielle poster og skat.

Bortset fra resultat af primær drift er ingen af disse mellemsaldi selekteret som lemmata i Regnskabsordbogen. Det er derimod de tre forkortelser, hvilket forekommer inkonsekvent og en smule bagvendt – især fordi fuldformerne optræder lige så hyppigt i årsrapporterne som forkortelserne.

I øvrigt savnes også selektering af andre mellemsaldi som (1) resultat før finansielle poster og (2) resultat efter finansielle poster eller (3) resultat før ekstraordinære poster og skat, der i mange virksomheders regnskaber optræder som synonyme til hhv. resultat af primær drift (1) og resultat af ordinær drift (2) og (3). Ligeledes savnes den nye post særlige poster, der nu opsamler virksomhedernes forudsigelige, men ikke tilbagevendende udgifter/indtægter, mens de ekstraordinære poster, der hidtil har dækket disse begivenheder, er forbeholdt mere ekstreme hændelser som jordskælv, eksproprieringer etc.

Mht. dækningsgraden for regnskabsopstillingerne kan der desuden konstateres en vis vaklen hvad angår selektering af de enkelte regnskabsposter. I Regnskabsordbogen er f.eks. balancens simplekstermer selekteret som lemmata, mens der er vaklen mht. flerordstermerne. Således er posterne kapitalandele i datterselskaber og tilgodehavender fra salg og tjenesteydelser selekteret som kollokationer, mens posterne udskudt skatteaktiv og leverandører af varer og tjenesteydelser er selekteret som lemmata.

Samme vaklen bemærkes mht. nøgletal. Her er f.eks. nøgletallet ROIC (= return on invested capital) lemmatiseret, mens fuldformen afkast af investeret kapital er selekteret som kollokation.

For leksikografen, der skal træffe et valg mht. til behandling af flerordsforbindelser ved selekteringen af lemmata hhv. kollokationer, er ovennævnte problematik velkendt. I princippet anbefaler Bergenholtz & Tarp (1994), at ordforbindelser selekteres som lemmata, når de dækker

over begreber, der indgår i et givet områdes fagsystematik og således er fagtermer, mens flerordsforbindelser, der repræsenterer det pågældende område, men som ikke dækkes af denne definition, selekteres som kollokationer. Hjælpen til at skelne skal komme fra fagspecialisterne.

Som leksikografer må vi erkende, at masser af flerordsforbindelser ligger i gråzonen mellem kollokationer og termer. Og eksperterne er heller ikke enige om disse ordforbindelsers status og forstår vel heller ikke altid leksikografens sproglige vinkel. Men hvad angår lige netop regnskabsposterne må disse vel siges at kunne placeres utvetydigt sideordnet i årsrapportens fagsystematik. Og derfor forekommer det naturligt at lemmatisere dem.

8. Betydningsfeltet

Betydningsfeltet eller feltet med faglige forklaringer er et af de træk, der adskiller den fagsproglige ordbogsgenre fra den almene. De faglige forklaringer er essentielle i en fagsprogsordbog. I det fagsproglige univers slår modersmålskompetencen sjældent til, når det handler om at forstå den enkelte fagterm og de sammenhænge og relationer, der ligger implicit i teksten. I det fagsproglige univers optræder endvidere hyppigt ord, der er genkendelige fra almensproget, men som her får en specifik betydning med en fast definition.

Udfordringen for leksikografen består i at udforme de faglige forklaringer i et sådant omfang, at brugeren får reel støtte til viderebehandling af udgangsteksten. Hvor meget og hvordan leksikografen skal hjælpe, afhænger af feltets specifikke intenderede funktion og – ikke mindst – af målgruppen.

I Regnskabsordbogen betegnes feltet ”betydningsfelt”. Om formålet siger redaktøren følgende: ”Brugeren kan være i tvivl om, hvorvidt ordet kan bruges i den ønskede betydning og kan få sin formodning be- eller afkræftet ...” (p. 13). Og under afsnittet ”Hjælp til at oversætte ...” tilføjes: ”De faglige forklaringer, som gives på dansk, kan være nyttige ved oversættelsesproblemer og tekstproduktion på engelsk” (p. 15). Endvidere hedder det:

Fagsproglige udtryk, dvs. fagtermer, forklares i form af hele sætninger byggede på oplysningerne i kildematerialet (...). Derimod forklares almensproglige udtryk normalt ikke med hele sætninger, men ved hjælp af et synonym eller en kort omformulering (p. 13).

Satsning på sætningsformen for termernes vedkommende har givet forfatterne stor fleksibilitet mht. udformningen. Stilistisk eller teksttypologisk er der stor variation i de 3800 betydningsfelter. Der er eksempler på den konventionelle formel for indholdsdefinitionens X (definiendum) = Y (definiens), hvilket følgende eksempler illustrerer:

acontoskat

Acontoskat er en indbetaling af foreløbige beløb i løbet af regnskabsåret inden selvangivelsen er udarbejdet til dækning af den samlede skattebetaling.

egenkapitalinstrument

Et egenkapitalinstrument er enhver kontrakt, der repræsenterer en andel af den forskelsværdi, der fremkommer, når man fra alle virksomhedens aktiver trækker alle dens forpligtelser, dvs. en andel i nettoaktiverne.

Hvor definitionsformen i nogle tilfælde er ganske dækkende til en forståelse af begrebet som i eksemplet med *acontoskat*, forekommer det i andre tilfælde, at en enkelt tilføjelse i form af f.eks. en eksemplificering ville have været nyttig. Vi tror for eksempel ikke, at mange sprogfolk ud fra definitionen af *egenkapitalinstrument* vil kunne gennemskue, at det handler om kapitalandele, f.eks. aktier og anparter. Så en tilføjelse i form af eksempler ville have gjort underværker her og tilpasset lovgivnings sproget til en bredere brugergruppe.

Men Regnskabsordbogen har også mange betydningsfelter, der er lidt mere gearret til brugergruppen, der altså også omfatter sprogfolk, hvilket følgende eksempler viser:

finansiell gearing

Finansiell gearing er køb af aktiver for lånte penge. En virksomheds finansielle gearing er forholdet mellem rentebærende nettogæld og egenkapitalen. En investors gearing er den andel af porteføljen, der er finansieret med gæld. Driftsmæssig gearing udtrykker virksomhedens driftsmæssige risiko og viser, hvor meget dækningsbidraget kan falde i forhold til driftsresultatet, før virksomheden får underskud.

En lidt pudsig variant er de forklaringsfelter, hvor definiens-definiendum rækkefølgen vendes til $Y = X$ og faktisk nærmer sig en pædagogisk fortællestil, som i følgende eksempler:

advokatbistand

Når en advokat bistår en person eller virksomhed i juridiske spørgsmål, taler man om advokatbistand.

egenkapitaludvikling

Egenkapitalen kan udvikle sig i nedadgående retning i form af underskud eller ka-

pitalnedsættelser eller i opadgående retning som overskud, opskrivninger eller kapitalforhøjelser. Disse ændringer kaldes egenkapitaludviklingen.

Faktisk peger ovenstående sidstnævnte eksempel på, at den fortællende stil kan være svær at håndtere. Pædagogisering af et eksakt emne kræver styr på årsagssammenhængene. I virkelighedens verden udvikler egenkapitalen sig eksempelvis ikke **i form af** underskud etc., men **på grund af** underskud etc. ligesom **nedskrivninger** kan være årsag til negativ udvikling i egenkapitalen, præcist som **opskrivninger** kan være årsag til en positiv udvikling – altså vækst – i egenkapitalen.

Generelt fremkalder de forskellige stilarter i betydningsfeltet en formodning om enten en stor frihedsgrad i forfatterkollegiet eller en stilistisk forskel motiveret af målrettethed til forskellige målgrupper i de enkelte artikler. Ordbogen taler dog ikke om en sådan produkt-differentiering. Vi finder, at en sådan stilvariation er en smule desorienterende.

Under alle omstændigheder er tilpasninger af definitioner af hardcore termer til en ikke-regnskabskyndig bruger vanskelig. Det er lykkedes for Regnskabsordbogens forfattere i mange tilfælde:

hovedtal

Hovedtal er tal, som i virksomhedens regnskab er vigtige. Typiske hovedtal er årets nettoomsætning, resultat af primær og ordinær drift, resultat af finansielle poster, resultat af ekstraordinære poster, årets resultat, balancesum, investeringer i materielle anlægsaktiver, egenkapital (...) Hovedtallene skal for visse regnskabsklasser medtages i ledelsesberetningen for de seneste 5 år.

Her eksemplificeres, perspektiveres og trækkes tråde til den virkelige verden. Det kræver tid at kræse sådan for hvert enkelt lemma. Ikke alle lemmata har naturligvis brug for en sådan uddybning eller eksemplificering – og tiden er i den grad en knaphedsfaktor for leksikografer på de højere læreanstalter.

9. Ordforbindelser

De over 15.000 ordforbindelser, der følger med de selekterede lemmata, forekommer at repræsentere hele det regelsæt, der danner grundlag for ordbogen. Der kunne her måske være sorteret lidt i, hvad der er egentligt vejledningssprog og hvad der er relevant for behandling af regnskabstekster = årsrapporter, jf. følgende eksempel:

going concern

begivenheder eller forhold, der kan medføre væsentlig tvivl om virksomhedens

evne til at fortsætte som en going concern events or conditions that may cast significant doubt upon the enterprise's ability to continue as a going concern *en vurdering af virksomhedens evne til at fortsætte som en going concern* an assessment of an enterprise's ability to continue as a going concern *forudsætningen om, at virksomheden er en going concern* the assumption that the enterprise is a going concern

Men bortset fra disse citater, der lever deres tilværelse udelukkende i regnskabsstandarder og vejledninger, og bortset fra den under lemmatisering nævnte vaklen mellem kollokationer og flerordslemmata, er kollokationsfelterne yderst vellykkede og rigt repræsenterede, hvilket som nævnt ovenfor gør, at lange tekstfragmenter i årsrapporterne kan oversættes blot ved at følge ordbogen.

10. Verber

Verber har ofte fået en stedmoderlig behandling i specialordbøger, såvel hvad angår selektion som omfanget af grammatiske oplysninger om de selekterede verber og deres ækvivalent(er). Det er derfor prisværdigt, at der i Regnskabordbogen gøres et overordentligt hæderligt forsøg på at indlemme verber i lemmaselekteringen på nogenlunde lige fod med substantiver og flerordstermer.

Den leksikografiske behandling af verber, specielt i specialordbøger, er imidlertid et ganske vanskeligt område, og der er da også grund til at påpege enkelte svagheder i Regnskabordbogens behandling af dem.

Selektionen af de i ordbogen medtagne verber er muligvis sket på basis af de i det danske korpus forekommende verber – formentlig med udeladelse af hjælpeverber og meget frekvente og ret betydningsstomme verber som *gøre, lade, komme, få* etc.

Hvis det har været selektionsprincippet, kan det være årsagen til en noget ujævn repræsentation, hvor vi finder verber uden egentlig regnskabsmæssig betydning (om end der er tale om verber, der optræder med nogenlunde høj frekvens i regnskabstekster), som f.eks. *antage, aflaste, aflede* og *sammensætte*, men mangler verber med betydninger af decideret relevans for ordbogens områder som f.eks. *afkaste, afmelde, budgettere, fremmedfinansiere*, og *geare*.

Det ser også ud til at have været et princip, at verber som opslagsord kun må bestå af et enkelt ord, hvilket betyder, at f.eks. et refleksivt verbum (med tilknyttet præposition) som *bestræbe sig på* er anført som ikke-refleksivt og uden præposition: *bestræbe*. Det fremgår naturligvis af kollokationerne, at *bestræbe* er refleksivt og altid har præpositionen

på knyttet til sig, men det ville have været hensigtsmæssigt, om dette også fremgik af opslagsordet. Faktisk er princippet brudt for et enkelt verbum med tilknyttet præposition, nemlig *svare til*.

For en række af de til ordbogen selekterede verber er der angivet et eller flere synonymmer. Som hovedregel er disse synonymmer ikke optaget som selvstændige opslagsord i ordbogen, muligvis fordi de ikke optræder i det korpus, der ligger til grund for ordbogen. Årsagen kan naturligvis også være pladshensyn, men det ville ikke have krævet megen plads at have medtaget de angivne synonymmer som opslagsord med henvisning til det opslagsord, hvor de er anført som synonymmer. Resultatet er, at disse synonymmer kun er nyttige i forbindelse med ét at ordbogens formål, nemlig hjælp til at skrive og forstå danske tekster.

En afgørelse af, om ord er synonyme eller ej kan i mange tilfælde bero på subjektivitet, men vi skal dog betvivle, at *klare* skulle være synonym med *bære* i de betydninger, som fremgår af kollokationerne med *bære*: *bære en risiko*, *bære et tab*, *bære omkostninger*.

Som en hjælp til at skrive og forstå danske tekster kan det være ganske nyttigt at få en definition af det danske opslagsord i form af en betydningsangivelse. Hvad angår verber, ville det efter vores opfattelse have været hensigtsmæssigt, om disse betydningsangivelser havde haft samme syntaktiske form, jvf. følgende:

opkøbe

Opkøbe er selve handlingen, hvor en fysisk eller juridisk person køber en ret, mulighed, et aktiv el. lign. fra tredjemand.

opføre

En virksomhed kan opføre en post i balancen og resultatopgørelsen, hvilket vil sige, at den givne post vises særskilt.

opgøre

At opgøre betyder, at noget beregnes på et givet tidspunkt eller til endelig afvikling.

Kravet om samme syntaktiske form for betydningsangivelserne er begrundet i, at da feltet med betydningsangivelser ikke er markeret ved hjælp af en forkortelse, et symbol el. lign., er den syntaktiske form det eneste, der lader os genkende feltet fra artikel til artikel som betydningsangivelse.

Formålet med en definition af et ord er naturligvis at klargøre den eksakte betydning af ordet for personer uden særlig indsigt i ordets betydning. Det indebærer normalt, at definitionen skal benytte sig af så

almene ord som overhovedet muligt. Det ses ikke at være tilfældet med følgende definition af opslagsordet *tillægge*: *At tillægge vil sige at attribuere en genstand eller en person med noget.*

Det ser ud til at have været et hovedprincip, at der for hvert opslagsord kun anføres én ækvivalent, selv om der dog findes en række eksempler på flere ækvivalenter (evt. i form af synonymmer) til et opslagsord.

Dette princip har givet anledning til visse uhensigtsmæssigheder. Blandt andet betyder princippet, at den valgte ækvivalent er den, der har det mest generelle betydningsindhold, f.eks. for opslagsordet *udgøre* ækvivalenten *constitute*, hvor en mere naturlig ækvivalent – i en regnskabsmæssig sammenhæng – vel ville være *amount to*. (Det ville også være i bedre overensstemmelse med synonymangivelsen for *udgøre*: *beløbe sig til*.)

Det skal dog bemærkes, at der i det store og hele er tale om ganske dækkende ækvivalenter for de danske opslagsord.

11. Ækvivalenter

Som allerede nævnt er ækvivalenterne en oversættelsesordbogs *raison d'être*, og det er derfor af afgørende betydning, at ækvivalentangivelserne er af en sådan art, at de understøtter ordbogens oversættelsesfunktion, som jo i forordet er fremhævet som ordbogens primære funktion.

I det særlige afsnit om verber blev det anført, at det tilsyneladende har været et princip for ordbogsforfatterne, at der kun anføres én ækvivalent for hvert opslagsord, og dette princip har tilsyneladende også være gældende for de øvrige i ordbogen repræsenterede ordklasser (herunder flerordstermer).

Princippet kan nok i højere grad end for verber forsvares for substantiver og flerordstermer, da disse ofte repræsenterer entydigt definerede regnskabsmæssige begreber. I langt de fleste tilfælde, hvor der anføres mere end én ækvivalent, er der således blot tale om en meget brugbar differentiering mellem den britisk engelske, den amerikansk engelske og den internationalt engelske (IAS/IFRS) ækvivalent.

En gennemgang af bogstavet F viser derudover, at der også for andre ordklasser end verber langt hen ad vejen er tale om ganske dækkende ækvivalenter – med ganske få undtagelser. F.eks. er ækvivalenten for *finansiel post*: *item under financial income and expenses*, net unødigt kompliceret, da *finansiel post* vel i langt de fleste sammenhænge vil kunne oversættes med *financial item*. Derudover er ækviva-

lenten for *Finansrådet* angivet som *Danish Banker's Association*, hvilket retteligt burde være (ifølge Finansrådets hjemmeside) *Danish Bankers Association*, og ækvivalenten for substantivet *fremrykning* burde nok ikke være verbet *bring forward*.

Der kan også være grund til at kommentere det, der i brugervejledningen kaldes 'kommentarer til ækvivalenten', der forekommer de steder, hvor der til et opslagsord er angivet flere ækvivalenter. Disse kommentarer angiver i langt de fleste tilfælde betydningsforskelle mellem de anførte ækvivalenter, og det ville have været gavnligt, om de var brugt konsekvent, jf. flg. artikel, hvor der ikke er nogen kommentar til den sidste ækvivalent *right of first refusal*:

forkøbsret

En forkøbsret er retten til at købe noget forud for andre, forudsat at sælger ønsker at sælge. Det er ikke en pligt for sælger til at sælge, men en pligt til at tilbyde personen med forkøbsret genstanden, grunden, bygningen osv. i en salgssituation.

option

'Option' anvendes om en ret til at købe noget.

pre-emption right (GB)

'Pre-emption right' anvendes især om forkøbsret til aktier.

pre-emptive right (US)

'Pre-emptive right' anvendes især om forkøbsret til aktier.

right of first refusal

12. Konklusion

Generelt er Regnskabsordbogen med sin omfattende lemmasektion og sit gedigne valg af ækvivalenter og kollokationer et værdifuldt redskab først og fremmest til oversættelse af danske regnskabstekster til engelsk, men også til sprogrevision og til introduktion af den danske regnskabsterminologi for sprogstuderende og sprogmedarbejdere generelt. Vi har påpeget nogle uregelmæssigheder i form af inkonsekvens mht. henvisninger og opbygning af mikrostrukturen og sat spørgsmålstegn ved det hensigtsmæssige i de store form- og indholdsmæssige variationer i betydningsfeltet, samt enkelt andre uhensigtsmæssigheder. Men en fejl- og mangelfri ordbog er naturligvis utopi – i hvert fald i en første version. Alt i alt er Regnskabsordbogen et væsentligt bidrag til fagleksikografien.

Litteratur

Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 1994: Mehrworttermini und Kollokationen in Fachwörterbüchern. In: Burchhardt Schaefer & Henning Bergenholtz (Hrsg.): *Fachlexicographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 385–419.

Hans Landqvist

Mattila, Heikki E.S., Anne Jussila & Outi Kaltio: *Oikeuselämän lyhennesanakirja – Juridisk förkortningsordbok*. Helsinki – Helsingfors: Lakimiesliiton Kustannus Talentum 2004. 336 s. ISBN 952-14-0805-7. 79 euro.

1. Bakgrund

Förkortningar av olika slag får sägas vara en viktig del av dagens språkbruk. Detta visar sig bland annat genom att den andra upplagan av *Norstedts förkortningsordbok* utkom hösten 2003. Denna upptar både allmänspråkliga förkortningar och förkortningar som hör hemma inom olika fackområden, bland annat juridiska förkortningar. Vissa förkortningar får enbart fackområdesbeteckningen *jur.*, medan andra kan höra hemma inom flera områden (jfr Svenblad 2003:VIIf., X). Exempel är *MBL* (medbestämmandelagen) med beteckningen *jur.* respektive *JK* (jaktklubb; Justitiekanslern; Jernkontoret), där *Justitiekanslern* dock har fackområdesbeteckningen *statl.* (statlig myndighet eller kommitté), inte *jur.* (juridik).

Juridiska fackordböcker innehåller ofta ett antal förkortningar med mer eller mindre exklusiv hemorts rätt på juridikens område. Några nyare enspråkiga svenska juridiska ordböcker är *Juridikens begrepp* (2002), *Juridikens termer* (2002) och *Norstedts Juridiska Ordbok. Juridik från A till Ö* (2003). Tre exempel på förkortningar som återfinns i alla tre ordböckerna är *JO* (Justitieombudsmannen), *m.h.p.p.* (med handen på pennan) och *RÅ* (Regeringsrättens årsbok; Riksåklagaren).

För bland annat engelska och tyska finns det särskilda förkortningsordböcker för det juridiska området, t.ex. *Bieber's dictionary of legal abbreviations: a reference guide for attorneys, legal secretaries, paralegals, and law students* (2001) respektive *Abkürzungsverzeichnis der Rechtssprache* (2003). I sammanhanget kan också nämnas *World dictionary of legal abbreviations* (1991–). Däremot finns det mig veterligen inte någon direkt motsvarighet för svenska juridiska förkortningar. Men nyligen har en omfattande ordbok med främst finska och svenska juridiska förkortningar utkommit i Finland: *Oikeuselämän lyhennesanakirja – Juridisk förkortningsordbok*. I fortsättningen används förkortningen *OL – JF* och sidhänvisningar utan författarnamn avser denna ordbok.

Författare till ordboken är Heikki E.S. Mattila, Anne Jussila och Outi Kaltio. Huvudansvaret har Heikki E.S. Mattila haft. Denne är professor i rättslingvistik vid Lapplands universitet i Rovaniemi och besitter djupa och omfattande kunskaper både inom rättsvetenskapens och språkvetenskapens områden, demonstrerade bland annat genom den omfattande monografien *Vertaileva oikeuslingvistiikka* ('Jämförande rättslingvistik'; Mattila 2002b). Heikki E.S. Mattila är även bekant för LexicoNordicas läsare genom sina recensioner av ordböcker, t.ex. Mattila (2002a).

Ordboken *Oikeuselämän lyhennesanakirja – Juridisk förkortningsordbok* beskrivs som den praktiska tillämpningen av arbetet inom ett forskningsprojekt om de juridiska förkortningar som har använts i Finland alltifrån den andra halvan av artonhundratalet till det tidiga tjuguhundratalet. Projektet har finansierats av Finlands Akademi, och resultaten kommer att publiceras i form av vetenskapliga artiklar (s. 10f.).

I det följande ger jag först en kortfattad beskrivning av *Oikeuselämän lyhennesanakirja – Juridisk förkortningsordbok* för att därefter presentera några synpunkter på ordboken. Sist gör jag ett försök till värdering.

2. Kort beskrivning

Oikeuselämän lyhennesanakirja – Juridisk förkortningsordbok omfattar 336 sidor. OL – JF inleds med ett förord och en inledning, avfattade på finska och svenska. Den egentliga ordboken innehåller tre stora avdelningar: *Lyhenehakemisto – Förkortningsregister*, *Asiahakemisto – Sakregister* och *Ajanluvunmukainen säädöshakemisto – Kronologiskt författningsregister*. Var och en av de tre avdelningarna inleds med ett kort avsnitt med rubriken *Tärkeätä tietää – Viktigt att veta*.

I den svenskspråkiga inledningen (s. 17–20) meddelas att OL – JF är en deskriptiv ordbok utan några normativa ambitioner. Ordboken bygger på förkortningslistor i finsk- och svenskspråkiga juridiska verk publicerade i Finland från senare delen av 1800-talet till slutet av år 2002. Antalet utnyttjade verk är totalt 1505. I de fall där flera upplagor av samma verk föreligger har den sista beaktats.

OL – JF innehåller förkortningar för författningar och rättsinstitut från Finland och ett antal andra länder, förkortningar för internationella konventioner och organisationer, förkortningar från andra fackområden

samt allmänspråkliga förkortningar.¹ Exempel på de olika kategorierna återfinns i uppställningen nedan.

Kategori	Förkortning	Förklaring
Finländska författningar och rättsinstitut	<i>BeskL</i>	Beskattningslag (Finland: 1958/482)
	<i>SkatteSt</i>	Skattestyrelsen
Utländska författningar och rättsinstitut	<i>UmwG</i>	Umwandlungsgesetz (Saksa/Tyskland)
	<i>C.A.</i>	Court of Appeal
Internationella konventioner och organisationer	<i>CC, Cc, C. C., C. c. samt C. civ.</i>	Code Civil (Ranska/Frankrike: 1804)
	<i>CAP</i>	Common Agricultural Policy (Europas yhteisön yhteinen aluepolitiikka/EG:s gemensamma jordbrukspolitik)
	<i>UNITAR</i>	United Nations Institute for training and Research (YK:n koulutus- ja tutkimuslaitos/FN:s utbildnings- och forskningsinstitut)
Förkortningar från andra fackområden	<i>RegProp</i>	Regeringens proposition
	<i>Tkli, tkli</i>	Tuomiokapituli [domkapitel]
Allmänspråkliga förkortningar	<i>Bd.</i>	Band
	<i>S.d.</i>	Samma dag

Det totala antalet förkortningar i den finländska juridiska litteraturen under de senaste två århundradena uppgår till cirka 12.000, medan antalet förkortningar (på finska, svenska och andra språk) som upptas i OL – JF är 2897.

I ordboken ges uppgifter om antalet förekomster av varje förkortning, inklusive antalet förekomster för olika betydelser hos en och samma förkortning. Varje förkortning i OL – JF ”förekommer i minst tre finländska juridiska verk i åtminstone en gemensam betydelse” (s. 19). Motiveringen är att sådana förkortningar bör vara etablerade och

¹ Min tolkning av begreppet ’rättsinstitut’ är att det är fråga om begrepp som inbegriper en viss situation som är rättsligt reglerad och dessutom har en viss status som självständigt begrepp. Exempel är *arv* och *preskription*. I OL – JF kommer begreppet ’rättsinstitut’ närmast till uttryck i form av förkortningar för olika författningar som reglerar sådana institut.

därmed återkomma också i andra juridiska och administrativa sammanhang. Tack vare uppgifterna om frekvens kan läsaren få en uppfattning om hur etablerade olika förkortningar är i den finländska juridiska litteraturen.

Kravet på tre förekomster leder till att förkortningar som nyligen börjat användas inte återfinns i OL – JF. Däremot upptar ordboken ett stort antal förkortningar som förekommer i äldre juridiska arbeten och som grundar sig på nu upphävda författningar eller rättsinstitut som inte längre tillämpas.

Av utrymmesskäl har det inte varit möjligt att datera förekomsterna för att ge läsaren en uppfattning om vilken av två eller flera alternativa förkortningar som är vanligast i den nyare rättsvetenskapliga litteraturen. Det har inte heller varit möjligt att vikta olika verk vid frekvensundersökningen utan ”de förkortningar som en ledande auktoritet inom ett rättsområde har använt och de förkortningar som en nybörjare i rättsvetenskap använt har behandlas som likvärdiga förekomster” (s. 20).

Förkortningarna i OL – JF återges helt i enlighet med den form som de har i källmaterialet, medan förklaringarna till förkortningarna har fått en enhetlig form, bland annat genom en moderniserad ortografi. Innehållet i förklaringarna har däremot redigerats försiktigt och ”de innehållsmässigt varierande tilläggsuppgifterna i det ursprungliga materialet har lämnats kvar” (s. 19).

Vissa av de 2897 förkortningarna i *Lyhennehakemisto – Förkortningsregister* (s. 21–180) har en enda förklaring, medan andra har flera. Exempel är *KrLL – Konung Kristoffers allmänna landslag* respektive *UN – United Nations (Yhdistyneet kansakunnat/Förenta nationerna)* och *Utrikesnämnd*. Förkortningen *KL* har rekordet med 23 olika förklaringar (se Mattila 2004:18). Bland förklaringarna till *KL* finns bland annat följande svenska lagar: kommunalskattelagen (1928), konkurslagen (1921 resp. 1987), konkurrenslagen (1982 resp. 1993), kommunallagen (1977), kupongskattelagen (1970) samt 1686 års kyrkolag.

I *Asiahakemisto – Sakregister* (s. 181–304) ingår 1832 uppslagsord. Exempelvis finner läsaren tre förklaringar med tillhörande förkortningar vid uppslagsordet/rättsinstitutet *konsument*. Det är fråga om den svenska konsumentköplagen från 1973 resp. 1990 – *KKL*, den finländske och den svenske konsumentombudsmannen – *KO* samt den finländska konsumentskyddslagen från 1978 – *KSL*.

I *Ajanluvunmukainen säädöshakemisto – Kronologiskt författningsregister* (s. 305–336) får läsaren uppgifter om förkortningar för finländska och svenska författningstexter. Antalet författningar uppgår till 958, och de är daterade mellan år 1347 och 2002. Äldst är Konung

Magnus Erikssons allmänna landslag – *MELL* och yngst de båda finländska lagarna Työturvallisuuslaki – *TturvL* och Työtty-myysturvalaki – *TTL* [’Arbetarskyddslag’ resp. ’Lag om utkomstskydd för arbetslösa’].

3. Några synpunkter

Jag är definitivt inte kompetent att ge några synpunkter på OL – JF ur ett juridiskt perspektiv utan väljer att lägga fokus på två andra områden. Det första gäller ordboken som produkt, och då ur ett deskriptivt och normativt perspektiv. Det andra gäller metoden som har använts vid produktionen av ordboken.

I den svenskspråkiga inledningen (s. 17) sägs det att utgångspunkten för OL – JF är att ordboken är deskriptiv, inte normativ (jfr Bergenholtz & Bøgelund 2002 om *deskriptiva*, *normativa/preskriptiva* och *proskriptiva* ordböcker). Motiveringen är att det inte finns någon styrning av språkbruket beträffande juridiska förkortningar i Finland och att sådana förkortningar därför inte är officiella (s. 17).

OL – JF ger mycket riktigt inte några direkta rekommendationer vid alternativa förkortningar för samma företeelse. Möjligen kan frekvensuppgifterna delvis fungera som indirekta rekommendationer. I inledningen sägs det också att ”läsaren med en gång [ser] hur etablerade olika alternativ är. Det är i regel säkrare att använda en förkortning som förekommer tiotals eller t.o.m. hundratals gånger i den finländska juridiska litteraturen än sådana som återfinns bara tre eller fyra gånger” (s. 19f.).

Även i avsnittet *Tärkeätä tietää – Viktigt att veta*, som inleder sakregistret, framförs vissa mer normativa synpunkter. Bland annat sägs det att en ”[o]genomtänkt användning av förkortningar skapar allvarliga problem. En förkortning som en textförfattare anser vara självklar är inte alltid bekant för läsaren, och en text med många förkortningar blir svår-förståelig. Därför bör den som skriver alltid noggrant överväga om det verkligen finns skäl att använda förkortningar” (s. 183f.). När det gäller utformningen av nya förkortningar, får läsaren även hänvisningar till finska och svenska anvisningar för skribenter, t.ex. Svenska språknämndens skrivregler (2000) och TNC:s skrivregler för svenska och engelska (2001:185).

Enligt min mening är OL – JF främst en deskriptiv ordbok, men den kan också i någon mån sägas vara proskriptiv utifrån den beskrivning som Bergenholtz och Bøgelund (2002:103) ger. Utmärkande för en pro-

skriptiv ordbok är att den ”intenderer at påvirke sprogbrugen, dog sådan, at ordbogens anbefalinger svarer til sprogbrugens tendenser”.

Metoden bakom OL – JF är mycket intressant ur ett lexikologiskt-lexikografiskt perspektiv. Det är i princip fråga om en totalinventering av finländska fackmäns språkbruk inom det juridiska området beträffande just förkortningar under de senaste två århundradena (s. 18).

Metoden borde gå att överväga för konventionella lexikala undersökningar av juridik och andra fackområden, även om det finns två reservationer. För det första skiljer sig juridik på en viktig punkt från andra fackområden och för det andra bör metoden vara mycket arbetskrävande (s. 11, 18f.).

Speciellt för juridikens område är att förkortningar – och andra lexikala enheter – i så hög grad utgår från författningar och andra rättsinstitut. Nya lexikala enheter eller nya betydelser hos lexikala enheter kan introduceras i ett juridiskt fackordförråd genom författningstexter eller andra texter i tal och skrift med rättslig verkan. Existerande lexikala enheter eller betydelser hos sådana kan mönstras ut genom sådana texter (jfr Landqvist 2003:17f.). En direkt motsvarighet till en sådan utomspråklig inverkan på språkbruket finns knappast inom andra fackområden och inte heller inom allmänspråket. Men ett aktivt språkvårdsarbete bedrivs ju beträffande bland annat tekniskt och medicinskt fackspråk genom t.ex. Terminologicentrum TNC respektive Svenska Läkaresällskapets kommitté för medicinsk språkvård.

Materialet till OL – JF har alltså samlats in genom inskanning av förkortningslistor i juridiska arbeten, varigenom en mycket stor databas har byggts upp. Därefter har ett omfattande kontrollarbete ägt rum (s. 11, 18). En liknande insamling av ett material med t.ex. medicinsk facklitteratur, där arbetena är försedda med sakregister, borde kunna ge underlag för intressanta studier av faktiskt språkbruk inom ett fackområde. (Givetvis skulle det även vara intressant med jämförande studier av olika fackområden.) En möjlighet är att studera den lexikala utvecklingen inom ett eller flera område(n) över tid, t.ex. med lånord kontra (huvudsakligen) inhemsk ordbildning. En annan möjlighet är att jämföra fackmännens språkbruk med de rekommendationer som aktuella språkvårdande organ utfärdar.

4. Försök till värdering

Enligt min uppfattning kan denna ordbok, tack vare sina olika register, fungera både som produktions- och receptionsordbok. Frågan är vilken nytta som jurister och icke-jurister, finländska och svenska, kan tänkas ha av *Oikeuselämän lyhennesanakirja – Juridisk förkortningsordbok*.

Det är uppenbart att finländska jurister kan ha stor nytta av ordboken. Här finner de en i princip fullständig förteckning över nu använda och äldre juridiska förkortningar på finska och svenska. Om de tvekar om vilken betydelse t.ex. den tidigare nämnda förkortningen *KL* kan ha, erbjuder ordboken god ledning.

Ordboken kan också utnyttjas vid produktion av juridiska ordlistor av mindre omfång, avsedda för blivande och yrkesverksamma fackmän. Exempelvis upptar *Suomalais-ruotsalainen ja ruotsalais-suomalainen lakikielen sanasto – Finsk-svensk och svensk-finsk juridisk ordlista* (Grönholm 2000) förkortningsparet *KHO – HFD*. Förkortningsregistret i *OL – JF* visar att den finskspråkiga förkortningen *KHO* i betydelsen 'Korkein hallinto-oikeus' har 452 belägg, medan alternativformen *Kho* blott har fem. På liknande sätt har den svenskspråkiga förkortningen *HFD*, 'Högsta förvaltningsdomstolen', 50 belägg, medan antalet för alternativformen *H.F.D.* endast är tre. Med hjälp av *OL – JF* kan urvalet av förkortningar och alternativformer för framtida mindre juridiska ordlistor alltså bygga på ett bättre empiriskt underlag än tidigare (jfr Bergenholtz & Bøgelund 2002:83–88 om underlag för deskriptiva ordböcker).

Som även sägs i ordbokens inledning bör de förkortningar som avser författningar eller rättsinstitut som inte längre används vara särskilt värdefulla, eftersom "det är speciellt i äldre texter som nutida läsare stöter på förkortningar som han eller hon inte känner till" (s. 20). Men liksom i andra tryckta ordböcker finns det en "eftersläpning" i förhållande till det faktiska språkbruket (jfr Landqvist 2003:15f.). I det här fallet innebär det att de förkortningar som inte har hunnit få tre förekomster i materialet inte ingår i ordboken (s. 20). Men denna eftersläpning är omöjlig att undvika beträffande ordböcker som publiceras i tryckt form.

Också svenska jurister bör kunna ha nytta av *OL – JF*. Ordboken innehåller juridiska förkortningar som avser finländska förhållanden, och den bör därmed vara värdefull för att förstå svenskspråkig (och finskspråkig) finländsk juridisk litteratur. Användbarheten ökar genom att *OL – JF* även innehåller förkortningar som gäller de övriga nordiska

länderna, förkortningar på engelska, franska och tyska samt förkortningar för internationella konventioner och organisationer (s. 20).

Personer som saknar juridisk skolning kan ha nytta av OL – JF för att uttyda förkortningar som förekommer i juridiska och administrativa sammanhang. Däremot är det tveksamt om förklaringen av en viss förkortning alltid ger tillräcklig information om det aktuella sakförhållandet för den som saknar mer ingående kunskaper på juridikens område. För språkvetare kan *Oikeuselämän lyhennesanakirja – Juridisk förkortningsordbok* dessutom ge metodisk inspiration för undersökningar av lexikala förhållanden inom olika fackområden.

Litteratur

- Andersson, Torbjörn, Sture Bergström, Torgny Håstad & Per Henrik Lindblom 2002: *Juridikens termer*. 9 uppl. Stockholm: Liber.
- Bergenholtz, Henning & Christina Bøgelund 2002: Hvor præskriptiv er en deskriptiv ordbog? Hvor deskriptiv er en præskriptiv ordbog? I: *LexicoNordica* 9, 79–105.
- Grönholm, Bo 2000: *Suomalais-ruotsalainen ja ruotsalais-suomalainen lakikielen sanasto – Finsk-svensk och svensk-finsk juridisk ordlista*. Turku – Åbo: Painatalo Gillot Oy.
- Kavass, Igor I. & Mary Miles Prince (general editors), 1991–: *World dictionary of legal abbreviations* [lösbladssystem]. Buffalo, N.Y.: Hein.
- Kirchner, Hildebert 2003: *Abkürzungsverzeichnis der Rechtssprache*. 5. völlig neu bearbeitete und erw. Aufl./bearb. von Cornelia Butz. Berlin: De Gruyter.
- Landqvist, Hans 2003: Abolition, militärmål, rusdryck och kåkfarare. (Rapporter från ORDAT 20.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Martinger, Sven 2003: *Norstedts Juridiska Ordbok. Juridik från A till Ö*. 5 rev. uppl. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Mattila, Heikki E.S. 2002a: [Recension av] Reijo Pitkäranta, *Suomi-latina-suomi-sanakirja* ('Finsk-latinsk-finsk ordbok'). I: *LexicoNordica* 9, 271–283.
- Mattila, Heikki E.S. 2002b: *Vertaileva oikeuslingvistiikka* ('Jämförande rättslingvistik'). Helsinki: Kauppakaari. Lakimiesliiton Kustannus.
- Mattila, Heikki E.S. 2004: Oikeuselämä ja lyhenteet ('Juridiken och förkortningarna'). I: *Kide. Lapin yliopiston yhteisölehti* 2004:2, 18–19.
- Melin, Stefan 2002: *Juridikens begrepp*. 2 rev. uppl. Uppsala: Iustus Förlag AB.

- Prince, Mary Miles 2001: *Bieber's dictionary of legal abbreviations: a reference guide for attorneys, legal secretaries, paralegals, and law students*. 5th ed. Buffalo, N.Y.: W.S. Hein.
- Svenblad, Rolf 2003: *Norstedts förkortningsordbok*. 2 uppl. Stockholm: Norstedts Ordbok.

Sven-Göran Malmgren

En ny svensk konstruktionsordbok¹

Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser. Utarbetad av Svenska språknämnden. Stockholm: Norstedts Ordbok 2003.

För nästan 40 år sedan, år 1966, utkom *Svensk handordbok*, den första svenska konstruktionsordboken. Bland författarna märktes ett imponerande antal framstående svenska nordister med professorerna Ture Johannisson och Karl Gustav Ljunggren som främsta namn. Med tanke på att inga databaser och datalogiska verktyg stod till redaktörernas förfogande, var *Svensk handordbok* en utmärkt ordbok, och den kom att fungera som ett viktigt skrivhjälpmedel flera årtionden framåt. Med tiden började den dock framstå som föråldrad, och ungefär 1990 befanns tiden mogen att starta arbetet på en mer modern konstruktionsordbok. Detta arbete resulterade hösten 2003 i *Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser*, alltså den ordbok som ska diskuteras här.

Redaktionen har i huvudsak rekryterats från Svenska språknämnden, som också har administrerat hela projektet. Projektledare har varit Ulla Clausén, som många av LexicoNordicas läsare känner från NFL-konferenserna. Där har hon flera gånger framträtt med föredrag om ordboksarbetet, inte sällan tillsammans med Erika Lyly, en annan medarbetare i projektet.

Svenskt språkbruk (SSB) är en diger volym på drygt 1300 sidor, betydligt mer omfattande än *Svensk handordbok* (SH). En grov uppskattning ger vid handen att SSB innehåller ungefär 7 miljoner tecken, att jämföras med SH:s dryga 3 miljoner. Anledningen till denna kraftiga volymökning kommer vi tillbaka till, men det kan redan nu konstateras att den inte i nämnvärd mån beror på en ökning av antalet lemman (ca 19.600 i SSB och troligen ungefär lika många i SH) eller antalet konstruktioner (ca 85.000 i SSB och inte mycket färre i SH, möjligen t.o.m. fler).

¹ Tack till Jón Hilmar Jónsson och Bo Svensén som läste en preliminär version av recensionen och gav värdefulla kommentarer.

En sak som till en början kan verka något förbryllande med den nya konstruktionsordboken är namnet. Till svenskt språkbruk hör väl inte bara konstruktioner utan även t.ex. uttal, stavning, böjning och betydelser hos *alla* ord och grammatik i vidare mening? Undertiteln ger visserligen besked, men det har inte saknats tecken på att huvudtiteln skapar fel förväntningar. Vissa användare tycks t.ex. tro att SSB är en ordbok som ska ta upp hela ordförrådet, och de kan bli besvikna när aktuella, men från konstruktionssynpunkt ointressanta ord som *dator* eller *hemsida* saknas. En nackdel med huvudtiteln är också att man måste uttala sju konsonanter (nskt spr) i följd. Möjligen har namngivningen påverkats av namnet på Erik Bruuns danska konstruktionsordbok, *Dansk sprogbrug*.

Svenskt språkbruk och några andra konstruktionsordböcker

Om vi ser på de nordiska språken, så kan vi konstatera att svenskans, danskans och isländskans lexikala syntax tidigare har beskrivits i konstruktionsordböcker (SH, Bruun 1995, Jónsson 1994). För engelskans del finns bl.a. den lite äldre *BBI* (1986) och den helt nya *Oxford Collocations Dictionary* (OCD, 2002). En av de veterligen äldsta konstruktionsordböckerna är engelsk, Palmer (1938), en ordbok som i viss mån låg till grund för Hornbys berömda inlärningsordbok (Hornby 1940). För tyska finns bl.a. *Wörter und Wendungen* (första upplagan 1962).

Det är emellertid tydligt att det inte precis råder något överflöd på konstruktionsordböcker, i varje fall inte i Skandinavien. Det är därför en lexikografisk händelse av stor betydelse när en ny konstruktionsordbok kommer ut, vilket gör det motiverat med en relativt utförlig recension av SSB.

Vi ska först jämföra SSB med föregångaren Svensk handordbok och i någon mån också med OCD. På omslaget till SSB ges den något okonventionella upplysningen "Ersätter Svensk handordbok", men om man läser inledningen får man klart för sig att redaktionen inte betraktar SSB som en uppdaterad version av SH utan som en ny och helt självständig ordbok.

Som huvudexempel väljer vi artikeln **motstånd** i SSB och SH (se nästa sida).

Om vi till att börja med jämför de båda artiklarnas omfång, så visar det sig att de förhåller sig till varandra som omfången av ordböckerna i

sin helhet, alltså ungefär som 2 till 1. Vad är det då som står i SSB men inte i SH? En närmare granskning ger vid handen att det finns minst lika många konstruktioner i SH-artikeln och dessutom en fackspråklig användning jämte konstruktioner som saknas i SSB. Det som gör att SSB-artikeln trots detta är dubbelt så stor är i första hand att nästan varje konstruktion är försedd med ett ofta ganska långt språkprov. Detta intryck får stöd av baksidestexten som meddelar att ordboken innehåller 85.000 konstruktioner och över 70.000 belysande exempel, dvs. nästan ett exempel per konstruktion.

motstånd subst. *motstånd från ngn* de sökte mjuka upp ~et från konsumenterna mot (konsumenternas ovilja att acceptera) genmanipulerad mat; *motstånd mot ngn/ngt* affischerna manade till motstånd mot (till att försöka bekämpa) förtrycket □ *hårt/häftigt/kompakt/våldsamt motstånd* svenskarna fick hårt ~ av finländarna i matchen; *inre motstånd* som yrkesman måste man lära sig att övervinna detta inre ~ mot att intervjua folk; *passivt motstånd* motstånd utan våldsinslag både Gandhi och Martin Luther King organiserade passivt ~ mot överheten; *göra motstånd* mannen gjorde inget ~ (försök att hålla stånd) då han greps; *bjuda motstånd* el. *bjuda på motstånd* i tredje set bjöd laget på betydligt hårdare motstånd; *få/möta motstånd* de svenska damerna fick rejält ~ i den första matchen i innebandy-EM; förslaget mötte ~ både från facket och arbetsgivarna; *väckta motstånd* han väckte starkt motstånd när han försöker minska fackföreningarnas makt * *följa minsta motståndets lag* se ¹lag

Artikeln **motstånd** i Svenskt språkbruk (ca 900 tecken)

motstånd 1 (motvärn, försvar; hinder)
ett kraftigt, tappert, segt, svagt, lamt
~; väpnat ~; göra våldsamt ~; göra

passivt ~; göra ~ mot ngn el. ngt;
 stöta på, möta, röna ~ från ngn; över-
 vinna allt ~; upphöra med, ge upp ~et;
 allt ~ var förgäves, fruktlöst ~; bildl.
 följa minsta ~ets lag (välja den väg
 som bjuder minsta motstånd) **2** fackspr.
 (resistens) luftens, vattnets ~; konkr.
 elektriskt ~; koppla in ett ~

Artikeln **motstånd** i Svensk handordbok (ca 400 tecken)

Går man igenom ett större antal artiklar parallellt i SSB och SH, så övertygas man om att detta är den i särklass viktigaste orsaken till omfångsskillnaden. Den närmast främsta orsaken är troligen att SSB ger fler förklaringar av konstruktioner än SH, i artikeln **motstånd** t.ex. av *motstånd från (ngn)* och *göra motstånd*.

För att få ytterligare jämförelsematerial kastar vi också en blick på artikeln **resistance** i OCD (se vidare Ohlander 2004):

resistance *noun*

1 trying to stop sth

- ADJ. **considerable, great, stiff, strong, substantial | determined, fierce, heroic, serious, spirited, stubborn | effective | token | active | passive | collective, organized | widespread | armed, military | political | popular, public guerilla, peasant**
 - VERB + RESISTANCE **mount, offer, put up** *They mounted stiff resistance to the proposal.* | **encounter, meet (with), run into** *The advancing army met with little resistance* | **break (down), crush, overcome**
 - RESISTANCE + VERB **stiffen | collapse, crumble**
 - RESISTANCE + NOUN **movement | fighter, forces, group, leader, worker**
 - PREP. **without** ~, *The attacks did not take place without resistance* | ~ **against** *armed resistance against the Nazis* | ~ **to** *There was fierce resistance to the new laws.*
- PHRASES **the line/path of least resistance** (= the easiest way of doing sth.), **a pocket of resistance** (= an area of resistance)

Vi ser att författarna av OCD, när det gäller konkreta språkexempel, har valt en medelväg. OCD ger åtskilliga exempel men inte som SSB nästan ett exempel till varje konstruktion. Enligt baksidestexten innehåller OCD ca 150.000 konstruktioner och ca 50.000 exempel, alltså ett exempel på tre konstruktioner. (Att antalet konstruktioner är så mycket högre i OCD än i SSB beror till stor del på att OCD tar upp många fraser som motsvaras av sammansättningar i svenskan.)

Frågan om antalet belysande exempel till konstruktioner kan möjligen synas ytlig. Men den är viktig, eftersom valet av lösning får stora konsekvenser för ordbokens omfång. Vi återkommer till denna fråga och till betydelseförklaringarna i SSB längre fram.

Även om man bortser från språkproven och betydelseförklaringarna i SSB är skillnaderna mellan den och SH betydande. En jämförelse av ordböckernas lemmauppsättningar på två mindre avsnitt av alfabetet (sammanlagt 10 sidor i SSB), *hatt–hel* resp. *period–piska*, ger följande resultat:

Lemma finns i SSB men inte i SH

hatta
hattig
hedersbetygelse
hedersknyffel
hedersomnämmande
hedersplats
hedervärd
hektar
piano (adv.)
pickalurven
pill
pilsner
pinka
pinn
pion
pirrig

Lemma finns i SH men inte i SSB

haveri
havsband
hebreiska
heden
hedenhös
hegemoni
hejduk
perplex
personifierad
personifikation
personligen
personlighet
peruk
pervers
petig
pianist
pietet
piffig
pikera
pila
pillra
pinal
pinbänk
pingst
pinlig

pionjär
pisk

I varje fall på de här avsnitten har alltså fler ord strukits än tillkommit i förhållande till SH. En viktig orsak till strykning kan vara att ett ord har blivit föråldrat (*heden, pillra, pinbänk, pinlig*), eller att den enda frasen SH tagit upp under ett uppslagsord har fallit ur bruk (när frasen *skjut inte på pianisten, han gör så gott han kan* faller bort, försvinner också motiveringen för uppslagsordet **pianist**). En annan orsak är troligen att SSB vänder sig till en bredare publik än SH gjorde och därför har begränsat antalet ”lärdä” ord (*hegemoni*) och antalet ord med fackspråksanknytning (*haveri*, jfr artikeln **motstånd**). Ytterligare en orsak kan vara att SSB har gjort en annan allmän bedömning än SH av var problemen med att bilda korrekta konstruktioner finns.

Faktum är också att ett lemmaantal på ca 20.000 (i båda de svenska ordböckerna) är mycket högre än vad som normalt är fallet i konstruktionsordböcker, och kanske i högsta laget. Om antalet uppslagsord skulle vara något lägre i SSB än i SH så behöver det därför inte vara en nackdel. Hur som helst förefaller det som om de allra flesta ändringarna i lemmaurval mellan SSB och SH, strykningar såväl som nytillskott, är väl motiverade.

Jämför man innehållet i enskilda artiklar i SSB och SH finner man också klara skillnader, delvis betingade av samma faktorer som skillnaderna i lemmaurval. Av utrymmesskäl får vi nöja oss med att se lite mer i detalj på artikeln **motstånd** (jfr ovan):

Fras finns i SSB men inte i SH

motstånd från ngn
hårt motstånd
häftigt motstånd
kompakt motstånd
inre motstånd
passivt motstånd
bjuda motstånd
bjuda på motstånd
väcka motstånd
få motstånd

Fras finns i SH men inte i SSB

kraftigt motsånd
tappert motstånd
segt motstånd
svagt motstånd
lamt motstånd
väpnat motstånd
stöta på motstånd
röna motstånd
övervinna (allt) motstånd
upphöra med motståndet
ge upp motståndet
allt motstånd var förgäves
allt motstånd var fruktlöst

Här verkar det inte uppenbart att SSB:s konstruktionslista är bättre eller mer up-to-date än SH:s. Visserligen är minst fyra av nytillskotten i vänsterspalten klart värdefulla, nämligen *hårt motstånd*, *passivt motstånd*, *bjuda motstånd* och *väcka motstånd*. Men å andra sidan finns det värdefulla konstruktioner – även från 2000-talets synpunkt – också i högerspalten, särskilt *väpnat motstånd*, *stöta på motstånd* och *ge upp motståndet*. Det är dock troligt att artikeln **motstånd** inte är representativ i detta avseende; stickprov i andra artiklar tyder på att antalet värdefulla konstruktioner som tillkommit är minst lika stort som antalet värdefulla konstruktioner i SH som saknas i SSB. En kategori som är mycket mer ingående behandlad i SSB än i SH är *pragmatiska fraser* (jfr nedan).

En annan viktig skillnad mellan de båda ordböckerna gäller *struktureringen* av artiklarna, som är betydligt bättre i SSB än i SH. Vi kan återigen se på artikeln **motstånd**. Den första delen, fram till ruter-tecknet, tar upp *valens* eller (med SSB:s terminologi) grammatiska konstruktioner (t.ex. *motstånd mot ngn*), medan den andra delen tar upp *kollokationer* eller (med SSB:s terminologi) konkreta fraser (t.ex. *göra motstånd*) och den tredje *idiom* och *pragmatiska fraser* (*följa minsta motståndets lag*, som dock tas upp i artikeln **lag**; gränsen mellan kollokationer å ena sidan och idiom och pragmatiska fraser å den andra markeras normalt med en stjärna).

Man ser i artikeln **motstånd** att SH blandar dessa informationstyper. Valensinformationen *motstånd mot ngn* hittas ganska långt fram i artikeln i ett exempel som samtidigt ger kollokationsinformation: *göra motstånd mot ngn el. ngt*. Om man bortser från detta, kan man dock notera att grundstrukturen i SH-artikeln liknar den i SSB: först kommer konstruktioner av typen ADJ+*motstånd*, sedan konstruktioner av typen VERB+*motstånd* (där ”aktiva” uttryck kommer först och ”passiva” sedan), slutligen konstruktioner av typen *motstånd*+VERB(FRAS) (saknas dock i SSB i denna artikel).

I stort sett samma struktur finner man också i OCD, som dessutom har läsarvänliga ”ledord” i början på varje ny avdelning. En liten detalj i OCD, som vore väl värd att ta efter, är förekomsten av lodstreck som ger värdefull semantisk information. Exempelvis föregås verbet **encounter** i artikeln ovan av ett sådant lodstreck, som visar var gränsen går mellan aktiva konstruktioner (t.ex. *put up resistance*) och passiva (t.ex. *encounter resistance*).

Vi ska nu betrakta SSB i dess egen rätt, utan sidoblickar på SH och OCD. Vi börjar med lemmaurvalet och ser sedan närmare på struktu-

reringen av artiklarna, särskilt den nämnda tredelningen. Sedan diskuteras placeringen av konstruktionerna (när de kan placeras på olika uppslagsord), särskilt med tanke på motsatsparet produktionsordböcker/receptionsordböcker. Därefter berörs exemplen och betydelseförklaringarna, följt av en kort diskussion kring SSB som normativ/deskriptiv ordbok. Slutligen redovisas några spridda iakttagelser.

Lemaurvalet i SSB

Vilka ord ska tas upp i en konstruktionsordbok? Huvudsakligen ord med en lexikal syntax som innefattar möjliga svårigheter av något slag. När det gäller verb är t.ex. transitivitet en grundläggande variabel, som man måste kunna hitta information om i en konstruktionsordbok. I princip är det därför motiverat att ta med alla verb, utom möjligen sådana som är mycket lågfrekventa. Hos adjektiven är transitivitet av liten betydelse, men många adjektiv har ändå valensbestämningar, vanligen i form av prepositionsfraser (*arg på ngn*, *stolt över ngn/ngt*) och måste då tas med. De flesta adjektiv som saknar valensbestämningar kan däremot förbigås. Bland substantiven är det främst abstrakta, mer eller mindre ”verbala” som bör tas upp, och det av två orsaker. Dels har de ofta valensbestämningar (*motstånd mot ngt*), dels kan de bilda kollokationer tillsammans med speciella verb och adjektiv som inte är förutsägbara (*bjuda motstånd*). Det kan även vara motiverat att ta med vissa adverb, prepositioner m.m.

Jag har bara en relativt marginell synpunkt på SSB:s lemnaurval. Det verkar som om en hel del inte särskilt ovanliga verb fattas, t.ex. *acceptera*, *proklamera*, *projicera*, *prya* och *puta*, medan å andra sidan ganska många adjektiv utan intressanta valensbestämningar nog kunde utelämnats, exempelvis *lättfotad* (som får den intetsägande valensinformationen *ngn är lättfotad*), *lättfunnen*, *lättillgänglig*, *lättsmält*, *lättviktig* och *lögnaktig* (med den överflödiga valensinformationen *ngn är lögnaktig* och *ngt är lögnaktigt*, som gäller för en stor majoritet av alla adjektiv) och *marginaliserad* (med den enda och onödiga upplysningen *ngn är marginaliserad*). Däremot förefaller urvalet av substantiv mer invändningsfritt (jfr dock nedan).

Huvudintrycket av SSB:s lemnaurval är att det är omsorgsfullt gjort, utan att dock vara helt optimalt. Med något fler verb och betydligt färre adjektiv hade man nog kommit lite närmare det ideala urvalet.

Artiklarnas struktur

Som nämndes tidigare är informationen i varje fall i större artiklar i SSB uppdelad i tre delar, valensinformation, kollokationsinformation och information om idiom och pragmatiska fraser. Det är i princip en utmärkt uppdelning, men helt problemfri är den inte. Vi ska se på de tre informationskategorierna i tur och ordning.

Valens

Valensinformationen är den mest formaliserade informationen i SSB. Här förekommer bl.a. pronomina ”variabler” som *ngn* och *ngt* (jfr artikeln **motstånd**, före rutertecknet) och meningen är att de ska kunna ersättas av animata resp. icke-animata substantiv eller utbyggda nominalfraser. Man får veta om verb är intransitiva eller transitiva (eller möjligen båda) m.m. Sådan information har tidigare givits systematiskt i svenska betydelseordböcker (*Svenska ord*, *NEO*), men troligen inte på ett lika uttömmande sätt som i SSB.

Det är möjligt att ge denna information på olika sätt, mer eller mindre kompakta. Vanligt är att laborera med parenteser som anger att en viss bestämning är optionell. För verbet **prata** kan man tänka sig *prata (med ngn) (om ngn/ngt)*; *prata (ngt) (med ngn)*, vilket kan generera satser som *Kalle pratar*, *Kalle pratar med Anders*, *Kalle pratar om Nils*, *Kalle pratar om vädret*, *Kalle pratar med Anders om Nils/vädret*, *Kalle pratar väder* och *Kalle pratar väder med Anders* (exemplet från NEO, något ”förbättrat”; *ngt* får här också stå för bisats). Med denna metod uppnås förvisso informationstäthet, men det kan förstås diskuteras hur användarvänlig parentesnotationen är.

I SSB ges även upplysning om subjektet (animat/icke-animat), och informationen ges på ett mindre kompakt sätt: *ngn pratar*, *prata med ngn*, *prata om ngn*, *prata om ngt* äv. *prata ngt*, *ngn pratar om att* (där en bisats ska följa). Också här sker dock en viss förkortning: läsaren måste själv räkna ut att *prata med ngn* etc. egentligen står för *ngn pratar med ngn*, dvs. att subjektet även vid transitiv användning måste vara animat (jfr upplysningen *ngn pratar*).

Det finns också ett annat problem med SSB:s notation. Kan läsaren vara säker på att det går att ”kumulera” de olika bestämningarna, så att det t.ex. går att säga *Kalle pratar med Anders om vädret*? Rent formellt

framgår det inte, men man kan förstås förmoda att grammatiken oftast tillåter att man kombinerar bestämmingar på detta sätt. Oftast kanske – men inte alltid. I artikeln **argumentera** får man valensupplysningarna *argumentera för ngt*, *argumentera med ngn* och *argumentera mot ngt* – men satsen *Kalle argumenterade för förslaget med Nils* är knappast grammatisk och satsen *Kalle argumenterade för det ena förslaget mot det andra förslaget* helt omöjlig.

Med hänsyn till just detta problem är parentesnotationen därför bättre, men den missar å andra sidan – liksom SSB – en del ordföljdsvariation: *Kalle pratar om vädret med Anders* går lika bra som *Kalle pratar med Anders om vädret*. Förvisso har SSB:s notation också sina fördelar, även om den är platskrävande.

En lite närmare granskning av konsekvensen och täckningsgraden i SSB:s valensupplysningar ger ett blandat utfall. Det finns en del luckor och inkonsekvenser, exempelvis saknas *varna för ngt*, *varna för ngn* och *varna ngn för ngn* under **varna**, *berättiga ngn till ngt* under **berättiga**, *orsaka ngn ngt* under **orsaka** och *en bok om ngn/ngt* under **bok** (trots att *en uppsats om ngn/ngt* tas upp). Vid substantiv som betecknar behållare e.d. ges ibland information av typen *låda ngra*, medan *låda ngt* (som i ordbokens eget exempel *en låda vin*) missas. Det förekommer också en och annan oönskad dubbling, t.ex. både *berömma ngn/ngt* och *berömma ngt* under **berömma** och både *bocka sig för ngn* och *ngn bockar sig för ngn* under **bocka sig**. Sådana missar är dock oundvikliga och de tycks i varje fall inte vara oacceptabelt många.

Att ge en uttömmande valensbeskrivning av svenskans ordförråd är naturligtvis en gigantisk, för att inte säga omöjlig uppgift. Det som har åstadkommit i SSB får nog sägas vara det hittills bästa försöket.

Kollokationer

Om behandlingen av kategorin *kollokationer*, eller med SSB:s inte särskilt lyckade term *konkreta fraser*, finns flera positiva saker att säga (för en speciell aspekt se även nästa avsnitt).² Nästan alla viktiga kollokationer verkar vara med, och de står i princip i en förutsägbar

² För en diskussion kring kollokationsbegreppet se Malmgren (2004). Där förutsätts, liksom i NLO, en kollokation normalt bestå av en *bas* och en *kollokator* som båda tillhör någon av de öppna ordklasserna. I kollokationen *begå självmord* är exempelvis *självord* bas och *begå* kollokator.

ordning som för substantiv ofta är densamma som i artikeln **motstånd**. Bra är också att ordboken vid många verb och adjektiv ger ett antal substantiv (objekt, huvudord) från olika semantiska fält, vilket ger en uppfattning om vilka ”medspelare” som är typiska. Sannolikt är SSB:s uppsättning av kollokationer den bästa och mest heltäckande som någonsin ställts samman för svenskan.

Här ska bara några smärre påpekanden göras. Liksom i valensdelen är sättet att ge information ibland onödigt utrymmeskrävande. Är det t.ex. nödvändigt att ta upp *slå läger* och *slå läger ngnstans* som två olika fraser, med var sitt exempel? Och finns det verkligen anledning att ta upp både *ngn gör min av att göra ngt* och *ngn gör inte min av att göra ngt*, åter med dubbla exempel och dessutom dubbla förklaringar där *inte* är enda skillnaden? Eller att över huvud taget ta upp de triviala *känna sig glad* och *se glad ut* under **glad**? Listan över överflödigt material i kollokationsdelen i SSB kunde lätt göras längre.

Å andra sidan finns det vissa luckor och inkonsekvenser, annat vore otänkbart. Några möjliga kompletteringar i en kommande upplaga kan vara *patiensen går ut* (lemmat **patiens** är med p.g.a. *lägga patiens*), *tystnad härskar/råder*, *fatta sympati (för ngn)*, *ta ett steg (framåt)* och *få (stort) genomslag* utan följande bestämning. Vidare är frasen *högre makt* placerad under fel delbetydelse av **makt**, och frasen *lagar och förordningar* är dubblerad liksom frasen *kasta ljus över ngt*, som uppträder med samma bildliga betydelse i två olika betydelsemoment. Listan kunde göras längre, men det hindrar inte att huvudintrycket av kollokationsdelen i SSB är gott.

Idiom och pragmatiska fraser

Inte heller här finns det särskilt mycket att anmärka på själva innehållet. Nästan alla någorlunda vanliga svenska idiom torde vara med. Kategorin pragmatiska fraser må vara en aning oskarp (exempel, liksom de flesta pragmatiska fraser mest förekommande i talspråk, är *vem kunde ana att ...* och *jag vore tacksam om ...*), men det är värdefullt att många fler vardagliga och talspråkliga uttryck tas upp i SSB än i den tidigare SH.

Det finns dock en vägande invändning att göra mot avdelningen idiom och pragmatiska fraser: den innehåller många fraser som borde ha placerats i avdelningen kollokationer. Om man utgår från den vanliga definitionen av idiom (ett uttryck med minst två ord vars

betydelse inte är härledbar från – eller ”inte är summan av” – de ingående ordens betydelser), som SSB ansluter sig till,³ och t.ex. läser sig till att ordboken räknar med en betydelse ’levande varelse’ av ordet **själ**, så måste man fråga sig hur uttryck som *varenda själ, en vänlig själ* m.fl. kan klassas som idiom. Mycket genomskinligare uttryck kan man väl inte hoppas på, givet den väletablerade metonymiska betydelsen av *själ*, som ordboken själv tar upp?

På vart och vartannat uppslag träffar man på uttryck som med ännu mindre rätt än *varenda själ* har förts till idiomdelen. Det är svårt att förstå hur författarna har resonerat. Möjligt är att termen *pragmatiska fraser* ska fattas i mycket vid mening, men kan det verkligen vara författarnas mening att uttryck som *ngns bedömning är att ..., göra ngt i polemik med ngn, det är en plåga att göra ngt, ngt passar sig inte, det är lagligt att göra ngt, göra ett gott parti* och t.o.m. *ngt är en efterkonstruktion* och *besynnerligt nog* hör till denna kategori (uttrycket *ngn är ett gott parti* klassas f.ö. som kollokation)? Om så är fallet, borde idiom och pragmatiska fraser ha behandlats som olika, åtskilda kategorier.

Det kan förstås sägas att gränsen mellan idiom och kollokationer är notoriskt svår att dra. Att SSB inte har lyckats särskilt väl med det behöver kanske inte betyda så mycket för användaren i gemen; det viktigaste är trots allt att han/hon har möjlighet att hitta praktiskt taget alla kollokationer, idiom och pragmatiska fraser i ordboken, om än inte alltid i rätt underavdelning.

SSB som produktionsordbok

I ordbokens inledning (s. 12ff.) finns ett avsnitt med rubriken **Produktionsordbok**. Avsnittet inleds emellertid så här (mina frågetecken):

Svenskt språkbruk är inte bara en ordbok där man slår upp vad en konstruktion eller fras betyder, utan den är också (?) avsedd att vara ett hjälpmedel för den som skriver egna texter. Vi har därför (?) bemödat oss om att göra ordboken så användarvänlig som möjligt.

Visst är det bra att författarna har bemödat sig om, och i stor utsträckning lyckats med, att göra SSB användarvänlig, men har

³ I och för sig är denna definition otillräcklig, men det skulle föra för långt att gå in på det här.

användarvänligheten verkligen något att göra med ordbokens status som produktionsordbok resp. receptionsordbok? Vad det senare beträffar, råder det nog rätt allmän enighet om att en konstruktionsordbok inte bara *också*, utan *i första hand* är en produktionsordbok. Den uppfattningen verkar också få stöd av avsnittets rubrik. I varje fall en svensk användare torde sällan behöva slå i ordboken för att få veta vad en grammatisk konstruktion (*motstånd mot*) eller en kollokation (*göra motstånd, begå självmord*) betyder; med idiomerna är det förstås något annat.⁴ Men samme svenske användare kan ha mycket nytta av ordboken för att själv producera konstruktioner med rätt preposition eller rätt kollokator (t.ex. *begå* i *begå självmord* som många har svårigheter med). Enligt min mening bör SSB därför främst bedömas som produktionsordbok.

Det är i *detta* sammanhang en diskussion om placeringen av framför allt kollokationer hör hemma. Bör kollokationen *begå självmord* behandlas i artikeln **självmord** (basen) eller i artikeln **begå** (kollokatorn) etc.? I en receptionsordbok spelar det inte så stor roll vilket alternativ man väljer, men i en produktionsordbok är det mycket viktigt. I SSB kommer denna diskussion många sidor senare, mot slutet av bruksanvisningen (s. 26). Huvudprinciperna i SSB är följande:

- 1) I en kombination med ett substantiv och ett verb finns huvudartikeln under substantivet.
- 2) I en kombination med ett substantiv och ett adjektiv finns huvudartikeln under substantivet.
- 3) I en kombination med ett verb och ett adverb finns huvudartikeln oftast under adverbet.
- 4) I en kombination med ett adjektiv och ett adverb finns huvudartikeln oftast under adverbet.

Det betyder t.ex. att frasen *begå självmord* i första hand hittas i artikeln **självmord** (regel 1) och att frasen *hårt motstånd* återfinns i artikeln **motstånd** (regel 2). Och det är lätt att inse att detta är den enda rätta lösningen i en *produktionsordbok*. Det är inte svårt att föreställa sig en skribent som med ordbokens hjälp vill hitta det rätta kollokator verbet till *självmord*, men det är omöjligt att tänka sig en användare som letar efter ”det rätta substantivet” till *begå*. Om frasen *begå självmord* bara

⁴ Vissa konstruktionsordböcker, bl.a. Jónsson (1994), betonar produktionsaspekten så starkt att de över huvud taget inte upp idiom, eftersom idiomerna huvudsakligen är av intresse från receptionssynpunkt.

hade stått under **begå**, skulle vår skribent inte haft stor chans att hitta den (i varje fall inte i ordbokens pappersversion).

Generellt gäller i en produktionsordbok principen, att kollokationer måste behandlas under *basen* (baslemmat), och inte, eller i varje fall inte bara, under *kollokatorn*. Det är viktigt att observera att denna princip inte på minsta sätt gör ordboken sämre som receptionsordbok. En användare som mot förmodan vill veta vad *begå självmord* eller *hårt motstånd* betyder får i värsta fall slå upp en extra gång i ordboken, men han/hon hittar garanterat fram till det ställe där informationen finns (om den över huvud taget finns i ordboken).

SSB:s båda första placeringsregler är sålunda helt korrekta, men däremot är regel 3 och 4 felaktiga om man ser ordboken som en produktionsordbok (ja, även som man ser ordboken ”också” som en produktionsordbok). Det räcker att begrunda parallellismen mellan kollokationerna *hårt straff* och *straffa (ngn) hårt* för att inse det. Precis som kollokationen *hårt straff* enligt regel 2 hittas i artikeln **straff**, borde kollokationen *straffa (ngn) hårt* ha återfunnits i artikeln **straffa** (kollokationens bas), inte som nu i artikeln **hårt** (enligt den olämpliga regel 3). Skribenten som söker efter det rätta förstärkande adverbet till verbet *straffa* vet ju inte att han/hon ska söka i artikeln **hårt**. Det är lätt att konstruera en liknande parallellism som visar att även regel 4 är olämplig.

Kanske beror denna miss på att författarna inte tillräckligt har tänkt på produktionsaspekten. Det är möjligt att den inte har särskilt stor praktisk betydelse, eftersom fraserna som placeras enligt regel 3 och 4 är relativt få. En intressant och inte så liten grupp som kan sägas tillhöra typen adjektiv+adverb(ial) är dock liknelseuttryck av typen *stark som en björn*. I SSB betraktas sådana uttryck som idiom, men det viktiga i det här sammanhanget är att de i enlighet med den felaktiga regel 4 (med *som en björn* som adverb(ial)) placeras under substantivet, t.ex. *björn*. Men de borde placeras under adjektivet, för skribenten som söker efter ett färgstarkt förstärkande adverbial till *stark* vet ju inte från början att han/hon ska söka i artikeln **björn**. (I dessa fall finns dock oftast hänvisningar, så här är felet mera av principiell natur.)

Viktigare är, som sagt, att regel 1 och 2 är korrekta och att de följs nästan hundra procentigt. Några avvikelser finns: kollokationen *svår olycka* återfinns bara i artikeln **svår**, kollokationen *hysa kärlek* bara i artikeln **hysa** och kollokationen *bedriva affärer* bara i artikeln **bedriva**, i samtliga fall sålunda inte under basen utan under kollokatorn. I vissa fall finns substantivet (basen) inte med som uppslagsord. Sålunda

återfinns kollokationerna *inbiten rökare* och *inbiten ungarl* i artikeln **inbiten** och frasen *djup depression* i artikeln *djup*, men artiklarna **rökare**, **ungkarl** och **depression** saknas och därmed är det svårt att hitta de relevanta kollokationerna för den som inte redan kan dem.

Exempel och betydelsebeskrivningar

Som vi såg tidigare finns det ett mycket stort antal illustrerande exempel på användningen av konstruktioner i SSB, långt större än i nästan alla andra konstruktionsordböcker. Man får intrycket att redaktionen i något läge fattat ett principbeslut om att varje konstruktion ska åtföljas av ett exempel. Undantag verkar i stort sett bara vara kondenserade angivelser som *hårt/häftigt/kompakt/våldsamt motstånd* (se artikeln **motstånd**) – här finns egentligen fyra fraser som följs av ”bara” ett exempel. Å andra sidan finns det gott om konstruktioner som förses med mer än ett exempel.

Principen en konstruktion – (minst) ett exempel har som vi sett medfört en våldsam ökning av volymen jämfört med Svensk handordbok, och naturligtvis en stor ökning av arbetsinsatsen. Båda dessa omständigheter påverkar givetvis priset på ordboken. Frågan är om pris- och volymökningen motsvaras av ett jämförbart innehållsligt mervärde.

Betraktar man först artikeln **motstånd** närmare får man knappast intrycket att alla eller ens flertalet av exemplen är oumbärliga. Exemplet på *passivt motstånd* är värdefullt, ett eller par andra exempel kanske försvarar sin plats, men i de flesta fall är det oklart vad exemplen ger utöver själva fraserna. Särskilt gäller detta kanske exemplen på grammatiska konstruktioner; valensinformationen *motstånd mot ngn/ngt* ger redan uttömmande besked om prepositionsval och om att substantivet i bestämningen kan vara både animat och inanimat. Men också flera av exemplen på användningen av kollokationer verkar rätt överflödiga och dessutom onaturliga, t.ex. *svenskarna fick hårt motstånd av finländarna i matchen* (naturligare blir det om *matchen* ersätts t.ex. av *finalen*, men vad ger exemplet som illustration av frasen *hårt motstånd*?). Dessutom verkar exemplet på *väcka motstånd* innehålla något som liknar ett språkfel (*försöker* > *försökte*?).

Går man igenom ett större antal artiklar i SSB, bekräftas intrycket att många exempel hade kunnat och bort utelämnas. Ytterligare ett stort antal exempel borde ha förkortats och redigerats till ungefär den längd och stiliseringsgrad som exemplen i artikeln **resistance** i OCD har (se ovan). I andra, redigerade, exempel borde redigeringen ha skett mer omsorgsfullt – ordboken är tyvärr full av exempel som är osannolika eller nästan otänkbara i normalt språkbruk.

Helt onödiga i artiklarna **advent** resp. **anhängare** är exemplen *läcker kalvgryta är en god söndagsgryta (!) i advent och ingenting tydde på att anhängarna till fotbollslaget skulle gå bärsärkagång efter matchen*. Det är viktigt att observera – man undrar om redaktionen har gjort det – att dessa språkprov i en konstruktionsordbok inte kan ha till uppgift att illustrera orden *advent* resp. *anhängare* utan de grammatiska konstruktionerna *i advent* och *anhängare till*. De framstår därmed som fullständigt irrelevanta i *detta* sammanhang.

Alldeles för långa är exempel som *centern (!) ska lägga en straffspark men klämmer till så högerkängan flyger i väg i en lång båge; Jösses sicken boll, kunde de inte hitta en större? Hur i hela friden ska jag kunna lägga en straffspark med den här? (två långa exempel på den marginella kollokationen lägga en straffspark!); med hacka och spade gick de lejda karlarna loss på det upptinade gruset, som sedan vinschades upp med ångmaskinen som drivkraft; med tanke på Korsikas geografiska belägenhet mitt i Medelhavet var det inte förvånande att sången påminde om såväl nordafrikansk som balkansk folksång och hon blev nyligen hajpad av en amerikansk blaska, något som säkert kommer att resultera i att skivan hittar många lyssnare*. Det är inte konstigt att ordboken har blivit stor med tanke på att exempel av liknande längd påträffas på varje uppslag. Om vi räknar på *alla* de 70.000 exemplen och antar att de lågt räknat har genomsnittligt tio ord och att ett ord i medeltal har sex tecken, kommer vi fram till att exemplen i SSB troligen omfattar minst 4 miljoner tecken, dvs. större utrymme än hela Svensk handordbok. Det är knappast det bästa sättet att hushålla med utrymmet.

Med detta är inte sagt att det i alla sammanhang är fel med generöst tilltagna, kanske underhållande ordboksexempel, som i bästa fall kan ge en tids- eller genrebild. Den stora moderna danska betydelseordboken (DDO), som är under utgivning, är full av sådana exempel (med källangivelse), och de bidrar i hög grad till ordbokens läsvärde. Men däremot är det mycket tveksamt om de hör hemma i en *konstruktionsordbok*.

På s. 24 i bruksanvisningen läser man att exemplen i SSB i allmänhet bygger på citat från autentiska texter, dels från Språkbanken, dels också från Internet. Man får veta att citaten har bearbetats, bl.a. genom att namn på personer tagits bort. Ibland har dessa namn ersatts av NN, ibland säkert med pronomen eller yrkesbeteckningar. Sådana operationer görs ofta på ordboksredaktioner, men de måste göras med omsorg, annars blir de ”halvautentiska” exemplen lätt onaturliga.

I artikeln **hackmat** i SSB hittar man exemplet *boxaren gjorde snabbt hackmat av sina motståndare*. Exemplet är extremt onaturligt, ja i det närmaste teoretiskt otänkbart i en autentisk kontext. Kanske är exemplet resultatet av ett utbyte av ett namn, men det utbytet måste i så fall göras på annat sätt. Naturligast blir det med ett pronomen (*han gjorde ...*), men om man vill antyda att frasen *göra hackmat* av typiskt förknippas med boxning kan man välja det inte helt naturliga, men åtminstone tänkbara exemplet *den svenske boxaren gjorde hackmat av sina motståndare*. Valet står alltså mellan ett naket pronomen och en full nominalfras med bestämning, mellan att uppnå större naturlighet och att ge mer information, ett vanligt och ofta svårt lexikografiskt dilemma; men alternativet med naket substantiv är omöjligt.

Mer eller mindre analoga med boxarexemplet är t.ex. *spelaren firar stora triumfer i sitt spanska klubbtag; spelaren måste börja planera för ett liv efter hockeyn* (här räcker *han* utmärkt); *tennisspelaren har förmågan att trollbinda publiken med sitt artisteri; skådespelaren gör ett kusligt porträtt av fightern Erik* (bättre *huvudrollsinnehavaren*); *politikerns strategi var att gå på knock genom att direkt framföra fördelarna med bygget* (*hans* räcker); *författaren var strålande glad när det tillkännagavs att hon hade tilldelats ett stort pris* (*hon* räcker); *han har fått anbud för nästa år från ett av de stora ishockeylagen* (*lagen* räcker) och *kungen hade alltid aktat poeten högt* (varför inte *honom?*). Vissa av dessa exempel är lika omöjliga som exemplet med boxaren, andra är kanske teoretiskt tänkbara men kunde och borde ha gjorts naturligare med enkla medel.⁵

⁵ I rättvisans namn: SSB är inte den enda svenska ordbok där man träffar på detta fel, som är mycket irriterande. Det förekommer tyvärr också t.ex. i NEO. Felet består alltså i att i den (tänkta) kontext där ”boxaren”, ”spelaren”, ”författaren” etc. nämns är dessa storheter sannolikt redan introducerade och kända, och då används i naturligt språk ett pronomen eller möjligen en variant av det nakna substantivet eller en utbyggd nominalfras. (I exemplet med *ishockeylagen* är det nästan omöjligt att tänka sig en diskurs där temat ishockey inte redan är introducerat; då säger man inte

I vissa fall kan man undra om inte författarna lite för okritiskt har använt sig av internetexempel. Internet är förvisso en fantastisk källa, men dess utbud av texter och skribenter är ju minst sagt blandat och svåröverskådligt. Man kan förstås inte begära att alla exempel i en konstruktionsordbok ska vara språkliga pärlor, men rimligen bör de inte bryta mot Språknämndens skrivregler eller mot de grammatiska mönstren i Svenskt språkbruk, och inte heller bör de innehålla rena sakfel. Därför borde exempel som *sannolikheten att få en flicka är 0.47* (engelsk decimalnotation!), *underrättelsetjänsten bedömde avhopparen, som gick under täcknamnet Curb vara trovärdig* (mönstret *bedöma ngn vara* + ADJ tas i varje fall inte upp i artikeln **bedöma** i SSB) och *grym och begåvad är hennes skildring om (?) en ung flickas uppväxt* (SSB godkänner själv bara *skildring av*) ha redigerats eller utelämnats. Stilistiskt lysande är inte heller exemplen *de är på väg att lösa universums gåta genom en förklaringsmodell till Big Bang; med ett tigersprång kastade han sig upp i luften och tog bollen; lönerörelsen tar sats för att lyckas med de fortsatta förhandlingarna; biografien om pophjälten från the Beatles (?) är måhända torr som snus men inte desto mindre fascinerande* och *hans självmordsförsök var (?) ett anfall av tillfällig sinnesförvirring*, och exemplen *i Martinsons rymdepos är Doris täcknamn för jorden (> Doris dalar); målningen visar hur den svenska hären belägrade Frederikstens fästning 1738 (> 1718); år 1642 fick den olycksalige Charles I sin sista nattvard här innan han besteg schavotten (> 1649)⁶ och om kungen är schack kan han (?) göra rockad (> kan **man inte** göra rockad)⁷* innehåller sakfel, liksom rimligtvis

ishockeylagen utan t.ex. lagen.) Förhoppningsvis kommer felet så småningom att försvinna från svenska ordböcker.

⁶ Även bortsett från sakfelet är detta ett skolexempel på vådan av att inte ha genomtänkta redaktionella principer, när det gäller exemplen. Visst kan det finnas skäl att ge en illustration till kollokationen *bestiga schavotten*, och då är Charles I (eller hellre Karl I) och Marie Antoinette mest användbara. Men det finns ingen som helst anledning att expandera exemplet utöver det minimala och redan utmärkt upplysande *Karl I besteg schavotten 1649*; att kungen fick nattvarden ”här” är totalt irrelevant för illustrationen av kollokationen *bestiga schavotten*. Samma sak (mutatis mutandis) gäller tusentals andra exempel i SSB.

⁷ Över huvud taget borde de artiklar som innehåller stoff med anknytning till ”sport och spel” ses över. Ett par andra exempel: i artikeln **remi** påstås att *en schackpjäs håller remi* (kanske har man missförstått det följande exemplet *vit [...] kan nog hålla remi*, där *vit* givetvis betecknar den spelare som har de vita pjäserna), och i artikeln **bonde** saknas en obestämd artikel i det egendomliga exemplet *hästen hade varit hotad av svart bonde (> en svart bonde)*, medan det omvända gäller i de

exemplet *sextio miljoner briter (??) har lämnat gård och grund för att börja ett nytt liv i Afrika*.

Det är ingen tvekan om att exemplen är den stora svagheten i SSB. De påvisade bristerna tar inte bort det stora värdet av den nästan kompletta samlingen av grammatiska konstruktioner, kollokationer, idiom och pragmatiska fraser. Men det är irriterande att oavbrutet snubbla över exempel som är antingen onödiga, för långa, slarvigt redigerade eller tveksamma från språklig eller saklig synpunkt. Kanske vänjer man sig efter hand vid att s.a.s. läsa ordboken med filter, men det var väl knappast det som var meningen.

I rättvisans namn bör det sägas att exempel som är onödiga för svenska användare kanske kan ha ett värde för användare som lär sig svenska som främmande språk – förutsatt att de är sakligt och språkligt korrekta. Men det kan noteras att OCD, som uttryckligen vänder sig till andraspråksinlärare i första hand, har långt färre och genomsnittligt mycket kortare exempel än SSB (se ovan).

Till sist några ord om ordbokens betydelsebeskrivningar, mot bakgrund av den praxis som utbildats för konstruktionsordböcker. En huvudregel är att semantiken bör inskränka sig till ett minimum i sådana ordböcker. Entydiga uppslagsord behöver inte alls förklaras, och polysema uppslagsord behöver förklaras enbart så att användaren vet på vilken betydelse han/hon befinner sig; ofta räcker synonymer. Av ordbokens konstruktioner måste givetvis idiomerna förklaras, liksom vissa kollokationer. Grammatiska konstruktioner behöver sällan förklaras.

I SSB-artikeln **motstånd** finns som väntat ingen förklaring av uppslagsordet, men däremot flera förklaringar inne i artikeln. Förklaringarna gäller de grammatiska konstruktionerna *motstånd från* och *motstånd mot* och kollokationerna *passivt motstånd* och *göra motstånd*. Det är utmärkt att frasen *passivt motstånd* förklaras, men frågan är om de andra förklaringarna behövs. Utgångspunkten är ju att användaren vet vad uppslagsordet betyder, och den betydelsen ändras knappast när man lägger till en preposition. Likaså kan en svensk användare nog

fyra exemplen *hon har en kung i spader/hjärter/ruter/klöver (> hon har kung ...)*. Se även diverse citerade exempel med idrottsanknytning såväl ovan som nedan.

Det enklaste sättet att undvika fel av det här slaget hade i allmänhet varit att stryka exemplen. Poängen här är inte i första hand att påvisa att redaktionen har slarvat (vilket är högst förlåtligt), utan att den har tagit på sig ett kanske övermäktigt kontrollarbete genom att ta med en mängd onödiga exempel med encyklopediskt stoff.

räkna ut att uttrycket *göra motstånd* bara är den verbala motsvarigheten till substantivet *motstånd*.

Det allmänna intrycket man får är att en hel del konstruktioner och fraser i SSB har förklarats i onödan. Å andra sidan kan man med visst fog säga att det är bättre med en förklaring för mycket än en för lite, och förklaringarna är oftast välgjorda. Det finns dock en marginell men irriterande detalj i själva definitionstekniken som borde rättas till i kommande upplagor. Många förklaringar inleds helt i onödan med det lilla ordet *när* eller de små orden *om att*. Frasen *lova ngt vid sin själs salighet* följs sålunda av förklaringen ”om att lova ngt dyrt och heligt” och frasen *ngn kommer på minuten* av förklaringen ”när ngn kommer genast el. med ngn fördröjning”. Uppenbarligen vore det mycket enklare och bättre med rena definitioner: ”lova ngt ...” resp. ”ngn kommer ...”.

Normering

Det är intressant att jämföra Svenskt språkbruk och Svensk handordbok från normeringssynpunkt. Medan den äldre ordboken var restriktiv med att ta med (dåtida) innovationer och inte sällan uttryckligen varnade för felaktiga konstruktioner, avstår SSB från alla pekpinningar och tar frejdigt upp nyheter som många kanske är tveksamma till. Detta ligger väl i linje med den allmänna liberalisering av språkvårdsideologin som ägt rum sedan 1960-talet.

En viktig poäng med SSB är följaktligen att ”klassiska” giftstämplar från SH och äldre språkvård som passerat bästföredatum avlägsnas. I SH varnas för användning av *definitivt* i betydelsen ’absolut’, i SSB är den betydelsen godkänd. I SH krävs negation i samband med *vare sig*, i SSB nöjer man sig med anmärkningen ”ofta nekande”. I SH avråds från konstruktionen *använda sig av ngt*, medan samma konstruktion tas upp utan kommentar i SSB.

Allt detta är gott och väl, men kanske hade man ibland väntat sig lite mer entydiga ställningstaganden i en ordbok från Svenska språknämnden än vad som tillhandahålls i SSB. En innovation som godkänns i SSB är *ta/göra självmord*, som alternativ till det etablerade *begå självmord*. Som kvantitativ bestämning till *antal* jämförs *flest* utan vidare med *störst* (*flest antal*). En stor grammatisk nyhet som motarbetas av många inflytelserika språkvårdare är *ngn kommer göra ngt*; det tas upp som likvärdigt med det traditionella *ngn kommer att göra ngt* i

SSB. Till och med en konstruktion som *ngn blir ngt troget* (med kongruensfel på grund av s.k. attraktion) får grönt ljus (eller är det fråga om ett tryckfel?). Många användare hade säkert uppskattat att få veta att det här handlar om konstruktioner som långtifrån alla godtar.

Diverse detaljer

Till sist redovisas här några spridda iakttagelser, huvudsakligen rörande ordbokens makrostruktur.

En av nyheterna i Svenska Akademiens grammatik (SAG) var att presens- och perfektparticip inte längre betraktas som böjningsformer av verb utan som en självständig ordklass. Denna nyhet har anammats av SSB, varför t.ex. perfektparticipen *skadad* och *vald* bildar egna artiklar, självständiga i förhållande till *skada* och *välja*. Det är dock synnerligen tveksamt om detta är en förbättring från *lexikografisk* synpunkt.⁸ Om principen sprider sig till andra svenska ordböcker, kommer de i ett viktigt strukturellt avseende att skilja sig från ordböcker över närbesläktade språk. Speciella problem kommer att uppstå i tvåspråkiga, t.ex. svensk-engelska, ordböcker. Dessutom medför nyheten en hel del dubbling av information. Så här ser det ut i artikeln **relegera** och den följande artikeln **relegerad**:

relegera verb *relegera ngn* när han började studera konst var somliga lärare beredda att ~ honom (låta honom sluta), andra ansåg att han var ett geni □ *relegera ngn från skolan* han ~des från skolan efter att ha rökt cannabis

relegerad particip *ngn är/blir relegerad* han blev ~ (avstängd) på grund av han våldfört sig på en klasskamrat □ *relegerad från skolan* han blev ~ från den vanliga skolan och hamnade på ett överklassinternat

Här ger den andra artikeln inte ett uns information som inte redan finns i den första (som redan den är onödigt lång; varför förklara detta helt

⁸ En annan sak är att det finns particip som har en betydelse som inte kan härledas från verbets grundform. Sådana adjektiviska particip har ofta tagits upp som egna lemman i ordböckerna. Kritiken här gäller lemmatiseringen av particip med fullständigt förutsägbara egenskaper.

entydiga ord?). Så kan man faktiskt inte slösa med dyrbart ordboksutrymme.⁹

Ordboken laborerar med ingångs- och sublemman. Som sublemman tas t.ex. partikelverb och reflexiva verb upp: **lägga** är ingångslemma och **lägga an**, **lägga av**, **lägga sig** etc. sublemman. Detta möjliggör en mycket noggrann och uttömmande behandling av partikelverben, vilket är utmärkt. Dock är alfabetiseringen en smula förbryllande: **lägga sig** kommer först, därefter **lägga an** etc. fram till **lägga i**, därefter kommer **lägga sig i** före **lägga ifrån sig**. Reflexivpronomenet bryter alltså bokstavsordningen så snart det står intill verbet. Det är en minst sagt okonventionell alfabetisering som nog kan vålla ovana användare problem.

Som sublemman tas också bl.a. t-avledda adverb upp (**definitivt**, med ingångslemmat **definitiv**), liksom substantiverade adjektiv (**det raka**, till ingångslemmat **rak**). Det sista är överraskande; mer i linje med en etablerad tradition vore det att ta upp substantiveringarna direkt under adjektivet.

Principerna för gränsdragningen mellan polysemi (ett lemma) och homografi (två eller flera lemman) är inte helt klara. *Plan* som substantiv delas upp på fyra lemman, mot två i de flesta andra ordböcker. Adjektivet *ledig* delas upp på två lemman, en uppdelning som stöds varken av böjning, etymologi eller stor nutida betydelseskillnad.

Ord med analog konstruktioner behandlas inte alltid konsekvent. I artikeln **agitation** finner man både *agitation mot* och *agitation emot*, men i artikeln **protest** och i många jämförbara artiklar anges bara den helt dominerande prepositionen *mot* (vilket givetvis är bättre).

Rena spökbetydelser finner man i artikeln **toppa sig** (i SSB:s exempel *det blir inte lätt för handbollslandslaget att toppa sig inför två stora turneringar* betyder *toppa sig* inte 'nä toppen' utan 'pricka in toppformen') och i artikeln **ankomma** (i exemplet *han har den status som ankommer chefen för en stor orkester är ankommer* med all säkerhet felskrivning för *tillkommer*).

⁹ I vissa andra fall finns det skillnader mellan participartikeln och huvudartikeln som enbart beror på bristande konsekvenskontroll. I artikeln **belönad** ges konstruktionen *ngt blir belönat med ngt*, medan motsvarande aktiva konstruktion *belöna ngt med ngt* saknas i artikeln **belöna**, fastän den givetvis är fullt möjlig. Här ser vi ytterligare en nackdel med de överflödiga participartiklarna: de medför en mängd extra arbete med konsekvenskontroller.

En ren lapsus är det förmodligen att ett par artiklar, **avskärmad** och **avslappad**, slutar direkt efter upplysningen att det är fråga om particip.

Till sist två smärre anmärkningar om layout och typografi. På insidan av omslagets framsida hittar användaren en mönsterartikel tillsammans med en kortfattad bruksanvisning. Den skulle säkert göra bättre nytta, om den inte hade försetts med en midnattsblå bakgrund som gör texten nästan oläslig.

Slutligen är det knappast särskilt elegant med tumtecken (i stället för riktiga citationstecken, ”) vid citat.

Sammanfattande omdöme

Det ligger ett mycket stort arbete bakom SSB. I viss utsträckning har arbetet varit fruktbart, men redaktionen har använt alldeles för mycket krut på att hitta 70.000 exempel till de 85.000 konstruktionerna. Principen en konstruktion – ett exempel är olycklig och har oundvikligen medfört att inte varje exempel har kunnat väljas och redigeras med omsorg. Med t.ex. hälften eller tredjedelen så många exempel hade detta kunnat uppnås. Detta är ordbokens stora svaghet.

Men ordboken har också starka sidor. Den viktigaste är att den tillhandahåller en nära nog komplett samling av grammatiska konstruktioner, kollokationer och idiom, och att dessa presenteras på ett i huvudsak välstrukturerat och användarvänligt sätt. Vissa misstag har gjorts även här; man tycks inte i tillräcklig grad ha gjort klart för sig konsekvenserna av att ordboken främst är en produktionsordbok, och inte så få kollokationer presenteras som idiom eller pragmatiska fraser. Vidare kommer nog många att tycka att ordboken kunde varit något mer normativ.

På grund av den enorma mängden exempel, som dessutom ofta är alldeles för långa, har Svenskt språkbruk blivit alltför omfattande – och dyr. Detta är beklagligt, eftersom den därigenom kommer att nå färre användare än den skulle ha gjort med ett slankare format. Den kommer förvisso ändå att vara användbar som skrivhjälpmedel många år framåt, och inte minst kommer den att vara en guldgruva för lexikografer; utan tvivel kommer den att bidra till att andra ordböcker blir fullständigare och bättre. Men med lite mer genomtänkta redaktionella principer skulle Svenskt språkbruk ha blivit mindre voluminös och billigare – och samtidigt betydligt bättre som lexikografisk produkt.

Litteratur

- BBI = Benson, Morton, Evelyn Benson & Robert Ilson 1986: *The BBI Combinatory Dictionary of English*. Amsterdam & Philadelphia.
- Bruun, Erik 1995: *Dansk sprogbrug. En stil- og konstruktionsbog*. 2. uppl. København.
- DDO = *Den danske ordbog*. 1–6. København 2003–.
- Hornby, A.J.H. 1948: *The Advanced Learner's Dictionary of English*. London.
- Jónsson, Jón Hilmar 1994. *Orðastaður. Orðabók um íslenska málnotkun*. Reykjavík.
- Malmgren, Sven-Göran 2004: *Begå eller ta självmord? Om svenska kollokationer och deras förändringsbenägenhet*. I: *Språk & stil* 13 (n.f.)/ 2003 (tr. 2004). S. 123–168.
- NEO = *Nationalencyklopedins ordbok*. 1–3. Höganäs 1995–96.
- NLO = Bergenholtz, Henning, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén 1997: *Nordisk lexikografisk ordbok*. Oslo.
- OCD = *Oxford Collocations Dictionary*. Oxford 2002.
- Ohlander, Sölve 2004: "Well worth the wait": [rec. av] *Oxford Collocations Dictionary*. I: *LexicoNordica* 11, 309–326.
- SAG = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson 1998: *Svenska Akademiens grammatik*. 1–4. Stockholm.
- Palmer, Harold E. 1938: *A Grammar of English Words*. London.
- SH = *Svensk handordbok. Konstruktioner och fraseologi*. Under red. av Ture Johannisson och K.G. Ljunggren. Stockholm 1966.
- SSB = *Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser*. Utarbetad av Svenska språknämnden. Stockholm 2003.
- Svenska ord – med uttal och förklaringar*. 2. uppl. Stockholm 1992.
- Wörter und Wendungen. Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch*. Hrsg. von Erhard Agricola unter Mitwirkung von Herbert Görner und Ruth Küfner. Leipzig 1962.

Oddvar Nes

Tor Erik Jenstad: *Norge rundt med ord*. 239 s. [Ål]: Boksmia. 2003. ISBN 82-91871-15-9.

Dette er ei viktig og interessant bok. For fyrste gongen er det gjeve ut ei (meir eller mindre) populær-vitskapleg, omfattande framstilling om norsk ordgeografi, der kring 115 ulike ting og fenomen er representerte, under ni emneområde: (1) menneskekroppen, (2) sjukdomar, lyte, kroppsfunksjonar, (3) familietilhøve, (4) mat og matstell, (5) kvardagsting, (6) husdyr, (7) naturfenomen, (8) leik, spell, tidtrøyte, og (9) ymse, altså både likt og ulikt, serleg under (9).

Forfatternen er kjend for leksikografar. Jenstad (f. 1956) har vore oppteken med leksikografisk arbeid, serleg om trøndermåla, sidan 1983 (Jenstad 1984:25), noko som seinare resulterte i den rosverdige *Trønderordboka* (1997, ca. 4000 oppslagsord, 2. utg. 2002, ca. 5500 oppslagsord), saman med Arnold Dalen, læraren til Jenstad. Fleire ordbøker over skjellsord har Jenstad produsert, og dessutan den ordgeografiske doktoravhandlinga *Ein repetis i obligadur. Folkemusikkterminologi i norske dialektar, med vekt på feletradisjonen* (2001). For tida er han ein av redaktørane for *Norsk Ordbok 2014*. – I boka som vert omtala her, tykkjest han å ha teke eit noko uventa språkpolitisk standpunkt, med forma *Norge* i staden for den nynorske faneforma *Noreg*.

I ”Forord” [7] fortel forfatternen at han ynskjer ”å oppnå to ting. Det eine er å vise hovudtrekk i den norske ordgeografien, ut frå stikkprøver i dei emneområda som er valde. Det andre er å gje inntrykk av den store rikdommen og mangfaldet vi har i det tradisjonelle ordforrådet i målføra.” Som profesjonell leksikograf og redaktør i prosjektet *Norsk Ordbok 2014* har forfatternen tilgjenge til materialsamlingane der og arkivet åt *Trønderordboka*, og han har ”prøvd å bruke mest mogleg av lokale ordsamlingar. I tillegg har eg hatt ei spørjeliste ute” ([7], jf. under ”Kjelder” [13]).

Norge rundt med ord er ein vakker publikasjon, med fin grafisk formgjeving og mange humoristiske illustrasjonar (av Ingegerd Tveit). Boka har fem oversynskart over visse ord. Eit positivt trekk ved innhaldet er at det ofte er opplyst om dialektale variantar av målføreord (t.d. s. 25, 29, 32, 34 f., 44, 160). Men her (og elles) kjem ein flause til synes: Det vantar forklaring av lydskrifta som er brukt i ordboka! Den (dessverre) stadig mindre nytta Norvegia-lydskrifta er symbolsystemet

som forfattaren brukar, og teikna burde absolutt hatt forklaring for vanlege lesarar. Men av allmenne ankepunkt er dette ikkje det einaste: Boka vantar utruleg nok eit ordregister. Det ville ha letta bruken storleg. Nokre andre lyte skal nemnast nedanfor.

Boka opnar med "Kort oversyn over norsk dialektgransking" (9–13), som eigentleg gjeld norsk ordgeografisk gransking, med framdraging av ymse arbeid, serleg sveitsaren Oskar Bandles svære avhandling om husdyrterminologi (øg for færøysk og islandsk) (1967) og svensken Ivar Modéers studiar over norsk fisketerminologi (1953). Ymse norske arbeid er nemnde, men eg saknar omtale av I. Reichborn-Kjennerud (folkemedisin; han er den oftast nemnde personen under dei ymse emneområda), R. Nordhagen og O. A. Høegs viktige arbeid om plantenamn.

Kapittel (1), "Menneskekroppen" (15 ff.) har mange forvitnelege ord t.d. for *hjørnetann*, men her er kjeldetilvisingane mangelfulle. Me les om Olai Skulerud og hans meining, men utan tilvising (18). Skulerud er nemnd fleire gonger i boka (61, 89, 167), og alltid utan kjeldetilvising; han er heller ikkje oppført i litteraturlista sist i boka. Under "Kvervel i håret" (18–20) gjeld det *hårsveip* (19) i Setesdal "ifølgje Marius Hægstad", ein ålkjend filolog, men utan tilvising; slik øg seinare (70). "Drøpelen" er omtala s. 23, der det heiter at "Reichborn-Kjennerud har [*huk*] frå Hordaland (med Bergen) og Lofoten", utan kjeldetilvising. Slik skort er det svært mykje av, og det tyder på at forfattaren har arbeidd for snøgt. Stadig vekk får me opplysningar som berre leksikografar av faget kan gjere greie for, som ord frå "Vesterålen 1698 og Lofoten 1807" (143), uspesifiserte 1743-ordsamlingar, ordsamling frå 1821 utan nærare tilvising osv. Det er ikkje bra.

Når det gjeld informasjon om geografisk utbreiing av ord som kjem ved dette arbeidet, er det ymse tilhøve som kan nemnast. Eitt er tidsromet for sanking av dei diverse nemningane. Det rekk frå om lag 1650 til i dag, og fører dermed til at kunnskapen om kva som er levande ordbruk ofte vert ugrei. Dette er det lite å gjere noko med, so lenge ein ikkje diskvalifiserer ordbokforfattarar som Ivar Aasen og Hans Ross. M.o.t. heimel for bruken av eit ord eller omgrep, so varierer dei frå landsdelar, som Vestlandet, til bygder, altso under kommunenivå, t.d. Fana og Skjold for ordet *glamp* (107), no i Bergen kommune, eller "Svensby i Troms" som er ei bygd i Lyngen kommune (106), Straumsneset i Tingvoll kommune (51, men 18: "Straumsnes på Nordmøre").

Det detaljerte nivået for ordutbreiing er naturlegvis nyttig, men set store krav til geografikunnskapane hjå lesarane.

Vedrørende heimfesting eller geografisk utbreiing av ord som er nemnde i Aasens ordbok, er det ymist å merkje. S. 73 heiter det om å gå sist i svangerskapet at "Aasen har *på ventadøgrå* frå Sogn og Fjordane [fylke]", men dette er "Nordre Berg.", dvs. Nordre Bergenhus Stift, og dermed i røynda Sunnmøre, jf. Aasen (1994:239): "*Venta-døgra*". Forfattaren blandar i hop med Nordre Bergenhus Amt = Sogn og Fjordane fylke no. S. 128 er det skrive at *nøreved* er "utan heimfesting hos Aasen", men i Aasen (2000:84) er ordet tydeleg heimfest til H[allingdal]. S. 134 er det tale om *høvelspon*, der det vert opplyst om at i "eit sørvestleg område har *n*-en i *spon* ein tendens til å falle bort", men forfattaren burde ha nemnt at same fenomenet gjer seg gjeldande for det nordvestlege området Sunnmøre (Aasen 1873: 737).

Informantar, heimelsfolk, er alfa og omega for eit ordgeografisk prosjekt, anten det er tale om trykte tekster eller svar på spørjelister. Det er applaudabelt at forfattaren har nytta eit hundretals nyare ord-samlingar i arbeidet sitt. Ifølgje Ivar Modéer (1953:10) er det "en för ordforskaren här och där återkommande fallgrop: sagesmännen har skiftat uppehållsort ... eller ortsmiddelaren har utfrågat sagesmän utan tanke på om dessa varit rotfästa i trakten. En av 1930- och 1940-talens mest produktiva norska ortsmiddelare, har i Andebu i Vestfold avfattet frågelist svar och andra redogörelser, ... Men en sak verkade vid förnyad genomläsning misstänkt – varför var just inlandsbygden Andebu så över måttan ordrik? Misstankarna ökades", skriv Modéer, men han fekk ikkje treffe informanten, Ole Bråvoll (1872–1951), som i ettertid har vist seg å ha skrive opp svært mange ord som høyrer til andre stader enn Andebu (jf. Bråvoll [1963:10 ff.]) Diskutable Bråvoll-ord møter me m.a. på s. 31, 32, 89, 123, 130 og 165 i boka.

Når det gjeld grannsemd ved sitat og andre opplysningar, kan ymist nemnast: *Vesalled* er omtala s. 28. "Per Sandanger har *vísallje lídi* (vesalle leden, altså to ord) frå Sande på Søre Sunnmøre." Nei, ord-samlinga har *vísalljelídi*, i eitt ord (Sandanger [2000:232 og 446]). Forfattaren burde ha retta den range aksentbruken til Sandanger til *ì* ('open *i*'). – S. 47 vert det opplyst for sjukdomen elveblest at "**blåster** har vore brukt somme stader på Vestlandet, etter gamle kjelder (t d *Norsk Landboeblad* 1811)". Men einaste kjelda for *Norsk Ordbok* (1:sp. 781) er "Nhl1750". *Norsk Landboeblad* 1811 har eg sjølv arbeidd med, og der står *Blæstr* (Nes 1978:33 og 34). Kjelda åt forfattaren er Reichborn-Kjennerus (1940:25, med feil form: *blåster*). – S. 49 er det tale om "angelsaksisk *wlæta*" og "*wlatian*". Men "angelsaksisk" er foraldra for 'gammalengelsk' og orda skal attgjevast som *wlæt(t)a* og *wlâtian*. – S. 186 er det tale om "norr. *Marreina* (nyislandsk *marrein*)", og 10 liner seinare at "(også islandsk har *marreinsbakki*)". Men desse

opplysningane om nyislandsk har forfattaren frå Torps ordbok, som alltid bør etterprøvast for ordstoff frå andre språk. Orda finst ikkje i islandske ordbøker. – S. 178 ff. drøftar forfattaren orda *hengemyr* og *søkkemyr* i høve til *gjørmehol* (182 ff.). Her presterer forfattaren å skrive at ”Nynorskordboka [Hovdenak et al. (1993:625)] definerer *søkkjemyr* som ’gjørmehol’”. Men i ordboka er ordet definert som ”hengjemyr”!

Om opphavet til ord og vendingar skriv forfattaren mykje og mest rett, men grunn til kommentar er det både her og der. T.d. står det s. 202, om ordet *kollbøtte*: ”Vi har fornorska det franske *culbute*”, men det rette er at me har fornorska det danske *kolbøtte* < fransk *culbute*. Om *kåtel* ’snurrebass’ (205) er meir skrive enn forfattaren gjer greie for (jf. Nes [1972:107–08]). M.o.t. utlegginga om *slavann* ’luktevatn’ (122) burde dei avvikande etymologiseringane i *Ordbog over det danske Sprog* (20:sp. 340, under *Slagvand*; 1941) og *Ordbok över svenska språket* (27: S 6324, under *slagvatten*; 1977) vore nemnde og vurderte. – For *ile* ’bakevje’ (162), med tilvising til Torp-ordboka, vantar asterisken for det evidente etymonet **iðla*. – S. 133, under emneordet *sagflis*, les me: ”Berre frå Skjerstad i Salten har vi *sagmørr*. Ein kunne tenkje seg at sisteleddet var eit **modr*, i slekt med *mod*, ...”. Men frå Salten har me òg ordsamlinga frå Fauske av Øines (1993; med i litteraturlista) frå nordsida av Skjerstadfjorden i Salten, og der får me heldigvis vite om grammatisk kjønn (som dessverre er langt for lite opplyst om for orda som er med i boka til forfattaren). Kjønnet er nøytrum, og eit gno. opphav **moðr* er mask. nom. og mislukka i denne samanhengen. *-mørr* er nok ein variant til *mor* n. 1 ”muggen el. smuldret masse” (Torp [1919:432]). – ”**Ome** m, som er lokalt for Jæren i tyding ’solrøyk’, har etymologisk samanheng med *eim*, ’damp’,” les me på s. 194. Dette er naturlegvis heilt gale.

Mangt negativt har vore nemnt i denne meldinga, men for underskrivne er likevel *Norge rundt med ord* eit rosverdig tiltak, til utviding av allmenn kunnskap og til ettertanke.

Litteratur

- Bondevik, J., O. Nes og T. Aarset (red.) 1994: *Målsamlingar frå Sunnmøre av Ivar Aasen*. Bergen.
- Bondevik, J., O. Nes og T. Aarset 2000: *Målsamlingar frå 1851–1854 av Ivar Aasen*. Bergen.
- Bråvoll, O. [1963]: *Vestfoldmål. Ord og vendinger fra Andebu*. Drammen.

- Hovdenak, M. et al. 1993: *Nynorskordboka*. 2. utg. Oslo.
- Jenstad, T. E. 1984: Arbeidet med trønderordboka. I: *Mot-skrift* 1984: 2, 25–43.
- Modéer, I. 1953: *Norska ordstudier. Två bidrag till fiskets ordgeografi*. Uppsala.
- Nes, O. 1972: Nokre gammalnorske ord og tilnamn. I: *Maal og Minne* 1971, 106–13.
- Nes, O. 1978: Ei sunnmørsk ordsamling. I: *Tidsskrift for Sunnmøre Historielag* 54, 24–35.
- Reichborn-Kjennerud, I. 1940: *Vår gamle trolldomsmedisin*. 3. Oslo.
- Sandanger, P. 2000: *Ord frå ei anna tid. Gamle ord og talemåtar frå Sande og grannekommunane på ytre søre Sunnmøre*. Larsnes.
- Torp, A. 1919: *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania.
- Øines, S. 1993: *Ordsamling over Fauskedialekten*. Rundt 199. Fauske.
- Aasen, I. 1873: *Norsk Ordbog*. [2.] Udg. Christiania.

Martin Nielsen & Karen Korning Zethsen

Vondt snakke man å synnejysk, vondt skriwe man å synnejysk?

Min føøst tusin' oe å synnejysk. 2002. Heather Amery. Illustreret af Stephen Cartwright. Oversat til sønderjysk af Elin Fredsted. Ansvarlig: Erik Haase. Tønder: Æ Synnejysk Forening.

1. Introduktion til ordbogsrækken/-konceptet ”The First Thousand Words in ...”

I 1979 blev et nyt ordbogskoncept lanceret af Usborne Publishing, da man udgav den monolingvale engelsksprogede ordbog ”The First Thousand Words”. Som titlen lader ane indeholder ordbogen de 1000 mest basale ord på engelsk ledsaget af billeder og opdelt i temaer som *the kitchen*, *the garden* og *me*, der holder sig til substantiverne, samt *doing things* og *opposite words*, der tager sig af henholdsvis verber og adjektiver. Denne ordbog blev en stor succes og i 1995 udkom en revideret udgave, der opdaterede værket med nye almindelige hverdagsord som *video*, *skateboard* og *computer*. 1995-udgaven er oversat til både spansk, tysk, russisk og italiensk og det er da også denne udgave, der danner grundlag for oversættelsen til sønderjysk. Formålet med den oprindelige engelske udgave er mangesidet og udtrykkes som følger:

At its easiest level, the book can be used as a picture word book for looking and talking. As they grow familiar with favourite pages, children will be able to describe and give names to pictures. Gradually, they can be introduced to the printed words, and, with help and encouragement, they will soon begin matching words with pictures (Amery/Cartwright1995:3).

Hertil kommer, at lidt ældre børn kan bruge ordbogen som inspiration, når de skriver historier, og at ordbogen indeholder en alfabetiseret ordliste, der vil vænne børn til at ”slå op”, dvs. søge information i opslagsværker (inkl. ordbøger). Der er dog en væsentlig anvendelsesmulighed, der ikke nævnes i bogens formål, nemlig indlæring af fremmedsprog. Der skelnes muligvis ikke mellem brugere med

engelsk som modersmål, henholdsvis fremmedsprog, men i forbindelse med sidstnævnte er der ingen tvivl om, at målgruppen kan udvides til i princippet at omfatte alle aldre.

2. Min føøst tusin' oe å synnejysk

I 2002 udkom så den sønderjyske udgave på foranledning af *Æ Synnejysk Forening* og dennes formand Erik Haase. Elin Fredsted har stået for oversættelsen (for så vidt man kan tale om en oversættelse) samt for forordet. Vi betragter bogen som værdig til anmeldelse på trods af dens yderst begrænsede målgruppe og omfang. Alene pga. den sjældne kombination af en billedordbog og en dialektordbog bør den vække interesse. Med sine 1000 ord har det endvidere været muligt at gennemlæse den fuldstændigt, så anmeldelsen – også det er nok en sjældenhed – ikke baserer sig på en sporadisk, statistisk eller anden delvis læsning, men netop på en læsning af 100% af lemmata. Som nævnt er det en ordbog, der i sagens natur vil have en begrænset udbredelse, men også anmeldelser af sådanne ordbøger har deres eksistensberettigelse:

... varje ordbok är ett verktyg, som ordbogksanvändare litar på. Också en obetydlig ordbok kan fylla en funktion som ett sådant verktyg, men dåliga verktyg kan i värsta fall vara sämre än inga verktyg alls. Det är därför viktigt att också obetydliga – och dåliga – ordböcker bedöms. (Bergenholtz/Malmgren 2003:2).

2.1. Formål

Formålet med bogen er at hjælpe med til at give den sønderjyske dialekt videre til børnene, så dialekten holdes levende som regionens talesprog (sådan som det også er *Æ Synnejysk Forenings* formål, jf. foreningens hjemmeside: ”Stiftet tæ æ bevarls af æ synnejysk sproch å kultue”, www.synnejysk.dk). Derudover er bogen ”et forsøg på at skabe en nogenlunde konsekvent sønderjysk retskrivning” (s. 3).

2.2. Målgruppe

Målgruppen må således siges at være sønderjyske børn og deres forældre eller andre pårørende (f.eks. bedsteforældre). Herudover ser vi dog også mulige målgrupper i ”blandingsægteskaber”, altså parforhold, hvor den ene part er sønderjysk-talende og den anden part ikke

sønderjysk-talende. Ligeledes kunne målgruppen også tænkes at omfatte ”fraflytterægteskaber”, f.eks. to sønderjysk-talende, der bor uden for regionen, men ønsker at give deres børn mulighed for at lære det sønderjyske sprog. Det samme gør sig gældende for tilflyttere, hvor børnene er vokset op med rigsdansk, men hvor en flytning tilbage til Sønderjylland gør det ønskeligt, at børnene lærer sønderjysk.

2.3. Lemmaudvalg

Lemmaudvalget kan der næppe udsættes noget på, eftersom det sandsynligvis følger billederne fra den oprindelige engelsksprogede udgave og derfor er forudbestemt. Derved optræder der dog dels mange ikke-specifikke sønderjyske ord (f.eks. *hæk*, *fork*, *træ* (s. 9) eller *akvarium*, *staffeli*, *globus* (s. 29)), og dels mangler alle uflekterbare ord, heriblandt interjektioner og dermed det vel nok mest berømte/kendte sønderjyske ord *møjn*, ligesom der ud over s. 44f. *Moesætninge* ikke er mulighed for at lemmatisere adjektiver som f.eks. *glant* (hyggelig, fornøjelig), *kleese* (klæg), *stjaafe* (skabagtig) eller *tuchen* (pludselig).

3. Kort sammenligning med andre sønderjyske ordbøger

Som sprogpolitisk indlæg er en billedordbog en god løsning, idet man ikke tvinges til at se sønderjysk som en oversættelse fra dansk, men som et selvstændigt sprog. Således har ordbogen helt ubestridelige sprogpolitiske fordele i forhold til den sønderjyske dialekt, hvis opretholdelse jo er udgiverens erklærede mål og som ordbogen efter vores opfattelse yder et meget rosværdigt og vægtigt bidrag til.

Sammenligner man med andre sønderjyske ordbøger, er det også forsøget på konsekvent retskrivning, der falder i øjnene (om end det er så som så med konsekvensen, se nedenfor). Således er det især skrivning af dobbeltvokal ved lang vokal, der virker overbevisende, både i skriftbilledet og mht. nærhed mellem skrift og tale, sådan som eksempelvis også Nordmann-Stabenow (1994) gør det. Alsingergildet (1988) vælger her en løsning med en rigsdansk stavning af sønderjyske ord og efterfølgende udtaleangivelser med fonetiske tegn (f.eks. *et s̄ö·m* (Alsingergildet 1988:170)). Christensen (2003) vælger at markere lang vokal med et *e* (*kaeg* (Christensen 2003:53), *seef* (ibid.:58), *grief* (ibid.:50), *kyel*, *køef* (ibid.:54), *råef* (ibid.:57), *skoel* (ibid.:58), *kuen* (ibid.:54), men også *vuhn* (ibid.:61), *bu`end* (ibid.:48)). Branderup (1997) markerer lang vokal med en apostrof (*la'nd* (Branderup 1997:5), *sko'l* (ibid.:6), *fø'st* (ibid.:15), men også *væh* (ibid.:54), *meent* (ibid.:54)). Endvidere ser vi stavemåden *ch* ved spirantiseret udlyd som

en god løsning, da det både på tysk (*ich, doch*) og til dels på skotsk (*Loch*) eksisterer og alternativet *gh* (der foretrækkes af Alsingergildet (1988:85) *kaghel*, Branderup (1997:17) *kegh* og Christensen (2003) *Oebogh* – og i øvrigt inkonsekvent også med *g* *Oespråg* – jo faktisk tilsvarende ikke udtales på denne måde). Generelt taler det for *Min føøst tusin' oe å synnejysk* og det er da også at spore, at den er superviseret af en person med en lingvistisk baggrund som Elin Fredsted, et forhold, der hos de andre nævnte ordbøger kun gør sig gældende ved Alsingergildet 1988 (mag.art. Ella Jensen fra Institut for Dansk Dialektforskning og siden hen cand.mag. Gunhild Nielsen). De øvrige nævnte ordbøger og bøger på sønderjysk (Branderup 1997) er ikke lingvistisk superviserede og bærer til dels også præg deraf. Det samme gælder for de to web-ordbøger Maarup (u.å.) og Lønne Hansen (u.å.).

4. Kritik og kommentarer

4.1. Forord

De deciderede lingvistiske (ortografiske og især fonetiske – sønderjysk er jo trods alt fortrinsvis kendetegnet ved sine fonetiske kvaliteter) i forordet (s. 3) tydeliggør de velovervejede valg, som Elin Fredsted har truffet, herunder også nødvendige og fornuftige fravalg af fonetiske petitesseer. To af de vigtigste og hyppigste fonetiske særegenheder ved sønderjysk kommenteres først: den lange vokal og den spirantiserede udlyd (til stavemåden se ovenfor). Derefter følger yderligere fonetiske kommentarer.

På trods af kvaliteten af de fonetiske kommentarer mener vi, at forordet er lidt skudt over målet, idet angivelserne til udtale og stavemåde er anført i lingvistisk fagsprog med yderst høj fagsproglighedsgrad ("dynamisk circumfleks", "klusilspring" (s. 3)). Målgruppen (se ovenfor) taget i betragtning må denne del af forordet, så ønskeligt og nødvendigt det er med disse angivelser, siges decideret at gå hen over hovedet på målgruppen. Her ville en tillempning og afgørende mindre fagsproglig formidling af forhold omkring stavemåde og udtale have været til væsentlig større hjælp for målgruppen. Den faglige udgave kunne jo i givet fald have fulgt efter, evt. med en angivelse af målgruppen for lige præcis denne tekst i denne udformning, evt. i slutningen af bogen sammen med ordlisterne. Men på denne måde må de udmærkede redegørelser siges at gå fejl af deres publikum.

Udover at en lægmandsudgave af forordet ville have været mere hensigtsmæssigt, ville det være ønskværdigt, om læseren blev gjort

opmærksom på, at sønderjysk ikke er én dialekt. Geografiske og diakrone forskelle stiller store krav til et værk som dette mht. en række valg, der må træffes.

4.2. Regionalekt

Et af de mest afgørende valg, der er truffet ved udarbejdelsen af ordbogen, er dog ikke nævnt eksplicit, nemlig accepten af, at sønderjysk er én dialekt. Det prisværdige forehavende og delmål at forsøge at skabe en ensartet sønderjysk stavemåde bliver således vanskeligt om ikke umuligt, når der trods alt er ret stor forskel på f.eks. vest- og østsønderjysk. I denne forbindelse skal det også nævnes, at de fleste sønderjyske ordbøger gør opmærksom på, *hvor* i Sønderjylland den pågældende dialekt tales og hvor ord eller historier er indsamlet. Således nævner Alsingergildet 1988 i beskrivelsen af deres møder ved udveksling og transskription af optagelser og ord, at der blev ”kæmpet bravt om, hvilken form der var den ”rigtige”. Løsningen er naturligvis, at de er rigtige hver for sit sted og sin tid.” (Alsingergildet 1988:14). Lignende markeringer af det regionale eller lokale tilhørsforhold af den sønderjyske dialekt, der er forsøgt beskrevet i de pågældende tilfælde, finder vi også hos Branderup (1997:3): ”Dialekten skulle så nogenlunde være den, som snakkes i Rise sogn i dag.” og Christensen (2003:5): ”Ordsprogene og ordene er samlet i det vestsønderjyske, og bærer præg af de vendinger, vi har brugt her.” Antagelsen om *den* sønderjyske dialekt burde efter vores mening derfor have været nuanceret i den retning, at der eksplicit var blevet gjort opmærksom på, at der er tale om en form for ”rigssønderjysk”, der blander øst- og vestsønderjyske fonetiske praksisser.

Der er således ved en række lemmaer truffet valg, der alternerer med alsisk: *unnekop* (s. 7) hedder *ynnekop* på alsisk, *unnebows* (s. 39) *ynnebows*, *skjoort* (s. 39) *skiwit*, *unne* (s. 44) *ynne*, ligesom *ulle* (s. 21) på Als ofte betegnes *øø(e)*, og *kaninken/kanin* (s. 49) er iflg. Alsingergildet (1988:86) ”bysprog” for *kanennek* ’kanin’ (dog har Stabenow-Nordman 1994:28 også opført *kaninken* som lemma). Her ses igen problemet med at vælge en form for standardiseret sønderjysk, der så alligevel udgør et valg på lige fod med andre dialektvarianter.

4.3. Generatiolekt

På samme måde som stedet spiller en rolle for den variant af sønderjysk, der tales, spiller også tiden en rolle for hvad man kunne kalde for "graden af sønderjyskhed". Således går der jo altid ord og udtaler tabt med hver generation, og på sønderjysk nok i et hastigere tempo end på rigsdansk. På den baggrund synes det en anelse inkonsekvent at angive *stiich* (s. 9) som alternativ til *læe*, når der nu under lemmaet *liim* (s. 7) ikke er pendanten *kost* (*kwest*) og under lemmaet *dørns*, *døns* (s. 4) ikke er pendanten *værts*. I denne forbindelse kunne også nævnes, at brugen af *w* foran *o* netop er et sådant fænomen, hvor *wonsde* 'onsdag' (s. 46) efter vores klare opfattelse bliver brugt af den ældre generation, ligesom *wost* 'ost' og *kwest* 'kost' forstås, men næppe bruges af den yngre generation i dag. Her ville det også have været konsekvent at anføre *w*-varianterne under de to sidstnævnte eksempler også.

4.4. Ortografi

Det er som nævnt et meget prisværdigt tiltag at forsøge at skabe en fælles stavemåde for sønderjysk. Efter vores opfattelse er det afgjort et desideratum, og *Min føøst tusin' oe å synnejysk* er helt klart et skridt i den rigtige retning; dog vil der nok altid være uenighed om, hvordan den rigtige stavemåde er, og vi er da heller ikke helt enige. Uanset om man kan blive enig om de ortografiske konventioner, så er der dog nogle steder, vi ønsker at pege på som problematiske eller inkonsekvente:

Selvom det bløde *d* ikke udtales på sønderjysk, som der ganske rigtigt står i forordet, så er der dog tilfælde, hvor det ikke udgår, men udtales hårdt, nemlig *chokolade* (s. 32) og *søte* (s. 44), der derfor nok burde have været stavet med *d*. En anden inkonsekvens er angivelsen af endelsen *er* i stedet for *e*, f.eks. ved personer (*kontrolløe* (s. 20), *kunstne* (s. 40) *broe*, *dætte*, *søste*, *frisøe* (s. 41) vs. *tåchfører* (s. 20), *lærer* (s. 29), *skuuspeller* (s. 40)) eller ved genstande (*plæænklippe* (s. 9), *skrutrække* (s. 10), *preslufthamme* (s. 12), *fiskekutte* (s. 27) vs. *teller* (s. 7), *computer* (s. 31) eller ved flertalsendelser (*akrobate* (s. 55) vs. *foræller* (s. 41)). Et andet ortografisk valg er ligeledes ikke helt transparent: Et tog staves med *å* (jf. *goståch*, *tåchfører*, *tåchskinne* (s. 20)), mens det i ordlisten bag i bogen staves *gostoch* (s. 58). Hvorvidt flertalsformerne *gostooch* (s. 58) og *tooch* (s. 63) og *looch* 'låge' (s. 16) burde have været stavet med dobbelt-å pga. identisk udtale med *tååch*

'tåge' (s. 63) og *måach* 'måge' (s. 26), vil vi lade stå åbent – her er vi som henholdsvis Rødekroer og Sønderborgenser ikke 100% enige.

4.5. Udtale

Ligeledes forskellige opfattelser som hhv. repræsentanter for affenråsk (den dialekt der tales i Åbenrå og omegn) og alsisk har vi ved udtalen af *kjool* (s. 39). Både alsisk og vestsønderjysk kan her tænkes at benytte den anførte udtale, mens dialekten i Rødekro og Aabenraa entydigt ville vælge *kjuul*. Ingen tvivl synes der dog at herske ved *vægt* (s. 35) og *ansigt* (s. 38), der burde være hhv. *væcht* og *ansicht*. Til gengæld virker det unødvendigt og inkonsekvent at angive de to udtalevarianter *piffe/peffe* (s. 36), når der også andre steder er udtalevarianter, der ikke nævnes (f.eks. *belde* 'billeder' og *bilde*). Ved *Æ/A* 'jeg' synes det mere forsvarligt, da *A*-varianten er en markør af talerens oprindelse fra f.eks. Haderslev og omegn. Vi vil til gengæld tillade os at stille spørgsmålstegn ved det hensigtsmæssige i at stave *øwer* (s. 44) med *ø*. Den lydige kvalitet er klart præget af en mere *æ*-agtig lyd, således at *æwer*, *læwda* (i stedet for *lørde* (s. 46), der i det mindste burde have heddet *løwda*) (og *præwe* 'prøver') burde give et mere korrekt billede af udtalen.

4.6. Leksis

Kaach 'kage' (s. 32) burde hedde *tort* 'lagkage', så meget desto mere, som det hedder *føselsdawstort* (s. 47), al den stund at billederne tydeligvis viser lagkager. Ligeledes er billederne af brød (s. 33) billeder af franskbrød, der traditionelt betegnes som *veekaach* 'hvedekage' – i hvert tilfælde af den generation, der også siger *læe* og *liim*. Vi er endvidere af den opfattelse, at angivelser af mere rigsdanske/rigssønderjyske alternativer ikke er interessante (*hunne/honning* (s. 36), *møts/kasket* (s. 39)). Og både pullover og *sweatshirt* (s. 39) vil blandt mange sønderjyske husmødre have fællesbetegnelsen *bluus*.

4.7. Sønderjysk vs. alsisk

Ved en række lemmaer er der truffet valg, der alternerer med alsisk: *unnekop* (s. 7) hedder *ynnekop* på alsisk, *unnebows* (s. 39) *ynnebows*, *unne* (s. 44) *ynne*, ligesom *ulle* (s. 21) på Als ofte betegnes *øøl*, og *kaninken/kanin* (s. 49) er iflg. Alsingergildet (1988:86) "bysprog" for

kanennek 'kanin' (dog har Stabenow-Nordman 1994:28 også opført *kaninken* som lemma). Her ses igen problemet med at vælge en form for standardiseret sønderjysk, der så alligevel udgør et valg på lige fod med andre dialektvarianter.

4.8. Forklaringer

Nu er ordbogen konciperet som en billedordbog og indeholder derfor ingen forklaringer. Men som lingvistisk bonusinformation – også til lægfolk – ville enkelte etymologiske angivelser kunne være med til at øge forståelsen af ellers helt umotiverede betegnelser, f.eks. til *kalgå* 'have' (s. 8) (fra: "kålgård") og *hoppajt* 'frø, tudse' (s. 23) (fra: "hop(pe)padde"). Sådanne angivelser kunne eksempelvis stå bag i bogen sammen med det meget nyttige alfabetiske register og de ligeledes nyttige bøjningsformer.

4.9. Kultur

Igen betyder billedordbogs-konceptet, at udgaver på andre sprog hænger på lemmaudvalget og på billedernes udformning. Her skal blot nævnes enkelte områder, der kunne have givet mulighed for også at formidle sønderjyske kulturfænomener, hvis det havde været muligt og hensigtsmæssigt at tilpasse billedsiden også. I temarammen *Sport* (s. 50f.) bliver den anglo-amerikanske oprindelse tydelig: Den fremtrædende placering (og til dels i det hele taget forekomsten af) basketball, amerikansk fodbold, baseball, cricket, rugby og sumobrydning afspejler ikke det typiske sønderjyske idrætsliv. Herudover mangler håndbold, der har en lang tradition i Sønderjylland. Også det aflåselige skab ("locker") hedder ikke tilfældigvis *skaf me lås å* (s. 51). Endvidere er der med rund hånd strøet (central)afrikanske og asiatiske mennesker ud over bogen, hvad der er helt naturligt og et sympatisk og bevidst træk – men det afspejler ikke den sønderjyske befolkningssammensætning. Endelig giver billedet at pølsen på s. 33 (*medister/ istebon*) mulighed for at tolke den som en *ringriepøls*, hvorved også hele fænomenet 'ringridning' kunne have fortjent en omtale. Og sluttelig ser man ved betegnelsen for familiemedlemmer, at der kun er én (bevidst androgyn?) fætter/kusine afbildet, da det engelske *cousin* jo ikke skelner mellem dreng og pige.

5. Afsluttende kommentar

Alt i alt vil vi betegne bogen som vellykket og også de indledende fonetiske og ortografiske overvejelser som et vægtigt bidrag til styrkelsen af ”det” sønderjyske sprog, om end en tilpasning af forordet til en lægmandsmålgruppe ville have været at foretrække. På trods af de ovennævnte inkonsekvenser og indvendinger vil vi ligeledes anbefale at følge de retningslinjer, som Elin Fredsted udstikker for en ensartet stavemåde på sønderjysk. En fuldstændig konsekvens og enighed vil alligevel ikke kunne opnås, dels på grund af de regionale og lokale forskelle, der er i de sønderjyske dialekter, og dels fordi en regulering af stavemåde altid vil støde på grænser, hvor en anden brug har indfundet sig. Derfor kan bogen varmt anbefales til både forældre, der ønsker at opflaske deres børn med en sønderjysk dialekt, til fraflyttere, tilflyttere og blandingsægteskaber. Ved en evt. senere udgave ville det dog måske være muligt at tage højde for nogle af de kommentarer, vi har anført i denne anmeldelse. Vi formoder, at Elin Fredsted har påtaget sig opgaven med den lingvistiske supervision *con amore*, og da vi har selv et meget nært forhold til vores respektive sønderjyske dialekter, hilser vi bogen velkommen – den er med til at holde liv i disse for os identitetsskabende sprogvarianter.

Litteratur

Ordbøger

- Alsingergildet 1988: *Alsisk Ordsamling*. Redigeret af Gundhild Nielsen, Kurt M. Böwadt, Kjeld Kappel. Sønderborg: Andreas Clausen Boghandel (= Alsingergildets Skrifter 12).
- Amery, Heather/Cartwright, Stephen 1995: *The Usborne First Thousand Words*. Revised edition edited by Nicole Irving and designed by Andy Griffin. London: Usborne.
- Christensen, Else 2003: *Oespråg å Oebogh o synnejysk*. Skærbæk: BL Grafisk Center.
- Lønne Hansen, Yrsa (u.å.): “Så’en snakke vi i Ballum!” *Udtryk fra den sydvestlige del af Sønderjylland*. www.synnejysk.dk > Oebøche > Yrsa Lønne Hansen: Så’en snakke vi i Ballum.
- Maarup, Egon (u.å.): *Sønderjysk Ordbog*. www.synnejysk.dk > Oebøche > Egon Maarup, synnejysk sprog.

Nordmann-Stabenow, Gertrud 1994: *1000 Wörter Plattdänisch verglichen mit Plattdeutsch, Hochdeutsch und Reischdänisch*. Husum: Husum Druck- und Verlagsgesellschaft.

Anden litteratur

Bergenholtz, Henning/Malmgren, Sven-Göran 2003: Förord. I: *LexicoNordica 10*, 1–5.

Branderup, Nis 1997: *Hans Lassen haj en bu'ndgård*. Padborg: Æ Amatøer/Padborg Boghandel.

www.synnejysk.dk

Sölve Ohlander

”Well worth the wait”: *Oxford Collocations Dictionary*

Oxford Collocations Dictionary for Students of English. 2002. Editor-in-Chief: Moira Runcie. Oxford: Oxford University Press.

Inledning

Språkinlärning och kollokationer hör ihop. Språklärare har säkerligen i alla tider – långt innan termen *kollokation* blivit ett ”household word” inom lingvistik och språkpedagogik – haft klart för sig betydelsen av att språkstudierande tillägnar sig de typiska, återkommande ordkombinationer bortom grammatikens egentliga räckvidd som kännetecknar autentisk språkproduktion. I en del fall har upplysningar om kollokationer ändå givits inom ramen för grammatiska framställningar, t.ex. under rubriker som ”fraser” eller ”prepositionsuttryck”, ofta med en kontrastiv vinkling: *in the morning* ’på morgonen’. I andra fall har det rört sig om mer uppenbart lexikala ordförbindelser, som *good/bad luck*. Alltsedan televisionens genombrott har engelsklärare i Sverige varit noga med att påpeka, också här i ett kontrastivt perspektiv, att svenskans *titta på TV* motsvaras av *watch TV*, inte av det mer ordagrant frestande *look at TV*. De just givna exemplen återfinns för övrigt bland de kollokationer som tas upp i *Oxford Collocations Dictionary for Students of English (OCD)*.¹

Men även om språklärare sedan länge haft en intuitiv känsla för kollokationernas roll i språket, så är det först under senare år som språkpedagogiken på ett mer systematiskt och teoretiskt plan fått upp ögonen för denna del av den språkliga kompetensen, ett slags fördröjd effekt av lingvisters allt större intresse för kollokationer sedan mitten av 1900-talet.² I sin diskussion kring vad det innebär att kunna ett ord

¹ Pluralformen *Collocations* i titeln strider intressant nog mot den kollokation som står att finna under uppslagsordet *dictionary* i *OCD*, nämligen *collocation dictionary*.

² Termen *collocation* brukar tillskrivas J.R. Firth (jfr *OED:collocation*, McArthur 1992:232, Kjellmer 1994:xii, Malmgren 2004a:124), medan Cowie (2004) pekar på A.S. Hornby och Harold Palmer som kollokationspionjärer redan på 1930-talet. För

(”knowing a word”) nämner Carter (1987:187) bl.a. kunskap om ”the range of its collocational patterns”. På liknande sätt noterar Nation (1990:32) att ”[k]nowing a word involves having some expectation of the words that it will collocate with” samt betonar kollokationernas roll i ”productive knowledge”, en viktig poäng särskilt i ett språkpedagogiskt sammanhang, där en kollokationsordbok som *OCD* hör hemma. I McArthur (1992:232) påpekas att ”failure to get the collocations of English right is a major indicator of foreignness: for example, talking about *rotten* rather than *rancid butter*.”

I en diskussion om kollokationer i ett lexikografiskt perspektiv sammanfattar Benson (1985:67) den dåvarande situationen: ”... even the best contemporary dictionaries of English can improve their treatment of collocations and idioms. Such an improvement would be of special benefit for those dictionary users who are studying English as a second or foreign language.” De senaste decenniernas ökade intresse för kollokationer inom språkpedagogik och lexikografi återspeglas i den kontinuerliga och expanderande utgivningen av engelska ”learners’ dictionaries” (jfr Ohlander 1995:256, 1996:275). Här kan bara några indikationer ges. Redan i den första upplagan av *Longman Dictionary of Contemporary English (LDOCE)*, från 1978, ägnas tydlig uppmärksamhet åt kollokationer (jfr s. xxvii). Så sker också, i än högre grad, i lexikonets andra upplaga (1987): ”Emphasis on collocations and appropriate word choice” (s. F9); en särskild sida, ”Language Note: Collocations” (s. 193), betonar vikten av kollokationskunskap för produktiva ändamål. Trenden mot ökad emfas på kollokationer fortsätter i de två följande upplagorna. I den tredje (1995) sägs således: ”An important aim of this dictionary is to show very clearly the collocation of a word” (s. xvi); i den fjärde (2003) introduceras vid vissa uppslagsord särskilda ”collocation boxes” för att klargöra ordets kollokationsmönster.

Exemplet *LDOCE* utgör en god illustration av hur medvetenheten om kollokationernas roll i språket gradvis stegrats sedan 1970-talet. Men det är ingalunda unikt för just detta engelska lexikon. Samma generella utveckling kan spåras även i andra engelska inlärningsordböcker. I det senaste tillskottet till denna ordbokskategori, *Macmillan English Dictionary* (2002) intar således kollokationer en framträdande plats, med en hög grad av systematik och användarvänlighet (jfr Ohlander 2003:174).³

svenskan del kan noteras att del 3 av *Nusvensk frekvensordbok* (Allén et al. 1975) använder termen *ordförbindelser* som motsvarighet till engelskans *collocations*.

³ Även i andra typer av engelska ordböcker ägnas kollokationer numera explicit uppmärksamhet, t.ex. *The New Oxford Dictionary of English* (1998).

Utgivningen av "learner's dictionaries" de senaste decennierna visar således hur ett från början relativt esoteriskt lingvistiskt begrepp successivt upphöjts till ett närmast obligatoriskt försäljningsargument. Här kan också nämnas *Longman Language Activator* (1993), ett annorlunda inläralexikon där produktionsaspekten fokuseras än mer än i konventionella "learners' dictionaries" (jfr Ohlander 1995): "the *Activator* lays great emphasis on providing students with the appropriate collocations of words" (s. F10). Trots den relativa rikedom på kollokationell information i samtliga ovannämnda ordböcker – liksom i den nya svenska konstruktions- och frasordboken *Svenskt språkbruk* (SSB, 2003); jfr Hene (2003), Malmgren (2004) – är de ingalunda några renodlade kollokationslexikon. Trängseln med all annan information i dessa ordböcker är påfallande, liksom bristen på ett mer systematiskt sätt att redovisa kollokationer. Det är mot denna bakgrund som en specialiserad kollokationsordbok som *OCD* skall ses.

"A completely new type of dictionary"?

På Oxford University Press webbplats (<http://www.oup.com/elt/global>) introduceras *OCD* på följande sätt: "A completely new type of dictionary that will help students write and speak natural-sounding English." Medan rimligheten i den ingående relativsatsen knappast kan ifrågasättas – lexikonet bör tveklöst kunna hjälpa engelskstuderande att producera naturlig engelska – förefaller det mer diskutabelt att kalla *OCD* för en helt ny typ av ordbok. Det är obestridligt att det, t.ex. i jämförelse med idiomlexikon av olika omfång och ambitionsnivå, varit tunnsått med rena kollokationsordböcker. I inledningen till *A Dictionary of English Collocations* konstaterar Kjellmer (1994:xi) att "there are not many dictionaries of collocations, properly speaking." Bland tidigare lexikon med ett pedagogisk perspektiv, dock utan en konsekvent och systematisk inriktning mot kollokationer, nämner Kjellmer Albrecht Reums *A Dictionary of English Style* (1955), som sägs innehålla "much useful material"⁴; detsamma skulle för övrigt kunna sägas om Harold Palmers *A Grammar of English Words* (1938), där ordet *collocations* även ingår i undertiteln.

På senare tid, inte minst till följd av korpuslingvistiska landvinningar, har situationen förändrats. *The BBI Combinatory Dictionary of English* (BBI; Benson, Benson & Ilson 1986) kan betraktas som föregångaren bland pedagogiskt inriktade engelska kollokationslexikon.

⁴ En tidigare upplaga utgavs 1931.

Ordbokens övergripande pedagogiska syfte betonas i dess förord (s. vii), där även avsaknaden av en systematisk redovisning av kollokationer i tidigare handböcker framhålls:

Much of the material provided in this *Dictionary* has never before been published. This material is of vital importance to those learners of English who are native speakers of other languages. Heretofore, they have had no source that would consistently indicate, for example, which verbs are used with which nouns; they could not find in any existing dictionary such collocations as *call an alert*, *lay down a barrage*, *hatch a conspiracy*, *impose an embargo*, [...] This *Dictionary* provides such collocations.

Ett annat engelskt kollokationslexikon är *LTP Dictionary of Selected Collocations (LTP)*, utgivet 1997 av Jimmie Hill och Michael Lewis, med rötter hos polska lingvister (s. 3). Även denna ordbok presenteras som "a new kind of dictionary to help learners of English to use the words they know more effectively" (s. 6). Liksom i *BBI* fokuseras produktionsperspektivet: "If you want to speak and write naturally, it is the way words combine with other words which is important" (s. 6).

Såväl *BBI* som *LTP*, båda renodlade kollokationsordböcker med det uttalade syftet att vara till ordvalshjälp för engelskstuderande med annat modersmål än engelska, kan således betraktas som direkta föregångare till *OCD*.⁵ Visserligen skiljer de sig i väsentliga avseenden från *OCD* (se nedan), men att kalla det senare lexikonet "a completely new type of dictionary" måste betraktas som ännu en i en lång tradition av överdrifter i marknadsföringen av engelska inlärningslexikon (jfr Ohlander 1996:258). En annan sak är att *OCD* säkerligen är "a type of dictionary that may be totally new to many students" (s. x).

***OCD*: allmän presentation**

Liksom samtliga nyare upplagor av engelska inlärningsordböcker är *OCD* korpusbaserad; dess "main source" har varit British National Corpus (BNC) om 100 miljoner ord (s. viii; se vidare Lea & Runcie 2002).⁶ Just studiet av kollokationer har kanske mer än något annat

⁵ Här kan också nämnas *Collins COBUILD English Collocations on CD-ROM* (1995).

⁶ I varken *BBI* eller *LTP* ges någon uppgift om korpusbaserad. Enligt Lea & Runcie (2002:824) är dock *LTP* "ultimately based on the Brown Corpus of the 1960s, with only one million words", vilket kan ha medfört vissa problem vid urvalet av kollokationer.

underlättats och utvecklats genom den ökade tillgängligheten på allt större datoriserade korpusar de senaste decennierna. Samtidigt kan det vara värt att påpeka att större korpusar inte automatiskt leder till allt högre kvalitet vid kollokationsundersökningar; Allén et al. (1975) liksom Kjellmer (1994) bygger på med dagens mått blygsamma korpusar om vardera 1 miljon ord. Korpusstorlek är således inte i sig avgörande, åtminstone inte bortom en viss "kritisk massa" som, tillsammans med lexikografiskt omdöme, borgar för representativitet. Det är i detta sammanhang intressant att *OCD*, som komplement till en så stor korpus som BNC, för vissa ämnesområden också använt Internet som resurs (jfr Bergh et al. 1998). Brittisk engelska är utgångspunkten i *OCD*, till skillnad från *BBI*, men det finns också en amerikansk upplaga av ordboken.

I *OCD* ("Introduction") betonas konsekvent det produktiva perspektivet: "This dictionary is intended for productive use" (s. x). *OCD* kan således karakteriseras som en utpräglad produktionsordbok. Aktiv, produktiv behärskning av ett främmande språks kollokationer ("collocational competence", *OCD* s. 8) är utan tvivel ett kännetecken på en relativt avancerad språkförmåga, långt utöver vad man kan förvänta sig av nybörjare:

For example, in English you say *strong wind* but *heavy rain*. It would not be normal to say **heavy wind* or **strong rain*. And whilst all four of these words would be recognized by a learner at pre-intermediate or even elementary level, it takes a greater degree of competence with the language to combine them correctly in productive use. To a native speaker these combinations are highly predictable; to a learner they are anything but. (*OCD*, s. vii)

I det just citerade stycket ligger också, implicit, ett kontrastivt synsätt: kollokationer i ett språk kan skilja sig mer eller mindre oförutsägbart från motsvarande kollokationer i ett annat. Inläraren har i många fall ingen hjälp av sitt eget språk när det gäller att lära sig aktivt behärska ett främmande språks kollokationer. Orsaken till detta är förstas att det inte alltid är en rent semantisk fråga vilka ord som passar ihop, utan en fråga om idiosynkratiskt ordval bland synonymer och närsynonymer; receptivt är kollokationer i regel inte särskilt problematiska. Visserligen kan man tänka sig att det av mer eller mindre universella semantiska skäl är osannolikt med de kollokationer som gjordes välkända – eller okända – i Chomskys berömda exempel från mitten av förra seklet: *Colourless green ideas sleep furiously*. Att det skulle krävas någon större undervisnings- eller inlärningsansträngning för att inse att t.ex. *sleep* och *furiously* är ett omaka ordpar är knappast troligt – däremot

kanske att adverb som *properly* och *soundly* (förutom *well*) är vanliga kollokatorer till *sleep*, vilket kan inhämtas i *OCD*. På samma sätt kan förmodligen en inlärare som behärskar kollokationen *raving madman* av egen intuitiv kraft inse att en kollokation som *raving salesman*, använd i en text ("Partly Dave") av John Lennon (1966:17), är något utöver det vanliga. Men samtidigt är det, som noteras av Lea & Runcie (2002:823), lätt att ta alltför mycket för givet: t.o.m. en skenbart självklar kollokation som *see a doctor* kan för en japansk engelskstuderande te sig oförutsägbar och därmed problematisk.

Den ofta uteblivna semantiska hjälpen gör det givetvis mycket svårare än annars att lära sig använda naturliga kollokationer i en utsträckning som närmar sig en infödd språkbrukare. En grundförut-sättning är ett någorlunda stort ordförråd. Det är därför logiskt att *OCD* främst vänder sig till "students of English of upper-intermediate level and above" (s. xi), liksom *LTP* (s. 6); *BBI* anger inte explicit någon målgrupp. Det kan i detta sammanhang noteras att de flesta engelska inlärningslexikon numera riktar sig till just "advanced learners" (jfr Ohlander 2003:160), en kategori som tilldragit sig allt större uppmärksamhet under senare tid. Till denna relativt avancerade nivå hör bl.a. förmågan att kunna skriva någorlunda autentisk engelska, vilket förutsätter goda kunskaper om kollokationer. Det är därför logiskt – och enligt min mening lovvärt – att det i *OCD* tydligt markeras att lexikonet är avsett "most typically for help with writing" (s. x); "Primary attention was given to what might be called 'moderately formal language' – the language of essay and report writing, and formal letters" (s. viiif.). Skriftlig produktion framstår över huvud taget som ett område där det i t.ex. svenska elevers kunskaper i engelska mot slutet av grundskolan, vilka generellt står sig mycket väl vid en europeisk jämförelse, tycks finnas utrymme för förbättringar (jfr Bonnet 2004:155f.). Detta är något som även många nybörjarstudenter på universitetsnivå – som med bortåt tio års skolengelska bakom sig bör betraktas som relativt avancerade – blir medvetna om, ofta "the hard way". Här bör *OCD* kunna vara till god hjälp.

Till omfånget är *OCD* betydligt större än sina båda föregångare, nästan 900 tvåspaltiga sidor, att jämföra med knappt 290 sidor för såväl *BBI* som *LTP*; dessutom är sidstorleken större i *OCD*. Enligt baksidestexten rymmer dessa sidor "150,000 collocations of 9,000 nouns, verbs and adjectives".⁷ För *LTP* anges (pärmens baksida)

⁷ Av presentationen av den amerikanska upplagan av *OCD* framgår vissa skillnader gentemot den brittiska: "over 170,000 collocations for nearly 12,000 words" (se <http://www.us.oup.com>).

”50,000 collocations for 2,000 essential nouns” samt 5000 adverbiala kollokationer för ”over 1,200 verbs and adjectives” (för *BBI* saknas motsvarande uppgifter).⁸ *OCD* innehåller dessutom 25 ”usage notes” för vissa grupper av ord, t.ex. vanliga kollokationer i samband med ”Crimes” (som *plead guilty/not guilty to ...*) eller ”Performing arts” (som *do a show*); besläktade med dessa, men mer omfattande är tio ”special pages” som tar upp kollokationer inom olika ämnesområden, t.ex. ”Computers” (*access a website, download information etc.*) eller ”Sport” (*score a goal, save a match point etc.*).

Även om det kan sägas finnas en någorlunda bred enighet om vad kollokationsbegreppet i stort handlar om – ”the way words combine in a language to produce natural-sounding speech and writing” (*OCD*, s. vii) – finns det olika uppfattningar på flera centrala punkter, bl.a. om hur begreppet skall avgränsas (t.ex. gentemot idiom), vilka typer av kollokationer som det är mest fruktbart att räkna med och huruvida rent frekvensmässiga förhållanden ensamma skall tillåtas avgöra vad som bör betraktas som en kollokation (se t.ex. Kjellmer 1994:xivf., Malmgren 2003:124f.).⁹ Vilket slags kollokationsbegrepp är det då som ligger till grund för *OCD*? ”The approach taken to this question was pragmatic, rather than theoretical” (*OCD*, s. viii). Detta innebär bl.a. att man, till skillnad mot exempelvis *BBI*, undviker att ge sig in på en diskussion om distinktionen mellan grammatiska och lexikala kollokationer (jfr Benson 1985), eller på en mer formell klassificering av olika kollokationstyper. Att *OCD* däremot redovisar såväl grammatiska som lexikala kollokationer i samband med sina uppslagsord – men utan att göra någon större affär av skillnaden – är givet: under substantivet *alert* ges såväl prepositionsfrasen *on the alert*, en grammatisk kollokation, som den lexikala kombinationen *sound the alert*.¹⁰ Jag sympatiserar i stort med *OCD*:s avskalade approach, vilken resulterat i lättlästa ordartiklar, där den för normalanvändaren praktiskt relevanta informationen inte skyms av en för lingvister aldrig så intressant klassifikatorisk överbyggnad. *OCD* liknar i detta avseende

⁸ Som jämförelse kan nämnas att *SSB* på sina drygt 1400 sidor omfattar ”ca 19 600 uppslagsord” (s. 17) och ”ca 85 000 konstruktioner och fraser” (pärmens baksida), således fler sidor och uppslagsord men färre kollokationer än i *OCD*; jfr Malmgren (2004b).

⁹ Jfr Lea & Runcie (2002:819): ”It is generally agreed that collocation concerns word combinations that are restricted in some way, but still transparent in meaning. But how restricted do they need to be? And how transparent?”

¹⁰ Däremot saknas, något förvånande, *call an alert*, till skillnad från *call off the alert*; jfr *BBI*, där både *call an alert* och *call off an alert* ges (under *alert*). *LTP* saknar *alert* som ”entry”.

LTP, medan *BBI* (s. xxf., xxxv) använder ett kodsysteem för att ange 19 olika ”patterns” för grammatiska verbkollokationer.

I sin syn på kollokationer kan *OCD* sägas befinna sig på ett slags ”middle ground”, i området mellan Otto Jespersens (1924:18f.) ”formulas” och ”free expressions”. De kollokationer som redovisas i *OCD* befinner sig på en skala, ”from the fairly weak (*see a film ...*), through the medium-strength (*see a doctor ...*) to the strongest and most restricted (*see reason ...*)” (s. viii). Däremot är, liksom i *BBI* (s. xv) och *LTP* (s. 7), vad som kan ses som helt fria – men kanske ändå frekventa – kombinationer inte inkluderade. Därför saknas exempelvis inte bara mer originella adjektiv+substantiv-sammanställningar som *second-hand idea* och *ridiculous wine*, utan också helt vanliga kombinationer som *nice book*, *good car* och *fascinating rhythm* – till skillnad mot exempelvis *fine/fascinating book*, *new car* och *valuable idea*. Av exemplen framgår att det inte är lätt att dra en skarp gräns mellan ”svaga” kollokationer och fria kombinationer, särskilt när det gäller mycket vanliga ord, t.ex. adjektiv som *good* och *nice*, eller gradadverb som *very* och *extremely*, där kombinationsmöjligheterna förefaller närmast obegränsade – men ofta inte är det.¹¹ Man kan tycka att *OCD* i sin generositet – *BBI* och *LTP* (s. 7) är betydligt mer restriktiva – ibland uppvisar en viss godtycklighet i sina kollokationsval. Å andra sidan torde det knappast vara möjligt att i sådana fall vara helt konsekvent. Förmodligen har rent frekvensmässiga faktorer fått avgöra att t.ex. relativt ”svaga”, triviala kombinationer som *new book* och *new car* ändå ges som typiska kollokationer, liksom *excellent book*, till skillnad mot *excellent car* (jfr Lea & Runcie 2002:821f.). Hursomhelst är detta knappast något som stör normalanvändaren av *OCD*.

En notoriskt besvärlig gränsdragning rör relationen mellan kollokationer och idiom. Här har *OCD* valt en relativt restriktiv linje, där total – till skillnad mot partiell – semantiskt ogenomskinlighet innebär att uttrycket inte tagits med i lexikonet. Följaktligen får användaren av ordboken leta förgäves efter paradexemplet bland engelska idiom, *kick the bucket* ’dö’, medan t.ex. *drive a hard bargain* ’vägra att ge efter (i en förhandling)’, med ett visst mått av semantisk förutsägbarhet, redovisas.¹²

¹¹ Jämför typiska kollokationer som *really/truly/utterly terrible* och *great importance* (i *OCD*) med klart onaturliga sammanställningar som *very/extremely terrible* och *big importance*.

¹² I *BBI* ges både *drive a hard bargain* och *kick the bucket*, trots att principen om viss semantisk genomskinlighet betonas också i detta lexikon (s. xxxv).

En kategori uttryck med nära koppling till idiom, såväl i engelskan som i svenskan, är partikelverb, ”phrasal verbs”, ett välkänt problemområde för inlärare. Att verbkombinationer med preposition eller verbpartikel (adverb), som *look at* och *turn down*, med olika grad av idiomaticitet, utgör mycket vanliga kollokationer kan det knappast råda något tvivel om. I engelska inlärningslexikon har de sedan länge, alltsedan Hornbys tid (jfr Cowie 2004:44f.), givits stort och berättigat utrymme. Deras behandling i *OCD* framstår däremot som oklar. Visserligen finns här och var, som en specialavdelning under vissa verb, underrubriken ”phrasal verbs”. Under denna rubrik ges, som ett slags separata uppslagsord under huvuduppslagsordet *point*, både *point out* och *point to* samt deras kollokationer (*point out correctly*, *point clearly to* etc.). Men en mängd mycket vanliga ”phrasal verbs”, t.ex. kombinationer med *put* eller *run*, saknas helt i *OCD*. Under *take* ges, som enda partikelverb *take to* (*They won't take kindly to being ordered about*). Man undrar vart alla andra tagit vägen.

Intrycket av ofullständighet och godtycklighet, för att inte säga förvirring, stärks av att en hel del partikelverb redovisas på ett helt annat sätt, dvs, inte som enheter under rubriken ”phrasal verbs” utan som just kollokationella förbindelser mellan verb och adverb/preposition, direkt under huvudordet. Men inte heller denna typ av redovisning är konsekvent utan verkar närmast slumpmässigt hopkommen. Några exempel får visa detta. Således tar lexikonet (under verbet *look*) upp *look at* och *look towards*, men inte t.ex. *look for*, *look into*, *look through*, *look up* eller *look forward to*. Däremot ges under verbet *push* en hel rad partikelverb (*push across/against/at/into* etc.), medan man får leta förgäves efter t.ex. verbkombinationer som *turn down/into/off/on* etc. – märkligt nog finns *turn* som verb inte ens med som uppslagsord i *OCD*. I och för sig är måhända en fullständig redovisning av partikelverb i ett kollokationslexikon inte någon självklarhet (*BBI* har dock en helt annan täckning av sådana kollokationer än *OCD*). Men den sporadiska och inkonsekventa behandlingen av dessa verb tyder på en brist på en genomtänkt strategi för denna typ av kollokationer och gör ett egendomligt intryck, särskilt som den förbigås med tystnad i ordbokens i övrigt läsvärda ”Introduction”. Här kan man hoppas på bättring i en ny upplaga; Hornby skulle knappast varit nöjd ...

Uppslagsord, artiklarnas struktur

Som redan nämnts redovisar *OCD* kollokationer för 9000 uppslagsord. Liksom i *BBI* och *LTP* representerar uppslagsorden enbart de lexikala

ordklasserna substantiv, adjektiv och verb; *SSB* har även adverb. Urvalet av uppslagsord förefaller inte enbart ha styrts av ordens frekvens i engelskan. Det är inte fråga om något slags "core vocabulary", även om uppslagsorden inkluderar "most of the commonest words in the language that upper-intermediate students will already know, plus some words that they will start to encounter as they move to a more advanced level of English" (s. ixf.). Så återfinns som uppslagsord även relativt lågfrekventa ord som substantiven *bequest* och *havoc* (även i *BBI*, ej i *LTP*), det fackbetonade verbet *depreciate* (även i *BBI*), och adjektivet *gregarious* (i varken *BBI* eller *LTP*). Mitt huvudintryck av uppslagsorden i *OCD* är att de utgör en välbalanserad samling ord, på rätt nivå som utgångspunkt för mängder av användbara kollokationer. Naturligtvis händer det att man inte finner ett ord man söker (jfr ovan: *turn*), men min erfarenhet är att det inte inträffar särskilt ofta.

Graden av semantisk specificitet hos uppslagsorden kan exemplifieras inom det musikaliska området, där bl.a. *jazz*, *blues*, *pop* och *rock* finns med som uppslagsord – däremot inte mer specifika genrebeteckningar som *punk*, *metal*, *hip hop* eller *rap*. På liknande sätt är *linguistics* inkluderat bland uppslagsorden (med bl.a. kollokationen *Saussurean linguistics*, dock ej *Chomskyan linguistics*), medan t.ex. – föga chockerande – *lexicology* och *lexicography* saknas. Valet av uppslagsord inom ett semantiskt fält förefaller fungera som en för kollokationer praktisk och fruktbar mellannivå. Att *OCD* är en ordbok från och för vår egen tid märks på förekomsten av uppslagsord som *hype*, *Internet* och *website* – men inte verbet *download*, som i stället återfinns som kollokator under uppslagsordet *program*. Även ett mer tidlöst informellt ord som *booze* finns med bland uppslagsorden, däremot inte några av de "four-letter words" som numera utgör ett givet inslag i engelska inlärningslexikon; de är ju heller inte särskilt vanliga i "moderately formal language" (jfr ovan).

Eftersom uppslagsorden i *OCD* – med rätt eller orätt i det individuella fallet – förutsätts vara bekanta för användaren ges normalt inga definitioner av deras betydelser, inte ens för uppenbart svåra ord som *havoc* och *gregarious*. Den bärande tanken bakom ett produktivt kollokationslexikon som *OCD* är ju att man, åtminstone receptivt, känner till ordets allmänna betydelse men kanske inte är säker på dess användning tillsammans med andra ord. Å andra sidan ges en – och endast en – ordklassangivelse (dvs. "noun", "verb" eller "adjective") för varje uppslagsord. Detta gäller såväl ord som normalt bara tillhör en enda ordklass, t.ex. substantivet *strength* eller verbet *strengthen*, som ord med dubbel ordklassstillhörighet, ett mycket vanligt fenomen i engel-

skan. I *OCD* representeras sådana ord följaktligen av två separata uppslagsord; t.ex. *stress*, *stretch*, *stride*, *strike*, *strip*, *stroke*, *stroll*, *structure* och *struggle* återfinns samtliga både som substantiv och som verb i *OCD*. Skälet till denna konsekventa markering av huvudordens ordklassstillhörighet – som också gäller för *BBI* – är naturligtvis att, på ett grammatiskt plan, olika ordklasser kollokerar med olika slags ord: *stress* som substantiv kollokerar med adjektiv (*acute*, *severe*, etc.) och verb (*cause*, *reduce* etc.), medan *stress* som verb uppträder tillsammans med adverb (*strongly*, *repeatedly* etc.). Att pressa in all denna information under ett enda ”osorterat” huvudord skulle inte befrämja vare sig användarvänlighet eller den allmänna insikten att olika ordklasser söker olika grammatiskt sällskap.

Även om inga definitioner ges för uppslagsorden förekommer i många fall, inom ett och samma uppslagsord, semantiska markörer för väsentliga betydelseskilnader av såväl homonymi- som polysemikaraktär. Substantivet *bank* utgör således ett enda uppslagsord, men uppdelat på fyra betydelser, där de två första – ’for money’ resp. ’by a river/canal’ – känns igen som ett klassiskt engelskt exempel på homonymi. Den radikala betydelseskilnaden leder givetvis till helt olika kollokationell potential (*commercial/investment bank* – *opposite/river bank* etc.). Detta nödvändiggör att, såsom i *OCD*, varje betydelse behandlas för sig, däremot inte någon formell markering av den lexicografiskt svårhanterade skillnaden mellan homonymi och polysemi. Substantivet *stress* är som uppslagsord uppdelat i fyra betydelser, mellan vilka de semantiska relationerna närmast har karaktär av polysemi: 1 ’state of tension’, 2 ’emphasis that shows importance’, 3 ’emphasis on a word, syllable, etc.’, 4 ’physical force’. Även i detta fall, trots de någorlunda närliggande betydelserna, medför betydelseskilnaderna klara skillnader beträffande kollokationer; jfr t.ex. *cause emotional stress* (1), *lay particular stress on* (2), *carry main stress* (3), *exert enormous stress on* (4). Detsamma gäller för än mer närbesläktade betydelser, som vid substantivet *chicken*, med betydelserna 1 ’bird’, 2 ’meat’: jfr kollokatorer som å ena sidan *free-range*, *kill* och *farmer* (*chicken farmer*) och, å den andra, *frozen*, *grill* och *curry* (*chicken curry*). Poängen är inte att *OCD* har semantiska ambitioner som i konsekvens och finmaskighet vida överträffar t.ex. *BBI* och *LTP*, utan att dessa betydelseskilnader är kollokationellt laddade och därmed funktionellt motiverade i en kollokationsordbok. Utan dem skulle mycket av den för normalanvändaren väsentliga precisionen vid mer komplexa uppslagsord gå förlorad. För en lingvistiskt bevandrad användare kan det också vara fascinerande att på ett så konkret och

lättillgängligt sätt som i *OCD* kunna se att betydelskillnader inom "samma" ord får klara återverkningar på kollokationsområdet.

En intressant aspekt av kollokationer i ett produktivt perspektiv rör spänningen mellan ett rent grammatiskt och ett mer psykologiskt, kognitivt perspektiv, i synnerhet beträffande vad som skall betraktas som huvudord. I en fras som *play football* betraktas verbet *play* vanligtvis som det grammatiska huvudordet i relation till substantivet/objektet *football*, varav termen "verbfras". I en fras som *stale beer* fungerar i stället substantivet *beer* som huvudord i förhållande till adjektivet/attributet *stale*; det är fråga om en "nominalfras". I *OCD* finns samtliga fyra just exemplifierade ord med som egna uppslagsord, men de två kollokationerna redovisas i båda fallen endast under det aktuella substantivet, dvs. *play football* under *football* och *stale beer* under *beer*. I det ena fallet (*stale beer*) sammanfaller följaktligen frasens grammatiska huvudord med uppslagsordet för kollokationen; i det andra (*play football*) föreligger en diskrepans mellan kollokationsfrasens grammatiska huvudord (*play*) och det i *OCD* aktuella uppslagsordet *football*. Orsaken till valet av uppslagsord för dessa båda kollokationer, liksom alla andra av samma slag, är att söka i det produktiva perspektivet i *OCD*: "When framing their ideas, people generally start from a noun" (s. ix), t.ex. *football* eller *beer* (snarare än *play* eller *stale*), vilket bl.a. leder till "the exclusion of noun collocates from verb and adjective entries" (s. ix). Följden blir att det grammatiska och det kollokationella huvudordet inte alltid är identiska. Man vill t.ex. säga något om fotboll respektive öl och funderar på vilka ord (verb, adjektiv etc.) som passar ihop med dessa substantiv. Detta är således den generella sökriktningen för både verbfraser och nominalfraser i *OCD*, liksom i *BBI* och *LTP*. Motsvarande gäller för verb+adverbkombinationer som *drink heavily* (under huvudordet *drink*), liksom för adjektivfraser som *radically different* (under *different*).¹³ Sökriktningen påverkar såväl valet av uppslagsord för en kollokation som strukturen hos den information som ges under uppslagsordet. Exempelvis förekommer vissa verb och adjektiv enbart som kollokatorer under substantiviska uppslagsord, inte som egna uppslagsord. Detta gäller inte bara ett lågfrekvent och kollokationellt begränsat verb som *wreak* (t.ex. under *havoc*), utan också relativt vanliga verb som *refute* och *counter* (t.ex. under *argument*) och adjektiv som *constructive* och *outlandish* (t.ex. under *idea*). Ett drastiskt exempel på skillnaden i detta avseende mellan *OCD* och mer konventionella engelska inlärningslexikon är att verben *do* och *make* inte förekommer som egna uppslagsord i *OCD* utan

¹³ Härvidlag skiljer sig *SSB*; se Malmgren (2004b).

är ”utspridda” som kollokatorer på en mängd andra uppslagsord, t.ex. *harm* och *interview* för *do*, *progress* och *suggestion* för *make*.

Kollokationerna i varje ”entry” är primärt arrangerade efter kollokatorernas ordklassstillhörighet. De flesta kollokationstyperna finns vid substantiviska uppslagsord: adjektiv + substantiv (*busy road*), verb + substantiv (oftast som objekt: *widen the road*), substantiv (som subjekt) + verb (*the road turns*), substantiv (=uppslagsord) + substantiv (*road map*), preposition + substantiv (*across the road*), substantiv + preposition (*the road to*). Vissa substantiviska uppslagsord inkluderar också kategorin ”quantifier + noun”, dvs. mängduttryck som *cup* och *pot* under *tea* (t.ex. *cup of tea*); denna kollokationskategori saknas – men borde ha funnits med? – vid *road* (t.ex. *stretch of road*). Dessutom används vid många uppslagsord, inte bara substantiv, en nödvändig ”slasktratt” under beteckningen ”phrases” för ett flertal grammatiskt disparata kollokationstyper. Under *road* finner vi under ”phrases” uttryck som *the next/second, etc.*, *road on the left/right* och – här kommer det (jfr ovan) – kvantitetsuttrycket *a stretch of road*; under substantivet *rock* finner vi den samordnade frasen *rock and roll*, medan uppslagsordet *rhythm* under ”phrases” ger *a sense of rhythm*, däremot inte – av frekvensskäl? – samordningen *rhythm and blues*. Som torde ha framgått är den grammatiska spännvidden stor under *phrases*, från t.ex. relativt okomplicerade nominalfraser som *a nice cup of tea* (under *cup*) och *whisky on the rocks* (under *whisky*) via samordningar som *a gin and tonic* (under *gin*) till hela meningar som *the end justifies the means* (under *end*).

Det kan noteras att *OCD* följer en gammal men tvivelaktig engelsk tradition när det gäller sammansättningar som *tarmac road*, *computer program* och *media hype*. När de redovisas under den andra sammansättningsleden – med *road*, *computer* och *hype* som uppslagsord – blir dessa och en mängd analoga fall insorterade under kollokationstypen adjektiv (”Adj”) + substantiv, dvs. i samma kategori som t.ex. *narrow road* och *fatal accident*. Beteckningen ”adjective” för klart nominala element av den exemplifierade typen är stötande för varje vän av grammatisk ordning, men i linje med en tidigare engelsk traditions terminologiska nonchalans beträffande skillnaden mellan ordklasser och satsdelar (eng. ”verb” ofta = predikat/predikatsverb, ”adjective” ofta = attribut, ”adverb” ofta = adverbial).¹⁴ I själva verket är situationen egentligen ännu mer förvirrande och internt inkonsekvent,

¹⁴ Lea & Runcie (2002:828) medger utan omsvep att detta kan ses som en ”somewhat cavalier approach to grammar”: ”we have quite cheerfully put into the ‘adj.’ slot items which are actually pre-modifying nouns”.

eftersom denna typ av sammansättningar i många fall återfinns under båda de tänkbara uppslagsorden (i sig användarvänligt). För t.ex. *computer program* innebär det att kombinationen betraktas som substantiv + substantiv under uppslagsordet *computer* (substantiv), medan samma uttryck under uppslagsordet *program* i stället får beteckningen adjektiv + substantiv.

Olika ord har olika kollokationsmönster. Ett substantiv som *road* får i *OCD* ett nästan maximalt antal redovisade kollokationstyper, medan exempelvis *feminist* har enbart adjektiv som kollokatorer (*active, committed* etc.). För verb som uppslagsord finns som mest, bortsett från "phrases", tre typer: verb + adverb (*argue forcefully*), verb + verb (=uppslagsord) (*wish to argue*), verb + preposition (*argue against*). Bland verb + verb-kollokationer redovisas också – inte helt självklart (jfr Lea & Runcie 2002:828) – predikativa adjektiv föregångna av *be*, som i *be keen/quick/right to point out* (under *point*). Även för adjektiv som uppslagsord redovisas maximalt tre olika kollokationstyper (förutom "phrases"): verb + adjektiv (*seem worthy*), adverb + adjektiv (*hardly worthy*), adjektiv + preposition (*worthy of*).

Den primära, huvudsakligen ordklassbaserade redovisningen av kollokationer i *OCD*, med ett minimum av grammatisk terminologi jämfört med vanliga inlärningslexikon, är konsekvent genomförd och fungerar väl. Det är mestadels lätt att hitta vad man är ute efter. Ibland kan man dock tveka om vilket uppslagsord som gäller, t.ex. vid vissa uttryck med preposition. Således återfinns *at the end of the day* endast under *day*, medan exempelvis *the end of an era* ges under såväl *end* som *era*, liksom *the heart of the matter* under både *heart* och *matter*. Detsamma gäller en samordnad verbkollokation som *wait and see* (under både *wait* och *see*) och sammansättningar som *storm cloud* och *computer program* (jfr ovan), förutsatt att båda leden existerar som egna uppslagsord.

Ett viktigt bidrag till lexikonets funktionalitet utgörs av den informella grovindelingen av kollokatorer i semantiska grupper inom samma ordklassbaserade kollokationstyp, där orden i varje grupp, avgränsade med ett vertikalt streck från andra grupper, rör samma semantiska "dimension", ofta – men inte alltid – av synonymkaraktär. Vid uppslagsordet *imagination* ges bl.a. följande grupper av adjektiviska kollokatorer: *great* | *active, creative, fertile, vivid* | *fevered, overactive, overheated* | *collective, popular, public*. Samma uppslagsord tar även upp bl.a. följande verbgrupper: *have* | *show* | *lack* | *require, take* | *capture, captivate, catch* etc. Vid verbet *elect* finns bl.a. följande grupperade adverbkollokatorer: *annually* | *locally, nationally* | *demo-*

cratically, freely, popularly | *unanimously* | *directly, indirectly*. Vid adjektivet *indestructible* ges följande adverbgrupper: *completely* | *almost, virtually* | *seemingly*. Denna intuitivt, snarare än formellt, grundade semantiska grovsortering gör *OCD* mycket mer informativ och lättanvänd än om orden enbart skulle varit alfabetiskt ordnade, som i *LTP*, eller efter frekvens.¹⁵

I detta sammanhang kan också nämnas en mer övergripande typ av semantisk klassificering, nämligen beteckningen ”figurative”, ordbokens vanligaste ”usage label” (s. x; andra markörer rör stilnivå, t.ex. ”informal”, eller register, som ”computing”). Kollokationen *end in tears* (under *end* som verb) betecknas således som figurativ, liksom *the end of the road* (under både *road* och *end*). Däremot saknas den särskilt i talspråket mycket vanliga figurativa användningen av *at the end of the day* (under *day*), liksom kollokationen (*be*) *at the end of your tether*; båda återfinns i såväl *Longman Dictionary of Contemporary English* (2003) som *Macmillan English Dictionary* (2002).

Något som ytterligare underlättar att finna adekvata kollokationer i *OCD* är dess många och i regel välvalda exempel. Enligt baksidestexten ger lexikonet ”over 50,000 examples of collocations in context”, dvs. i genomsnitt ett exempel för var tredje redovisad kollokation (jfr Malmgren 2004b). Alla kollokationer är givetvis inte lika nödvändiga att exemplifiera. Många är självförklarande och därför oproblematiske, t.ex. *shout loudly* eller *brilliant idea*. Mindre självklar är kollokationen *big idea*, som genom följande exempel ges en skarp kontur: *The latest big idea is to make women more interested in sport*. En kollokation som *settle + stomach* är inte heller helt genomskinlig men förklaras genom de kontextuella ledtrådarna (”världskunskap”) i följande exempel: *He had a hangover, so he ordered a sandwich to settle his stomach*. Särskilt vid figurativt bruk av kollokationer får exemplen en extra klargörande funktion. Vid *the end of the road* ges följande exempel (under *road*): *The latest row could mean the end of the road for the band*. Graden av nödvändighet för de givna exemplen varierar dock. Mindre umbärligt ter sig följande exempel på den bokstavligen, oproblematiske betydelsen av *the middle of the road*: *A dog was sitting in the middle of the road, so we stopped*. Den figurativa användningen av *fuel the fire* (under *fire*) illustreras däremot väl i *Frustrated ambitions can fuel the fire of anger and resentment*. För den som inte redan behärskar uttrycket, eller saknar en direkt motsvarighet i sitt eget språk, är kanske inte heller en sammansättning som *storm*

¹⁵ Även *BBI* grupperar i viss utsträckning kollokatorer semantiskt, medelst semikolon, men inte lika systematiskt som *OCD*.

cloud helt självförklarande i sin figurativa betydelse, tydliggjord i följande exempel (under *storm*): *In 1939 the storm clouds gathered over Europe*. Liksom många andra exempel fungerar även detta, i kraft av sin kontext, som ett slags bruksanvisning i miniformat till den aktuella metaforen.

Avslutning

I sin "Introduction" till *A Grammar of English Words* talar Harold Palmer (1938:iii) om "1000 words that prevent the foreign student in the early stages from using English correctly and effectively." Dessa ord, fortsätter han (s. iv), "are 'difficult' for various reasons – reasons that are not apparent to those to whom English is the mother-tongue"; ett av dessa skäl är att "each of these words may enter into a large number of *collocations* and *phrases*". Under uppslagsordet *harm* i Palmers bok finner vi följande kombinationer med verb som kollokatorer: *do harm, mean harm, come to harm*, samt frasen *there is [was, will be, etc.] no harm in ...*; även *out of harm's way* finns med.

Det mesta av grundtankarna i Palmers "ordgrammatik" känner vi igen i *Oxford Collocations Dictionary*, trots de nästan 65 år som skiljer dem åt i tid, framför allt den språkpedagogiska, kontrastivt grundade insikten att kollokationer utgör ett speciellt problemområde vid förvärv och produktivt bruk av ett främmande språk. Samtidigt är skillnaderna naturligtvis uppenbara – mycket har hänt på kollokationernas område, lingvistiskt och pedagogiskt, sedan 1930-talet, även om arvet från den tiden är tydligt (jfr Cowie 2004). Till skillnad från Palmers bok på 300 sidor är *OCD* ett renodlat kollokationslexikon på ca 900 sidor. Där Palmer talar om "the foreign student in the early stages" riktar sig *OCD* till betydligt mer avancerade inlärare. Antalet uppslagsord i *OCD* är 9000, enbart lexikala ordklasser, att jämföra med Palmers 1000 uppslagsord utan ordklassbegränsningar. Under uppslagsordet *harm* finner vi, liksom hos Palmer, *do/mean/come to harm*, men också ett flertal andra verb- och adjektivkollokatorer, som *cause, inflict, wish, suffer, prevent; serious, untold, lasting, permanent, emotional, mental*. Frasen *out of harm's way* är inkluderad även i *OCD*, däremot inte, något förvånande, *there is no harm in ...*

Som framgått finns det på detaljnivå ett och annat som tål att diskuteras i *OCD*. Ofrånkomligen finns också en och annan lucka, där en väntad, vanlig kollokation saknas. Till de redan nämnda kan läggas exempelvis följande: *You bet!* (*bet* som verb förekommer inte som uppslagsord), *The party is over* (däremot ges *The party is in full swing*),

the light at the end of the tunnel (inkluderat i *Macmillan English Dictionary*) samt *What a mess!* och *Who cares?* (uteslutna på principiella grunder: inga kollokationer inledda med interrogativa pronomen?).

Men i ett helhetsperspektiv är detta småsaker, ”nitpicking”. Mina egna erfarenheter som användare av *OCD* under en längre tid är utomordentligt goda. Huvudintrycket är ett mycket användbart och användarvänligt lexikon. I en tydlig layout och medelst ett minimum av grammatisk terminologi, ett produktivt val av uppslagsord och exempel samt välstrukturerade artiklar ger *OCD* en mängd upplysningar om dagens engelska kollokationsbruk, av odiskutabel nytta inte bara för relativt avancerade ”learners”, ordbokens egentliga målgrupp, utan också för infödda språkbrukare, liksom lingvister. För den ordglade finns mycket inspiration, och nöje, att hämta i detta lexikon. Sammanfattningsvis, bortsett från vissa smärre brister, utgör *OCD* en god illustration till en av sina 150 000 kollokationer: ”an impressive achievement”.

I sitt förord till ordboken säger Moira Runcie: ”[I]t has taken us many years to produce the dictionary that we feel best meets the needs of students and teachers.” Som recensent och användare kan jag bara tillägga – med ytterligare en kollokation från *OCD*: ”It was well worth the wait.”

Litteratur

- Allén, Sture et al. 1975: *Nusvensk frekvensordbok*. Del 3: Ordförbindelser. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Benson, Morton 1985: Collocations and idioms. I: Ilson, Robert (ed.), *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*. Oxford: Pergamon Press. 61–68.
- Bergh, Gunnar, Aimo Seppänen & Joe Trotta 1998: Language corpora and the Internet: a joint linguistic resource. I: Renouf, Antoinette (ed.), *Explorations in Corpus Linguistics*. Amsterdam: Rodopi, 41–54.
- BBI* = Benson, Morton, Evelyn Benson & Robert Ilson 1986: *The BBI Combinatory Dictionary of English*. (Reprinted with additions and corrections 1993). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Bonnet, Gérard (ed.) 2004: *The Assessment of Pupils' Skills in English in Eight European Countries 2002*. European network of policy makers for the evaluation of education systems.

- Carter, Ronald 1987: *Vocabulary. Applied Linguistic Perspectives*. London: Unwin Hyman.
- Collins COBUILD English Collocations on CD-ROM* 1995. Glasgow: HarperCollins
- Cowie, Anthony P. 2004: Phraseology – the Hornby legacy. I: Williams, Geoffrey & Sandra Vessier (eds), *Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress, EURALEX 2004*, Vol I. Lorient, 37–52.
- Hene, Birgitta 2003: Konstruktioner, fraser och idiom. Recension av *svenskt språkbruk*. I: *Språkvård* 4/2003, 33–38.
- Jespersen, Otto 1924: *The Philosophy of Grammar*. London: George Allen & Unwin.
- Kjellmer, Göran 1994: *A Dictionary of English Collocations*. Oxford: Oxford University Press.
- Lea, Diana & Moira Runcie 2002: Blunt instruments and fine distinctions: a collocations dictionary for students of English. I: Braasch, Anna & Claus Povlsen (eds), *Proceedings of the Tenth EURALEX International Congress, EURALEX 2002*, Vol II, Copenhagen, 819–829.
- Lennon, John 1966: *The Penguin John Lennon*. Harmondsworth: Penguin.
- Longman Dictionary of Contemporary English (LDOCE)* 1978 (First ed.); 1987 (Second ed.); 1995 (Third ed.); 2003 (Fourth ed.). Harlow, Essex: Longman.
- Longman Language Activator* 1993. Harlow, Essex: Longman.
- LTP* = Hill, Jimmie & Michael Lewis (eds) 1997: *LTP Dictionary of Selected Collocations*. Hove: Language Teaching Publications.
- Macmillan English Dictionary for Advanced Learners (MED)* 2002. London: Macmillan.
- Malmgren, Sven-Göran 2004a: *Begå eller ta självmord? Om svenska kollokationer och deras förändringsbenägenhet*. I: *Språk och stil* 13, 123–168.
- Malmgren, Sven-Göran 2004b: En ny svensk konstruktionsordbok. Recension av *Svenskt språkbruk*. I: *LexicoNordica* 11, 271–292.
- McArthur, Tom (ed.) 1992: *The Oxford Companion to the English Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Nation, I.S.P. 1990: *Teaching and Learning Vocabulary*. Boston: Heinle & Heinle.
- The New Oxford Dictionary of English* 1998. Oxford: Oxford University Press.
- OED = Oxford English Dictionary* (Second ed.) 1989. Oxford: Oxford University Press.

- The New Oxford Dictionary of English* 1998. Oxford: Oxford University Press.
- Ohlander, Sölve 1995: Le mot juste? Några tankar kring ”världens första produktionslexikon”. *LexicoNordica* 2, 237–259.
- Ohlander, Sölve 1996: ”The Big Four”. ”Learners’ dictionaries” inför 2000-talet. *LexicoNordica* 3, 257–278.
- Ohlander, Sölve 2003: *MED* – värd sitt pris. I: *LexicoNordica* 10, 159–175.
- Palmer, Harold E. 1938: *A Grammar of English Words*. London: Longmans, Green and Co.
- Reum, Albrecht 1955: *A Dictionary of English Style*. Zweite Auflage. Leverkusen: Gottschalske Verlagsbuchhandlung.
- Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser* 2003. Utarbetad av Svenska språknämnden. Stockholm: Norstedts Ordbok.

Ingmar Söhrman

Dan Nosell, *Norstedts svensk-katalanska ordbok (Diccionari Suec-Català)*, Barcelona 2001, Enclopèdia catalana/ Norstedts Ordbok, ISBN 91-7227-300-3, 809 ss. och *Norstedts katalansk-svenska ordbok (Diccionari català-suec)*, Barcelona, 1994 (1^a rättade omtryckningen 1996), ISBN 91-7227-285-6, 657 ss.

Anm. Ordböckerna är gjorda både för svenska och katalanska läsare. För att lösa den språkliga samproduktionen har omslagen helt gjorts på katalanska, det katalansk-svenska gult och de svensk-katalanska blått, men sedan har det svenska förlaget satt på svenska pappersomslag i brunt och blått med svensk text. I det följande skall jag jämföra och diskutera ordböckerna med tanke på användare, urval och presentation av de förekommande lexem.

Vem är ordböckerna skrivna för?

För första gången någonsin har nu publicerats en relativt omfattande svensk-katalansk (S-K) och en katalansk-svensk (K-S) ordbok. Den är skriven till fromma för svenskar som studerar katalanska, eller arbetar i eller ofta besöker någon av de tre katalansktalande autonoma regionerna i Spanien (Balearerna, Katalonien och Valencia). Ordböckerna torde också vara till glädje för svenskspråkiga med intressen i eller för den katalansktalande befolkningen i Perpignantrakten i Frankrike eller Andorra, där katalanska är officiellt språk. Det katalansktalande området är större än vad många svenskar tror. Det talas t.o.m. katalanska i staden Alghero på Sardinien, som utgör en sista rest av det vidsträckta katalanska väldet under medeltiden.

Det är inte bara svenskspråkiga med intresse för katalanska och för områdena där detta språk talas som har ett behov av dessa ordböcker. Lexikonen är mycket efterlängttade av den ganska stora grupp studenter i Barcelona som studerar svenska. Denna har varit konstant omkring 75 sedan svenskämnet introducerades 1990 vid Universitat de Barcelona, där det ingår som tillvalsämne inom utbildningen i tyska. Dessutom undervisas svenska vid den officiella språkskolan, Escuela oficial de idiomas, liksom vid den skandinaviska klubben i Barcelona. Förmodligen finns det entusiaster även på andra håll i det katalanska området som studerar svenska på något sätt och skulle ha intresse av en större ordbok.

Ordförråd och uttalsanvisningar

Den svensk-katalanska ordboken omfattar cirka 46 000 ord och bygger på en ordbank från *Norstedts svensk-spanska ordbok*. Den ger grammatisk information om de svenska orden – genus (*en/ett*), oregelbunden plural, verbböjning och annat till god vägledning för de katalanska användarna. Den grammatiska informationen är samlad på två sidor och blir därför ytterst begränsad. Den ger ändå den nödvändiga informationen för att användaren skall kunna rätt tolka de anvisningar som ges i samband med varje uppslagsord som i fallet: ”**stege** [ˈste:g] *n* [*stegar*] *escala*”. Det svenska uttalet är som bekant ganska svårtillgängligt om man bara utgår från hur orden stavas. Det räcker att tänka på alla skrivvarianter av *sj*-ljudet och dess ganska skiljaktiga uttalsvarianter. Därför är också ett stort antal uppslagsord försedda med uttalsanvisningar, där även accent 2 anges, vilket syns i exemplet ovan, och detta är mycket värdefullt, även om jag ställer mig lite undrande inför uttalsbeskrivningen av det sista vokalfonemet i ordet *stege*, som det anges i ordboken. Mig förefaller uttalet snarast vara [E] med ett tydligare ä-ljud, men detta kan vara regionalt betingat i svenskan.

Uttalet tillsammans med bruket av verbpartiklar upplevs av många som det största hindret, när man lär sig svenska. Därför är det fördömligt att dessa i så stor utsträckning finns med. I de romanska språken motsvaras de oftast av ett antal helt olika verb som i *gå an* ’ferse’, *gå av* ’baixar’ och *gå in* ’entrar’, för att nu bara ta några exempel, men den katalansktalande söker inte spontant efter en partikel att kombinera *gå* med utan efter ett helt nytt verb. Därför är det viktigt att alla dessa partiklar finns med, vilket inte alltid är fallet i mindre ordböcker. Det förefaller emellertid som om ordböckerna gjorts lite mer omfattande i detta avseende än vad som är brukligt.

Den katalansk-svenska ordboken omfattar något lägre antal ord, 39.000. Varför de två ordböckerna skiljer sig så pass mycket kvantitativt kan man verkligen undra, men någon förklaring ges inte i inledningen. Emellertid skall det också sägas, att skillnaden känns försumbar för läsaren. Ordböckernas omfång är fullt tillräckligt för normalanvändarens behov. Den som behöver ett större lexikon bör använda ett enspråkigt sådant med goda konstruktionsangivelser. Inte heller framgår det någonstans på vad sätt nytugåvan av katalansk-svenska lexikonet blivit rättad, mer än att det anges vid tryckåret. Rättningarna kan emellertid inte ha varit omfattande, eftersom jag vid

en kortare jämförelse inte kunnat hitta någon enda förändring från den första till den andra upplagan. Å andra sidan är det ytterst glädjande att denna ordbok faktiskt tryckts i två upplagor. Bara detta faktum talar till ordböckernas fördel. Även om konkurrensen med andra lexika inte finns, så visar detta på ett behov och ett intresse förhoppningsvis både i det katalansktalande området och i Sverige.

Denna K-S innehåller en motsvarande kortfattad katalansk grammatik som den svenska i den första ordboken. Denna är också i praktiken den enda på svenska publicerade katalanska grammatiken. Detta gör att den i sin korthet är den enda tillgängliga grammatiken för en svensk läsare som inte vill eller kan läsa en sådan på andra språk. I båda fallen rör det sig självfallet om mycket elementära och avskalade grammatikpresentationer, men dessa är ändå av ett visst värde för den som vill tillägna sig de allra första grunderna i det andra språket. Syftet med dessa korta grammatikpresentationer är naturligtvis inte annat än att ge den minimibakgrund läsaren behöver för att kunna begripa och använda lexikonen. Något annat hade självfallet varit omöjligt utan att inkludera en hel grammatikbok i en redan omfångsrik bok. Genom att ordböckernas lexemurval är baserat på en väl utarbetad databank och ett beprövat lexikografiskt koncept blir resultatet en användbar och läsarvänlig produkt. Detta är givetvis oerhört grundläggande liksom att den ortografiska presentationen av lexemen och deras konstruktioner är lättförståeliga och i huvudsak entydiga.

Konstruktioner och betydelser

Böckerna inleds med en kortfattad introduktion till hur de är upplagda och förklaringar till de använda förkortningarna. Dessa korta kapitel ges på både svenska och katalanska. För att underlätta förståelsen och användningen av orden ges i dessa introduktioner beskrivningar av hur man i lexikonen ofta ger hela konstruktioner som t. ex. *avge*, vilket översätts inte bara med 'donar, fer, emetre' utan vidare förklarar *avge ett löfte*, 'fer una promesa', *avge ett omdöme*, 'emetre un judici, donar una opinió'. Detta hjälper till vid förståelsen av orden och uttrycken och ökar användbarheten av ordboken. Härvidlag tycker jag som framgått tidigare att ordböckerna är föredömligt generösa. Under *defensar* ges således både *El gos va defensar la noia*, 'hunden försvarade flickan', och *la muntanya defensa el poble del vent del nord*, 'berget skyddar byn mot nordanvinden'. Man kan emellertid fråga sig om det är så genomtänkt att ge den perifrastiska preteritumformen *va defensar* i stället för en enklare presensform, eftersom en person som kan spanska

eller franska lätt förleds att tro att formen har en futural funktion som i franskans *aller faire qch* eller spanskans *ir a hacer u/c*. Katalanskans ovanliga användning av denna form som perifrastiskt preteritum förutsätter att läsaren även behärskar grammatiken, vilket inte alltid är fallet för den som vill konsultera ett lexikon.

Svenska sammansatta ord är ofta ett problem eftersom de motsvarar flera ord som fogas samman med en eller flera prepositioner på de romanska språken som exempelvis *rödkindad*, 'de galtes vermes' i S-K. Det är nog bra att dessa tolkningar finns med i ordböckerna, även om de kanske inte skall uppfattas som egna idiomatiska uttryck utan som i stunden gjorda sammansättningar på katalanska. Denna strukturella olikhet mellan språken orsakar annars lätt förvirring hos lexikonanvändarna. På något sätt borde det anges att översättningen är en förklaring och inget idiomatiskt uttryck. I fall där det inte finns någon direkt motsvarighet har författaren gjort som många före honom, dvs. givit en möjligen funktionell men tämligen generell beskrivning som i *röding* som översätts med '[varietat sedentària de] salmó'. Jag har alltid i dessa fall önskat att man kunde ge det latinska namnet, så att den riktigt intresserade själv kunde gå vidare till specialistlitteraturen, men nu lämnas läsaren därhän, och man kan fråga sig om dessa allmänt hållna förklaringar i stället för riktiga artangivelser fyller någon praktisk funktion.

Ett motsvarande katalanskt uttryck är *capella ardent*, som förklaras som 'katafalk omgiven av brinnande ljus, paradsäng'. Detta blir för en svensk protestant eller agnostiker ganska obegripligt. Det spansksvenska lexikonet från Norstedts, som i övrigt är utmärkt, är inte mindre kryptiskt. Ett för svenskar möjligen mer begripligt uttryck hade varit "rum för likvaka". Uttryck som inte svarar mot någon aktuell företeelse i den andra kulturen är alltid svåra att kortfattat förklara. Kanske finns det inte någon riktigt bra lösning på problemet. Detta är dock bara en liten randanmärkning. Ett liknande fall är *brukspatron* som översätts med det allmännare och färglösare 'fabricant' i S-K, medan den svenska termen inte ens anges i det katalansk-svenska. Å andra sidan kan man med visst fog hävda att så kulturspecifika uttryck egentligen bara fyller någon funktion i ordboken från det språk, där uttrycket finns.

Kanske är det symptomatiskt att det i det svensk-katalanska lexikonet anges både 'toreig' och 'correguda de braus' för *tjurfäktning*, medan det katalansk-svenska bara ger det förstnämnda uttrycket. Detta är ju ett i den spanska kulturen välkänt fenomen, men inte i den katalanska. Sedan våren 2004 är tjurfäktning för övrigt förbjuden i Katalonien.

Självfallet blir det vissa brister i överensstämmelsen mellan ordförklaringarna, så att *vinglas* översätts med 'copa de vi', medan *glas* med

underkategorien *vinglas* översätts med bara 'copa'. Detta spelar knappast någon roll utöver att det ger felfinnaren chansen och nöjet att hitta något att kritisera. Jag skall också gärna medge att jag inte saknat något viktigare ord som verkligen borde finnas med i ett lexikon av detta omfång. Så finns exempelvis *dyrort* med men inte *dykdalb* ('förtöjningsanordning i hamn' enligt NE), och detta verkar rimligt. Icke desto mindre kan man ställa sig lite tveksam till en del val av lexem av sannolikt mindre intresse för läsaren. Ord som *tigrerad* 'tigrat' är mer diskutabla. Den fonematiska överensstämmelsen är ju mycket stor, och ordet är knappast särskilt frekvent. Allmänt accepterade familjära uttryck och betydelser finns genomgående med som *häftigt* i betydelsen 'kul, inne, ball', och detta är viktigt för en katalansk användare som skall läsa modern litteratur och tidningstext.

Ännu mer moderna uttryck som *rocka fett* är inte alls med, men det kan vara för nytt för att ha hunnit med i ordboken. Kanske är detta ett uttryck av dagslände-karaktär, men det dyker ändå upp i moderna texter. Mer betänkligt är då att *rocka* bara finns med som substantiv och i betydelse av en stor fisksort, men inte som verb, vilket torde vara betydligt vanligare och mer relevant för en yngre publik, som knappast lär falla i trans över rockbeståndet någonstans, men väl kan diskutera verbet 'rocka'. Ännu märkligare om än traditionellt riktigt blir då angivelsen av 'rockad' som schackterm. I dagens värld torde dess metaforiska användning vara lika om inte mer känd. Andra moderna ord som *miljöbrott* 'delicte ecològic' och *aktiefond* 'fond d'inversió en accions' finns med, vilket också är väsentligt. Detta ger ett allmänt gott intryck av ordboken.

Sammanfattning

Nosell försöker i de flesta fall ge förklaringar till synonyma uttryck, t.ex. *intetsägande* förklaras med (*innehållslös*), 'buit, sense sentit', (*ointressant*) 'sense interès' och (*uttryckslös*) 'inexpressiu'. Detta är inget ovanligt, men förtjänar att påpekas som förtjänstfullt. Marknaden lär inte översköljas av svensk-katalanska och katalansk-svenska ordböcker. Därför är det bra om den enda som finns är välgjord, och vi har redan konstaterat att det är två kvalitativt välgjorda ordböcker Norstedts genom Dan Nosells försorg nu släppt ut på marknaden. Med tanke på förlagens tendens att vilja sälja ut allt så snart som möjligt är det bara att stilla bedja om att förlaget måtte hålla lexikonet i lager under en ansevärd tid, för nya och sannolikt till omfånget mindre lexika till och från katalanska lär vänta på sig en generation eller två. Det vore

emellertid nyttigt och om förlaget lät göra en minivariant av lexikonet till glädje för de många svenskar som åker till Barcelona och Katalonien, men inte har ett tillräckligt stort intresse för att köpa dessa kvalitativt helt överlägsna produkter men väl skulle kunna ha intresse av ett litet ficklexikon. Det är ju inte fråga om någon motsättning utan bara ett komplement, som säkert skulle stimulera några att senare köpa de större ordböckerna. Ett litet är ju till för att ha med sig i fickan när man strosar längs Ramblan i Barcelona eller på det nyöppnade Forum.

Med den svensk-katalanska ordboken avslutar alltså Dan Nosell, som sedan mer än ett decennium undervisar i katalanska vid Uppsala universitet, ett stort och beundransvärt arbete vars första del är det katalansk-svenska lexikonet. Det är alltför lätt att slå ner på egenomligheter eller brister i ett lexikon, som närmast med naturnödvändighet innehåller sådana. Dessa kritiska kommentarer får på intet sätt skymma det huvudsakliga intrycket av ett välgjort och relativt omfattande lexikon i båda riktningarna. En särskild eloge skall författaren ha för sin vilja att ge en rikhaltig fraseologisk behandling av lexemen och också för sin intention att åtminstone försöka skapa ett aktivt lexikon som lika gärna skall kunna användas av katalaner som svenskar. Ända fram når inte Nosell, men böckerna är utan något som helst tvivel väl brukbara både av katalaner och svenskar och detta är gott nog anser jag.

Det förtjänar slutligen att påpekas att även om katalanskan är ett minoritetsspråk inom Spanien, så är det ett stort och viktigt språk som talas av 6–7 miljoner människor i ett av de industriellt och kulturellt mest intressanta områdena i Europa, och att även om man kan klara sig väl på spanska i Katalonien och de andra katalanska områdena i Spanien, så kan man uppnå så mycket mer socialt, kulturellt och även ekonomiskt genom att ha kunskap i det språk som en mycket stor del av befolkningen – och administrationen – använder i dessa områden. Att sedan katalanskan är bärare av en rik och stor litteratur sedan medeltiden borde i sig mer än väl motivera till studium av detta spännande romanska språk, och detta studium har nu väsentligt underlättats med publiceringen av dessa två ordböcker.

Krista Varantola

Englanti-suomi suursanakirja ('Engelsk-finsk ordbok'). (ISBN 951-0-18434-9). Juva 2003. Ca. pris 89 euro.

Produktbeskrivning

Den senaste produkten i WSOY:s serie av tvåspråkiga storordböcker i engelska är en reviderad version av den välkända *Englanti-suomi suursanakirja* (den stora engelsk-finska storordboken) som kom ut för första gången 1990.

I förordet beskrivs revideringsarbetet och dess innehåll mycket knapphändigt. Man får veta att den nya versionen är utförligare än den gamla. Det finns ca 1300 nya uppslagsord som har tagits över från den finsk-engelsk-finska ordbok som utkom 2002. Ordboken från 2002 är dock ingen storordbok utan en ordbok i en mindre ambitiös, mellanstor kategori. I tillägg finns det 200 andra nya uppslagsord, som inte beskrivs närmare. Därtill har ett antal gamla ordboksartiklar granskats och reviderats för att nya etablerade betydelser skulle fås med.

På baksidan kan den eventuella köparen konstatera att antalet uppslagsord nu är 83.000, medan det i samma information för första versionen från år 1990 första versionen påstås att ordboken då hade 90.000 uppslagsord! Vad skall man dra för slutsatser av denna gåtfulla diskrepans? Har det kollektiva ordförrådet minskat och blivit magrare på grund av kunskapssamhället, internet och nyanalfabetism? Borde man uttrycka sin oro för den här sortens utveckling?

Knappast. Allt beror förstås på hur man räknar, och köparen har knappast någon chans att veta vad 90.000 eller 80.000 uppslagsord betyder i verkligheten. En annan orsak till att man inte i det här fallet behöver bevisa i reklamtexten att ordboken har växt eller är större än grannförlagets ordbok är förstås är att det inte finns någon konkurrens i den här klassen i Finland. WSOY:s ordbok står i särklass. Den är den enda, den största och den bäst kända och mest utarbetade standardordboken för den krävande eller professionella användaren.

Den mest synliga förändringen har kanske alltså ändå skett i presentationen av innehållet. Uppslagsordshierarkin har slopats, och alla uppslagsord, vare sig de är basord, sammansättningar eller avledningar, ligger nu på samma nivå som huvuduppslagsorden gjorde tidigare. Dessutom har man i presentationen övergått från två till tre spalter.

Dessa förändringar innebär i praktiken att medan den gamla versionen från 1990 hade 1550 sidor, har den nya versionen bara 1296 sidor. Den kräver ändå litet mera plats i bokhyllan, eftersom den är litet högre och sidstorleken är större än i den gamla. Den är också litet tyngre (1733 gram enligt köksvågen mot 1486 gram för den äldre versionen som jag råkar ha). Alltså kan man konstatera att denna sorts kunskap är tung och helst skall utnyttjas vid skrivbordet. Ordboken är ett typiskt exempel på den så kallade ”desk dictionary”-kategorin. Att storordböcker är tunga och svårhanterliga är tyvärr oundvikligt så länge de bara finns i tryckt form, och själv tror jag att vi får vänta ett bra tag till innan den tryckta formen försvinner.

Den grundläggande frågan för den eventuella köparen som råkar ha den äldre versionen är alltså, om det är värt att använda 89 euro på en ny version som enligt reklamtexten har färre uppslagsord än den gamla och till på köpet väger mer.

Innehåll

Det är alltid svårt att ge en uttömmande beskrivning av hur en ordbok har förnyats om redaktörerna inte hjälper recensenten genom att själva beskriva den systematik som ordboksredaktionen har haft som rättesnöre vid revideringen. I det här fallet får man nästan ingen hjälp. Revideringsprocessens strategi förblir en hemlighet. Man får inte veta om redaktionen överhuvudtaget har försökt gå igenom uppslagsordlistan systematiskt och ta bort föråldrade ord, förnya exemplen med korpusbaserat material eller granska ekvivalenterna.

Är man misstänksam och läser mellan raderna, så verkar det följdriktigt att påstå att det knappast har funnits någon särskild systematik i förnyelsearbetet. Uppdateringen har kanske varit mera teknisk än innehållsmässig. Användaren får inte veta om redaktionen har beaktat de olika specialområdena och funderat på vilka områden som har en dålig täckning. Det är ett välkänt faktum att medicin och vissa naturvetenskapliga områden är grundligt behandlade i ordboken, nästan nomenklaturmässigt skulle man kunna säga, men hur är det med IT, som nuförtiden ofta ligger mycket närmare användarens vardag än de naturvetenskapliga områdena? Ordboken är ju ändå en allmän ordbok. Recensenten får nöja sig med att själv tänka ut stickord och göra stickprov för att få en uppfattning om detta.

Jag valde slumpmässigt några sidor inom bokstaven R ur den nya versionen och jämförde dem med motsvarande avsnitt i den gamla

versionen. Jag märkte mycket få skiljaktigheter mellan upplagorna vad gäller ordboksartiklarna.

Däremot noterade jag hur mycket vissa terminologiska ordlistor tydligen utnyttjats för excipering av termer som man knappast skulle vänta sig finna i en allmän ordbok, t.ex. *rhatany* (kasv., zool.) *rheotaxis* (biol.), *rhitzobium*, *rhodocrosite* (min), *ridgel* (eläinl., veter.). Man undrar om det inte skulle löna sig att i framtiden rensa i de rent terminologiska delarna, så skulle det bli plats för flera allmänspråkliga uttryck. Antalet fackområdesbeteckningar är också stort, kring hundra stycken. Det betyder förstås att ganska många av förkortningarna är rätt så kryptiska och av mycket varierande sort. En tillräckligt nyfiken användare måste ofta bläddra tillbaka till listan över förkortningarna för att förstå vad de syftar på, t. ex. *ker.*, *kust.*, *lenn.*, *maal. mek.*, *mer.*, *met.* (keramisk industri, förlagsverksamhet, telegrafi, målningsarbete, mekanik, sjöfart, metallurgi). Förkortningarna är säkert något som skulle kunna systematiseras i framtida versioner.

Urvalet av följande stickord är slumpmässigt, men jag hoppas att resultaten ändå ger en överblick över ordbokens filosofi. Tecknet x betyder att ordet finns med i den moderna betydelsen, (x) att ordet är med men inte i den moderna betydelsen och tecknet – att uttrycket saknas. Jämförelseordboken är MED, Macmillan English Dictionary 2002, en ny och högt uppskattad enspråkig ”learner’s dictionary”.

Uppslagsordet	MED	WSOY
baby boom	x	x
baby boomer	x	–
chatroom	x	–
cubicle	x	x
demo v.	–	–
duct tape	x	–
DVD	x	–
estuary English	x	–
false morel	–	–
ground Zero	(x)	(x)
Gulf war syndrome	x	–
hands-free	x	–
hands-on	x	x
hit n. (computers)	x	(x)
localization	–	(x)
mojo	x	
morel	–	x

multitasking	x	–
network v.	x	x
new media	x	–
outsource	x	x, inte med 1990
rehab	x	(x)
roadrunner	x	x
roaming	x	–
SWOT analysis	–	–

Ett par förklaringar är på sin plats här. Jag försökte välja ord som man ofta möter i tidningar idag, specialuttryck som är i allmänt bruk, ett par gamla favoriter och några vardagliga uttryck.

Morel och *false morel* är med för att illustrera den encyklopediska synvinkeln. Sommaren 1995 hade vi en lång och het diskussion i insändarspalten i **Helsingin Sanomat**, den största dagstidningen i Finland, om hur artikeln om stenmurkla skulle se ut i ordböcker. *Morel* är en översättningsekvivalent för *stenmurkla* inom matlagning, men ger en felaktig bild av ekvivalensförhållandena i svampvärlden, där den mer sällsynta och inte giftiga *toppmurklan* är den enda rätta ekvivalenten. I svampböcker däremot används oftast *false morel* som ekvivalent för stenmurklan. Frågan i insändarspalterna gällde alltså både en svampkulturell skillnad inom Europa och den eviga frågan om behovet av encyklopedisk information i ordböcker, i detta fall om svampsortens giftighet. WSOY:s ordbok ger båda ekvivalenterna men ingen uppgift om giftigheten eller användning inom matlagning. MED har inte ens med några svampsorter, eftersom det säkert är helt marginella ord ur en anglosaxisk synvinkel. Svampböcker däremot tar naturligtvis hänsyn till de encyklopediska aspekterna, men vet användaren det? Något för rättslexikografin att ta sig an?

Sammanfattning

WSOY:s stora engelsk-finska ordbok är en gammaldags ordbok både i ordets negativa och positiva bemärkelse. Den är resultatet av traditionella arbetsmetoder och modeller som härstammar från 1960-talet. Då spelade korpuslexikografin naturligtvis ingen roll i redaktionsarbetet. Nuförtiden borde man inte längre kunna undvara ett korpuslexikografiskt tillvägagångssätt.

Lexikografiska korpusar och korpusbaserade analysmetoder är ett måste för att producera moderna kvalitetsordböcker. Nu har t.ex. de nya engelska ordböckerna som går i spetsen av utvecklingen börjat inkludera också systematisk information om ordens kollokationella

beteende och deras semantiska prosodi, dvs. om deras användning i positiva eller negativa sammanhang (se ovan *gammaldags*) och typiska kollokationsmönster.

Att kunna systematisera den här sortens information har blivit möjligt tack vare stora korpusdatabaser och för den professionella användaren är denna nya informationstyp mycket värdefull.

I den nuvarande formen är WSOY:s ordbok avsedd endast för finskspråkiga användare som kan skilja mellan de finska ekvivalenternas betydelse. Den är föga användbar för engelskspråkiga kunder som behöver information om de finska ekvivalenternas betydelser och användbarhet.

Ändå är ordboken ett gott exempel på ett gediget lexikografiskt kunnande. Det är därför den representerar en standard inom tvåspråkig engelsk-finsk lexikografi. Erfarna användare har lärt sig att lita på den, fast den kräver mycket av användaren och kan vara ett farligt vapen i amatörmässigt bruk. Därför hoppas jag verkligen att WSOY i nästa omgång går in för en revidering av ordboken på riktigt. Jag förstår väl att det är fråga om stora kostnader och en mycket begränsad marknad, men i denna serie av engelska storordböcker har WSOY en bra basis för fortsatt utveckling.

Skall man då kosta på sig den nya upplagan? Jag skulle svara ja, om man behöver ordboken i sitt dagliga arbete. Presentationssättet är mycket användarvänligare än i den tidigare versionen och det finns ingen anledning att inte tro på redaktionens försäkran att innehållet har moderniserats, även om man inte omedelbart kan se hur.

I framtiden skulle förlaget säkert också kunna samarbeta med ledande engelska ordboksförlag för att utarbeta en storordbok mellan engelska och finska som skulle basera sig på en innovativ ordboksfilosofi och vara något helt nytt i finska ordbokssammanhang.

Meddelelse fra Nordisk forening for leksikografi

I løpet av 2004 har aktiviteten i foreningen vært liten, bortsett fra symposiet til LexicoNordica i januar 2004 og arbeidet med å redigere konferanserapporten fra den nordiske konferansen i Volda i 2003. Rapporten ventes ferdig til neste konferanse i Danmark Dessuten deltok forholdsvis mange medlemmer av foreningen på Euralex' 11. international congress 6–10 juli 2004 i Lorient i Frankrike, både med foredrag, demonstrasjon og blott tilstedeværelse. Anna Braasch, tidligere formann i NFL, ble for øvrig valgt inn i det nye styret som nestformann. NFL gratulerer og ønsker lykke til med vervet!

Den 8. nordiske konferanse om leksikografi i Norden holdes i Sønderborg, like ved den tyske grensen fra 24. til 28. mai 2005. Tema-tisk er konferansen åpen for alle emner som har relevans for leksiko-grafi og leksikografisk arbeid, både praktisk og teoretisk, så vi håper at så mange som mulig av foreningens medlemmer har anledning til å bidra. Disse konferansene gir et oversyn fagets status i hele Norden, og gir et godt innblikk i de problemer vi strever med og de nyvinninger og muligheter som er tilgjengelige.

I tillegg gir konferansen muligheter til å knytte faglige og sosiale kontakter med andre fra hele det nordiske språkfelleskapet, og også med kollegaer fra mer fjerntliggende strøk eller som arbeider med ikke-skandinaviske språk. Det er både inspirerende og hyggelig, og det er mangt et leksikografisk prosjekt som er unnfanget under de sosiale arrangementene på en nordisk konferanse i leksikografi.

Denne gangen kan alle deltakerne bo på samme sted som kon-feransen foregår, på Idrettshøgskolen i Sønderborg, som ligger like ved stranden og har masse muligheter for rekreasjon og aktivitet ut over det leksikografiske.

Mer informasjon ligger på NFLs hjemmeside <http://www.nordisk-sprakrad.no/nfl.htm>.

Vi oppfordrer alle våre medlemmer til å melde seg på den 8. nordiske konferanse i leksikografi innen 1.11.2004, dersom du vil holde foredrag, og før 15.2.2005 om du vil være med for rimeligste deltakeravgift. Påmeldingsskjema ligger også på hjemmesiden.

Ruth Vatvedt Fjeld
formann

1. LexicoNordica **udkommer** hvert år i november. Tidsskriftet indeholder leksikografiske bidrag, som er skrevet på et af følgende nordiske sprog: dansk, finsk, færøsk, islandsk, norsk (bokmål eller nynorsk), svensk. Bidrag på engelsk, fransk eller tysk kan også optages, hvis særlige forhold taler for det.

2. **Manuskript** og elektronisk version sendes til det medlem af redaktionskomiteen, som bor i bidragsyderens land:

Knud Troels Thomsen, Toppen 9, DK – 2860 Søborg
(ktt@gladsaxe.byenet.dk)

Johan Myking, Nordisk institutt, Sydneplassen 7, N – 5007 Bergen
(Johan.Myking@nor.uib.no)

Jón Hilmar Jónsson, Orðabók Háskólans, Neshaga 16, ÍS – 107 Reykjavík
(jhj@lexis.hi.is)

Martin Gellerstam, Institutionen för svenska språket, Box 200,
SE – 405 30 Göteborg (Martin.Gellerstam@svenska.gu.se)

Nina Martola, Forskningscentralen för de inhemska språken, Sörnäs strandväg 25,
SF – 00500 Helsingfors (nina.martola@kotus.fi)

Seneste tidspunkt for aflevering af manuskript er den 1. maj, hvis artiklen skal kunne trykkes i det nummer af tidsskriftet, som udkommer i november samme år. Bidraget indleveres både som papirversion og i elektronisk form (helst i RTF-format).

3. **Illustrationer** af ordbogsartikler, der skal medtages i artiklen, indsættes i ms. og vedlægges i kopi.

4. **Manuskriptets ydre form:** Manuskriptet **indledes** med forfatternavn og titel på artiklen. Efter forfatternavnet sættes en asteriks, som fører til en særlig fodnote med angivelse af adresse og emailadresse. For tematiske og ikke-tematiske bidrag følger et **abstract** på engelsk på ca. ti linier og dernæst selve artiklen, som opdeles i kapitler. Bidraget afsluttes med angivelse af post- og emailadresse. Bidrag kan normalt have et omfang på højst 25 sider.

5. **Citater:** kortere citater bringes som en del af teksten, mens citater eller fremhævelser af større vigtighed bør gives i et afsnit for sig selv.

6. Vi anbefaler en tilbageholdende brug af **fodnoter**. Evt. nødvendige noter gennemnummereres i teksten med højtstillet angivelse uden parentes.

7. **Litteraturhenvisninger** foretages i teksten på følgende måde:

Herbst (1985:310) eller Herbst (1985).

8. Særlige angivelser: **leksikografiske termer** kan, når de indføres, fremhæves med fed; angivelse af **objektsproglige enheder** med kursiv; betydninger af sproglige enheder angives ved hjælp af enkle anførselstegn, f.eks. 'en ugift mand'. Tankestreger og "tilminus" som i 1987–1988 skal være længere end strengen ved orddeling, brug derfor den "lange bindestreg" alle andre steder. Ved angivelse af tal bruges et punktum mellem tre cifre, fx 250.000. Forkortelser anføres med forkortelsespunkt, f.eks. skrives *pga.* (ikke *pga*).

9. Eksempel på litteraturangivelser

Ordbøger:

ALD 1948 = A.S.Hornby/E.V.Gatenby/H.Wakefield: *A Learner's Dictionary of Current English*. London: Oxford University Press.

COBUILD 1987 = *Collins COBUILD English Language Dictionary*. Editor in Chief: John Sinclair, Managing Editor: Patrick Hanks. London/Glasgow: Collins.

Anden litteratur:

Haiman, John 1980: Dictionaries and Encyclopedias. I: *Lingua* 50, 329–357.

Mugdan, Joachim 1985a: Grammatik im Wörterbuch: Wortbildung. I: Herbert Ernst Wiegand (udg.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie IV*. Hildesheim/Zürich/New York: Olms, 237–308.

Zgusta, Ladislav 1971: *Manual of lexicography*. The Hague: Mouton.

10. LexicoNordica vil udkomme både som trykt tidsskrift og i en internetudgave. Ved indsendelse af et bidrag til redaktionen erklærer forfatterne sig derfor indforstået med en samtidig udgivelse i en elektronisk udgave.